iskolakultúra

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Az Országos Közoktatási Intézet
folyóirata
V. évfolyam, 11-12. szám

A TARTALOMBÓL Angi István: Palestrinától Palestrináig ✔✔ *Bíró Béla:* Az azonosság tragédiái ✔✔ *Tánczos Vilmos:* Kis magyar vademecum vallási néprajzi kutatásokhoz ✔✔ *Kiss Antal:* Ars predicandi hungarorum ✔✔ *Sz. Tóth Gyula:* A francia nyelv tanítása ✔✔ *Romsics Gergely:* Esélyegyenlőség és/vagy egyéniségkultusz ✔✔ *Győrffy István:* A filozófia mint életművészet ✔✔ *Takács Géza:* A Gaia-komplexus

Számunk szerzői

Angi István egyetemi tanár, Kolozsvár

Benda József tudományos munkatárs, OKI, Budapest

Bíró A. Zoltán társadalomkutató, Csíkszereda

Bíró Béla újságíró, Sepsiszentgyörgy

Bohár András esztéta, Budapest

Borbáth Erzsébet iskolaigazgató, Csíkszereda

Chikán Bálint művészettörténész, Képzőművészeti Főiskola, Budapest

Csorba Csaba főiskolai docens, ELTE Tanárképző Kar, Budapest

Czigány Zoltán író, rendező, Budapest

Eigner Judit magyar-könyvtár szakos tanár, Budapest

Frick Mária főiskolai tanár, Baja

Gáspár Csaba László teológus, filozófus, Teológia Szerkesztőség

Hásfai Péter tanár, Budapest, ELTE Gyakorló Iskola

Heffner Anna tanár, Törökbálint

Kiss Antal főiskolai hallgató, Hittudományi Főiskola, Budapest

Kovács Józsefné tanár, Budapest

Nanszákné Cserfalvi Ilona főigazgató-helyettes, Debrecen, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola

Romsics Gergely gimnazista, Dunakeszi

Róth András Lajos könyvtáros, Székelyudvarhely

Salló László tanár, Kazincbarcika

Sassné Kiss Gabriella tanár, Debrecen, Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola

Schnellbach László tanár, Barcs

Solymosi Judit munkatárs, Magyar Művelődési Intézet

Sz. Tóth Gyula tanár, ELTE Gyakorló Iskola, Törökbálint

Szabó Komélia tanár, Budapest

Szakály Sándor hadtörténész, Hadtörténeti Intézet

Szegő György díszlettervező, Szigligeti Színház, Szolnok

Tánczos Vilmos tanársegéd, Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár

Trencsényi Imre újságíró, Budapest

Trencsényi László, főmunkatárs, Országos Közoktatási Intézet, Budapest

V. Molnár László tudományos főmunkatárs, OKI

ISKOLAKULTÚRA
Társadalomtudomány
V. évfolyam 1995/11-12.

Az Országos Közoktatási Intézet folyóirata

Főszerkesztő:
GÉCZI JÁNOS

A szerkesztőség munkatársai:
ANDOR MIHÁLY
FATALIN LÁSZLÓ
HUZELLA PÉTER
KAMARÁS ISTVÁN
KORMÁNY GYULA
SEBŐK ZOLTÁN
SZAKÁLY SÁNDOR
SZENDREI JÁNOS
TAKÁCS VIOLA
TRENCSÉNYI LÁSZLÓ
VÁGÓ IRÉN
VÁMOS ÁGNES
ZALÁN TIBOR

*

ASZTALOS ILDIKÓ (Kolozsvár)
DOBOS IRÉN
TÓTH LÁSZLÓ (Dunaszerdahely)
VARGA PIROSKA (Szabadka)

Kiadja az Országos Közoktatási Intézet
Budapest, Dorottya u. 8. 1051

Felelős kiadó:
ZSOLNAI JÓZSEF főigazgató

E számunk megjelenését támogatta: Pro Renovanda Cultura Hungariae,
Országos Játék Alap

Szerkesztőség:
Budapest, Dorottya u. 8. 1051
(Postacím: 1393 Budapest, Pf.: 701/420)
Telefon: (1) 138-29-38
Telefax: (1) 118-63-84

Szerkesztőségi fogadónapok:
kedd, szerda, csütörtök 10-14 h

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok, valamint egyéb alternatív terjesztők. Előfizethető a szerkesztőség címén közvetlenül, vagy átutalással MNB 232-90174-4273 pénzforgalmi jelzőszámon. Előfizetési díj számonként 130,- Ft. (Teljes évfolyam 3120,- Ft; Természettudomány 1300,- Ft, Társadalomtudomány 1300,- Ft, Matematika-Informatika-Technika 520,- Ft.) Megjelenik kéthetente.
Lapunk egyes példányai megvásárolhatók a Mentor Könyvesboltban (Budapest, Dorottya u. 8.) és a Pedagógus Könyvesboltban (Budapest, Múzeum krt. 3.).

HU ISSN 1215-5233
A nyomás az MSZH Nyomda és Kiadó Kft. Nyomdájában készült.

Felelős vezető:
Nagy László igazgató

Lapzárta: 1995. május 29.

iskolakultúra

AZ ORSZÁGOS KÖZOKTATÁSI INTÉZET
FOLYÓIRATA
V. évfolyam, 1995/11-12.

Tartalom

Angi István: *Palestrinától Palestrináig (2)* **Bíró Béla:** *Az azonosság tragédiái (10)* **Tánczos Vilmos:** *Kis magyar vademecum vallási néprajzi kutatásokhoz (19)* **Kiss Antal:** *Ars predicandi hungarorum (28)* **Czigány Zoltán:** *„Ha lehet a hattyúnál – szeretnék veletek találkozni" (34)* **Szakály Sándor:** *Magyarország bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba (40)* **Sz. Tóth Gyula:** *A francia nyelv tanítása (48)* **Romsics Gergely:** *Esélyegyenlőség és/vagy egyéniségkultusz (59)* **Solymosi Judit:** *„Családi iskolák" Franciaországban (64)*

SZEMLE

Csorba Csaba: *Történelemtankönyveink képei (70)* **V. Molnár László:** *Az angol történelemtanításról (74)* **Schnellbach László:** *Gondozott szövegek (76)* **Szabó Kornélia:** *Könyv a kooperatív technikákról (79)* **Salló László:** *Utópia vagy fantasztikus regény (80)* **Gáspár Csaba László:** *LAPLÁTOGATÓ Szemlélődés Pannonhalmáról (82)* **Eigner Judit:** *Hittansztori? (84)* **Nanszákné Cserépfalvi Ilona – Sassné Kiss Gabriella:** *Korszerűsítési törekvések (86)* **Győrffy István:** *A filozófia mint életművészet (89)* **Kiss Antal:** *Vörösmarty és Jung (91)* **Szegő György:** *Kelet-európai gravitáció (93)* **Chikán Bálint:** *Maurer (94)* **Salló László:** *A varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon (97)* **Takács Géza:** *A Gaia-komplexus (99)* **Bíró A. Zoltán:** *Iskola és társadalom (102)* **Borbáth Erzsébet:** *„Nekünk csángóul könnyebb lenne..." (105)* **Frick Mária:** *A mesei erőszak bűvöletéről (108)* **Róth András Lajos:** *Könyvtáraink ikonográfiai jelentősége (115)* **Trencsényi Imre:** *A közösségi iskolák (121)* **Trencsényi László:** *Egy táncegyüttes emlékkönyvébe (123)* **Hársfai Péter:** *In formatika (126)*

SATÖBBI (127)

SZEPARÁTUM
Heffner Anna: *Adalékok a keretről*

Palestrinától Palestrináig

ANGI ISTVÁN

Ha visszagondolunk Palestrina ars poeticájára, megtévesztően úgy tűnik, hogy a prima prattica megvalósítójának életműve a feladatok és megoldásuk összhangjában problémamentes életmű volt, és mint ilyen maradt fenn számunkra a klasszikus eszmény életre keltésének klasszikus mintájául. Valóban, a szöveg és a dallam viszonya, a kiinduló pontul választott motívum és a belőle kigyöngyözött alkotás belső relációja, de még az esztétikai kánonok közötti választás és az égi eszmény következetes szolgálata is mind amellett szólnak, hogy a Mester alkotásai a szelíd áhítat jegyében hordozzák a zeneiség alapvonását, a harmónia megteremtését. És az egyházzenei feltételek is végig ennek a harmóniateremtésnek szabnak határt akkor, amikor II. Marcell pápa elvárásai is, majd a Tridenti Zsinat célkitűzései is a világosság, a tisztaság, a disszonancia-mentesség és az egyszólamú éneklés érthetőségének grgorián-kori mintáit állítják a 16. századi zene központjába. És a problémamentesség látszatát különösen igazolja az az életrajzi tény, miszerint Palestrina vállalta is a feladatok elvégzését, a kitűzött minta bevezetését.

Pedig e krisztálytiszta látszatok mögött nagyon is összetett és feszültséggel teli szellemi tevékenység rejtőzködik. Palestrina életműve híven tükrözi a kor humanista gondolkodásának nagyságát, összetettségét, de mély ellentmondásosságát is. Ám nyíltan vállalt ellentmondásosság ez a feladatok bonyolultságában, amelyből Janus-arcával minduntalan kitekint a hagyomány valóságára is, az eszmény távlataira is. Mert a hagyomány nemcsak a gregorián korális ideogrammikus áttetszőségét, de a többszólamúság poliszemantikáját is őrizte számára; ám a szintézis távlatában őrizte oly módon, hogy továbbalkotásában és -alakításában – mint *Hegel* mondaná –, „megszüntetve őrizze meg" azt. Ezért a távlatok eszményisége sem volt akkoron kevésbé problémamentes. Hiszen a lemondás távlata volt ez a művészi vágyak feszültségében. A lemondásé, amelyben dönteni kellett az egyik vagy a másik *prattica* mellett és e döntés jegyében vállalni a feltételeket is. S e feltételek tulajdonképpeni vállalásából derül ki igazi valójában az, hogy a humanizmus 16. százada, pontosabban, hogy a reneszánsz humanizmusa végig a restauráció és a megújhódás ellentétei között vívta küzdelmét az egyensúlyért, az egységért, a megmaradásért és a haladásért. Márpedig mindezek az elvárások maguk is Janus-arcúak voltak, és megvalósulásaik kettősségében idézték tűnt korok *dupplex veritás*át az égi és földi szépség polarizációjában, de a topogó kötöttségek és az elkerülhetetlen továbblépések komplementaritásában is. Ezt mutatja a két gyakorlat művészi programjainak különbsége és hasonlósága alig egy emberöltő perspektívájában, Palestrinától *Monteverdi*ig.

A templomi éneklés esztétikáját már II. Marcell pápa 1555-ben normatív alapokra helyezte, amikor zenészeit bírálva kihangsúlyozta: „Bármit is adnak elő, azt mindig helyes felfogásban kell énekelni, olyképpen, hogy valamennyi szólam érvényesüljön, és minden szót hallani és érteni lehessen. (1) "A Tridenti Zsinat purifikáló szellemét a zenére vonatkozó passzus (1562) pedig imigyen konkretizálja: „Zenés miseszertartásokon – legyen az énekes vagy orgonamuzsika – semmiféle profán dallam ne hangozzék el, csakis himnuszok és Istent dicsőítő zsoltárok. Az énekes szerszámokat oly módon kell megalkotni, hogy azoknak hallgatása ne csak a fülnek legyen kellemes, hanem a szavak legyenek tisztán érthetőek, és a szívek teljenek meg az égi harmónia utáni vággyal. (...) Ki kell zárni a templomból minden olyan zenét, legyen az énekes vagy orgonamuzsika, amely szabados vagy tisztátalan dolgokat tartalmaz."(2)

Ebben a szellemben kapja Palestrina, együtt zeneszerző kollégájával *A. R. Zolió*val 1577-ben a feladatot az egyházi ének „megtisztítására". XIII. Gergely pápa idevonatkozó rendelete így hangzik: „Tudomásunkra jutott, hogy az *Antifonarium, Graduale és Psalterium*, amely zenével ékesíti az Isten dicséretének szentelt imaórákat és szertartásokat, telítve van barbár, zavaros, ellentmondó és fölösleges elemekkel, ami a zeneszerzők, írnokok és nyomdászok ügyetlenségének, nemtörődömségének, sőt nem egy esetben gonoszságának következménye. (...) Elrendeljük tehát, hogy tisztítassék meg e zene minden dagályosságtól, barbarizmustól és zavarosságtól, hogy méltó legyen Isten nevének dicséretére alázatosságban, választékosságban és áhítatosságban. (...) Abban a meggyőződésben, hogy úgy cselekszünk, ahogy Isten segítségével a legjobban cselekedhetünk, elhatároztuk tehát, hogy hozzátok fordulunk, kiknek a zenében és éneklésben való jártasságáról, hűségéről, szorgalmáról és Isten előtti jámborságáról megbizonyosodtunk. (...) Ezért tehát megbízunk benneteket, hogy ellenőrizzétek és – amennyiben hasznosnak találjátok – korrigáljátok és tisztítsátok meg az Antifonariumot, Graduálét és Psalteriumot, valamint minden olyan éneket, amely a római katolikus egyház szertartásain használatos. (...) Rómában, az Úrnak 1577-ik, pontifucatusunk hatodik évében." (3) Mint ismeretes, Palestrináék a feladatot nem hajtották végre. (4) A pápa a Vatikánhoz érkezett számos reformellenes tiltakozásnak kénytelen eleget tenni, és már 1578-ban visszavonja megbízatását a két szerzőtől. Időközben az elkezdett munka kézirata is elkallódott. (5) De a feladat szelleme továbbra is hat. Palestrina, évek múltán is. *Ajánlás*ában XIII. Gergely pápához a *Motetták* IV. kötetében (1584), a *prima prattica* jegyében így vall ars poeticájáról: „Túlságosan is sok olyan szerelmi tárgyú költemény van, amely teljesen idegen a kereszténység szellemétől és életmódjától. Ezeket a költeményeket – melyeket szenvedélyektől elragadott emberek, az ifjúság megrontói írnak – sok muzsikus választja ügyessége és művészete bemutatkozásának tárgyául, s miközben tehetsége által kitünteti magát, ugyanakkor bosszúságot okoz a jó és komoly embereknek. Szégyenkezve és pirulva vallom be, hogy egykor én is közéjük tartoztam. De most, amikor a múltat megváltoztatni és a megtörténtet meg nem történtté tenni már nem tudom, teljesen megváltoztattam legalább szándékomat. Ezért hát utóbb csupán olyan költeményeket zenésítettem meg, amelyek a Mi Urunkat, Jézus Krisztust és az ő Szentséges Anyját, Szűz Máriát dicsérik és most olyan verseket választottam, amelyek Krisztus isteni szerelméről és az ő lelki hitvestársságáról szólnak: Salamon király *Énekek énekét*. Egy kissé élénkebb muzsikát írtam, mint amilyen az egyházi muzsikánál szokás, mert úgy éreztem, hogy maga a tárgy ezt így kívánja. Az az óhajom, hogy ezt a művet, úgy mint van, Szentségednek ajánlhassam, aki ha magával a művel nem is, de legalább szándékommal s törekvésemmel meg lesz elégedve. De ha maga a mű kielégíti Szentségedet – bár így lenne! –, bátor leszek újabbakat alkotni, s remélem, ezek is megnyerik Szentséged tetszését..." (6) Íme, a kettősségekbe rejtett megalkuvások túllépésének allegóriája: az áhított bensőséges megérzékítésben biblikus szövegbe mentett szerelmi versekre írja lírai tartalommal teli motettáit. Fenntebb idézett érvelései pedig -a korai középkor ágostoni érvéléseihez hasonlóan, amelyek meggyőző erejével az ókori művészet kincseit mentette át a keresztény értékek tárába – a bibliai interpretációk máig érvényes felfogásával hangzanak egybe. Ezekből idézünk: „Nincs az Ószövetségnek olyan könyve, melyre oly sokféle magyarázatot adtak volna, mint erre. Csak két elfogadható van köztük. A zsidó tudósok allegóriának értelmezték: Isten szeretete Izrael iránt és a nép szeretete Isten iránt úgy van benne leírva, mint a házastársak szeretete egymás iránt. (...) A modern katolikus magyarázók általában véve hűek maradtak az allegorikus értelmezéshez, de különböző változatokban. Tartják magukat az általános tételhez, hogy Jahve Izrael jegyese és ebből kiindulva keresik az Énekek énekében Izrael megtérésének történetét, reményeit és kiábrándulásait. (...) A másik magyarázat a könyv szövegének a természetes értelmét tartja meg. Azt gondolja, hogy az Énekek éneke dalok gyűjteménye, amelyek ünneplik a törvényes emberi szerelmet, amely megszenteli a házastársak egyesülését. A tárgy profán, de mégis vallásos, mert Isten megáldja a házasságot. (...) Bármilyen is az Énekek énekének irodalmi magyarázata, mindig jogos azt arra a kapcsolatra alkalmazni, amely Krisztus és Egyháza közt van, vagy amely az egyéni lelket Istenhez fűzi. Ebben az értelemben használták fel Keresztes Szent János és más misztikusok is." (7)

Monteverdi már a hitviták izzó hevességéhez hasonló polémiákban kénytelen *seconda prattica*ját megvédeni. *G.M. Arthusi*nak, a bolognai San Salvatore templom kanonokának

támadásaira testvére, *Giulio Cesare Monterverdi* szignója alatt válaszol. Válaszában 1605-ben így foglalja össze új programja esztétikáját: „A támadó a modern zenét akarja támadni és a régit védelmezni szándékozik. Ez a kettő valóban nagyon különbözik egymástól a konszonanciák és a disszonanciák alkalmazásának a kérdésében, mint azt testvérem ki fogja mutatni. A támadó azonban nem ismeri ezt a különbséget. Tehát az igazság nagyobb felismerhetősége kedvéért tudja meg mindenki, milyen az egyik és milyen a másik. Testvérem mindkettőt becsüli, tiszteli és nagyra tartja. A réginek a *prima prattica* nevet adta, mivel ez volt a legelső gyakorlati szokás, a modernet pedig *seconda prattica*nak nevezte, mivel ez a második gyakorlati felhasználás.

Érthető, hogy a prima prattica az, amelyik a harmónia tökéletességére törekszik: vagyis amely úgy tekinti a harmóniát, hogy ez nem meghatározott, hanem meghatározó valami: nem a beszéd szolgálja, hanem az ura.

A seconda prattica (...) az a gyakorlat, amely a melódia tökéletességére törekszik, vagyis a harmóniát nem parancsolónak, hanem parancsot követőnek tartja; az a gyakorlat, amely a szöveget teszi meg a harmónia urának." (8)

Itt tehát a harmónia és a melódia, az összhang, illetve a dallam szöveghez való viszonyában jelentkező különbség az, ami meghatározó a két prattica között. Monteverdi érvelése szerint a prima prattica harmóniái uralják a szöveget, míg a seconda prattica dallamai alárendelik magukat a szövegnek. Érdekes feszültséget teremt ez az érvelés. Hiszen a zsinat szellemét is az érthetőség, a szöveg primátusa hatja át... Ezek szerint Monterverdi egyetértene a restauráció szellemével? Korántsem! Nem ő, hanem a „purifikáció" hívei azok, akik támadják a többszólamú szerkesztés módját, mint például a két kardinális, *Giovanni Maroni* és *Bernardo Navegero*, akik felszólalásukban azt követelték, hogy „tiltsanak ki a templomból mindenfajta többszólamú zenét, és tegyék kizárólagossá a szertartásokon a gregorián éneket." (9) Monteverdi polémiájában a monódiát állítja szembe a polifóniával, ami végül is a műfaji ellentétezést – oratórium vagy opera, szakrális vagy világi zene – rejti magában. Mert a szöveghez való új viszony, bár zenei indíttatású, mégis a szöveg új tartalmából következik. A prima prattica üzenetét meghatározó szép és fenséges kísérő érzelmét, az áhitat lelki nyugalmát, illetve a magasztos emelkedettséget Monteverdi seconda pratticájában a konfliktus, a dráma, a felfokozott feszültség érzékivé tétele váltotta fel. Persze hogy más volt itt a konszonancia-disszonancia, a szép és rút összevetése, mint a régi gyakorlatban. És ez az, amit nemcsak nem értettek, de mély ellenszenvvel el is marasztaltak Monteverdi ellenfelei. Arthusi heves replikáit elszánt indulatai tarkítják: „Az új szabályok a fülnek kevéssé tetszetősek (...) rosszul vannak kialakítva és természetellenesek: ellentétesek a harmónia lényegével. (...) Az a mód, ahogyan a régiek a disszonanciákat konszonanciákkal készítették elő és oldották fel, teljesen eltüntette a disszonanciák nyersességét. (...) De mit törődnek ezzel ezek az újítók? Elég számukra, hogy a fület kielégítsék. Éjjel és nappal azon fáradoznak, hogy a hangszereken disszonanciákkal fűszerezett effektusokat próbáljanak ki – az ostobák! Nem veszik észre, hogy a hangszerek becspják őket." (10) Pedig nem történt más, mint megváltozott az éthosz és affektus addigi viszonya; ám ezt a változást majd csak a lessingi esztétika szentesíti a *kifejezés és igazság* új viszonyában, szemben a hagyományos szépségeszmény eredeti egyeduralmával. Az új pratticát ugyanis a *stile concitato*, a drámai hőst jellemző affektusok különböztetik meg a régi gyakorlatban domináló *stile temperato* és *molle* ethosz-karakterétől. Az egyensúlyt majdcsak a barokk szintézise teremti meg a régi és új komplementaritásában, az operairodalom és a passiók, oratóriumok repertoárjának párhuzamában.

A művelődés története Palestrina alakját is, mint majdnem minden agy személyiségét a reneszánszból, különös módon őrzi együtt egy kettős kor belső feszültségének emlékeivel, reformációtól ellenreformációig. Portjérát a magyar zeneesztétika történetében talán legbeszédesebben *Pázmány Péter*ével hasonlíthatjuk össze.

Mindketten az ellenreformáció hátteréből emelkednek ki. És mindkettő fontos művészeti-kulturális szerepet játszott az erdélyi korabeli fejedelmek udvarában Bethlentől (12)

Báthoryig (13). A reformok és a konszolidációk kereszttüzében alkotja mindkettő kormeghatározó életművét.

Pázmány a művészi próza atyja. *Kosztolányi* így ír róla: „Maga vallja, hogy felmelegített tintával ír. Tollán forró tinta csordogál, kalamárisában pedig tűz van, égi szikra, de a poklok kénköves lángja is. Füstölgő állapotban kotorja ki szavait, melyeken még érzik egy barbár élet nyersesége, s minden tő és gyök messze-messze időről regél. Ő a magyar próza atyja és törvényhozója. Öntudatos stílművész, aki már a 17. század elején becsüli a művészi gondot, inti a prédikátorokat, nehogy rögtönözzenek. Mindig leírja szentbeszédeit, gyalulgatja mondatait. Elődje nincs senki... Pázmány Péter az első, aki egy ember lüktető gondolatait ágyazza a magyar prózába." (14)

Pázmány Péter prózája telistele van költői képekkel. A virágénekek nyelvén vívja ádáz hitvitáit, s közben elítéli virágérnekeket. Íme, néhány sor tőle „a virágok nyelvén", amit egy *Eusebius*-idézetet fűz: „Ez, amit röviden Eusebius monda, annyit tészen, mintha azt mondaná: Ha egy vadon-erdőnek, kősziklás puszták barlangi között, módoson épített palotát látnánk, mely csinosan ékesíttetett és drága kárpitokkal bévonatott volna: minden szegeleti arany és ezüst házieszközzel tündöklenék; kedves gyönyörűségre és szükséges táplálásra tarozó alkalmatosságokkal bévelkednék: efelett őbenne szép vetett asztalokat, fényesen égő szövetnekeket; körüle renddel ültetett gyümölcsös fákat, kedvesen illatozó virágokat, csatornákon és csévéken folyó hűs forrásokat látnánk; és a mulatóhelyek ékességén csudálkozván, tudakoznánk: Ki alkotmánya ez a királyi fáradságok könnyebségére rendeltetett épület? Vajon ha ki azt felelné, hogy emberi kéz nélkül, a közel való hegyeknek történetes szakadásiból, és az ő részeinek szélétül egybehordásából kerekedett a szép palota: nem azt ítélnéd-e, hogy megelőz minden goromba esztelenséget oktalan feleleti? (15) S vessük össze a sorokat virágének-üldözéseivel: „s hogy nyilvábban szóljak, a kik szerzik, a kik éneklik a virágénekeket, országos kerítők, közönséges kutakat mérgesítők. És mivel nem elégedvén meg magok gonoszságával, egyebeknek tőrt vetnek, mind-azokban a gonosz indulatok vétkeiben részek vagyon, mellyel az ilyen énekhallásból vagy olvasásból gyuladoznak, és nincs oly büntetés, melyet nem érdemlenek." (16)

Hasonló kettősség derül ki a Mária-kultusz és Éva-kultusz visszautasított párhuzamából Palestrina életművében is. Mint már idéztük, „pirulva" lemond a világi zene, a líra műveléséről. Ám ez a lemondás nem feledteti velünk az életmű első periódusából származó gyönyörű madrigáljainak üzenetét, a világi szépség áhitatos megéneklését, a reneszánsz poézis átültetését a zene hangjaira. Bár nem ő idézi korában legtöbbet *Petrarca* költészetét – ez a feladat *Luca Marenzio*nak jutott –, madrigáljai, akárcsak az egyidőben született hangszeres ricercarjai is, végig e szonettek reneszánsz szépségét teszik érzékivé a zenei időben, híven ráillesztve e szépség dinamikus egyensúlyát – hol az elkeseredés, hol az ujjongás vibrálásában – a madrigálok füzérszerkezetére. Gondoljunk például a *Minden szép szín*, a *Lent a tó kies partján* vagy a *Kert, lomb és virág* kezdetű madrigáljaira. *Kerényi György* avatottan zenei-költői fordításában méltán váltak a mai magyar kórus-repertoár igaz gyöngyeivé. A Kert, lomb és virág szövegébe szőtt cezúra az első és második rész között az el nem mondás varázsában (17) vibráló szerelmi-lírai vallomás örök paradigmája marad az öröm és bánat, boldogság és boldogtalanság, viszonzás és viszonzatlanság hol ujjongó, hol évődő bizonyosságában-bizonytalanságában:

„Hűs kertek zöldelő virágos lombja,
a kéklő nyári ég oly boldogító,
rét füvén, hol forrás friss vizét ontja,
felbuzdul az ifju vér, ha zeng a kürtszó.
Víg társaságban szíved minden gondja elszáll
Elszáll a barna bánat.
Élni mily jó!
Hasztalan, engemet nem boldogít már,
Kert, lomb, fű forrás,
Kék ég, virágzó nyár." (18)

Így aztán hosszmetszetében az életmű tükrözi mind a dantei Beatrice-, mind a petrarcai Laura-szépségeszmény égi-földi visszhangjait.

Ha a retorika tükrében elemezzük a két életmű nyelvi hasonlóságait és különbségeit, az is kiderül, hogy egyik is, másik is a lényegre törő, ideogrammikus művészi gondolkodás terméke, ám egyik sem mond le a trópusok költői birodalmáról. Még alkotóik szándéka ellenére sem. Palestrina, *Zoilo*val együtt megpróbálja végrehajtani az egyházzenei reformot. Az egyszólamú éneklés visszaállításának imperativusában hozzákezdenek a melizmák költőin megtaforikus dallamait egy szilárdabb, prózaibb recitatív-ívre kényszeríteni, amelyen az egymásmellettiség zenei hang és zenei hang között a szótagviszonyok közvetlenségét ellenpontozná. „Eljárásuk – írja *Homolya István* –, hasonlóképpen sok más korabeli reformkiadványhoz, nem volt egyéb, mint a kézbe vett dallamanyag átkomponálása, átjavítása a XVI. századi ízlés szellemében. A humanista latin kultúrán nevelkedett nyelvérzék számára hibásnak, barbárnak hatott a középkori latin deklamáció, amely teljesen figyelmen kívül hagyta a nyelv eredeti mérték- és hangsúlytörvényeit. A középkori koráldallamokban nem egy esetben kerültek hosszú melizmák rövid és hangsúlytalan szótagokra. Ezen a helyzeten akartak javítani a XVI. századi reformátorok, közöttük Palestrina és Zoilo is." (19) Közismert, hogy ez az igyekezet elcsendesedik a kísérlet szintjén. Persze nem nyomtalanul. Sőt, különös szintézist teremt meg a Palestrina-stílusban. Mert a melizmázó és a recitáló szerkesztésmód kölcsönös feltételezettséghez vezetnek, amelyben a polifonikusan felzengő dallam szépsége példás következetességgel vívja ki a maga viszonylagos önállóságát. És ez az önállóság több szempontból is meghatározó stílusjegy a madrigálok és motetták történetében. Mert a palestrinai dallam éppúgy tökéletes teljességében érvényesül a polifon többszólamú szerkesztés során, mint a homofon akkordikus monodában, de megőrzi esztétikai értékét unisono egyszolamú előadásában is. *Kodály* méltán hasonlítja a Palestrina-dallamot kristálytiszta egyszerűségében és tökéletességében a gregorian koralis és a magyar népdal világához.

Visszatérve párhuzamunkhoz, *Toldy Ferenc* Pázmány Péter prózájának képi archetípusait a népnyelv közmondásai, aforisztikus elemei között véli megtalálni. Persze a pázmányi próza a művészi szerkezete ennél jóval gazdagabb és többrétűbb eredetről vall. (20) Ám mégiscsak képi eredetről és ennek a képi eredetnek sajátosan reneszánsz kivetítődéséről. Hiszen e sorokat, mutatis mutandis, Dante szellemében írja: „s jóllehet diákul is tudok, de mivel a Kalauzt a magyarokért magyarul írtam, annak oltalmát is magyarul akarom írni, nemzetségemnek lelki orvosságért. Tudom, ebben senki meg nem ütközik. Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni: engem sem tilthat, hogy magyarul ne írjak a deák könyvre." (21) Gondoljunk a *De vulgare elocventiá*ra, amelyben a nép nyelvének ékességéről folyik a vita. (Igaz, ott latinul, az „avatottak" számára; hiszen a maga közösségét népe nyelvén a *La Divina Commediá*val ajándékozta meg.)

Palestrina a gregorián bűvöletében, Pázmány a biblia valóságában él. Pázmány igehirdetése bármelyik bibliai kép vagy jelenet programja, „forgatókönyve" lehetne. Hosszan idézhetnénk prédikációiból, mint például a passiók világát idéző *A krisztus szenvedésének egész rendirül* szólóból. Íme, egy részlet a bírákhoz intézet szavakból: „Bírák, bírák! Valahol a félelem és reménység regnál, ott az igazság nem regnál. Nábobot halálra ítilik a hamis bírák, hogy Jezabelnek kedvét találnál. Zsuzsannát kárhoztáták a lator vének, hogy feslettséget végbe nem viheték. Krisztust halálra ítili pilátos, hogy császár haragját elkerülje, a zsidók barátságát megtartsa. Így szokott lenni: valamely bíró örül az ajándéknak és félelemtül viseltetik, igazat nem ítílhet. Nem kell azért a bírónak azzal gondolni, mit mondanak őfelöle az emberek, hanem azt kell szem előtt viselni: mint lészen Isten előtt ítíleti. Mert a szók csak rettentenek, de a hamis ítílet elkárhoztat." (22)

A Palestrina-dallamok eszmerajzai a gregorián korális szigorú szépségét idézik. S bennük az Írását. Mint például a *Super flumina Babylonis* kezdetű motettájában. Szövegét Kerényi György így fordította:

„Babilonnak folyóvizei mellett ültünk és sírtunk,
és Siont emlegettük.
Citeráinkat ama földön
fűzfákra függesztettük. (23)

A szöveg a Biblia világát idézi, a 136. zsoltárt. És Palestrina éppoly intenzitással éle e világot zenéjében, mint Pázmány művészi prózájában. Ő is visszagondol, újra átél, zenét és zsoltárt társít, dallamot és gondolatot. Homolya figyelmeztet, hogy a motetta egyik lényeges dallamsora, amelyre a „dum recordaremur tui, Sion" szöveget éneklik, azonos a *Lauda Sion Salvetorem* kezdetű gregorián sequentia dallamával. (24) Ha az idézett példát tovább elmezzük, kiderül, hogy Palestrina az *Aquinoi Szent Tamás* szövegére énekelt sequentia gregorián dallamát mind Medici-féle, mind mai alakjában (25) egyaránt ismerte. A fenti motettában az új alak elevenedik meg, a régire új motettát ír kettős kánonban éppen *Lauda Sion* c ímen. Szövege Babits Mihály fordításában így hangzik:

„Dícsérd, Sion, a Megváltót.
Dícsérd a vezért, a pásztort.
Zengj himnuszt, zengj éneket.
Ahogy bírod, akként mered:
Nagyobb Ő , mint a dícséret,
Méltón nem dicsérheted.
Ó, igaz kenyér, jó Pásztor.
Jézus, óvj az elbukástól.
Te táplálj és Te palástolj
S add, hogy a feltámadáskor
Üdvnek látói legyünk. Ámen." (26)

Utóbbi himnikusan ujjongó, Jeruzsálem megmentőjének, a jó Pásztornak a dicsőítésére szólít; előbbi fájdalmasan szenvedő, az elvesztett Jeruzsálem elsiratását idézi. sion Jeruzsálemnek s általa az egész zsidó népnek jelképe...

Palestrina dallamai – miként a motettáké általában – az igehirdetés zenei metaforái, felzengő homíniák. Nem véletlenül vallja már a korai gregorián esztétikája azt, hogy aki liturigia során szépen énekel, az imádkozik, sőt, többszörösen imádkozik. A palestrinai igehirdetés zenei kiindulópontja rendszerint a gregorián mélosz. A belőle kiemelt dallam cantus firmusszá magasodik s egyben, retorikai kifejezéssel élve, zenei hasonlattá válik, pontosabban: hasonlítottá, amit a többszólamú polifonikus vagy monodikus szerkezetben a szerző sokoldalúan vet össze maga alkotta imitációival. Persze a forrás nem mindig gregorián ének, lehet az közvetett is, mint például a *Missa Assumpta est Maria* kezdetű művében, ahol is egyik saját motette dallamanyagát választja kiindulópontul. És lehet teljesen önálló, új is a motívumanyag, akár a *Marcell pápa miséjé*ben. Nyilván az egyetemesen érvényes keretet Palestrina itt sem lépi át: konkrét idézetek helyett az idézetek általános tartalmát eleveníti fel. Bár, mint több alkotásában, itt is megvan az általános tartalmon túli archetípus jelenléte az igen népszerű *L'homme armé* felsejlő dallamában. Különben több alkotását is erre a dallamra építi. (27)

A *Marcell pápa miséje* nemcsak a reneszánsz többszólamúság technikai csúcsprodukciója; annál sokkal több. Magának a reneszánsz zenei gondolatnak ideális megtestesülése. A dallamok s a bennük megszólaló ordinarium miseszövegek, a *Kyrie*től az *Agnus Dei* ámenjéig, „nagyban" ugyanazt a boltikusan ívelő, „pneumatikusan" (28) szárnyaló hangzó vonalat írják le, amely kicsiben minden gregorián motívum sajátja, s amelyet Palestrina dallamszerkesztése kötelező mintává tesz a reneszánsz dallamvilág szára is. Ám a részek és az egész harmóniájában, motívumtól a műig, itt is a maga kettősségében érvényesül a dallam viszonylagos önállósága. A poézist idéző melizmatikus-metaforikus zenei képektől a művészi prózában fogant szakrális szöveg recitatív zenei hasonmásáig egyaránt megtaláljuk a polifónia és a monódia kölcsönösen feltételezett művészi mozzanatait. A mise egészén belül pedig „elég tétetett" a pártfogó pápa igényének, s később talán ebben az értelemben válik a Tridenti Zsinat zenei kánonjának paradigmájáva is. Ha ma végighallgatjuk ezt a „visszahangzó dómot" megjelenítő zenét, csodálatos architektúrájából kiérezzük a csúcspont és a szimmetrikus központ egybekomponálásában a lírai és prózai mozzanatok eszményi egységét a kifejezés és igazság lessingi harmóniájában. (29) Azt a – mondjuk így – „váltakozó azonosságot", amelyben a tételes hitvallás igazsága (Credo) az akkordikus monódia áttetsző érthetőségében a mű közepére kerül, s amelyet hullámzó alternativáikban átölelnek a szélső tételek melizmatikus képekbe oldódó szövetaláfestései.

Sokan úgy vélik, hogy szakrális zene – a szöveg és dallam egybevágó átfödésében – nem képszerű s nem is igényli a képszerűség plaszticitását. Valóban, úgy tűnik, hogy az egyetemes érvényű textus elhangzásában itt a konkrét érzékiség nem szolgálja a felemelkedést a transzcendenciák régióiba. Az énekelt dallam ne legyen szép (30) – hangzik a gregorián esztétika tézise –, azért, hogy ne vonja el a figyelmet a kitűzött célról, az égi legfőbb jó és legfőbb szép imádásáról. Röviden, hogy az eszköz ne váljék céllá. Ám az operaszöveg és -dallam, a zene és a balett visszonyának évszázados vitáihoz hasonlóan, a gyakorlat az egyházzenében is hamarább végzett a kérdéssel, mint a viták elméleti szövevényei. Nem tud lemondani és nem is mond le az érzéki befogadás közvetlenségéről, a szép igényléséről és megvalósításáról, implicite a képszerűségről sem. Persze itt még nem találkozunk a zene olyan festőiségével, mint Bach hangszeres tablóiban, de Palestrina dallamvilága sem egyszerűsödik le a korabeli divat zenei onomatopoejáira sem. Palestrina a mindennapi konkrét és az elvont általános között talál rá képeinek adekvát közegére, a szikárrá általánosított gondolat zeneközelbe hozására, újra plaszticizálására. Mert a visszavárt ige lelőhelye is zenei: zenei a forrás, zenei az archetípus.

A forrás iránti tisztelet merőben más szerzői magatartást váltott ki a téma, a motívum feldolgozásában. Akkoron természetes alkotói ténynek számított a motívumok átvétele, a „merítés ténye" a tiszta, ősi forrásból. A *cantus firmus*ok tisztelgő hódolata a feldolgozás során sajátosan reneszánsz produktum, s talán majd csak a nemzeti iskolák népdalfeldolgozásaiban jelenik meg hasonló intenzitással. Persze a kútfő iránti vonzódás, az ősi-eredeti keresése-hirdetése a századok múlásában sem gyöngült, legfeljebb rejtőzködőbbé vált. Ám ez idő alatt a körben forgó motívumok a mottóvá, idézetté mervedett témák feldolgozásai mégis más színekben jelentkeztek és más módon valósították meg az érzékivé tétel zenei feldatait az átvett általános és feldolgozása, az új egyes viszonyában. Hiszen a klasszicizmus és különösen a romantika idején az átvételek személyi jegyei felerősödtek. A szubjetív elem már a téma hovatartozásában is meghatározóvá vált szerző és szerző között azonos vagy különböző korokból. Brahms nem a barokk világ vagy nem a klasszicizmus gondolatait parafrazálja variációiban, hanem konkrétan Händelét vagy Haydnét. (31) És Lisztnek Petrarca költészetéből vagy Raffaello festészetéből ihletett zenei parafrázisairól is csak ezt mondhatjuk el.

A reneszánsz művészete, különösen szakrális zenéje azonban még teljes egészében az antikvitásból örökölt ethosz-karakterekben kibontakozó gondolkodás- és érzésvilág előterében él. Az ethosz karakterei persze itt is az affektus gyakorlatában kelnek életr. Milyen más mégis a művészi kánonokban rejtőzködő egyetemes erkölcsi normák egyéni viszonyítása itt, az affektusok gyakorlatában! Mert nem a külön-külön átélt, szubjetikválódó megértés sokféleségére, henem a sokféle megtapasztalás közössé tételére összpontosító affektus gyakorlata ez: *Sursum corda, habemus ad Dominum* – lelkeinket közösen felemelni az Urhoz. Az ethosz görögösen antik egyetemessége és az affektus rómaian szubjektívebb megnyílvánítása persze jelentős esztétikai és szakrális szerkezetváltozáson megy át míg a reneszánsz zenei képalkotás alapjává válik. Mindenekelőtt felerősödik az ethosz egyetemessége a középkorban. A reneszánszban pedig sokszínűvé, dinamikusabbá válik maga a viszony. Nos, a szakrális zene esztétikája, II. Marcell pápa elvárásai, majd a Zsinat kánonjai ebbben a dinamikus sokszínűségben kelnek az ethosz átfogó érvényességének a védelmére.

Palestrina alkotói csodája pedig éppen abban rejlik, hogy az ethosz egyetemes érvényűségét jelképező gregorián *cantus firmus*ok feldolgozásában az Ige zenei hirdetését az egyszerűség és érthetőség követelményei között oly módon oldja meg, hogy a hirdetés eszköze minden befogadó-hívő számára méltónak bizonyuljon a hirdetett cél eléréséhez. Méltónak szépségében, bensőségében, áhitatában. Azt is mondhatnók, hogy Palesztrina affektusai szakrálisak, hiszen az ethosz egyetemességét az affektusok transzcendens közösségében gyakorolja. S ebben a gyakorlatában válik a reneszánsz ethosz előremutatóvá, egészen a 20. századi ének ethoszáig, amely a népzene és műzene hiteles viszonyában kel életre, elsősorban Kodály Zoltán énekkari alkotásaiban.

Kodályt méltán tekinthetjük az énekkari irodalom második Palestrinájának. A magyar kórusművészetben megteremti a reneszánsz reneszánszát. Ars poeticáját tudatosan a magyar népdal – a gregorian korális – és a Palestrina-művek egyenértékűségére alapozza.

Ebben a megtalált egyenértékűségben születnek meg szebbnél szebb énekkari művei mind az egyházi zene, mind a népdalfeldolgozások, illetve költői szövegek ihletésében a *Missa brevis*től, a *Magyar mise*től, a genfi zsoltároktól és az *Esti dal*tól a *Székely ke-*

*serves*ig, a *Molnár Anná*ig vagy a Balassi, Kölcsei verseitől Ady és Weöres Sándor költészetéig. Kodály énekszava életre kelti az újjászületés igéjét, eszméjét. A népdal cantus firmusszá magasztosul partitúráiban, a költemény deklamációjában neszező zenei hangvétel újra dalammá nemesedik, és a zsoltár recitatívója a magyar gregoriánum világát idézi. A hangvétel hitelességében fogant affektusai végig a reneszánsz palestrinai ethosz-modellt követik, áhitattal és önmegtartóztatóan hozzásimulnak e modellhez, bensőségesen és áhitattal késztetik hallgatóikat az eszmény avatott befogadására. Arra késztetik őket, hogy érezzék és megértsék: az, ami az övék, azt sajátukká kell tenniök. A szépség égi transzcendenciájától annak földi tüneményéig birtokba kell vegyék a nomosz gyakorlatát, a harmóniát, a viszonyt teremtő zeneiséget egyházi, világi egyetemességében egyaránt.

Éppen ezért Kodály Palestrina-reneszánsza nem állt meg és nem is állhatott meg az alkotás bűvöletében. Mozgalommá szélesedett, kórusmozgalommá, és létrehozta a megújhodás „intézményes kereteit" is a zenei írás-olvasás, a zenei nevelés szorgalmazásától egy egységes esztétikai kultúra megteremtéséig.

Az igazán nagy alkotások, az igazán nagy életművek halhatatlanok. A reneszánszban keltek pedig halhatatlanságukban is újraszületnek. Újraszületnek az azonos és mégis más, a hasonlóságok és a különbségek termékeny összevetésében. Palestrina életművének állandósága még a reneszánsz alkotások újraszületésére is rádupláz Kodály művészetében. A felfedezés messzehangzó echójában Mester idéz Mestert, életmű kelt életre életművet, és megszületik a tegnap, ma és holnap örök ritmusában a vokális művészet második reneszánsza.

JEGYZET

(1) Részlet az audencia jegyzőkönyvéből: In: *Homolya István*: Palestrina Lassus. 2. kiadás. Budapest, 1984, 45.p.
(2) Uo. 50.p.
(3) Uo., 63-64.
(4) *Brown, Howard M.*: A reneszánsz zenéje. Budapest, 1980. 325.p.
(5) *Homolya IstVán*: i.m.,64.p.
(6) In: *Barna István*: örök muzsika. Budapest, 1959, 97.p.
(7) Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. BudapEst, 1987, 726.p.
(8) In: *Barna István*: i.m., 123-124.p.
(9) *Homolya István*: i.m.,51.p.
(10) *Barna István*: i.m., 117-118.p.
(11) *Molnár Antal*: Repertórium a barokk zene történetéhez. Budapest, 1959, 121.p.
(12) Vö.: *Tarnóc Márton*: Utószó. In: Pázmány Péter művei. Budapest, 1983, 1150.p.
(13) Vö.: Magyarország zenetörténete II. 1541 – 1686. Budapest, 1990, 19, 47, 106, 333, 351, 356.p.
(14) *Kosztolányi Dezső*: A magyar próza atyja. Lásd az Idézett Pázmány-kötet fülszövegét! Eredeti lelőhelye: Nyugat, 1920.
(15) In: *Tarnóc Márton*: I.m., 1153-1154.p.
(16) Prédikációk II.könyv, 621.p. In: *Kodály Zoltán*: Visszatekintés III. Budapest, 1989, 368.p. Ugyanott Kodály megjegyzése: „Pázmány szavaiból inkább következtethetünk műköltészetre."
(17) A mű részletesebb elemzését lásd: *Angi István*: Nagy István és a kórusművészet esztétijája. In: Zenetudományi írások. Bukarest, 1983, 236-238.p.
(18) lásd: Nyugati kórusok. Budapest, 1939, 24-34.p.
(19) *Homolya István*: i.m. 64.p.
(20) *Tarnóc Márton*: i.m. 1159.p.
(21) Uo. 1155.p.
(22) *Pázmány Péter*: i.m., 816-817.p.
(23) Ezer év kórusa. Budapest, 1977, 94.p.
(24) *Homolya István*: i.m., 80-81.p.
(25) Ezer év kórusa, 101.p. Liber usualis Róma. 1946, 945.p.
(26) Ezer év kórusa, 106.p.
(27) *Brown, Howard M.*: i.m., 336-337.p.; Homolya István: i.m, 99.p.
(28) *Besseler, Heinrich*: Die Musik des Mittelalters und der Renaissance. Postdam, 1937, 55.p.
(29) *Lessing, Gotthold Ephrain*: Laokoón vagy a festészet és a költészet határairól. In: uo.: Laokoón, Hamburgi dramaturgia. Budapest, 1963, 58-61.p.
(30) Vö. *Combarieu*: Historie de la musique I. 1924 – *G. Reese*: Music in the Middle Ages, 1924. In: Tatarkiewic Wadzslaw: Istoria esteticii 2. Bucuresti, 1978, 110-115.p.
(31) Lásd a zongorára írott változatokat egy Handel-témára op.24.vagy a zenekari Változatokat egy Haydn-témára op.56a.

Az azonosság tragédiái

BÍRÓ BÉLA

A romániai magyar irodalomban a hatvanas-hetvenes évek fordulóján egyszerre és minden komolyabb előzmény nélkül mindenki úgy érzi, hogy legsúlyosabb mondandói csupán drámában fogalmazhatók meg, a legsikeresebb prózaírók és költők kezdenek – szinte sorsszerűen – a drámai formával kísérletezni.

A színház iránti érdeklődésben fontos szerepet játszik az a tény, hogy a romániai magyarság a háború utáni első évek kedvezőbb alkufeltételeinek is köszönhetően jól artikulált, államilag fentartott színházi intézményrendszerrel rendelkezik, s ennek az intézményrendszernek elengedhetetlen szüksége van ún. hazai magyar drámára, hisz a színházak – a szocialista kultúrpolitika merev szabályrendszerének megfelelően - a repertoár nagyobbik, pontosan meghatározott hányadát kötelező módon hazai román és magyar drámákkal kell kitölteniük.

Ehhez járul a román politika és kultúra – *Ceausescu* 1965-ös hatalomra jutását követő leplezetlenül nacionalista fordulata, az ún. nemzeti értékek rehabilitációja, mely a romániai magyar kultúrpolitika számára is lehetőséget teremt a kisebbségi problematika és a nemzeti hagyományok jóval visszafogottabb, de egyfajta álesztétikai tolvajnyelv révén nem kevésbé nyilvánvaló vállalására.

A román politika – kisebbségi nézőpontból meglehetősen vészjósló – fordulatát a romániai magyar közvélemény a mai több évtizedes távlatból nézve szinte érthetetlen eufóriával szemléli. Kevesen veszik észre, de a totális pártellenőrzés alatt álló kulturális közvéleményben azoknak sincs semmi esélyük a megszólalásra, hogy a sajtó egy részét, a könyvkiadást, a színházat a hatalom tudatosan is egyfajta biztonsági szelepként működteti. A kisebbségi múltat idéző gyűjtőmunka reneszánsza, a moldvai csángóság sorsát föltáró riportok, a visszhangos színházi sikerek, a *Sütő*-, *Páskándi*-, *Kocsis*-, *Székely*-drámák által felidézett euforikus révület hátterében gőzerővel folyik a magyar többségű városok etnikai összetételének (tervszerű) átalakítása, a magyar iskolarendszer szétzilálása, a magyar műszaki és kulturális értelmiségnek a hagyományosan magyar kultúrcentrumok nyilvánosságából való kiszorítása.

A hatalom azt a látszatot is megteremti, hogy a színházi produkciók (melyek létrejöttét a cenzúra mindvégig ádázul „akadályozza", a vizionálások fölött Demoklész kardjaként függ a cenzori önkény) csakis a magyar leleményesség és agyafúrtság diadalaiként kerülhetnek színpadra.

De – legalábbis egy ideig – minden esetben színpadra kerülnek. Betiltott dráma, egészen a nyolcvanas évek közepéig (a román nemzeti program szóban forgó szakaszának lezárultáig) tulajdonképpen nincs is. Ami annál is különösebb, mert a hatalom a román drámaírónak jóval kisebb mozgási szabadságot engedélyez, mint a magyarnak. A román színházi produkciók létrehozóinak a fejükben sem fordulhat meg, hogy akár áttételesen is odamondogassanak a hatalomnak. Sütő, Székely, Kocsis és Páskándi sikerdarabjaiban azonban a rendszerkritika teljesen félreérthetetlen, olyannyira, hogy e darabok még a romániainál jóval lazább társadalmi légkörben élő magyarországi néző, illetve olvasó számára is „hihetetlenül merészek"-nek tűnnek.

A romániai magyar drámák bemutatói így aztán valóságos népünnepélyekké, diktatúrán vett elégtétel nagy pillanataivá, hajnalig tartó diadalmámorban ünnepelt győzelmekké magasztosulnak. A háttérbe szorított, leváltott, megalázott, folytonos fenyegetettségben élő kisebbségi néző egyszerre kiegyenesedik, hogy aztán mindennapjaiban a „fölemelt

fő" – közösségi élmény által megsokszorozott – „méltóságával" vállalja a fű sorsát, mely „lehajlik a szélben és megmarad" (1)

Ilyen körülmények között a mindig sikerre szomjazó művész egyszerűen nem állhat ellent a csábításnak. A színház a romániai magyar literatúra minden valamire való tehetségét bűvkörébe vonja. Még a korszak legsikeresebb költője, Kányádi Sándor sem bújhat ki a „kényszer" alól. Ír is két korszerű drámát, ezek közül a Kétszemélyes tragédia azon kevés dráma egyike, melyet – legalábbis nagyszínházi használatra – valóban be is tiltanak.

A fenti argumentáció azonban, bár fontos motívumokat is tartalmaz és az alkotók színház iránti érdeklődését tán valóban megmagyarázhatá, arra semmiképp sem nyújthat magyarázatot, hogy mitől is válik a hetvenes évek elejétől a dráma, sőt a tragédia a romániai magyar irodalom domináns műfajává.

Ahhoz, hogy a mélyebb indítékokat kitapinthassuk, rövid elméleti intermezzóra is szükségünk lesz.

A műelemzésnek az a főleg *Mihail Bahtyin* nevével fémjelezhető irányzata, mely a művészi értéket az esztétikai kommunikáció alaphelyzetéből, az ún. esztétikai beszédhelyzetből vezeti le, s melyet ezért leginkább generatív esztétikának nevezhetnénk, három – a mű létrejöttében meghatározó szerepet játszó – tényezőt különböztet meg. Ezek a tényezők végső fokon a köznapi kommunikáció alaptényezőviel azonosak:

a) beszélő;
b) a beszéd tárgya;
c) hallgató.

A mű genezisében mindhárom eltérő változatokban juthat szerephez:

a) a beszélő lehet:
1. szerző (író, költő), előadó;
2. az első személyben előadott történet hőse;
3. a drámai hős;

b) a beszéd tárgya lehet:
1. a történet hőse;
2. maga a szerző;
3. a hallgató;

c) a hallgató lehet
1) a szerző alteregója (belső hallgató);
2. a közönség (olvasó, néző);
3. a másik hős.

E vázlatos felsorolásból is kiderül, hogy az esztétikai beszédhelyzet attól függően, hogy az alapvető szerepköröket (szerző, hallgató, hős) éppen ki tölti be, nagyon különböző lehet. Az esztétikai kommunikáció e három autonóm személyiségének egymáshoz való viszonya műnem-definiáló jelentőségű.

Ha szerző és hős különálló személyiség, a műalkotás sajátos műneme az epika; ha a szerző és a hős ugyanaz a személy, a specifikus műnem a líra. A dráma a líra és az epika sajátos kombinációjának tekinthető, melyben a cselekményt, konfliktust, hősöket stb. megalkotó szerző teljesen háttérbe vonul (még elbeszélőként sincs jelen a műben), a hősök viszont első személyű megnyilatkozásaikkal és közvetlenül megjelenítődő (jelen idejű) cselekvéseikkel a történet kizárólagos hordozóivá válnak. A drámában a drámaíró egyidejűleg mindkét - a konfliktusban egymással szembekerült – hősével azonosul (mintegy bennük szólal meg), magában a drámai szituációban azonban a hősök szerzőtől való epikai függetlensége érvényesül.

Ez az alapszerkezet a térhez és az időhöz való viszonyt is meghatározza. A líra természeténél fogva jelen idejű, s ennek a jelenidejűségnek – a lírai élmény pontszerűségéből fakadóan – a helyszín állandóságával kell együtt járnia. A *próza* – szintén természeténél fogva – múlt idejű, és ebből a múltidejűségből a helyszín állandósága már nem szükségszerűen következik. Sőt mivel az elbeszélt történetnek le kell kötnie a hallgató figyelmét, a cselekménynek fordulatosnak, meglepőnek, előreláthatatlannak kell lennie, ezek a követelmények pedig pusztán a helyszínek és az időpontok sűrű váltakoztatásával teljesíthetők.

A dráma esetében az (epikus) történet múltidejűsége és a helyzet gondolati vagy érzelmi analízisének jelenidejűsége pusztán a hely és az idő egységében valósulhat meg magától értetődő természetességgel.

A műnemhatárok azonban soha nem élesek, s a modern irodalomban különsen nem azok. Az egyes műnemek átömlenek egmásba, összeolvadnak. Az első személyben elbeszélt, életrajzi motívumokkal átszőtt, a hősök belső nézőpontját abszolutizáló (lásd tudatfolyam) epikus történet lírai-esszéisztikus vonásokat ölt, a történet időbeli hézagait áthidaló narrátor felbukkanása, azaz a szerző áttételes belépése a cselekménybe, a drámát teheti epikussá, a történetből visszavonuló elbeszélő, s az ebből adódó tér-idő egység és párbeszédesség erőteljesen drámai prózát, főként karcolatot, elbeszélést és kisregényt eredményezhet...

Az epika, líra és dráma további jegyei is a fenti vázlatból vezethetők le. Figyelembe kell vennünk ugyanis, hogy a műalkotást generáló autonóm személyiségek (3) egymás közti viszonyai értékpozíciókat is impikálnak. Az epikában a hős valamiként mindig alárendelődik a szerzőnek, aki egyfajta demiurgoszként a leglenyűgözőbb és a legvisszataszítóbb hősöket is maga teremti. Az epikához tehát szervesen hozzátartozik egyfajta, a hősökkel szembeni távolságtartás.

A lírában a szerző-hős azonosság következtében ez a távolságtartás már lehetetlen. A szerző-hős „közelségből" eredő értéktelítettségnek megfelelően a legjelentéktelenebb események, cselekedetek, tárgyak stb. is érzelmekkel telítődhetnek, a beszédmodort lírai vonások uralják. Az persze más kérdés, hogy a valódi költészet épp a szubjektivizmuson való felülemelkedésből, az érzelmek esztétikai, tehát objektív, azaz érzékletes megformálásából születik. Ez a dialektika azonban, melyet *Diderot* a színész paradoxonaként ír le(4), minden művészi alkotófolyamat velejárója.

A dráma legsajátosabb vonása, a konfliktus is abból fakad, hogy a lírai alaphelyzetű hősök egy teljességgel objektív (még az elbeszélő szubjektivitás jegyei által sem színezett) szituációban kerülnek szembe egymással. A drámai hős az értékekhez való rendkívül intenzív kötődés következtében (lásd tragédia) már-már jelképpé, elvont értékek áttetsző megtestesülésévé nemesedik. A drámai konfliktus lényegét tekintve értékkonfliktus.

A szerző, a hősök, a befogadó(k) értékpozícióinak a műnemeken túlmenően is stílusgeneráló szerepük van. Nem csupán a szerző hőssel szembeni értékpozíciója határozhatja meg a stílust (az ódai hangvételtől az elégiáig, a szatirikustól a komikusig, a tragikustól a humorosig, az érzelgőstől a játékosig stb.), hanem az olvasóval szembeni értékpozíciója is (lásd: ironikus, polémikus, hatásvadász stb. stílus), de az olvasó hősre vonatkozó értékítéletei, vagy a hős olvasóról (az ún. közvéleményről) leadott véleménye stb. szintén árnyalhatják, összetettebbé formálhatják a stílust.

A művészi kifejezés minden sajátossága valamiként a művészi beszéd fenti három „autonóm személyiségé"-nek egymáshoz való viszonyából redeztethető, ezért a jó műelemzésnek szükségszerűen az esztétikai beszédhelyzet sajátos vonásainak feltárásával, szerkezetének elemzésével kell kezdődnie.

Ha az elemzés sikerrel jár, a stílus egyszerre áttetszővé, a funkciók működésükben tettenérhetőkké válnak.

Az előbbi sémából az is kiderül, hogy a műben a közönségnek ugyanolyan fontos értékgeneráló szerepe van, mint a szerzőnek és a hősnek.(5) Már csak azért is, mert maga a szerző is a közönségnek, az azonos kultúrájú egyének közösségének a tagja. A témát soha nem teljesen szuverén módon választja, az a társadalmi tudatban többé vagy kevésbé földolgozott, kisebb vagy nagyobb mértékben tudatosított problémaként már adott. A témában pedig alapvetően a befogadó társadalmi állapotokról, helyzetekről, illetve ezek hőseiről alkotott értékítéletei jelennek meg. A művész az adott társadalom problémakészletéből magától értetődően azokat a kérdéseket választja ki, melyeket a legégetőbbeknek érez. A közönségnek a témához, illetve a tematizált szituáció hőséhez való viszonya (a korábban említett értékpozíció) esztétikai szempontból alapvető jelentőségű. Még akkor is, ha szerző felülvizsgálhatja, sőt el is utasíthatja a közösség értékítéleteit. A kulturális közvélemény értékrendje mindenképpen viszonyítási alapként funkcionál. A szerző rokon- és ellenszenvei csupán ennek függvényében fogalmazódhatnak meg, stílusa, műformái ezekhez

való viszonyában formálódhatnak epikussá, drámaivá, líraivá, ironikussá, szatirikussá, szarkasztikussá, humorossá, patetikussá, elégikussá, ódaivá stb., stb.

Ezek a feltevések már azt is sugallják, miért oly ritkák a történelemben az úgynevezett drámai korszakok. A fenti sémából ugyanis világosan kiderül, hogy a dráma sajátosan skizofrén műfaj. Az a társadalom, mely a szerző számára drámai témakészletet kínál, meghasonlott társadalom, mely képtelen egyértelmű értékítéleteket megfogalmazni, de az értékek abszolút érvényességének, a feltétlen imperatívuszoknak az érvényességét sem kérdőjelezheti meg.

Hegel a nagy drámai korszakokat az emberi történelem nagy válságaival, kultúrák lehanyatlásának és születésének borzongató pillanataival azonosította. Azokkal a rövid, földcsuszamlásos időszakokkal, amikor a régi értékrend már nem, az új még nem igazán érvényes. A közösség, és a közösség élő lelkiismeretét képviselő drámaíró ezekben a periódusokban a szó szoros értelmében tudathasadásossá válik. Tudatát egymást kizárni látszó értékrendek egyidejű érvényességének paradoxona nyűgözi le, s a konfliktusban rejlő ellentmondást a szemben álló hősök válságakusztika által szinte kozmikus természeti katasztrófákká visszhangosított pusztulása még kínzóbbá és megkerülhetetlenné teszi számára.

Az ilyen periódusok persze rendkívül ritkák a történelemben, s bár szükséges, önmagukban nem is elegendő feltételei a nagy drámának. Egész sereg egyéb feltételnek is teljesülnie kell (a társadalom minden rétegét felölelő közönség, megfelelő szellemi szabadság, kiforrott színházkultúra stb.), melyek a világirodalom történetében is mindössze két nagy pillanatban jelentkezhettek együttesen, s akkor is csupán néhány évtizedig. A görög ókorban és a felvilágosodás Angliájában.

A spanyol és a francia dráma már csak többé-kevésbé „féloldalas"-nak nevezehető, felemás konfliktusokra épülhetett, azt azonban bebizonyította, hogy a dráma – bár problematikusabb változatokban – a nagy világválságok közti periódusokban is domináns műfajjá válhat.

„Féloldalas konfliktus"-nak (6) nevezzük az értékütközéseknek azokat a változatait, amikor a szemben álló értékrendek létjogosultsága nem azonos, amikor az értékkonfliktus nem spontán módon jön létre, hanem úgy, hogy egy, a társadalom túlnyomó többsége által pozitívnak érzett értékrenddel szemben a politikai hatalom egy értékét vesztett, sőt negatív értékké degradálódott erkölcsi rendszert erőltet rá a társadalomra, vagy az egyén lázad föl amorális vagy immorális indítékokból a többség által érvényesnek tartott társadalmi értékrend ellen.

A konfliktus ezekben az esetekben látszólag teljesen azonos a klasszikus értelemben vett tragikus összeütközéssel. A különbség azonban lényegbevágó. A féloldalas drámai szituációt csak többé-kevésbé inkongruens elemek társítása tarthatja egyensúlyban, például az, ha az erkölcsi jogosultsággal a dráma az erkölcsileg jogosulatlan hatalmi erőszakot állítja szembe, vagy ha a destruktív individuális ösztöntörekvéseket az erkölcsi renddel ütközteti. Ez az alaphelyzet azonban már jellegzetesen epikai (lásd Michael Kolhaas vagy Raszkolnyikov), sőt mindinkább lírai is (lásd Bovaryné, vagy Julien Sorel). Az epikum és a líraiság nem ötvöződhet többé sajátosan drámai (azaz egymással szemben álló, erkölcsileg egyként legitim hősök konfliktusában ábrázolható) egységgé, mint amilyen Kreon és Antigoné – a városállam frissen körvonalazódott és a családi összetartozás tradicionális értékrendjét ütköztető – konfliktusa például. Az ilyen szerkezetű életanyag a lírai prózában, az elbeszélő lírában, a drámai elbeszélésben, a balladában stb. fogalmazódhat meg adekvát módon.

A konfliktus sajátosan drámai egyensúlya ilyen esetben már csupán a belső konfliktus formájában tartható fenn, amikor is a szemben álló értékrendek egyetlen hős tudatában, személyiségében kerülnek szembe egymással, s ennek specifikus és egyben legkiélezettebb megnyilvánulási formája a *dilemma.* A modern dráma legkimagaslóbb alkotásai a *Nórától* és a *Három nővértől* a *Godot*-ig mind-mind változatok a dilemmára. A dilemmában ugyanis a konfliktus erkölcsileg egyenlőtlen motívumai azonos értéktelítettséggel lehetnek jelen. A hős nézőpontjából még az is passzív rezisztenciának, a szubjektív értékek átmentésének, a belső szabadság védelmének minősülhet, ami kivülről puszta emberi gyengeségnek, megalkuvásnak tűnik; a cselekvésképtelenség, a lenni vagy nem lenni" pillanatai is intenzív drámaisággal telítődhetnek.

A dilemma a klasszikus drámának pusztán múló, bár magas intenzítású mozzanata volt, e drámát még a hősök szuverén döntésein alapuló cselekedetek, a drámai szituációk láncolata tették drámaivá, azaz az epika és a líra koncentrált ötvözetévé.

A belső konfliktus már a nagy drámai korszakok alkonyán megjelenik, s a görög drámában, vagy a francia klasszicizmusban még teljes értékű tragédiákat eredményezhet, gondoljunk *Euripidész* vagy *Racine Phaedrájára,* melynek konfliktusa a főhős ösztöntörekvéseinek és erkölcsi tudatának összeütközésén alapul. Ez alól a konfliktustípus alól azonban az erkölcsi relativizmus térhódítása miatt a későbbiekben fokozatosan kicsúszik a talaj. A belső konfliktusok egyre inkább a hatalmi túlsúly által cselkvésképtelenségre kárhoztatott főhős vergődéseinek kifejezési formáivá válnak. Ezekben a drámákban azonban a konfliktus egyensúlya már csupán a heroikus pátosz fölerősítése révén tartható fön (gondoljunk *Schiller, Kleist, Goethe, Hebbel* egyik-másik tragédiájára). E drámák hősei halálukban „diadalmaskodnak" az őket elpusztító körülményeken. Ezek a drámák a nézőtől is a hőssel való teljes azonosulást követelik meg. Enélkül ugyanis a heroikus pátosz elkerülhetetlenül komikumba fordul át, a külső nézőpont, a távlatos perspektíva illúzióvá fokozza le a tragédiát, értelmetlenné a pusztulást.

A komikum az újkori tragédiákban már csak mesterséges eszközökkel, a dráma szubjektivizálásával, a líra vagy gondolatiság túlfeszítésével tartható távol a hősöktől. Azok számára, akiknem a klasszikus tragédia formasajátságaihoz, hanem szerzőjének tárgyilagos látásmódjához ragaszkodnak, a belső és a külső nézőpont szételemezhetetlenül egymásba csúszik. Ez a látásmód azonban szükségészerűen vezet el a tragikum és a komikum egybefonódásához, a tragikomédia, a groteszk, az abszurd térhódításához.

A hagyományos tragikummal szakító modern drámaírók (*Dürrenmatt, Ionesco, Beckett, Genet*) a gondolatiság és a komikum összeházasításával a drámai szituáció objektivitását próbálják rekonstruálni. A modern tragikum csupán így, a komikum mezében válthat ki a klasszikus tragédiáéhoz mérhető megrázkódtatást, a dráma nézője vagy olvasója csak így élheti át azt a belső konfliktust, melynek kiváltása a klasszikus tragédia fő célja volt, s mely önnön másik énjével, *alter egójával* szembesíthette.

A huszadik század nagy értékválsága már nem klasszikus drámai értelemben vett világválság. Ehhez több alapfeltétel is hiányzik. Egyik legfontosabb a feltétlen imperativusok érvényességébe vetett hit hiánya, az erkölcsi relativizmus. A pluralista látásmód alapvetően dráma- és tragédiaellenes, a tolerancia elve az értékkonfliktusokat azzal hárítja el, hogy a szembenálló értékrendeket komplementer és nem egymást kizáró erkölcsi paradigmákként mutatja fel.

Ennek ellenére századunk drámairodalmában is világosan kitapinthatók drámaibb és kevésbé drámaibb periódusok, amikor is az egyes társadalmak erkölcsi közvéleményében, világnézetében, politikai kultúrájában többé-kevésbé mélyreható változások következnek be, s ezek az időszakok, bár az egyes országokban eltérő mélységű és értékű drámairodalmat eredményeznek, nagyjából egyetemeseknek tűnnek.

Gondoljunk a századorduló drámai pezsgésére *Csehov, Ibsen, Strindberg, Shaw, O'Neill* drámáira, majd a huszas évek szovjet drámairodalmára, *Bretchtre, Pirandellóra,* aztán a második világháború utáni nemzedékre: *Millerre, Tennesee Williamsre,* Ionescora, Beckettre, Dürrenmattra, s végül a hatvannyolcas nemzedékre, a dühös fiatalokra, vagy a kelet-közép-európai groteszkre. A drámaírók az egyes irodalmakon és az európai irodalmon belül is bolyban jelentkeznek, ezekben is egyszerre a legjelesebb írókat kezdi foglalkoztatni a drámai forma. Ez korábbi feltevésünk alapján, miszerint a drámai látásmód, a konfliktusérzékenység alapját az adott társadalmak problémakészletének drámaisága, a rájuk jellemző értékskizofrénia alkotja, magától értetődő is.

A fentiekből azonban az is következik, hogy a drámaíró korántsem szuverén módon dönt a drámai műfaj mellett, s korántsem olyan drámát ír, amilyet akar, hanem olyat, amilyet a rendelkezésére álló problémakészlet lehetővé tesz.

A romániai magyar drámairodalom dominánssá válásának okait tehát a romániai magyar közösség, magyarán a romániai magyar társadalom helyzetében, e helyzet prolematizálásának jellegében, a kisebbségi gondolkodás szellemi horizontjában kell keresnünk.

Az első kérdés tehát mely fölmerül: mennyiben drámai a romániai magyar társadalom helyzete a hatvanas-hetvenes évek fordulóján?

A magyar kisebbség helyzete valóban több vonatkozásban is „tragikus". „Tragikus" azért, mert az az értelmiségi garnitúra, mely a háború után a kisebbség szellemi életében vezető szerepre tett szert, mélyen meghasonlott önmagával. A szocialista eszmerendszer, melyet kezdetben a kisebbségi kérdés rendezésének biztos garanciájaként jelölt meg, nem csupán a kisebbségi közösség, de az egyén számára is a teljes – korábban egyszerűen elképzelhetetlen mérvű – jogfosztottsághoz vezetett. Nyilvánvaló, hogy akaratlanul bár, de a kisebbség képviselői is aktív szerepet vállaltak annak a folyamatnak a kibontakoztatásában, mely a kisebbségi közösséget szemmel láthatólag végveszélybe sodorta.

A helyzet drámai azért is, mert a romániai magyarság jövője távlatilag is teljességgel kilátástalannak látszik, nincs instancia, melyhez ez a kisebbség szorultságában fellebbezhetne, az idő pedig egyértelműen a többségi nacionalizmusnak látszik kedvezni.

Ez a tragikum, ez a drámaiság azonban a terminusok dramaturgiai értelmében nem igazán autentikus. Egyrészt azért, mert a dráma pozitív hőseként elképzelendő kisebbségi közösség az önvédelem legelemibb eszközeivel sem rendelkezik. Kiszolgáltatottsága teljes, mozgástere a tragikus konfliktus fő irányaiban a nullával egyenlő.

Ezen a helyzeten látszik változtatni a Ceausescu-féle nemzetiszínű nyitás, mely a magyarság számára is engedélyez némi mozgásszabadságot. Ez a mozgásszabadság – mint láttuk – illuzórikus. De a romániai magyar értelmiségi elit jól érzékelhetően nincs abban a helyzetben, hogy a realitásokat felmérhesse. Az értelmiség vezető képviselői ragaszkodnak korábbi illúzióikhoz. Az általuk választott út helyes volt, nem az eszményekkel volt a baj, hanem azzal, hogy akadtak, akik meghamisították azokat. Vissza kell térni tehát az eredeti gondolathoz. A létező szocializmus kritikáját az eszme jegyében kell végrehajtani.

Az adott helyzetben még ez sem lehetséges, de a hatalomváltás, mely egyben a korábbi hatalom kritizálhatóságával is együttjár, lehetővé teszi, hogy úgy kritizáljuk a jelent, mintha a múltat kritizálnók. (7)

S ebben rejlik a romániai magyarság kisebbségi helyzetének mélyebb tragédiája. Ez a tragikum azonban már az abszurd, a groteszk, a komikum felhangjaival terhes. Az adott helyzet azonban nem teszi lehetővé azt, hogy a kisebbségi közvélemény e felhangokat meghallhassa. A romániai magyarságnak kollektíve és individuálisan illúziókra van szüksége. Talán a közösség fennmaradása múlik ezeken az illúziókon... A kisebbségnek úgy kell tennie, mintha nagyszabású, hősies küzdelmet vívna a diktatúrával. A teljes tehetetlenség és kiszolgáltatottság tényének, a küzdelem tragikomikus értelmetlenségének és kilátástalanságának beismerése az „önfeladás"-sal lenne egyenértékű. A nagy balladahősök, a Budai Ilonák, Kőműves Kelemennék, Kádár Katák utódjainak már nincsenek morális és szellemi erőtartalékaik ahhoz, hogy józanul szembenézzenek végzetükkel. Azt a néhány deviáns értelmiségit, aki erre kísérletet tesz, a közösség irgalmatlanul elhallgattatja, vagy kitaszítja magából.

A „mintha" (anélkül természetesen, hogy ez bárkiben is tudatosodna) a romániai magyar közélet kulcsfogalmává, mintegy szervezőelvévé válik. A romániai magyarság úgy veszít soha többé vissza nem nyerhető pozíciókat, mintha újakat nyerne. A politika és kulturális élet úgy igazolja a diktatúrát, mintha korlátozná azt. A romániai magyar közösség kagylója úgy fogadja magába a megaláztatás, a kisemmizés, a szenvedés homokját, mintha a helytállás csodáját gyöngyözné kimagából. (8)

A közösségi tudat problémakészletéből előhalászható drámai témák konfliktusszerkezete már eleve meghatározza annak a drámának a típusát, mely a kor romániai magyar irodalmában megszülethet. A romániai magyar kisebbség helyzetéből, e helyzet tudatosításának és elméleti feldolgozottságának színvonalából a megszülető drámák minden fontos jellemvonása levezethető.

Az első ezek közül a már említett féloldalasság. Ezekben a drámákban az abszolút hatalom áll szemben az egyén és a közösség szabadságát és önrendelkezését védelmező drámai hőssel. Az egyik oldalon az erkölcsi legitimitás teljesessége, a másikon az erkölcsnélküli vagy egyenesen erkölcstelen hatalomé.

Az adott konfliktus drámai megformálására a társadalmi problémakészlet három olyan tipikus témát is kínál, mely a közelmúlt történetében (a párton belüli leszámolásokban)

gyökerezik, de világtörténelmi analógiákon (reformáció, görög-római ókor, Biblia) is jól modellezhető. Egyik a testvérkonfliktus. Ezen a motívumon alapul Páskándi *Vendégségétől* Sütő *Csillag a máglyán*-jáig, vagy *Káin és Ábel*-jéig a romániai magyar dráma talán legjelentősebb vonulata. A másik alaptípus a közvetítőé, aki az abszolút hatalom és a társadalom, a többség és kisebbség határmezsgyéjén állva, belső konfliktusként éli meg a diktatúra paradoxonait. Ide sorolható Székely János *Helytartójától* Sütő *Szúzai mennyegzőjéig* egy másik gazdag vonulat. A harmadik típusba a *Bécsy Tamás* által középpontosnak nevezett drámák tartoznak, melyek a főhős és az ellenséges külvilág szembenállását stilizálják drámai konfliktussá. E típus legjellegzetesebb darabjai *Kocsis István* tollából származnak (lásd monodrámák), de ide sorolható egyebek közt Székely *Vak Béla királya* vagy Páskándi *Apácaija* is.

E három alaptípus gyakorta egyetlen drámán belül is keveredhet egymással. A *Szúzai mennyegző* Parmenionja például Nagy Sándor és Parmenion testvéri közelsége révén az első és a második típus főbb vonásait is magán hordozza, sőt végső fokon a középpontos típusba is besorolható lenne.

A drámáknak ez a szerkezeti vonása már önmagában is arra figyelmeztet, hogy az alaphelyzet dramaturgiai értelemben nem igazán drámai, a konfliktusban ütköztetett értékrendek fő exponenseit nem csak morálisan, de társadalmilag is ég és föld választja el egymástól.

S innen fakad a másik sajátosság is. A főhős pusztán a deklarált elveket és értékeket kéri számon a hatalmon, nem valamely új értékrend nevében lázad, pusztán a régit akarja a maga tisztaságában érvényrejuttatni. Ebből a törekvésből fakad a költői pátosz, mely a főhőst alárendelt helyzete dacára is az abszolút hatalom méltó ellenfelévé növelheti. Sütő hősei veretes, önérzettől dagadó költői nyelven kiáltanak az égre. Az, hogy cselekedjenek is, meg sem fordulhat a fejükben, hisz a hatalom az első gyanús mozdulatnál lecsapna rájuk. Székely János drámáinak hősei emelkedett jambusokban reflektálnak helyzetükre, s Páskándi és Kocsis drámáit is emelkedett stílusú, filozófikus mélységeket és magasságokat felvillantó párbeszéd uralja.

A szemben álló felek közt már a színpadi párbeszédet lehetővé tévő *kapcsolat* is csak a konfliktus szempontjából véletlenszerű motívumok révén teremthető meg. De megteremtendő, mert a romániai magyar közösség, mint a szerző alteregója, önnön sorsát pusztán a klasszikus tragédia terminusaiban érzi megragadhatónak, a túlélésre csupán önnön morális igazságát kozmikussá növelve lát esélyt. A közösség úgy érzi, a világtörténelem tán legnagyobb méltánytalansága esik meg rajta. Ezt a hitét csak tovább erősíti, hogy a diktatúra nem csupán egyénként, de közösségként is megfosztja alapvető jogaitól. A két eltérő szellemi és morális értékrendszer a román és a magyar szembenállása a diktatúra fasizálódásával párhuzamosan a romániai magyarság szemben mindinkább a román diktátor(ok) és a magyar áldozat(ok) közti szembenállássá egyszerűsödik. Így azonban a másik fél (elvileg egyenrangú) morális igazsága semmivé foszlik.

Az már a helyzet jellegéből is következik, hogy a konkrét etnikai jellegű utalásoknak semmi helyük nem lehet a drámában, ezeket a hatalom nem tűrhetné el. Egyébként is mindenki számára evidencia, hogy a kisebbségi elnyomás a diktatúra következménye, s a diktatúra bukása automatikusan a kisebbség emancipációját is jelentené. (Ismét egy illúzió!) Így azonban a drámaíró és közönsége a történetfilozófia legelvontabb kérdéseivel szembesül. Helyzetét, a diktatúra természetrajzát világtörténelmi és társadalomfilozófiai összefüggésekben kénytelen átgondolni.

A fentiekből szervesen következik, hogy e drámák fő cslekvésformája az erősen filozófiai töltetű vita. A vitázó felek érveiket egyrészt aforisztikus tömörségű gondolati prózában, vagy metaforikusan expresszív költői gondolatfutamokban fogalmazzák meg. Az azonos vagy nagyon közeli premisszákból kiinduló ellenfelek hisznek egymás meggyőzhetőségében, az egykor volt nézetazonosság visszaállíthatóságában. Sőt, a nézetazonosság üdvös voltában is. A drámák, miközben a hatalom homogenitásával és kizárólagosságával formailag a tolerancia és a pluralizmus igényét szegezik szembe, lényegileg a főhős egy és oszthatatlan igazságát szentesítik.

A romániai magyar dráma ezen a ponton válik valóban „hasonlatossá" a klasszikus tragédiához. A romániai magyar néző, hős és drámaíró hisz abban, hogy az *igazság egy*

és oszthatatlan. Ennek az igazságnak a meghasonlását ugyanúgy társadalmi kataklizmaként éli meg, mint ahogyan egykoron a görög dráma szerzője vagy nézője az egyetlennek és örökérvényűnek hitt értékrendszer „megkettőződését". Itt azonban az értékrendszer nem „megkettőződik", hanem a (negatív póluson) hatalommá torzul, *ami azzal egyenértékű, hogy megszűnik értéknek lenni.* A romániai magyar néző számára a hatalom természeténél fogva illegitim, a legfőbb rossz, minden baj örök forrása.

Ez az álláspont legtisztábban Székely Jánosnál fogalmazódik meg (9) de általános a meggyőződés, hogy a hatalom – *mindeféle* hatalom tehát nem csak az illegitim – eltorzítja a személyiséget, meghasonlásba kergeti a társadalmat. Ez a meggyőződés szintén a közösség és impilicite a drámaíró témával, az („idegen") állami hatalommal szembeni értékpozíciójának következménye.

A drámák másik jellegzetessége, hogy a hatalom (talán a *Csillag a máglyán*t leszámítva) közvetlenül soha nem jelenik meg a drámákban, a vita mindig a hatalommal így vagy úgy szembenálló hősök közt folyik. (Végső fokon azonban Kálvin és Szervét küzdelmére is a valóban abszolút világhatalom, az inkvizícó árnyéka vetül.) Ez nem teremt lehetőséget arra, hogy a morálisan teljességgel illegitim ellenpólus is szert tehessen némi legitimációra, hogy a vita egyáltalán lefolytatható legyen.

Ezeknek a drámáknak a tulajdonképpeni tárgya nem a drámai cselekvés vagy hős vívódása, hanem a lírai pátosz, a fájdalom és az önsajnálat romantikus határtalansága. Ennek a drámának olyan hősre és közösségre van szüksége, melyek tökéletesen *azonosak* egymással. Ez a színház nem tűr távolságtartást. A romániai magyar néző szívében Kálvin számára nincs hely. *Shakespeare* közönségének még a valóban szörnyeteg III. Richardon is megesik a szíve, képtelen egyoldalúan pálcát törni felette. Épp ebben rejlik a darab drámaiságának lényege. A romániai magyar néző ítélete azonban egyértelmű, az igazság Szervét oldalán van. A későbbiekben – a diktatúra mind kendőzetlenebbé válásával párhuzamosan – aztán a főhős ellenlábasa még azt a kevés morális legitimitást is elveszíti, mely Kálvint – legalábbis a racionalitás szintjén – még jellemezte.

A klasszikus dráma alpfunkciója még abban állt, hogy a szemben álló igazságok egyenértékűségéről, a katasztrófát kiváltó antidemokratikus helyzet tarthatatlanságáról győzze meg – a maga sajátos esztétikai eszközeivel – a nézőt. Ne feledjük: az athéni néző számára nem csupán Antigoné igazsága lehetett mélyen átélhető igazság, de Kreoné is. A városállamok közti konfliktusok a mai nemzeti érzésekhez nagyon hasonló érzelmi töltetet adhattak Kreon érveinek és intézkedéseinek. Az, aki idegen csapatok élén támad szülővárosára, valóban megbocsáthatatlan bűnt követ el, vélhette az athéni néző, s a szenvedélyeket felkavaró ellentétes igazságokat mellbevágóan egyenértékűeknek kellett éreznie. A romániai magyar dráma azonban mindenekelőtt a főhős igazságáról akarja „meggyőzni" közönségét. S egyáltalán nem csoda, hogy ez maradéktalanul sikerül is neki.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy az a problémakészlet, melyre a romániai magyar drámaíró tragédiáit alapozza, nem objektíve drámai, pusztán a romániai magyar kisebbségi közösség adott helyzetében – két diktatúra közt – tűnik annak. A szerzőnek, a hősnek, és a közösségnek az az azonossága, melynek révén a néző mintegy drámai hősként, autentikusan tragikus szituációban kerülhet szembe ellenfelével, a diktatúra bukásával automatikusan megszűnik. A román-magyar szembenállás „nagyszerűsége" egyszerre a maga valóságos kisszerűségében jelenik meg.

Ma már a drámák egykor önfeledt nézője is kívül került azon a helyzeten, mely a hősök passzív rezisztenciáját is heroikussá növelhette. Az alaphelyzet objektív drámaisága és a közönség korabeli tudatállapota ma már jól elkülönül egymástól. Ezekből a drámákból mára már elillant az, ami egykor olyan katartikussá tette őket. Maradt a drámai helyzet objektív tartalma ... és a lírai pátosz.

S fölerősödtek azok a mozzanatok, melyeket a korabeli közönség idegenszerűnek, vagy egyenesen zavarónak érzett: a kívülállás, az irónia, a tárgyilagosság hangsúlyai, Páskándi első drámáinak groteszkbe és abszurdba játszó látásmódja, a Székely-drámák filozófiai szépsége és bujkáló öniróniája, *A lócsiszár*..., vagy a *Csillag a máglyán* drámai

arányérzéke. Erről azonban egy külön tanulmányban, Székely János drámái kapcsán ejtünk majd szót.

JEGYZET

(1) Az idézőjelek közt Sütő András szállóigévé vált megfogalmazásai találhatók.
(2) *Bahtyin Mihail:* A tér és az idő a regényben. In: A szó esztétikája. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.
(3) *Bahtyin, Mihail:* A szó az életben és a költészetben. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.
(4) *Diderot, Denis: Paradoxon a színészről.* In.:Válogatott filozófiai művei II. kötet. Forditotta és bevezetéssel ellátta: Alexander Bernát. Budapest, 1895-1900.
(5) *Bíró Béla: Dráma és demokrácia.* Alföld, 1993. június, 6.sz.
(6) *Bíró Béla: A tragikum tragédiája.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
(7) A motívumot mesterien elemzi Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok.*Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991.
(8) Lásd: *Székely János: A mítosz értelme.* In. A mítosz értelme. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985.

Kis magyar vademecum vallási néprajzi kutatásokhoz

TÁNCZOS VILMOS

> *A népi kultúra vallásosnak mondható szférája nem különíthető el élesen a népélet egészétől. Sőt, a hagyományos (paraszti) világra vonatkoztatva minden bizonnyal igaza van Bálint Sándornak, aki több helyen arról ír, hogy a vallás a nép életének egészét, minden területét megszenteli. A hagyományos világkép ugyanis a maga totalitásában szakrális jellegű. Ebben a világban a dolgoknak csak annyiban van valóságos létük, amilyen mértékben részesülnek a Szent princípiumából (Eliade).*

Önálló diszciplína-e a vallási néprajz?

Van-e létjogosultsága tehát egy olyan tudománynak, amely a népélet vallásos jelenségeinek tanulmányozását tűzi maga elé, amikor voltaképpen arról van szó, hogy a hagyományos népi kultúra *egészének* van vallásos gyökere? (Dramatikus népszokásaink többsége például eredendően vallásos jellegű.) Lehetséges-e tehát az egyetemes néprajz határain belül kijelölni a vallási néprajz határait? Úgy tűnik igen. A magyar vallási néprajz egy hosszú évtizedekig tartó kényszerű megtorpanása után eljutott oda, hogy a Bálint Sándor-i igéretes kezdetekhez visszatérve ma már definiálni tudja önmagát, s ki tudja jelölni az előtte álló kutatási feladatokat. A *Magyar Néprajz* VII. kötete a vallási néprajz kutatási körét egészen szűkre szabva, így határozza meg a tudományág tárgyát: „A vallási néprajz így egy szűkebb területtel, elsősorban a tételes vallás, illetve a hivatalos liturgia mellett mindíg létező cselekedetekkel és kultuszokkal, valamint a hivatalos vallás népi gyakorlatával és képzeteivel foglalkozik. (1)

Német nyelvterületen a diszciplína önállósodása már a századelőn megtörtént. (religiöse Volkskunde). Bizonyossá vált, hogy nem pusztán a néprajztudományon belüli tudományos munkamegosztásról, azaz nem egyszerű gyakorlati elkülönülésről van szó: az új tudományág meghatározta saját tárgyát, autonóm kutatási szempontjait, körvonalazódtak módszertani igényei. Egészen természetes, hogy a magyar vallási néprajz harmincas évekbeli kialakulását döntő módon határozták meg a német hatások, legelsősorban a *Georg Schreiber*-féle iskola eredményei. (2)

A vallási néprajz aktualitása

A rendszerváltás után Magyarországon újra kutathatóvá váltak a népi kultúra kifejezetten vallásos megnyilvánulásai, s az eredmények publikálásának sincsenek már ideológiai természetű akadályai. A magyar néprajztudomány pedig lázasan igyekezne pótolni az elmúlt évtizedek kényszerű mulasztásait. Konferenciák, nyári szemináriumok, kutatási programok sokasága jelzi, hogy a vallási néprajz már-már divatjelenséggé vált, időszerűbb mint valaha.

A jelenség okait keresve, legelőször is arra gondolhatunk, hogy a felgyülemlett fehér foltok eltüntetését a szakemberek sürgető feladatuknak érzik, s igyekeznek elvégezni azokat a munkákat, amelyek a hagyományos életforma bomlása miatt később már nem végezhetők el. Szükséges hangsúlyozni ugyanis, hogy az 1948 körüli kényszerű törés idején a magyar vallási néprajz még csak kialakulóban volt, a hagyományos népi vallá-

sosság jeleségeit összegező néprajzi munkákra még szerencsés fejlődés esetén is sokáig kellett volna várni. Bálint Sándor 1938-ban megjelent úttörő jeletőségű könyve (*Népünk ünnepei*), majd a tizenkét alapvető tanulmányt tartalmazó *Sacra Hungaria* épp hogy kijelölte a követendő irányvonalat,(3) ám a folytatásra már nem került sor. A vallási néprajz kezdeti korszakának tudománytörténetét, kutatási eredményeit összegező 1948-ban elkészült Bálint Sándor-tanulmány már csak a szerző halála után, 1987-ben került a tágabb nyilvánosság elé.(4)

Az 1948-as hatalomátvétel után a vallási néprajz mind Magyarországon, mind a vele szomszédos államokban megszűnt állandó diszciplína lenni, felszívódott a rokontudományokban: a népi vallásos képzetek egyszerűen a hiedelemvilág részeivé váltak – a néphitkutatás például nem tett különbséget a szentek és a hiedelemlények között – a vallásos szokásokkal, misztériumjátékokkal a szokáskutatás foglalkozott, a vallásos népénekek kutatását a népzenekutatás vállalta magára, a vallásos ihletésű népművészet tárgyi emlékeit a művészettörténet, az ikonográfia kutatta stb. A szemléleti torzulások még azokon a területeken is elkerülhetetlenek voltak, amelyek kutathatónak minősültek (pl. a temetők néprajza, ünnepi szokások). A vallási néprajz alapvető területeivel – liturgia és népiség kapcsolata, vallási néprajz és egyháztörténet viszonya, imakutatás stb. – még Magyarországon is csak az egyházi folyóiratok – Vigília, Teológia, Theológiai Szemle, Confessio, Diakónia – hasábjain lehetett foglalkozni ezek szűkös terjedelmi – és olykor szemléleti – korlátai között. Erdélyben pedig az addig is csak szórványosnak mondható ilyen irányú kutatások megszűntek. (5)

Ilyen előzmények után teljesen érthető, hogy ma a néprajzkutatók fokozott érdeklődéssel fordulnak a vallási néprajzi jelenségek felé, amelyek a magyar népi kultúra szerves részét képezik, s így megismerésük sürgető feladat.

A tudománytörténeti vonatkozású aktualitáson túl a vallási néprajzot időszerűvé teszi az is, hogy a hagyományos világ felbomlásával megváltozik a vallás szerepe a népi kultúrákban. Ezek többségében már nem a vallásos elem a meghatározó – pl. generációs vagy szakmai kiscsoportok folklórja, – mert nem szakrális talajról sarjadtak. A profanizálódás következménye a hagyományos vallási néprajzi jelenségek visszaszorulása, eltűnése ill. átszerveződése. Másfelől viszont új vallási néprajzi jelenségekkel is találkozhatunk, melyeknek értelmezése ugyancsak a jelen kutatás feladata. (Gondoljunk például a búcsújárás új formáira, a vallásos kisközösségek megélénkülő szervezetei életére stb.)

Eredmények – feladatok

1. Liturgia és paraliturgia

Liturgián *Mihályfi Ákos* 1933-as alapvető kézikönyve szerint (6) a nyilvános istentiszteletet összes külső megnyilvánulásait értjük. Eszerint a liturgia részei a szavak (pl. ima, ének), a mozdulatok, a cselekmény terének kiképzése, testtartás, felhasznált eszközök stb. *Várnagy Antal* újonnan megjelent – a teológiai hallgatók számára készült, de a vallási néprajzi kutatásokhoz is elengedhetetlenül szükséges – egyetemi tankönyve (7) kiemeli, hogy az újabb egyházi felfogás szerint a liturgia kultikus oldala mellett annak *szent volta* is hangsúlyozódik. Mivel a liturgikus ünneplés magától Krisztustól származik, nem lehet pusztán az Istent megillető tisztelet külső formáit, a puszta díszt látni a liturgiában, hiszen valójában a Krisztus-misztérium liturgikus jelekkel történő rituális „ábrázolásáról" van szó.

Marót Károly, aki a ritmusokban ősi, az emberi lélek legmélyéről feltörő lelki reflexek megnyilvánulásait látja, funkcionális szempontból nem tesz különbséget keresztény és nem keresztény rítus között. Szerinte a kereszténység előtti és utáni rítusok különbségei legföljebb formai természetűek, lélektanilag nincs változás. (8) A vallási néprajzot a keresztény liturgia primitív előzményei, egykorú népi összefüggései, párhuzamai s végül a liturgikus cselekmények néphagyománnyá válása, folklorizálódása érdekli. A pragmatikus szempontokat követő néprajzosok mindig igyekeztek legalább kétféle vallásos gyakorlatról beszélni, azt állítván, hogy a hivatalos liturgia mellett a nép körében paraliturgikus cselekmények alakulnak ki – utóbbiak igen gyakran az előbbiek folklorizálódásának eredményei –, melyek olykor egyházi elutasítással is találkozhatnak. Eszerint a „hivatalos" vallásosságtól jól megkülönböztethető paraliturgikus cselekmények tanulmányozása

tartozna a folklorisztika körébe. Kérdés azonban, hogy jogunkban áll-e e kétfajta vallásosságot ilyen mereven szétválasztani. Nem feledhetjük el ugyanis, hogy a „hivatalosnak" mondott liturgikus ünneplés is valamikori népi vallásos kultuszok nyomán alakult, s történetileg is változott, másfelől azt sem, hogy ma is nap mint nap tanúi vagyunk az intézményesített vallásgyakorlat nyomán kisarjadó, olykor a papi részvételt sem nélkülöző új népi paraliturgikus cselekmények kialakulásának.

Az egyházi liturgiának a népi vallásosságra gyakorolt hatását még nem foglalta össze a néprajztudomány. Beszélhetünk például a hétköznapok vallásosságának liturgikus ihletéseiről (egyéni és közösségi ima, köszönési formák, fohászok stb.), az emberélet fordulóihoz kapcsolódó liturgikus gyökerű cselekményekről (pl. halottsiratás, halottvirrasztás), a jeles napi népszokások liturgikus gyökereiről (pl. betlehemezés, kántálás, aprószentekelés, háromkirályok játéka, újévi házszentelés, húsvéti határkerülés, szentsírőrzés, virágvasárnapi és nagyszombati körmenet, úrnapi sátorkészítés, Szent János napi angyalozás stb.)

Bálint Sándor a *Liturgia és a néphagyomány* című tanulmányában(9) arról ír, hogy az egyházi liturgia a folklórt termékenyítő hatása a szentségek (keresztség, bérmálás, oltáriszentség, egyházi rend, házasság stb.) és a szentelmények (szenteltvíz, szentelt gyertya, hamu, húsvéti ételek, barka, tűz, ostya stb.) vonatkozásában a legelevenebb. Ezek a természetfölötti hatásokat létrehozó, látható, érzékelhető jelek azért ragadták meg a nép vallásos képzeletét, mert a nép vallásossága nem intellektuális természetű, hanem alapvetően érzelmi, művészi jellegű. A paraliturgikus cselekmények sokfélesége abból is adódik, hogy a középkorban magának az egyháznak sem volt egységes liturgiája, s az országok, egyházmegyék, szerzetesrendek saját rituáléja később sem tűnt el nyomtalanul, folklorizálódva olykor napjainkig megőrződött. (A Balázs-áldás és a nagyszombati feltámadási körmenet minden bizonnyal sajátos magyar hajtások a liturgiában.)

A hivatalos egyházi liturgia sajátos népi továbbélési formáiról nincs elég ismeretünk, s a népi vallásgyakorlatnak napjainkban is új formái alakulnak ki, amelyek a maguk során ugyancsak néprajzi vizsgálódások tárgyát képezhetik. Néprajzi kutatásainkat azonban csak a múlt eredményeinek ismeretében végezhetjük.

Első liturgiatudósunk, aki következetesen érvényesíti a néprajzi szemléletet is, *Radó Polikárp*(10) pannonhalmi bencés. Az egyháziak közül mellette még *Artner Edgár*(11) és *Kühár Flóris*(12) nevét említhetjük. A vallási néprajzi jelenségek mai egyházi megítéléséről, a hivatalos és a népi vallásosság elméleti viszonyáról szólnak a nemrég elhúnyt *Alszeghy Zoltán* római professzor kitűnő tanulmányai(13). A liturgiatörténeti kutatások terén *Török József* írt összefoglaló munkát(14). A magyar vallási néprajz máig legnagyobb teljesítménye ugyancsak liturgikus talajon fogant népi jelenségeket vizsgál: Bálint Sándor háromkötetes munkája(15) az egyházi év nagyünnepeinek, a Mária-ünnepeknek és a szentek ünnepeinek hagyományos világáról szól.

Minden kor vallásos életének megvoltak azok a személyiségei, akik a hivatalos és a népi vallásosság között közvetítettek. A licenciátusok, parasztkántorok, énekes emberek, búcsúvezetők, szentasszonyok stb. közösségi szerepét kutatni ugyancsak a vallási néprajz feladata. A licenciátusok magyarországi szerepéről *Juhász Kálmán* írt történeti összefoglaló munkát(16). Az 1992. szeptemberében Szegeden tartott szentemberekkonferencia előadásai önálló kiadvány formájában – *Barna Gábor* szerkesztésében – rövidesen megjelennek.

2. Történeti kutatások

A történeti vallási néprajzi kutatások iránti igény újkeletű a magyar folklorisztikában. Kifejezetten 20. századi fejlemény ugyanis, hogy a történeti, egyháztörténeti kutatások a társadalom hétköznapi életére vonatkozó következtetéseket is megfogalmaznak, hogy mintegy „alulról" a mindennapok felől próbálják szemlélni a történelmet (l. Annales-iskola). Magyar vonatkozásban így aztán elmondható, hogy bár van néhány nagy jelentőségű történeti tárgyú munka, melyek a vallási néprajzi jelenségeket illetően is tartalmaznak adatokat, ezek felbukkanása mégis inkább esetlegesnek, mintsem rendszeres és összehangolt kutatói tevékenység eredményének tekinthető. *Pásztor Lajos* kitűnő könyve(17)a reformáció és Mohács előtt álló magyarság vallásos életéről szól, *Jánossy Gyula* a barokk kori jezsuita missziók kapcsán elemzi a hitélet mélyítésének eszközeit (a szó-

noklatot, a hitoktatást, a népmissziókat, az egyesületi élet formáit stb.), s ír a barokk kori búcsújárásokról is(18). A 17. század katolikus imádságirodalmáról szóló könyvében *Gajtkó István*(19) a kor vallásos életét meghatározó forrásokat vizsgálja (imádságos- és énekeskönyvek, lelki kalauzok, officiumok, ars moriendik), figyelve ezek népi használatára. Hatalmas irodalma van a magyarországi szerzetesrendek (pálosok, ágostonrendiek, ferencesek stb.), a Mária-társulatok, kongregációk stb. működésének(20), de a néprajzi finomságú kép megrajzolása még itt is a jövő feladata. Az újabb munkák közül ki kell emelnünk a *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról* című 1985-ben megjelent kötetet,(21) melyben egyebek között a Szent Vér hazai tiszteletéről és a középkori szenttisztelet rétegeiről is találunk tanulmányokat. Külön irodalma van a búcsújárások történetének,(22) de olykor épp a legjelentősebb búcsújáróhelyekre vonatkozó történeti adataink hiányzanak. (Meglepő, hogy igen hézagosak például a csíksomlyói búcsú történetére vonatkozó ismereteink.)

3. Szentek népi tisztelete

A szenttisztelet népi formáira vonatkozó legfontosabb munkák Bálint Sándor már említett könyve, (23) de mellette ugyancsak a klasszikusok között kell említenünk *Schwartz Elemér*t is, akinek 1947-ben megjelent könyve,(24) a további kutatásokhoz kívánt útmutatót adni. (pl. forráscsoportok felsorolása, bibliográfiai összeállítás stb.). Schwartz elvi állásfoglalása is előremutató, amikor arról ír, hogy nem elég a szentek életrajzát feltárni, hanem a népi kultuszformákat is vizsgálni kell. *Schram Ferenc* a szenttisztelet 17. századi népszokásairól ír a korabeli énekeskönyvek tükrében.(25)

Bár elsődlegesen nem néprajzi, hanem vallástörténeti szempontokat követnek, a néprajzkutatók számára is kiindulópontot jelenthetnek *Török József* tanulmányai, mindenekelőtt *A magyar föld szentjei* című könyve.(26) Ugyanilyen vonatkozásban említem a *Diós István* szerkesztésében megjelent *A szentek élete* című kétkötetes munkáját,(27) valamint a Mezey László szerkesztette *Athleta Patride* című tanulmánygyűjtemény(28).

A középkori szenttisztelettel foglakozó munkák közül kiemelném *Klaniczay Gábor* két írását,(29) valamint *Knapp Éva* és *Fügedi Erik* tanulmányait, akik a Remete Szent Pálról, illetve Kapisztrán Szent Jánosról szóló mirakulumos könyveket dolgozták fel.(30) A barokk kori szenttiszteletről *Tüskés Gábor* írt összefoglaló tanulmányt.(31)

4. A szakrális tárgyak

A szakrális tárgyakra vonatkozó eddigi kutatások jobbára művelődéstörténeti jellegűek.(32)

A szakrális szimbolika és ikonográfia népi kultúrában betöltött funkciójára vonatkozó kutatások még a kezdeteknél tartanak. A templomok szakrális tárgyainak – zászlók, szentképek, oltárdíszek, festmények, fafaragások, feszületek, textíliák, hímzések stb. –, a határban lévő szakrális emlékeknek, a lakásbelső szakrális tárgyainak, a búcsúk kultusztárgyainak funkcionális, szemiotikai, kultúrantropológiai stb. vizsgálata a jövő kutatási feladatai közé tartozik. E terület kutatói közül ki kell emelnünk *Szilárdfy Zoltán* nevét, akinek 1994-ben megjelent kézikönyve(33) a történelmi Magyarország legjelentősebb kegyképeinek és -szobrainak tipológiáját és jelentését ikonográfiai szempontból tárgyalja. Ez az első ilyen jellegű összefoglaló feldolgozás Közép-Európában.

Barna Gábor egyik tanulmányában(34) nemrég arra hívta fel a figyelmet, hogy jóformán teljesen ismeretlen a templom és egyéb szakrális tárgyi emlékek körül szerveződő közösségek kapcsolata, valamint a közösségek működése (pl. oltáregyletek, ministránsok szervezetei). E területen is klasszikus jelentőségű Bálint Sándor néhány tanulmánya. (35)

A szakrális tárgyak kutatásához Szentendrei Sazabdtéri Múzeum megbízásából *Varga Zsuzsanna* szerkesztett gyűjtési útmutatót.(36) A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján Esztergomban megalakult a Népi Vallásosság Múzeuma, mely a történelmi Magyarország egész területéről gyűjti a népi vallásosság tárgyi emlékeit.

5. *Mária-kultusz, búcsújárás*

A magyar Mária-kultusz monografikus feldolgozása egy múlt századi, 1872-ben Egerben kiadott latin nyelvű munka, *Balogh Ágoston* műve.(37) A kimondottan néprajzi igényű vizsgálódás azonban itt is Bálint Sándor nevéhez kapcsolódik, aki 1942-ben egész könyvet szentelt egy jászladányi „szentembernek" és búcsúvezetőnek, a „homo religiosus"

*Orosz István*nak.(38) Két év múlva a *Sacra Hungaria* című kötetébe több búcsújárással kapcsolatos tanulmányt is felvett,(39) meghatározva a kutatás további irányát.

A búcsús kegyhelyek néprajzi kutatása azonban a kedvezőtlen történelmi korszak alatt nehezen folytatódott. Az első közlés *Manga János* nevéhez fűződik, aki egy egyházilag el nem ismert búcsújáróhelyen tapasztalt tömegpszichózisról írt tanulmányt 1962-ben, az Ethnographiában.(40) Schram Ferenc 1968-ban kelt, a kutatásokat összegző tanulmány(41) joggal állapítja meg, hogy egyetlen magyar búcsújáróhelyeknek sincs alapos néprajzi monográfiája.

Az utóbbi két évtized folyamán azonban a Mária-kultusszal kapcsolatos kutatások örvendetes módon fellendeültek. *Bárth János, Barta Elek, Fekete János, Nádasi Éva* de legfőképpen Barna Gábor(42) tollából sorra jelentek meg a nagy búcsújárás történetével vagy jelenkori gyakorlatával, sajátos mozzanataival foglalkozó tanulmányok. *Bangó Jenő* Bécsben kiadott német nyelvű munkája(43) vallásszociológiai szempontokat érvényesítve mutat be ötvenkét magyarországi kegyhelyet.

A magyar vallási néprajz egyik legnagyobb eredményét jelenti az 1944-ben megjelent *Búcsújáró magyarok* című nagyszabású monográfikus összefoglalás, melyet Bálint Sándor hátrahagyott jegyzetanyagának felhasználásával Barna Gábor készített el.(44) A könyv első része a hazai és külföldi zarándoklatok történetét tekinti át, második része a búcsújárás néprajzával ismertet meg bennünket, s függelékként tartalmazza Szilárdfy Zoltán előbb említett ikonográfiai munkáját, valamint a búcsújárás témakörének eddig legteljesebb irodalmát.

6. Vallásos népköltészet

A vallásos népköltészet műfajai kapcsán ritkán beszélhetünk elsődleges oralitásról. E műfajok többsége ugyanis szorosan kötődik az írásbeliséghez – vallásos népénekek, legendaballadák, imák, halottbúcsúztatók, mirákulumok, prédikációk stb. – egy részük a ponyvairodalomból került a nép közé, archaikusabb rétegük pedig még a középkor írott költészeti hagyományában gyökerezik. Voltaképpen még az archaikus népi imádságok sem tekinthetők eredeti népköltészeti alkotásoknak, hiszen a hivatalos irodalomból sarjadtak, a latin nyelvű előképszövegekre épülő középkori nemzeti nyelvű szakrális közköltészet maradványai. A vallásos népköltészet önállótlanságát még az is fokozza, hogy szorosan kapcsolódik a rítushoz, a kultuszhoz.

A vallásos népköltészet műfajainak sokirányú kapcsolódása arra figyelmezteti a kutatót, hogy e műfajok vizsgálata során interdiszciplináris módszerekhez folyamodjon, figyelembe véve például a vallástudományok, az irodalom és nyelvtudomány, a szellem- és művelődéstörténet, a zenetudományok, az ikonográfia, sőt a szociológia és pszichológia eredményeit. Nem téveszthetjük szem elől például, hogy a vallásos népköltészet műfajai funkciójuk szerint vallásos hitélményt fejeznek ki, szövegszerű megjelenésükben pedig az irodalommal állnak szoros kapcsolatban. A folklór alapvető jellemzői azonban – pl. hagyományozó és közösségi jelleg, variabilitás, anonimitás, alkalomszerűség stb. – eredetüktől, funkciójuktól függetlenül ezekre a műfajokra is érvényesek, így kutatásuk a folklorisztika feladatkörébe tartozik.

Úgy vélem, a vallásos népköltészet műfajai közül az *archaikus népi imák* kutatásának lehet kiemelkedő tudománytörténeti jelentősége: az imamotívumok művelődéstörténeti hátterét, a szövegek eredetét és nemzetközi összefüggéseit, a terjedés irányait, a folklorizálódás folyamatát feltáró kutatás rávilágíthat a magyar kultúra egyik olyan arcára, amely eddig teljesen ismeretlen volt nem csak a tágabb nyilvánosság, hanem a művelődéstörténettel foglalkozó szűkebb rétege előtt is. Az archaikus imaműfaj kapcsán *Pais Dezső* joggal beszélt „terra incognita spiritualia"-ról.(45)

A terra incognita feltárásának előfeltétele az archaikus szövegemlékek ismerete. Magyarországon a műfaj felfedezését követően a hetvenes években sikerült alapos gyűjtőmunkát végezni, mely több tízezer szöveget eredményezett. Ezekből állította össze a műfaj Európa-szerte elismert kutatója, *Erdélyi Zsuzsanna*, a *Hegyet hágék, lőtöt lépék* című kötetet,(46) melyet joggal nevezhetünk korszakos jelentőségűnek a vallási néprajzi kutatásokban. Azóta „odaát" néhány táji jellegű gyűjtés is megjelent,(47) de a magyar nyelvterület Szlovákiához és Romániához tartozó részeiről – melyek pedig igen archaikus változatokat őriznek – csak elszigetelt, szórványos gyűjtésekről tudunk beszámolni.(48)

A magyarországi gyűjtőmunka lezárulása után a műfajt felfedező Erdélyi Zsuzsanna figyelme az eredet és a nemzetközi összefüggések feltárása felé fordult.(49) Széles körű történeti kutatásainak eredményeit nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi vallási néprajz is hasznosítja.(50)

Az archaikus népi imádságok mellett a gyűjtőnek le kell jegyeznie azokat a nyilvánvalóan liturgikus eredetű imákat is, amelyek a történelem folyamán kiestek ugyan a hivatalos használatból, de még gyűjthetők, valamelyest folklorizálódott változataik gyakran igen régi nyelvállapotra, művelődéstörténeti háttérre utalnak. A nyelvész *Csűry Bálint* vette észre először, hogy a moldvai folklór megőrizte például a *Miatyánk* szövegének középkori változatát.(51) Több más moldvai ima is a reformáció korának liturgikus gyakorlatát idézi (pl. a *Hiszekegy*, a *Tízparancsolat* szövegei.)

Nemcsak a nép imádságai, hanem vallásos énekei is különböznek a bevett egyházi gyakorlattól. Ahogy van apokrif imahagyomány, ugyanúgy van laikus énektradíció is. A vallásos népénekeket búcsújárások, virrasztások, útszéli kereszteknél vagy magánházaknál végzett ájtatoskodások alkalmával adják elő, de olykor az is megesik, hogy a templomban is elhangzanak. Ez általában akkor szokott megtörténni, amikor a papság átengedi a templomot a népi vallásosság valamely megnyilvánulásának (pl. a búcsúk vigiliája, a misék előtti gyülekezés ideje, a rózsafűzér társulatok templomi ájtatosságai stb.) A vallásos népénekek egy része – kép és motívumanyaguk révén – az archaikus imákkal is rokonságban áll.

Régi énekeskönyveink közül a *Kájoni-féle Cantionale Catolikumnak*(52) volt különösen nagy hatása a az Erdélyben és Moldvában használatos népénekekre. *Bogisch Mihály* 1897-ben *Őseink buzgósága* címmel tette közzé a katolikus egyházi énekköltészet történelmi emlékeit,(53) de az énekek élő népi változatainak felkutatását meg sem kísérelte. Ilyen kutatásokra csak *Bartók* és *Kodály* után kerülhetett sor, úgyhogy a bevett egyházi énekek népi analógiáira csak a harmincas-negyvenes években kezdtek felfigyelni.(54) A hivatalos liturgiában is helyet kapó katolikus egyházi énekek jelentős része népi gyakorlatból származik. (pl. a *Hozsanna* és az *Éneklő egyház* című gyűjteményeket).

A vallásos népköltészet legtöbb műfaja szorosan kapcsolódik az írásbeliséghez. A ponyvakiadványok (55) nagy mértékben járultak hozzá nemcsak a népénekek, hanem a legendaballadák (56) elterjedéséhez is.

Külön kellene szólni a 16-18. század kedvelt műfajairól: a szentbeszédek, búcsúztatók a szentek életét elbeszélő történetek, mirákulumok folklorizálódásáról. Az írott történeti anyag feldolgozása révén ugyanis folklorisztikai jelentőségű következtetésekhez is eljuthatunk. A Folklór Archívuma sorozat például nemrég jelentette meg a protestáns exemplumok katalógusát.(57)

Köztudott az is, hogy a régi magyar irodalomnak vannak olyan elemei, melyek közköltészeti eredetűek, s ezeknek lehetnek vallásos néphagyományt kifejező vonatkozásai is (pl. legendák, siralmak, bibliai epika stb). A századok folyamán megjelent ima- és énekeskönyvek anyagának folklorizálódásáról, a különböző felekezethez tartozó közösségek bibliaélményéről (58) alig tudunk valamit.

JEGYZET

(1) *Baráth János*: A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. Bevezető. In: Magyar Néprajz VII. Budapest, 1990. 331.p.

(2) A vallási néprajz németországi eredményeit és a Georg Schreiber-iskola tevékenységét *Karsai Géza* tekinti át 1937-ben. *Karsai Géza*: A vallásos néprajz föllendülése. Pannonhalmai Szemle, 1937. 57-66. p.

(3) *Bálint Sándor*: Népünk Ünnepei. Budapest. 1938. Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből, Kassa, 1944.; Egy magyar szentember. *Orosz István* önéletrajza, Budapest, 1942. A szerző e munkája az Ortutay-féle egyéniségkutató módszert alkalmazta a vallási néprajzban.

(4) *Bálint Sándor*: A magyar vallásos népélet kutatása. In: Vallási néprajz III. Budapest, 1987. Szerk.: Dankó Imre és Küllős Imola

(5) A Moldva-kutató *Domokos Pál Péter* – A moldvai magyarság című könyve 1930 óta öt kiadásban jelent meg – 1944 előtti munkásságából kiemelkedők az egyházi népénekekkel foglalkozó tanulmányai: A csíki énekeskönyvek. In. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múze-

um ötvenéves jubileumára. Szerk.: Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929, 102-112. pg. A Csíkcsobotfalvi Kájoni Kézirat. Itk.1929. 209-214.p.

Székely Lászlónak 1948. előtt két jelentősebb közlése jelent meg: Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallásos néprajzához. Csíkszereda, 1943; Áhitat a falun. Adatok a Csíkszentdomokos vallásos néprajzához. Csíkszereda, 1943.

A kommunista hatalomátvétel után Székelyerdélyben maradt, s 1982-ben bekövetkezett haláláig az íróasztalfióknak dolgozott. Néhány cikkét a Vigília és a Művelődés a hetvenes évek derekától közölte ugyan, de legfontosabb munkái kéziratban maradtak: Az életfordulók néprajza. A paraszt-társadalom alkata az életfordulók csíki néprajzában. Doktori értekezés, 1949.; A csíki táj a néprajzban. A csíki hagyományos élet néprajzi monográfiája (187 p.); A csíki népszokások költészete (1969. 233 p.); A napfordulók csíki néprajza (403 p.).

(6) *Mihályfi Ákos*: A nyilvános istentisztelet. I-III. Budapest, 1933-1934.

(7) *Vámagy Antal*: Liturgika. Abaliget, 1993.

(8) *Marót Károly*: Vallás és mágia. Ethnographia, 1933, 31-44 p.; Uő.: Rítus és ünnep. Ethnographia, 1940, 143-187.p.

(9) *Bálint Sándor*: Liturgia és néphagyomány. In Sacra Hungaria, 99-128.p.

(10) *Radó Polikárp*: Az egyházi év. Budapest, 1957; *Rado Polycarpus*: Enchiridion liturgicum. I-II. Roma, 1961.

(11) *Artner Edgár*: Az egyházi évnek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata. Budapest, 1923.

(12) *Kühár Flóris-Radó Polikárp*: Liturgikus lexikon. Komárom, 1923.

(13) *Alszeghy Zoltán S.J.*: A gyónás. Teológiai kiskönyvtár, 1978.III.7. Róma.: uő.; A magyar népi vallásosság. Szolgálat, 1983. 58. sz. 5-13 p. uő.: Vádlottak padján. In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk.: Erdélyi Zsuzsanna. Budapest, 1991, 13-26.p.

(14) *Török József*: A középkori magyarországi liturgia története. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Budapest, 1985. 49-66. p.

(15) *Bálint Sándor*: Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest, 1973.; uő.: Ünnepi kalendárium. I-II. Budapest, 1977.

(16) *Juhász Kálmán*: A licenciátusi intézmény Magyrországon. Budapest, 1921.

(17) *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest, 1940.

(18) *Jánossy Gyula*: Barokk hitélet Magyarországon a XVII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma, 1935.

(19) *Gajtkó István*: A XVII. század katolikus imádságirodalma. Budapest, 1936.

(20) Az addigi legfontosabb munkákat felsorolja *Bálint Sándor* említett 1948-as tudománytörténeti összefoglalójának 122. jegyzete

(21) Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Függedi Erik. Budapest, 1986.

(22) *Schram Ferenc*: Búcsújárás Magyarországon. Teológia II. 1968, 94-100 p.; *Barna Gábor*: A magyar búcsújárás interetnikus vonatkozásai. In: A III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. Szerk.: Eperjessy Emő-Krupa András. Budapest-Békéscsaba. 1986. 677-685 p.; *Soós Sándor*: ...a búcsújárások meg nem szűnnek." A barokk búcsújáróhelyek sajátosságainak kialakulása a XVII. századi Magyarországon. Adatok a búcsújáróhelyek jövedelemforrásaihoz. Discussiones Neogradienses 4. Salgótarján, 1987, 192-207. p.; *Barna Gábor*: A könnyező Mária-képek kegyhelyei Magyarországon. Vigília, 1988, 347-352. p.

(23) ld. a 15. széljegyzetet

(24) *Komjáthy-Schwartz Elemér*: A szentek népi tisztelete. Budapest, 1947.

(25) *Schram Ferenc*: A szentek tiszteletének népszokásai XVII. századi énekeskönyveinkben. Vigília, 1976. 31-34. p.

(26) *Török József*: A középkori magyarországi liturgia története. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Budapest,1988. uő.: Szent László liturgikus tisztelete. In: Athleta Patriae. Szerk.: Mezey László. Budapest, 1980, 135-160. p.;
Szentté avatás és liturgikus tisztelet. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Függedi Erik. Budapest, 1986, 33-48.p. uő.: A magyar föld szintjei. Debrecen, 1991.

(27) *Diós István* (szerk.): A szentek élete. I-II. Budapest, 1984-1988.

(28) *Mezey László:* (szerk.): Athleta Patriae. Budapest, 1980.

(29) *Klaniczay Gábor*: A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái. Történelmi Szemle, 1981.2.sz. 273-286.p. uő.: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. In:Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Függedi Erik. Budapest, 1986. 15-32.p.

(30) *Függedi Erik*: Kapisztránói János csodái. Századok, 1977, 847-887.p.; *Knapp Éva*: Remete Szent Pál csodái. Századok, 1983, 512-553.p. Utóbbi tanulmány megjelent a Tüskés Gábor szerkesztette „mert ezt Isten hagyta..." című kötetben is.

(31) *Tüskés Gábor*: A barokk kori szenttisztelet rétegei. In: Történeti antropológia. Szerk.: Hofer Tamás. Budapest, 1984, 138-1561. p.
(32) Itt csak néhány erdélyi vonatkozású munkát sorolok fel: *Gerevich Tibor*: Magyarország románkori emlékei; Budapest, 1938; *Balogh Jolán*: Az erdélyi renaissance, Kolozsvár, 1943: *Csabai István*: Az erdélyi reneszánsz-művészet. Budapest, 1934; *Balogh Ilona*: Az erdélyi fatemplomok kutatásának mai állása. In: Magyarok és románok II. Szerk.: Deér-Gáldi. 1944; *Entz Géza*: A középkori székely művészet kérdései. Erdélyi Múzeum, 1943, 216.p.; *Bierbauer-Borbíró Virgil*: A székelyföld templomairól. Magyarságtudomány, 1942, 140.p.; *Kelemen Lajos*: Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból. Kolozsvár, 1945.
(33) *Szilárdfy Zoltán*: A magyrországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése. Budapest, 1994. (A könyv *Bálint Sándor-Barna Gábor*: Búcsújáró magyarok című kötet függelékeként is megjelent.) A szerző egy másik munkája: Barokk szentképek Magyrországon. Budapest, 1984.
(34) *Barna Gábor*: Zur Erforschung das religiösen Volkslebens in Ungarn in der Nachkriegszeit. (Kézirat.)
(35) *Bálint Sándor*: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. III. rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79-2. Szeged. 1980; uő.: Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom. Budapest, 1983.
(36) *Varga Zsuzsanna*: Szakrális emlékek. Budapest, 1973.
(37) *Balogh Augustinus Florianus*: Beatissima Virgo Maria Mater Dei... Agrae, 1872.
(38) lásd a 3. sz. jegyzetet!
(39) A búcsújárással kapcsolatos tanulmányok címe: A Napbaöltözött Asszony; Loretto és hazánk; A Czestochovai Szűzanya tisztelete haszánkban; Búcsújárás és település; ld. a 3. sz. jegyzetet!
(40) *Manga János*: A hasznosi tömegpszichózis. Ethnographia, 1962, 353-388.p.
(41) *Schram Ferenc*: Búcsújárás Magyrországon. Teológia II. 1968. 94-100. p.
(42) A magyarországi kegyhelyekkel kapcsolatos alapvető tudnivalókat foglalja össze *Barna Gábor* Búcsújáró és kegyhelyek Magyrországon című Budapest, 1990. című munkája, mely útikalauz formájában jelent meg.
(43) *Bangó Jenő*: Die Wallfahrt in Ungam. Wien. 1978.
(44) *Bálint Sándor-Barna Gábor*: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest, 1994.
(45) *Pais Dezső*: Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásaihoz. Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. Ethnographia, 1971.3.sz., 364-366.p.
(46) *Erdélyi Zsuzsanna*: Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest, 1976 (1978).
(47) *Polner Zoltán*: Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged. 1978; uő.: Koronával koronázzák. Makó-környéki népi imádságok és Krisztus-legendák. Makó, 1985; *Besenci Sándor*: Népi imádságok Kalocsa vidékéről. Debrecen, 1988; *Silling István*: Boldogasszony ablakában. Újvidék, 1992.
(48) Több moldvai, bukovinai és erdélyi imaszöveg kapott helyet a Hegyet hágék, lőtöt lépék című kötetben is, de ezek nagy részét amatőr néprajzi gyűjtők, alkalomszerűen jegyezték le. Gyimesi archaikus szövegeket közöl *Salamon Anikó* könyve (Gyimesi) csángó mondák, ráolvasások, imák. Budapest, 1987., *Erdélyi Zsuzsanna* pedig egyik tanulmányában a Magyarország határain túlról érkezett szövegekből – köztük erdélyiekből – nyújt válogatást (*Erdélyi Zsuzsanna*: Csókolja egész Magyarországot Juliska néni. Vallásos hagyományaink mentése külországi magyarjaink között. In: Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.) Szerk: Juhász Gyula. Budapest, 1990. 9-57.p.
(49) *Erdélyi Zsuzsanna* számos tanulmányából itt csak a legjelentősebbek közül sorolunk fel: Archaikus és középkori elemek apokrif népi szövegekben. Ethnographia. 1971, 343-374.p.; Archaikus szövegemlékek a nógrádsipeki néphagyományban. In: Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról. Szerk.: Szemerkényi Ágnes. Budapest, 1980, 183-234.p.; Archaikus népi imádságok. In: Magyar Néprajz V. Budapest. 1988. 692-748.p.; Az archaikus népi imádságzáredékok történeti kérdései. In: Boldogas - szony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk.: Erdélyi Zsuzsanna. Budapest. 199l. 51-142.p.
(50) A szlovén archaikus imák gyűjteménye például (Novak, Vilko: Slovenske ljudske molitve, Ljubjana, 1983.) a Hegyet hágék... szerkezetét, típusbeosztását veszi alapul.
(51) *Csűry Bálint*: A csángó Miatyánk. Magyar Nyelv, 1930, XIV.köt., 170-172.p.
(52) *Kájoni János* Cantionale Catholicum című 17. századi gyűjteménye Csíksomlyón jelent meg 1676-ban. Későbbi kiadásai (1719, 1805, 1806.) széles körben elterjedtek. A kotta nélkül, csak dallamutalással közreadott szövegekhez tartozó dallamokat a néphagyomány őrizte meg. Ezeket *Domokos Pál Péter* gyűjtötte össze és adta ki az „...édes hazámnak akartam szolgálni..." Budapest,1979. című könyvében.
(53) *Bogisch Mihály*: Őseink buzgósága, Budapest, 1987.

(54) A népénekkutatás igen gazdag irodalmából itt csak néhány munkára hívom fel a figyelmet: *Volly István*: 101 Mária ének, Szeged. 1948; uő.: Karácsonyi és Mária énekek, Budapest, 1982; *Csomasz Tóth Kálmán*: A gyülekezeti éneklés. Budapest, 1955; *Lajtha László*: Sopron megyei virrasztó énekek. Budapest. 1956.; *Barna Gábor*: Katolikus egyházi népének, énekszerzők és folklorizáció. Folklór és Tradíció I. Budapest. 1984. 123133.p.

(55) *Pogány Péter*: A magyar ponyva tükre. Budapest, 1978.

(56) A műfaj monografikus feldolgozása: *Kriza Ildikó*: A legendaballada. Epikai lírai alkotások az irodalom és a folklór határán. Budapest, 1982.

(57) *Dömötör Ákos*: A magyar protestáns exemplumok katalógusa. Folklór Archívum 19. Budapest, 1992.

(58) *Lammel Annamária-Nagy Ilona*: Parasztbiblia. Budapest, 1985.; *Szigeti Jenő*: A folklór és a Biblia. In. Boldogasszony ága. Szerk.: Erdélyi Zsuzsanna. Budapest,1991. 203-222.p.

Ars predicandi hungarorum

Az Utolsó ítélet két megközelítése a középkori magyar prédikációban

KISS ANTAL

Tankönyvek utalásszerűen foglalkoznak csak a magyar irodalom egyik kicsiny, de tagadhatatlanul jelentős részével, a prédikációs irodalommal. Hogy miért mondható jelentősnek? Mert a 15. század végi és a 16. század eleji magyar lakosság nagy része – akkor még szilárd világnézeti elkötelezettségéből eredően – a különböző templomi, búcsús, illetve a városok terein elhangzó prédikációkon keresztül nyerte el átlagműveltségét akár a teológia, akár az irodalom területén. Ennek művelője volt Temesvári Pelbárt, akiknek magyar nyelvű beszédei írásban, latinul nemcsak hogy fennmaradtak, hanem a korabeli Európában óriási sikernek örvendtek. Az anyanyelv terjedése adta a bátorságot a kor másik jeles képviselőjének, a szemlélődő Kartauzi Névtelen szerzetesnek, hogy apácák számára szánt elmélkedéseit magyar nyelven írja meg. Kövessük nyomon a szerkesztés és a gondolat szabad áramlásának kettősségét. Ki hogy bánik a formákkal, miként szövi bele mondandóját a szigorú keretbe, mi beszédének a célja.

A történelem folyamán Istentől, Istenről mindig szavakon, az emberi megnyilatkozás e legalapvetőbb formáján keresztül szóltak. Az ember lett az eszköz Mózestól Jézusig, hogy közölje a transzcendens Isten titkát a törékeny emberi szavakban.

Az igehirdetésben mindmáig örökérvényű a *Márk evangéliuma* 16. fejezetének 15. versében található mondat. „Aztán így szólt hozzájuk: Menjetek az egész világra és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek."

A *Biblia* tele van olyan képekkel, melykre nyugodtan mondhatjuk, hogy irodalmiak, az ismertebbek ezek közül a Teremtés, az Énekek éneke, Jónás könyve, János írásai vagy éppen Szent Pál himnusza. A szerveződő egyházban a kezdetektől megvolt magasabb esztétikai, formai, szerkesztésbeli irányultság. A skolasztika megjelenésével ez lényegesen nem változott, csupán szigorú elvek születtek a beszédstruktúrával kapcsolatban. Ahogy a szorongató szabályokkal készülő ikonok, úgy a keretek közé kényszerített középkori prédikációk is éppen ezzel együtt váltak művészetté.

A skolasztikus teológia és képisége

Érdemes megnéznünk a kor skolasztikus teológiájában az eszkatológia helyét. XII. Benedek ezt írja: „Az igazak, a megtisztultak lelke közvetlenül haláluk után a boldogító színelátásra jut, a halálos bűnben eltávozottak lelkei közvetlen haláluk után a pokolra jutnak." A skolasztika, mint annyi más dologban, ebben is kidolgozta a maga minden részletre kiterjedő, sajátosan korhoz kötött rendszerét. Az akkori emberben felbukkanó kérdéseket fejtegette, például miben áll a pokol tüze, megállnak-e az égitestek az ítéletkor. Temesvári Pelbárt beszédében hasonló kérdések jelennek meg: miért látják messzebbről a gonoszok az ítélő bírót, milyen lesz ennek arca, milyen félelmetes lesz a harsona hangja. Ábrázolása bár megrázó, de meglehetősen felszínes, nem jut el a dolgok mozgatórugóiig, jól bevált – teológiai, szónoklattani – fogásokkal dolgozik, ezekből építi fel rendszerét. Temesvári Pelbárt, de az egész középkor képiségéhez érdemes az utolsó ítélettel

kapcsolatban festett műveket megnézni. *Fra Angelico* képe az igazak helyzetét, *Hieronymus Bosch* az elkárhozottakét mutatja be. Természetesen szó és a festmény között nem képazonosságot kell keresnünk, hanem e teológiában is bizonytalan terület szellemiségének megjelenítését. A középkori festő és prédikátor is eszköztárának teljes latbavetésével dolgozik, és valójában az érzékeknél próbálja megragadni szemlélőjét, hallgatóját. Fra Angelico művéből és a Karthauzi Névtelen beszédének részleteiből is a megigazultak fényes, tarka öröme, túlcsorduló gyönyörűsége árad. Hieronymus Bosch művének e kicsiny részletéből ömlik a sikamlós, visszataszító undor: a béka, a hal, a rágcsáló, a patkányfarok stb. megjelenítésével. Temesvári Pelbárt a szavakkal éri el ugyanezt a hatást.

Temesvári Pelbárt (1435-1504)

Pelbárt prédikációi megírásánál számol a hallgatóság vegyes összetételéve, annak minden rendű és rangú, eltérő igényű tagjával. Írásai prédikációvázlatok, egy vasárnapra több is. Címzettjei miatt beszédeibe „csak azt iparkodott szűkösen és tömören felvenni, amit ad predicandum simplici populo – az együgyű nép előtt hasznosnak ítélt" – írja *Horváth János*. A kiváló irodalmár azon megjegyzésével, mellyel az együgyű népet jelöli meg kizárólagos hallgatóságként, nem érthetünk egyet. A ferences igehirdetés nincs tekintettel a társadalmi rétegződésre. E rend szóbeli tanúságtétele a maga korában is a városhoz, annak sokszínű hallgatóságához szólt. A 13. századi ferences igehirdető: „*joculator dei*, Isten komédiása. A város főterein lép fel, és e forgatagban hirdeti Isten igéit. *Assisi Szent Ferenc Regulája*ban figyelmeztet, „hogy ne nézzék le és ne ítéljék el azokat, akiket lágy és színes ruhákba öltözködve látnak..." Ugyane mű 9. fejezetében így ír: „Arra is intem és buzdítom testvéreimet, hogy prédikációjukban legyen kipróbált és megtisztított a beszédjük, a nép hasznára és épülésére, és rövid beszédben hirdessék a bűnöket és erényeket, a büntetést és dicsőséget, mert rövid szót mondott az Úr is a Földön." A ferences igehirdetésnek két lényeges komponense a hallgatóságból senkit ki nem rekesztő és a tömören fogalmazó prédikátori magatartás. E beszéd – bár már szerkesztett állapotban van – nem lehetett könnyű „lelki falat" a korabeli hallgatóság számára sem. Hosszú, bonyolult, unalmas, skolasztikus fejtegetésekkel teli. De Pelbárt, mivel korának embere volt nem is tehetett mást, minthogy igazodott az akkori tudomány normáihoz.

Mivel „modora: higgadt; skolasztikus elemzésekben, szám szerinti felosztásban és részletezésben kifáradhatatlan és szenvedélytelen", éppen ezért „annál hatékonyabban érvényesülnek időnkénti felmelegedései, kivált egyik-másik száraz fejtegetésének hirtelen csattogással elszárnyaló záradékai" – értékeli a skolasztika szigorú munkamódszerének és e képiségnek a kettősségét Horváth János.

Az Utolsó ítéletről szóló beszéd szerkezete:

III. Beszéd ugyanarról a vasárnapról, ti. Krisztus eljöveteléről a rettegnivaló ítéletre.
1. Bevezetés (Pericopa).
2. Tárgyalás
2.1. A rettenetes bírónak, Krisztusnak eljöveteléről.
2.1.1. A harsonának félelmetes hangja.
2.1.1.1. Krisztus parancsszava.
2.1.1.2. Causa instrumentalis (a porból testek formáltatnak.)
2.1.1.3. Az arkangyal szava.
2.1.2. A hóhérok, azaz a démonok félelmetes dühe.
2.1.2.1. Az ítélet helye.
2.1.2.2. Hogyan gyűlhet e rövid idő alatt minden ember össze.
2.1.2.2.1. Az igazak összehívása hierarchikus sorrendben.
2.1.2.2.2. A démonok ítéletere hívása.
2.1.2.3. Miként kiáltanak az angyalok minden tartományban.
2.2. A bíró félelmetes kinézéséről.
2.2.1. Az ítéletkor Krisztust minden ember dicsőséges fényben látja?
2.2.2. Az ítéletkor Krisztust a jók és a gonoszok egyforma jól látják-e?
2.2.3. Az ítéletkor Krisztust miként látják az eredendő bűnben meghalt gyermekek

2.3. A félelmetes ítélet miatti szorongató félelemről.
2.3.1. Nagy Szent Gergely szerint.
2.3.2. Szent Ágoston szerint.
2.3.3. Damaszcénusz szerint.
3. Befejezés (könyörgés, buzdítás).

A Karthauzi Névtelen (műve keletkezése: 1525-1527)

A Karthauzi Névtelen esetében egészen más prédikációs módszerrel kell számolnunk, mint a ferences szónoknál. A karthauzi szerzet remeterend, szigorú szabályzattal, melyben többek közt szerepel az is, hogy az ott élő papok nem végezhettek pasztorációs munkát, hanem kizárólag az imádságnak, szemlélődésnek és a kétkezi munkának szentelik magukat, „in silentio strictissimo" (legszigorúbb csendben). E kétkezi munka adhatott alkalmat és lehetőséget, az imádság, szemlélődés, elmélkedés és elmélyült szerzetesi élet belső tartalmat, tartást és lelki finomságot e mű megalkotásához. A leírtakat a Karthauzi Névtelen szerzeteseknek, apácáknak, papoknak szánta, ellentétben a hallgatóság vegyes összetételére tekintettel levő, és másként fogalmazó ferencesek. Ehhez választ alkalmas eszközöket. Esetében tagadhatatlan Temesvári hatása, de sajátos olvasóközönsége miatt szüksége volt saját leleményességére és szerkesztési elveire is. Az Utolsó ítélettel kapcsolatban például képei egyszerűsödnek, szelídülnek. Ha Temesvárinak szemére vetettük, hogy hosszan és vontatottan fogalmaz, úgy itt meg kell jegyeznünk, hogy a karthauzi szerzetes tudatosan törekszik tömöríteni. Bár írása olyan közegnek készült, mely ezt szívesen hallgatta, mégis helyesen szűrte meg az általa ismert forrást.

A reformátori teológia előretörése, hódítása és népszerűsége az ő számára már valóság volt.Műve megerősítés kíván lenni az egyházban élő szerzetesek, klerikusok számára. Észreveszi a népnyelv fontosságát – amit a reformátorok rendkívüli módon hangsúlyoztak –, és a latinul nem tudók számára már magyarul írja műveit, hatalmas szakadékot átlépve és új irányt mutatva irodalmunknak. Nagy szükségét érezte egy magyar bibliafordításnak is, melynek egy töredékét neki köszönhetjük, amikor művében vasár- és ünnepnapi episztolákat és evangéliumokat ültet át magyar nyelvre.

A teológia és a nemzeti nyelv a Karthauzi Névtelen céljainak elérésében tehát szorosan összefüggő dolgok.

Az Utolsó ítéletről szóló beszéd szerkezete:

Adventben másod vasárnap (az Utolsó ítéletről):
1. Bevezetés.
2. Tárgyalás.
2.1. Első tanúság: Mi lesz az ítélet előtt.
2.1.1. Az Úristen parancsa.
2.1.2. Krisztusnak szava.
2.1.3. Az arkangyal szózatja.
2.1.4. Szent Agaton példája.
2.1.5. Az Utolsó ítélet helyéről.
2.1.6. Hogyan gyűlnek össze valamennyien a holtak.
2.2. Másod tanúság: Hogyan lesz az ítélet.
2.2.1. A Szentháromságból miért Krisztus az ítélő.
2.2.2. A bűnösök vádolása.
2.2.3. Elkárhozásuk.
2.2.4. Az ítélet magyarázata.
2.3. Harmad tanúság: A szentencia kimondása.
2.3.1. Az igazak felmagasztalása.
2.3.2. A bűnösök ítélete.
2.3.3. Lucifernek és társainak megátkozása.
2.3.4. Az igazaknak adandó örök dicsőség.
3. Befejezés (könyörgés).

A két beszéd összehasonlítása

A beszédek szerkezete:

Mielőtt a szerkezeti vizsgálatot megkezdenénk, meg kell jegyezni, hogy miért ezt a felosztási módot választottuk, holott a skolasztikus homiletikának megvannak a maga jól bevált és elnevezett formái. Az általunk használt rendszerrel az írók szemléletét próbáltuk követni, valamint az összehasonlítás munkáját megkönnyíteni. Ebben tisztán megmutatkoznak rendszerező elveik, valamint az, hogy az adott témában mit tartottak fontosnak, hol egyeznek és hol térnek el egymástól.

Ha már nagy vonalakban ismerjük a sermókat, áttérhetünk a részletesebb vizsgálatra. A különbségek mindig a Karthauzi Névtelen részéről történő önálló munkákat sejtetnek, hisz számára Temesvári beszédei már rendelkezésre álltak. Nem egyszerű jámbor másolóról van tehát szó, hanem – mint majd látni fogjuk – egy koncepciózus lelki íróról.

A címeket szemlélve egy lényeges dologgal találkozunk, amit igazán a végén kellene megállapítani, ti. az Utolsó ítélethez való közeledésben éles különbség mutatkozik a két írás között. Temesvári azt mondja: „Krisztus eljöveteléről a rettegnivaló ítéletre", míg a másik csupán ennyit: „Az utolsó ítéletről." Már a bevezetőben említettük – a festményekkel való összehasonlításkor – Temesvári nyomasztó stílusát, és példányaként hoztuk a terribilis szót. Ez már rögtön a címben megjelenik, mintegy sugallva a következendőket.

A bevezetésben Temesvári nyer a hosszúságot illetően. Hisz míg a téma igazi részéhez érne, egy Szent Bernát – és egy Apostolok Cselekedetéből való idézettel dúsítva fejtegeti Krisztus kétféle eljövetelét. Az adventtel kapcsolatban ez érthető,. de már előrevetíti megalkuvást nem ismerő skolasztikus „munkamódszerét" is.

A tárgyalásban az ítélet előzményeinek felsorolása szinte megegyezik a két szerzőnél. Mindketten megemlítik Szent Jeromos példáját. E részlet szerkezeti kidolgozásában az Érdy-kódex mégis világosabbnak bizonyul Pelbárttal szemben, aki saját felosztásában az előzményeket csak alpontokként említi. A rettenetes bírónak Krisztusnak eljöveteléről szóló részben. A karthauzi felosztása áttekinthetőbb, már a főbb pontok tekintetében. Azzal, hogy az Utolsó ítélettel kapcsolatban a lényegesekre koncentrál – így az előzményre, az ítélet módjára, az ítélet kimondására –, eléri hallgatóiban, hogy a lényegi elemeket megjegyezhessék, míg Pelbárt, elveszve a részletekben, ilyen eredményre talán nem számíthatott. Bár valószínű, hogy mivel beszédét papok számára prédikációs támpontként szánta, ezzel kívánta megadni használójának a válogatás lehetőségét az adott témában, hogy mit kíván kiemelni, és mit elhagyni.

Továbbra is fenntarthatjuk állításunkat, hogy Pelbárt inkább az érzéki területek által fogható témák túlhajszolt megfestésével kívánta hallgatóiból kiváltani „a félelmetes ítélet miatti szorongató félelmet", míg a Karthauzi Névtelen inkább jól megfontolt teológiát nyújt olvasói számára, de ahogy láttuk a „bínesek" esetében, nem szakadt el kora módszereitől sem. Ahelyett, hogy a Bíró félelmetes tekintetét ecsetelgetné, megpróbál például arra választ keresni, hogy a Szentháromságból miért éppen Krisztus lett az ítélő.

Az arkangyal szava után mindegyik sermóban találunk egy-egy saját részt, Pelbárt a démonok dühéről beszél, a Névtelen pedig Szent Agaton példáját hozza fel. (Ez utóbbit később Pázmány Péter is beépíti ebben a témában elhangzó beszédébe.) Ezután ismét két megegyező résszel találkozunk, az ítélet helyét és az összegyűlő emberek számát illetően. A tárgyalás többi részében, ahogy azt már az előbb is jeleztük, két egészen más koncepcióval találkozunk. Temesvári az ítélet rettenetességét részletezi, amennyire csak tudja, a Karthauzi pedig nem elaprózva, de nem is egészen érzelemmentesen fejti ki további mondandóját, amelyben buzdítással találkozunk, nem pedig kemény ostorozással. E különbség azonnal érthető, ha visszagondolunk arra, hogy a beszédek kiknek íródtak. Temesvári a világ emberéhez szólt, beszédvázlatait a papság kezébe szánta. Neki a hívek lelkiismeretét kellett felkelteni, megértésre buzdítani, és ennek elérésében kiváló eszköznek bizonyulhattak „a félelmetes ítélet miatti szorongató félelemről" megrajzolt képek. A Karthauzi szerzetesekhez címezte írását. A Harmadik Tanúság bevezetőjének végén nála ezt olvassuk: „Annak okáért felette kell embernek magát ótalmazni, hogy ezeknek félelmét eltávoztassa." Az ő közönsége már túl van a hitbéli érettség egy fokán, mely más magatartást kíván e kérdésben, mint a világban élő keresztény. Nekik nem szokásos,

„rút" bűneiktől kell megszabadulni és félelmükben bűnbánatot tartani, hanem az életszentségre való szüntelen törekvést kell szívükben elültetni, amint maga mondja: „Bódog az ember, ki koronkéd félelmes." Ezt a mondat egy saját részben, a Szent Agaton példázat végén található, ami biztos, hogy Pelbárt előtt is ismert volt, de úgy tűnik, közönsége lelki érettsége nem tette lehetővé ennek betételét az általa hasznosnak gondolt exemplumok közé.

Talán a két beszéd hangulatának különbségét a befejezésben láthatjuk a legtisztábban. Megint képzeljük magunk elé a Hyeronimus Bosch- és Fra Angelico-képek már említett részleteit. Ha elolvassuk Temesvári 2.3.3. pontját, illetve a Karthauzi 2.3.4. pontját, úgy hasonló különbség tárul elénk, mint a két festő ábrázolásánál. Temesvári beszédét szinte erre a pontra hegyezi ki, egy életből vett, akár valós dologként is elképzelhető példával, melyet az akkoriban közkedvelt Damascénusztól kölcsönöz, s a rettenetet, félelmet teljessé teszi. A Karthauzi ellenben pozitív képpel zár, bemutatván az „igazaknak adandó örök dicsőséget".

A befejezésben az előbb elmondottak nyernek megerősítést, hisz Temesvári zárszóként Szent Jeromos látomását közli a rettenetes trombitáról, amit az Érdy-kódex szerzője a maga helyén, az arkangyal megszólalásánál hoz, a 2.1.3. pontban. A Névtelen egy mondatban összegez és egy könyörgéssel zár, mely Pelbártnál egy rövid buzdítás: „Kérjük tehát Krisztus Urunkat, hogy adjon nekünk kegyelmet e jelenvaló és dicsőséget az eljövendő életben."

Lassan világossá kezd válni előttünk a két prédikátor koncepciója. Ehhez azonban még egy bizonyítékkal szolgálnunk kell, amely nagyon tisztán mutatkozik meg. Ezek pedig a felkiáltások.

Temesvári Pelbártnál a Szent Jeromos példa után: „Mit csinálsz, ó szerencsétlen bűnös, amikor nem félsz? (...) Ó, te szerencsétlen, ki tele vagy a bűn mocskával, mit szunyókálsz, mit nemtörődömködsz? Forgasd elmédben Szent Jeromos szavait, hogy rettegj az ítélettől és tarts bűnbánatot, máskülönben ó mily keserű lesz számodra e hang, ó mily rettenetes..."

Míg a Karthauzi Névtelennél ugyanennél a példánál: „Ó szerelmes atyámfia, ha ez nagy szent jámbor ilyen igen félt az ítélettől, hát mit tegyünk, kik soha bín nélkül nem akarunk élni?"

Pelbárt prédikációjában a megszólítás alapján úgy tűnik, hogy számára a hallgatóság idegen: kívülállóként, megtérésre szoruló tömegként jelenik meg, míg az Érdy-kódex szerelmes Atyámfiainak, mai nyelven mondhatnánk testvéreinek nevezi olvasóit.

Összefoglaló megállapítások

Temesvári Pelbártnak a magyar irodalomra való hatásáról Horváth János így gondolkodik: A 14.-15. század" a magyar nyelvűségbe való átszivárgások kora. A korszak végén Temesvári Pelbárt hatalmas alakja áll, s amit ő latinul megírt, azt tudós rendtársai már csak magyarul tudó apácák kolostori irodalmába szórják szét, vetőmag módjára."

Két – az Utolsó ítéletről szóló – prédikáción keresztül bepillantást nyerhetünk a középkor magyar irodalmának e jeles műfajába. Bár azonos időben keletkezett alkotásokról van szó, e rövid vizsgálódásunkkal is jelentős különbségeket fedeztünk fel a két író művén keresztül.

Amint láthattuk a két kortárs szerző esetében, a nyelvi különbözőségen túl lényeges eltérés mutatkozik az Utolsó ítélet teológiai, homiletikai koncepciójában. Bár középkori szöveget nagy merészség a 20. századi ember szemével megítélni, mégis mondhatjuk, hogy a Karthauzi Névtelen állásfoglalása e két tárgykörben haladóbbnak hat. Temesvári művészetét dicséri – ahogy Hyeronimus Boschét is –, hogy az érzelmekre ható rettenetes képekkel, a félelemre alapozva megtalálta az utat a középkori ember képvilágához. Élénk, mozgalmasságával szinte moziként hatott, akár egy rémtörténet zsúfolt vetítőteremben. Napjainkban azonban a negatív értékek felvázolásával kevésbé hat előremutatónak, mint a Karthauzi, aki a pozitív értékek felmutatásával kívánta hallgatóiban elérni az Örök élet vágyát, ahogy Fra Angelico is. Két ellentétes pedagógiai, ill. pasztorális módszer: a negatív és a pozitív motiváció.

A mai ember számára a Karthauzi szerzetes gondolkodása áll közelebb. A Névtelen a Bírót hatalmasnak nevezte, elhelyezve ezáltal az embert a maga méreteivel a világban, de mégsem, mint nyomorult, bűnös kárhozatra ítélt férget, hanem olyan teremtményt, akinek felkínáltatott az örök üdvösség, csak el kell nyernie az „igazságtevő hatalmas Bíró" előtt. Mint az előbb mondtuk, magát a Bírót soha nem nevezi rettenetesnek – ellentétben Pelbárttal –, csupán az ítéletet. Ezáltal a mű hordozza az irgalmas, de igazságos Isten bonyolult, ember számára felfoghatatlan kettősségét. Teológiája emberközelibb, ezért akár fele együtt ma is mondhatnánk.:"kérjük azért a mi édes Teremtőnket, és a Megváltót, Krisztus Jézus kirányinkat, hogy adjon malasztot itt jól élhetünk, akkoron gonosztól megszabadulhatnunk, és annak utána az ő választott híveivel ő szent országában részesülhetnünk örökkül-örökké. Ámen."

IRODALOM

Mihályfi Ákos. Az igehirdetés. Szent István Társulat, Budapest, 1927.
Fila Béla: A kegyelem beteljesedése. Pázmány Péter Hittudományi Akadémia- Jegyzetosztálya, Budapest, 1992.
Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Reprint. Budapest, 1988, 111-159.p.
Temesvári Pelbárt: Advent I. vasárnap, III. sermo. Fordította: Déri Balázs (kiadatlan).
Somlyói Tóth Tibor: Joculator Dei. Vigilia, 1978. május, 304-312. p.
V. Kovács Sándor. Temesvári Pelbárt egy korszakváltás sodrában. In.: Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Budapest, 1982, 413-441.p.
Karthauzi Névtelen: Adventben másod vasámap (Az utolsó ítéletről). A néma barát megszólal. Budapest, 1985. 31-35. p.
Madas Edit: A karthauzi Névtelen kódexe. Uo., 545-553.p.
Bán Imre. A Karthauzi Névtelen műveltsége. Budapest, 1976.

„Ha lehet a hattyúnál – szeretnék veletek találkozni”

Petőfi Sándor levelezéséről

CZIGÁNY ZOLTÁN

Nem kezdhetem másként, mint Belohorszky Pál tanulmányának fölidézésével, melyet Ady Endre levelezéséről Az oltalomkereső címmel írt. Ennek az írásnak az első gondolata az, hogy a nagy költők tanítását levelezésük megismertetésével kellene kezdeni. Hiszen a levélben a legrejtettebb alkati rezdülések is elárulódnak, vallomás az, különösen, ha ismerjük a történetek mögöttesét, az életrajzot, s mégis, paradox módon, attól függően, hogy milyen célok vagy nosztalgiák jegyében íródik, a fokozott őszinteség és a még módszeresebb rejtőzködés közös műfaja. A levelezés a lélek külpolitikája. Belohorszky Pál gondolatait nem feledve olvastam végig Petőfi Sándor levelezését.

„Az első igazi gyerekhang a magyar irodalomban” – írata Petőfi Aszódon és Selmecen fogalmazott leveleiről *Hatvany Lajos*. De joggal egészíti ki *Martinkó András* „*a gyermek Petőfi* hangja is! Már itt hű képe egy jellem, kedély pillanatnyi állapotának.” A konvenciók tudatos tisztelete és a természetes pongyolaság mellett már e levelekben is megjelenik a tudatos pongyolaság. S noha e levelek elsőrendű célja csupán a hírközlés, Petőfi jó stílusérzéke éppúgy felölismerhető belőlük, mint ahogy iskolai dolgozataiból fölismerte a magyar nyelvtan és stilisztika tanára, a tót *Koren István*. Néhány sor Selmecen írott leveléből: „Barátom, Lajcsi! Minthogy én Selmeci Poeta vagyok; tehát ez alkalommal Selmecről írok Neked levelet, nem pedig Aszódról; mert ha most is Aszódon volnék, tehát Aszódon volnék. (...) Nálunk október 13-kán esett először hó, hanem akkor nem voltam Selmecen; de... Pencen, Pencen!! Én, *Osztroluczky* s *Kosztolányi* mentünk oda szüretre, s ott mulatánk két hétig.”

Óvatosan, a párhuzam erőltetése nélkül jegyzem meg: a levélíró stílusfejlődése a levelezés történelmi fejlődésének korszakait idézi majd föl. E levelek célja a hírközlés, akár a középkori levelezésé. S ahogy a kamaszkor a gyermekség és felnőttség kettősségét hordozza, ahogy a reneszánsz gondolkodás teremt kapcsolatot a középkor irrealitásai és a felvilágosodás realitásai között, úgy vezeti két kéz Petőfi tollát a következő időszakban: az idősebbekhez való alkalmazkodás és a költői lélek szabadságvágya. Ezt követi majd a romantikus szerepjátszás, s majd azt az *Arannyal* folytatott levelezés modern, rejtett realizmusa.

A *Bajzához* írt levelek viselik magukon az alárendelt viszony jegyeit. Petőfi ilyen hangon sosem fog többé írni, itt is kényszeredetten udvarias, küszködve próbál igazodni a címzettek nyelvhasználatához, íme: „Mélyen tisztelt Tekintetes Úr! Szives engedelménél fogva bátorkodom röviden lerajzolni körülményeimet, s noha ezek alkalmasint feketébbek halvány tintámnál: mindazáltal örömmel irom le, áthatottan azon édes sejtéstől, hogy talán nincs a Tekintetes Úr minden részvét nélkül sorsom iránt.” A színészet, költészet, barátság, sors kérdéseiben néha elragadja a biedermeier ízlés vagy a romantikus hév, például a *Szeberényi Lajoshoz* írt levelekben, ilyeneket ír: „elődbe öntöm baráti keblem ömledezéseit”; „Művész és költő! barátom, mint hevülök!”; „érzesz-e valóban irántam oly meleg, forró indulatot, mi szivet szívhez kapcsol, erős, szent lánccal?”. Nem elrettentésül idézem e sorokat, hanem azért, hogy lássuk, Petőfi prózastílusa micsoda forradalmi vál-

tozást hoz majd az elkövetkezendő néhány év alatt, mikor kortársai – s ezt is látni fogjuk – még mindig a Kazinczytól, sőt a fiatal Kazinczytól örökölt nyelven nyögdécselnek.

Petőfi hamar a saját hangjára talál. Az értelmi pontosság rovására szenvedélyes, túlzó szavak jelennek meg: szemtelen, gazember, rettenetes, durva, gyalázatos, szörnyű, borzasztó, nyomorú, meglehetős. A mondatszerkesztés még kevésbé tudatos, mint a szavak stílusértéke szerinti válogatás, inkább ösztönös vagy élőbeszédszerű. A mellérendelések sora sokszor alárendelő viszonyokat rejt, s a gondolatok effajta lépkedéséről írja Horváth János: „azzal a lábával lép megint előre, amelyikkel odaérkezett." Például: „Feljöttem, barátom, Pápára, feljöttem, hogy örökre elhagyjam azt, hogy örökre elhagyjam az iskolát."

1844-től, mikor Petőfi pesti segédszerkesztő lesz, s mikor *álarc alatt van még költői képe,* kialakul az a levélírói stílusa, mely a hencegő, szókimondó költő képét hivatott festeni önmagáról. Játék és művészet ez! Martinkó András írja: „Magát is, címzettjét is szereti zsánerrá stilizálni, s ezzel is hozzájárul a költeményekben mutatkozó, félrevezető Petőfi-kép kialakulásához." Horváth János szerint humora a „társaságára eszmélt emberé". Szerintem: csikó – játszik is, bolondozik, de tehetségének növekvő erejét néha féktelenül nekiereszti. „Frici barátom! Mit írtam, mit nem írtam előbbi levelemben? nem tudom – az igaz, még azt sem tudom, mit fogok *most* írni? Tárgyam ugyan elég volna, de nem tudom hol kezdjem. Tehát rajtad kezdem, azaz *Kaján Ábel* barátunkon – hiszen ismered? hogyne? most jött ki egy cikkje az Életképekben, épen ma". – írja *Pákh Alberthez* előbeszédszerűen, a levél írását véve témául, mégis rafinált jelenetezéssel, a megszólítottból harmadik személyt varázsolva. Sokoldalú, bonyolult stílus ez. A megszólítás pökhendi vagy túlzó, fellegekben járó, az előkelően konzervatív hangnem keveredik a bizalmas beszéd szavaival. A figyelem fölkeltése céljából tudatosan alkalmazott szélsőséges stíluselemek között csontosodni kezd a nemzeti szélességű és érvényű köznyelv eszménye, normája – ahogy ezt Martinkó megállapítja.

Bizonyos, hogy a pesti polgárias világ, az irodalmi élet Petőfi létélemévé vált, s mikor 1845. április 1-jén felvidéki útjára indul, már rátalált arra a prózaírói kifejezésmódra, mely az utazás elbeszélését, az életképek sorát jellemzi. Az útirajz és a levelezés közötti stiláris összefüggést a szubjektivitás jelenti, az öngúny, az önérzet azonos kifejezései. A szerepjátszás folytatásaként itt is, akárcsak leveleiben, megjelenik az exhibicionizmus, a végletes őszinteség, a humor enyhítő szándéka, s az a dac, mellyel megengedheti magának, hogy önmagán nevessen a nyilvánosság előtt. Néha egészen távoli szerepeket vesz föl: aszódi diák, ittas ember, majd megint az önérzetében sértett költő, kinek a falba vésett neve láttán nem lepődik meg a mellette álló rektor az aggteleki barlangban. *Riedel Frigyes* megjegyzése szerint mindez a játék és sokszínű szerepjátszás reakció a merevség ellen. Ami leveleivel alapvetően összeköti, az az, hogy Petőfiről, a költőről ír. Ennek az azonosságnak nem összetartó ereje, hanem gyémánttengelye: az író személye.

Noha kevésbé ügyesen, mint Petőfi teszi, mikor kitér a kritikusok szapulására, majd a tejfölös-tormás mártás segítségével érkezik vissza utazásához, nekem is ki kellett térnem az *Úti jegyzetek*re, mert levélírói munkájának gyümölcse az: mai, modern nyelvű próza, azaz Petőfi nyelve az új, irodalmi nyelv. A kritika pongyolának tartja, a védelem kedélyesnek: még nem sejtik, hogy megszületett prózában is a nemezeti irodalmi nyelv.

Petőfire e jól végzett munka után tör rá a szalkszentmártoni kór, vagyis a világ elleni, *Byron*-indulatú lázadás. E diszharmónia a levelekben is jelentkezik – már abban a néhányban, ami ebből az időszakból ismert. (Hogy levelezése a lelki egyensúly elvesztése folytán ridegülő kapcsolatok miatt apadt el, vagy írt leveleket, de olyan hangnemben, hogy azokat olvasói azonnal eltüntették – nem tudható.) A *Kecskeméthy Aurélhoz* írott sorok igen jellemzőek erre a korszakra. Datálása: „Pest, jan. nem t'om hányadika, 1846." Aztán egy nyilvánvalóan füllentett mentegetődzés: „Kedves Aurélom! Amint megkaptam leveledet, mingyárt válaszoltam; de levelemet zsebembe dugtam, s addig hordoztam, míg ... elveszett." S ha igaz, akkor annál jellemzőbb Petőfi zaklatott és elborult lelkiállapotára. Kissé ömlengve írja le *Jókai* iránti szeretetét, majd kijelenti, hogy nem szereti a szentimentális ömlengéseket, s igen durva kifejezésekkel tájékoztatja Kecskeméthyt, hogy őt is szereti. A vad, indulatos kitörések más prózai munkáit is jellemzik, *A hóhér*

kötele és a *Tigris és hiéna* mellett például azt az írását, melyben a bemutató előtt néhány nappal visszavett *Tigris és hiéna* kapcsán szinte üvöltenek sorai sérelme miatt: „Hazugság, alávaló hazugság!" Petőfi eddig jobban vigyázott vigyázatlanságának látszatára: itt az életrajzi helyzet erősen meghatározza a stílust, de annál szikrázóbban pontos lélekrajzot ad.

Valószínű, hogy ebből az időszakból származik a következő üzenet: „délután 4 órakor ha lehet a hattyúnál – szeretnék veletek találkozni. Petőfi." Egy 1845-ben megjelent könyv kiszakított lapjára írta e szavakat Petőfi. A „lélek külpolitikájának" dokumentumait lapozva, a személyiség egyre közelebbi ismerete már oly dús élményanyagot nyújt az olvasónak, hogy a levelek egymásra halmozva, egyedi formájuktól függetlenül, azokat feledve is, olyan kisugárzással bírnak, melynek fényében a közirat is, Petőfi egyetlen följegyzése is alkalmas lehet arra, hogy valami titkos esztétikával ragyogjon. Így vagyok a hattyús üzenet olvasásakor. Igaz, e pár szó alkalmas is arra, hogy Petőfi prózastílusát szimbolizálja: szélsőségesen reális, hiszen egy egyszerű tájékoztatás, ugyanakkor hordoz valami líraiságot és titokzatosságot is, hiszen nincs megnevezve mi is az a hattyú, csak hattyú. Üzenet ismeretlennek? Ha mindezt megérezhetjük benne, aligha ismeretlennek szól.

A válságból való kilábalás idejéből való az *Urházy Györgyhöz* írott levél, 1846 novemberéből ."édes Gyurim! Nem szeretem azt a sok ebadta teketóriát, azért simpliciter tenek szólítalak. Utóbb is erre kerűlne sor„. Ez a régi Petőfi hangja! Verseket küld, tervezget, de még érződik, nem telt el sok idő a *Felhők* verseinek megírása óta. „A jövő nyarat végig Erdélyben töltöm; már akkor bemegyek, ha minden határon egy lófasz mered is elém, azzal ijesztő, hogy belém búvik, ha tovább lépek." Nem a durva kifejezés, a kép emlékeztet a szalkszentmártoni versekre, s előlegzi az újabb, a költői depressziót, *A szerelem országát,* ahol „mindenik fán függött egy ember". De talán tekinthetjük szimbolikusnak, vagy a tudatalatti jelzésének, hogy mindenáron tovább akar menni, hogy a *Tigris és hiéna* miatt hőbörögve azt írja: „Hiszen már eleget várakoztam!", hogy *Kovács Pálhoz* azt: vers „készen van elég, de most egyátaljában nem érek rá többet leírni". A világtól való elfordulásnak valami nagy türelmetlenség érzése vet véget.

A karácsonykor *Orlay Petrics Somához* írt levélben már derült az ég: „Te Soma! hátha mi még nagyszerü életet is élünk valaha, olyat, amilyenről sokszor álmadoztunk, tudod?..." Pénze ugyan nincs, de megismerkedett a szatmári *George Sand-nal. A Teleki grófhoz* írt levelében pedig már visszatér a korábbi, játékos pökhendiséghez, hetyke büszkeséghez: „Kedves druszám! Nagy szomorúság éri a te fejedet, azért tanácsolom néked, hogy légy rá elkészülve. De amily elkerülhetetlen a halál, oly elkerülhetetlen, hogy te nekem hatszáz pengő forintot adj vagy adjál, amint neked tetszi." Ezt követi az összes költeményekhez írt előszó, mely éppúgy lezárása egy – s közben már több – korszaknak, mint egy új köszöntése: időszerű ars poetica. „Te nagyfejű vaddisznó!" – szólítja meg *Degré Alajost*, s a levelezést olvasva megnyugodhatunk: pár lap volt csak, de jól érzékelhetően mutatta a vészes vihart, amely, íme, elvonult. S fölmerül még egy lehetőség, amikért ennek az időszaknak ily gyenge a levéltermése: Petőfi prózát írt és drámát, talán nem volt szüksége rá, hogy a magyar nyelvű prózát ekkor levélformában is alakítsa.

Újból lázadozó, csapkodó, s mikor a leteremtettről kiderül, hogy ártatlan, bocsánatot sem kér, csak a lázadást és a hőbörgést általánosítja. A „lélek külpolitikáját" vizsgálva látjuk: a külpolitika – a stílus nem változott. De a lélek – a személyiség lényege valamiben más lett. Petőfi ettől kezdve humorral leplezve vagy leplezetlenül, de valamelyes erkölcsi fölülállásból írja leveleit. S ez már nem álpetőfiség. Ami a pesti irodalmi vagány külsőségeinek hangsúlyozására szolgált ezidáig, az a válság után a legmélyebb önhit leplezését vagy kinyilatkoztatását szolgálja már.

Petőfi közben forradalmat csinált, ami mági nem bukott el: nyelvi forradalmat. Prózájának nyelvét egy korszak választja el korszakától, de saját lírai költeményeinek nyelvétől is több évtized. A *Kerényi Frigyeshez* írt úti levelek nyelve legalább olyan különösnek kellett, hogy halljék a kortárs fül számára, mint *Esterházy Péter* szóhasználata a mai olvasónak. A *pirburg, párkáp* kifejezések kisértetiesen hasonlítanak Mézga Géza köbükunokájának nyelvhasználatához, vagyis egy föltételezett, s a mozaikszavak, rövidítések alapján sajnos, nem is alaptalanul föltételezett jövendő magyar nyelv szavaihoz. Esterházy Pétert nem irodalmi jelentőségében, hanem mint nyelvi és stilisztikai divatot teremtő

írót hasonlítom Petőfihez, függetlenül attól, hogy írásai mennyire értékesek, mennyiben jelentenek a magyar prózairodalom számára fejlődést, akár mennyiben akadályozzák azt. Petőfi a jövendő magyar nyelvet használja az *Úti levelek*ben is, s ezt csak azért teheti, mert követték őt, ha nagyobb késéssel is, mint ma Esterházyt sokan. A levelek megjelentekor azonba a Pesti Hírlap azzal élcelődik, hogy átveszi, hadd legyen az ő olvasóinak is karácsonya, a Honderű szerint pedig: „Ilyesminek leírásáért bizony nem tudom, minek íróvá lenni, ezt akárki meg tudja tenni." Úgy vélik: így könnyű írni, s úgy nehéz, ahogyan ők írnak, de látjuk – Martinkó András vezetésével –, hogy így nehéz: Petőfi is néha, kivált már Júlia kontrollja alatt, úgy ír, mint ők: keresetten érzelgősen, üresen, távol az egyszerűségtől, az élmény őszinte megfogalmazásától.

Az *Úti jegyzetek* nagyobb lépcsőfok volt a prózanyelv megteremtésében, de az *Úti levelek* még följebb vitt. Személyessége, közvetlen hangja miatt valóban a levelek közé sorolható, úgy, ahogy nemegy levél a prózai alkotások közé – vagyis nem kell ezt pontosan elhatárolni.

„Mennyi szalonna, mennyi hízott disznó van itt 's szellem még is oly sovány, hogy csak úgy csörög a bordája." Így ír Petőfi Demrecenről. A költői tömörség és a nyelvi modernség önmagában is nyilvánvaló, de Martinkó András fölidéz egy négy évvel korábbi leírást is a városról, *Jósika Miklóstól:* „Láttatok-e terjedt falut? mely csak félszázad óta kezdi némi külszínét a városi alaknak magára ölteni"... és hömpölyög tovább a fogalmazás. Az *Úti levelek* jellemzője ugyanaz a kettősség, humor és áhítat hullámverése, mely a leveleket és az *Úti jegyzeteket* is meghatározta – gondoljunk csak a murányi vár dicséretére és *Tompa* hortyogására. A levelek személyessége már túllép önmagán: a legfőbb stílusmeghatározó jegy a magabiztosság. *Csokonai* sírját látva Petőfi arra gondol, majd az ő sírjánál is így elmélkednek. Valamelyik levelében azt írja, reméli, *Dózsa* szobra mellett áll majd az övé. E magabiztosság – ha igazolódott is – a kortársak szemében elég meghökkentő lehetett, s abból az erkölcsi fölülemelkedettségből fakad, melyet az előbb említettem. (S emellett megjegyzendő első aszódi szerelmének, *Cancriny Emiliának* emlékezése: „Ő olyan természetű volt, hogy mindent követelt.")

1847. február 4-n írta első levelét Petőfi Arany Jánoshoz. Levelezésének új és legjelentősebb korszaka kezdődik ekkor. Immár társa van a levelezésben: író és olvasó, tehát kölcsönösen kötelezve vannak az igényes levelek írására, bármilyen stíluseszközzel is érik el. Ez a véletlen vagy sorszerű levelezés folytatja a magyar prózairodalom jövendő útjának kövezését: tovább erőltetve a hasonlatot: mióta *Úti jegyzeteiben* leírta Petőfi, hogyan ragadt bele szekere az aszódi terjengős sárba, azóta annak, aki az ő kerékvágásában halad, már nem feneklik meg a terjengősségben szekere, hanem szalad. Levélváltásaik ívét jól érzékeltetik a Petőfi által írt megszólítások. „Üdvezlem Önt!; Lelkem Aranyom!; Te aranyok Aranya!; Imádott Jankóm!; Aranyos szájú szent János barátom!; Bájdús Jankóm!; Szerelmetes fa-Jankóm!; Drága barátom stibli!;Koszorús Jankó(fic)!; Hazánk östökös-csellagja, Nagyrabecsült barátom!; Kedves Jankóm! Kedves Barátom! 1949-ben egyre gyakrabban ez utóbbi kettő. Az utolsó öt levélen: „Kedves barátom!" De ekkor sem a barátság fáradt el, csak a jókedv.

Hogy Petőfi stílusa – mely sokszor pökhendi, s csaknem sértő – mennyiben forma, s lényegében mit takar, azt a szerény, szolíd, vidéki, de hasonló jelentőségű költő azon nyomban értette. Talán mi már nem érthetjük minden rezdülését, talán soha senki nem érthette, talán csak úgy vagyunk tanúi két lélek egymásra találásának, ahogy a csillagok mozgását követhetjük, vagy mintha két folyó összeömlését néznénk, melyek fölmérhetetlen idő óta tartanak egymás felé. Arany Petőfi leveleiben érzi vagy érti, átéli vagy sejti, de valamely módon részesévé válik annak, aminek mások csak Petőfi verseit olvasva lehetnek. Bár van, aki többre is tartja bizonyos tekintetben e leveleket a verseknél. Horváth János írja: „Levelei igazi lyrai művek (...) fesztelen elevenségben túltesznek még költemény-testvéreiken is." Az Aranyhoz írt levelek már nem a nyelvi vagy stílusbeli törvényszerűségeknek engedve hömpölyögnek – látszólag szabadon, hanem az érzelem és a gondolat társalgási asszociációs rendje szerint. Petőfi megírja, hogy rossz a tolla, hogy már álmosodik, hogy *Egressytől* cipót kapott, s általában a lényeges közlendőt csak az utóiratba szorítja bele. Sokszor a levél annak megírása, hogyan született meg a levél – mondom Martinkó András nyomán, de azt is hozzáteszem: ez posztmodern regény-

technika. Csak hogy a legismertebbet említsem: *Ottlik Géza* regénye az *Iskola a határon* részben Medve kézirata olvasatának megírása. Vagy Esterházy Péter *A szív segédigéi* című könyvének utolsó mondatát nézzük: „Majd megírom mindezt még pontosabban is." És egyáltalán, Esterházy szövegeiben az állandó önreflexiót, a megjegyzéseket: öncenzúra, szövegromlás. Vagy *Tandori Dezső* írásainak vissza-visszatérő beszúrásait: jav., géphiba. Petőfi botrányosan modern prózát ír! Martinkó hasonlítja a vitorlázóvontatóhoz Petőfinek azt a kedvelt stíluseszközét, mikor magas régióba emeli az olvasót, majd váratlanul leold, s lentről kacagja a fönt evickélőt. Ilyen virtuóz megoldásokat nem találunk Petőfi verseiben – a vers merevebb formájában, persze, ez nehezebben is kivitelezhető. Költészetben ilyen gyors és ilyen súlyos stílusváltásokra csak Ady Endre lesz képes először. De a dramaturgia is hasonlóan feszes: különb-különb idősíkokat és beszédhelyzeteket érint össze úgy, hogy azok szikrázzanak. Kedvelt eszköze az önstilizálás, s Arany stilizálása is, valamint a forma és tartalom szándékolt ellentételezése. Így írja le visszatértüket Szalontáról: „Utazásunk vígan és szerencsésen ment végbe, mert kettőnknek összevéve is csak valami hatvan oldalbordánkat törte-zúzta össze Túr környékén regényes útja, s utána feleségem csak három hétig köhögött, s a melle sem repedt szét bele, pedig közel járt hozzá, szegényke." „Leveledet kapám (és ásóm)" – írja másutt, s gyakran él szójátékokkal, mely megint hihetetlenül modern – és megint a mai irodalomra oly jellemző – stíluseszköz.

A levelezés mindemellett Petőfi és Arany eszmei és művészi érdeklődésének, irodalomtörténeti tudatosságának, szervezőmunkájának dokumentuma. Petőfi másokhoz írt leveleire is valamelyest rányomja bélyegét az Arany felé megindult – már nevezhetjük így – prózaírás esztétikuma, de magán viseli a korábbi, szerepjátszó Petőfi stílusát is. A másokhoz írt leveleknek néha csak egy-egy részletén, általában a személyes vonatkozásokon süt át az irodalmi igény, s a levelek egy része – a megszólítások, aláírások, utóiratok – stílusgyakorlatnak tekinthető. De ezekben a levelekben is (mint Martinkó írja: ez döntő és művészi szándékra nézve, az érzelem, hangulat, kedély megnevezése valamely formai eljárással, rokon hangulatok festésével történik, nem közvetlenül. A művészi szándékra nézve talán nem minden esetben döntő ez: de a művészi értékre nézve – igen.

Petőfi levélírói stílusát 1848-tól döntően meghatározzák a történelem és az életkörülményeinek változásai. A politka ellepi az írót: a napi teendők, az ügyek lázas intézése vezeti a tollát, nem az esztétikai igény. A levelekben eddig soem látott kifejezések jelennek meg: síkraszáll, e sorok írójának, szándékoztam utazni, hiteles tudomásom szerint, a bennírottakat megfontolván. A nyelvhasználat gyakran lesz teljesen objektívvé, s a megrázó érzelmi mélységeket Petőfi nem tudja leírni. „Nincs szóm elbeszélni" – ilyent még sohasem írt; s később: „Szeretném *Bemet* egész nagyságában felmutatni a nemzet, a világ előtt, de ehhez több és nyugodt idő kellene, hogy lelkem minden erejét összeszedhessem." Petőfi akaratlanul is ezzel bizonyítja, hogy irodalmi – de legalább – tudatos stilisztikai termékek levelei. A „lélek külpolitikája" helyett a politikus írása a levél. Persze nem kizárólag. A képviselő-választás idején a *Bacsó Jánoshoz és Bankós Károlyhoz* küldött levelekben a régi, romantikus hangra gerjeszti Petőfit az események eldurvulása, s a *Nagy Károly* elleni indulat. Egyeznek a romantikus próza és a valóság eseménye is: *A hóhér kötelé*ben visszautasított párbaj, s a Nagy Károly által. „Gyáva kutya. Szekundánsaim a pisztolyt sürgették, (...) nekem elvem, hogy csak ugy a híriért sohasem vívok; ha egyszer kiállok, annak élet-halálra kell mennie, mert a párbaj nem tréfa; csak azzal vivok meg, aki ugy megsért, mint az a nyomorék, hogy aztán oly passzióval süthessem rá fegyveremet, mint a felém közelgő veszett kutyára." A levél nagy jelentőségű Petőfi személyiségvonásainak láttatása miatt: elgondolkodtató, micsoda valóságos és tudatos elszántság – s nem költői póz – az alapja a *Szabaság, szerelem!* választásának! Petőfi még nem házas egy éve. Egy év múlva pedig valóban halott.

Az Arannyal folytatott levelezés őrzi továbbra is leginkább Petőfi prózaírói erényeit, noha itt is néha háttérbe szorul a személyesség, pontosabban Petőfi helyzete fokozatos romlásának, reménytelenülésének megfelelően rejtőzködővé válik. A tények ismertek: Petőfi kimarad a forradalomból, megbukik a választáson, a tenniakarás kényszere miatt katonává lesz, de az is balul üt ki, mindenkivel összevész, csaknem elfogják, végül leszerel, szülei meghalnak, közben Jókaival, *Vörösmartyval* összeveszett, Arannyal is csaknem sértődösködnek. A rejtőzködés remek példája az álangol levél Aranyhoz: „My

dear Dzsenko! Áj em itthagying Debrecent, zászlóaljunk Becskerekre megy holnapután, én pedig Erdődre with Urláb januáriusig. Tehát oda légy nekem firkáling még pedig mocs." De féltékeny is Aranyra, aki előbb lát ellenfelet, mint ő: „Hősök vigára, Jankó!" – szólítja meg következő levelében. Különös, s talán Petőfi fokozódó reménytelenség-érzetét jellemzi, hogy kiképzőtisztként féltékeny a nemzetőrre, holott költőként ennek nyoma nem volt leveleiben. A Kossuthhoz írt két levele már a vérig sértettségében erkölcsi fölülállását a másik arcába kiáltó lélek politikai alkalmatlanságának bizonyítéka. Követeli, nevezze ki Kosutth őrnaggyá, de születésnapján. Nem csoda, hogy Kossuth így emlékezik rá: „tisztelem Petőfinek a *költőnek* emlékét, s profanációnak tartanám azt Petőfinek az *embernek* reminiscentiáival csökkenteni, mert bizony a tény, hogy amilyen bámulatos Petőfi, a költő, mint ember, kiállhatatlanul gyarló volt."Kossuth a két levelet nyilván beadványként olvasta, nem a tétlenségre kárhoztatott forradalmi lélek segélykérő kiáltványaként. Mert, hogy irodalmi rangját katonaira akarta beváltani, az hasonló kényszere volt az önmegvalósításnak, mint az aszódi évek alatt a színésszé levés vágya lehetett. Az elszántság – és az alkalmasság is ahhoz hasonló.

A prózaírás vizsgálata végett nem szükséges egyenként tovább vizsgálnunk a leveleket. A fölháborodott levelek *Mészáros Lázárhoz, Klapka Györgyhoz,* a régi, íróbaráti hangot föl-fölidéző sorok Aranyhoz, az Orlaynak küldött üzenetek tartalmilag érdekesek, de az elődeikben tapasztaltak ismétlődnek bennük formai oldalról nézve. A levélstílus hű Petőfi lelkiállapotához: zavart, kapkodó, kétségbeesett, sértett. Sokszor a stílus csak a valóság bakája: örül, ha föladatokat lát el, mint Petőfi, a kiképzőtiszt. S néha nem őszinte. Ismét olvashatunk ál-Petőfi leveleket is, de ez már nem a fiatalkori szerepjátszás: ál nemál-Petőfi levek ezek, vagyis a klasszikusok utánzata, a látszat fönntartása.

Talán szimbolikus jelentőségű az utolsó Aranyhoz írt levél végső keserűségű mondata: „ide e békési magányba bujdokoltam azon ohajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek mégcsak küszöbére se kényszerítene sorsom; s most itt vagyunk, s amely percekben végkép felejtem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok." Világos a változás, a végső lemondás, hiszen ezt megelőző levelében, politikai, katonai és költői elszigeteltségben, anyagi gondokkal küzdve és a rossz egészséggel, mikor már lovásza is megunta az üldögélést a dög mellett Szalontán, abban bízik, hogy az egykor Bem tulajdonát képező ló szellemi értéke – Bem és Petőfi lova! – anyagiakra fordítható egy árverésen. Néhány héttel későbbiek a fönti sorok, Mezőberényből.

Már-már törvényszerű sorozatban húzódnak vissza a magyar irodalom nagyjai végső, elkeseredett magányukba: *Bessenyei Györgytől* Kazinczy Ferencig, *Berzsenyi Dánieltől* Vörösmarty Mihályig. De volt költőnk, aki éveket töltött el a jezsuiták külhoni kolostorában, de mégis vissza kellett térnie, hogy csatában eshessen el a hazájáért – s ő Istenért is. Petőfiben is *Balassi* vérmérséklete volt. Mezőberényből családjával indult Bem után, majd fiát s feleségét s a dadust Tordán hagyva még két levelet küld neki eleste előtt. E két levél maradt fönn azon tömegből, melyet Júliához írhatott. A szatmári Georges Sand nem őrizte meg őket. Az egyik levél rövid üzenet az elmúlt napokról, s az eljövendőben várható utakról, Bem kergetéséről. A másik előtt hadd idézzem a Martinkó Andrásnál a jegyzetben közölt, *Vachott Sándor* által írt levelet: „Mariska, az én angyalom! Kifejtődve meleg öleléseidből, lelkemben véve kedves hangodat, mely búcsúzáskor a pár szót oly felejthetetlenül szépen zengé – baj nélkül Ceglédre juték." Vachott nem viccelt. Petőfi pedig így ír utolsó levelében: „Bemmel Berecken találkoztam; megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő odapillant, megismer, elkiáltja magát, és kinyujtja felém karjait, én föl-ugrom, nyakába borultam, s összeöleltük és csókoltuk egymást, mon fils, mon fils, mon fils! szólt az öreg sírva." Vachott levele valóban korábbi, de nem egy évszázaddal, csak tizennyolc nappal. A különbség annyi, amennyiben Petőfi után megtanulta népe az általa megteremtett új prózanyelvet.

Petőfi utolsó levelében megint büszke: Bem őrnaggyá nevezi ki, csodálja a háromszéki tájat, tervezget. Katartikus végkicsengést alkotott a sors. Az elmúlt két év eseményei nyílegyenesen vezették a radikalizálódás felé, a csatatérre: olyan visszavonhatatlanul, mintha megöregedett volna. Sorsuk ismeretében ezért hasonló *Mikes Kelemen* és Petőfi utolsó levelének hangja.

Mikes misszilise az elcsöndesülő fiktív levelek végén úgy szólal meg, fölidézve a korábbi levelek – s élete – minden gazdagságát és szépségét, mint egy kitörő, minden erőt még egyszer fölmutató utolsó tétel. Petőfi utolsó levelében ugyanezt a visszavonhatatlanul végső boldogságot érzem, amit akkor talált meg, mire minden elveszett.

Magyarország bekapcsolódása a Szovjetunió elleni háborúba

SZAKÁLY SÁNDOR

A nemzetiszocialista Német Birodalom 1935 és 1939 közötti sikerei Európában, melynek a Rajna-vidék megszállásában, a Saar-vidék visszacsatolásában, Ausztria bekebelezésében, a müncheni egyezmény megkötésében, a maradék Csehország megszállásában, nyilvánultak meg, jelentős mértékben megerősítették Németország katonai és politikai helyzetét. Hitler sikerei döntő hatással voltk a közép-európai helyzetre is. A Magyarország politikai és katonai lehetőségeit erősen korlátozó kisantant felbomlott, és a magyar-román ellentét még inkább kiéleződött. Magyarország úgy vélte, hogy az adott helyzetben, a Romániával szembeni fellépése esetén számíthat a Német Birodalom támogatására. Berlin azonban többnyire csak szóbeli ígéreteket tett. Magyarország, hogy elnyerje Németország jóindulatát egyre több politikai engedményt tett, csatlakozott az Antikomintern Paktumhoz, majd bejelentette kilépését a Nemzetek Szövetségéből. Némi elhidegülés csak a német-lengyel háború időszakában volt érzékelhető, mivel Magyarország az évszázados barátságra való tekintettel, mely Lengyelországhoz fűzte, megtagadta a területén át történő német csapatszállításokat és több tízezer lengyel menekültet fogadott be.

Az 1938-1939-ben Európában bekövetkezett területi változások – melyek Magyarországot is érintették, hiszen 1938 novemberében visszakapta a Felvidéket, 1939 márciusában Kárpátalját – arra ösztönözték a magyar politikai és katonai vezetést, hogy tisztázza Romániával az „erdélyi kérdést". A német vezetés, mely főleg a romániai kőolajszállítások miatt érdekelt volt a stabilitás fenntartásában, tárgyalásokra ösztönözte a két országot, melyek azonban nem vezettek eredményre, és a Szovjetunió által Romániának átadott ultimátumot követően fennállt a fegyveres konfliktus kitörésének veszélye.

Németország ekkor Olaszországgal együtt, román kérésre döntőbírósági határozatot hozott, mely 1940. augusztus 30-án Magyarországnak ítélte az egykori kelet-magyarországi területeket és Erdély északi részét. Ezzel a döntéssel Magyarország még inkább függő helyzetbe került Németországtól.

Amidőn 1940. október 28-án az olasz haderő csapatai Albániából kiindulva megtámadták Görögországot, egyértelművé vált, hogy Hitler balkáni elképzelése – távoltartani ezt a területet a háborútól – zátonyra futott. A németekkel nem egyeztetett olasz lépés jelentős mértékben veszélyeztette a délkelet-európai német nyersanyagellátást, különösen a romániai olajszállításokat, hiszen az olasz támadás érvénybe léptette Nagy-Britannia szövetségesi kötelezettségeit és számolni lehetett a régióban a szovjet „érdekérvényesítéssel" is. Berlin ezért a balkáni országokkal még szorosabb kötelékeket igyekezett kiépíteni és a Háromhatalmi Egyezményhez történő csatlakozásra szólította fel őket. A Balkán, illetve a régió országai közül az egyezményt 1940. november 21-én Magyarország írta alá elsőként. Majd Románia, Bulgária és Jugoszlávia is csatlakozott a szerződéshez. Ezzel úgy tűnt, hogy a balkáni katonai konfliktust sikerül korlátok közé szorítani.

*A Jyväs Kylä-i Egyetemen (Finnország) megrendezett konferencián – *Magyarország az 1940-es években és Finnország magyar szemmel* elhangzott előadás szövege.

A görögországi olasz katonai kudarc, a „Tengely" tekintélyének helyreállítása balkáni beavatkozásra ösztönözte Hitlert. A Görögország elleni hadművelet terveit a 20. számú utasítás tartalmazta, mely egy Dél-Bulgáriából indítandó támadással számolt. A tervben Magyarország csak mint a Romániába és Bulgáriába irányuló katonai szállítmányok átvonulási terepe szerepelt. (1)

Teljesen új helyzetet teremtett azonban az 1941. március 27-én Belgrádban bekövetkezett katonai puccs, mely Jugoszláviának a Háromhatalmi Egyezményhez történő csatlakozása hatására robbant ki, s nem nélkülözte Nagy-Britannia támogatását, majd a Szovjetunió gyors támogató lépését.

Hitler új utasítást adott ki, mely a Görögország elleni támadás Jugoszláviára történő kiterjesztését is előírta. A 25. számú utasítás már számolt Magyarország aktív katonai részvételével. Hitler Magyarország revíziós törekvéseire alapozva úgy látta, hogy a „...Bánát visszanyerésének kilátása révén...megkisérelhető... Magyarországot a hadműveletekben való részvételhez megnyerni". (2) Ezzel egyidőben az OKH (Oberkommando des Heeres) megbízást kapott egy, a magyar katonai vezetéssel közvetlenül összeköttetést biztosító budapesti katonai misszió létrehozására. 1941. március 30-án az OKH képviselői és a Honvéd Verzékar illetékesei között megbeszélések folytak, melyek eredményeként *Kurt Himer* vezérőrnagy vezetésével felállították a „Der Deutsche General beim Oberkommando der Königlich Ungarischen Wermacht" szolgálati állást, mely 1941. április 4-én kezdte meg működését Budapesten. (3) Eme poszt feladatáról a 26. számú utasításban azt olvashatjuk, hogy „...e szolgálati hely biztosítja egyrészt az én (Hitler -Sz. S. megj.) kapcsolatomat a kormányzóéval, másrészt a Wehrmacht összeköttetését s magyar Főparancsnoksággal". (4) Ez a 26. számú utasítás, mely a délkelet-európai szövetségesekkel való német együttműkodéssel foglalkozott, szólt a Jugoszlávia elleni háborúban Magyarországnak szánt hitleri szerepéről is. A magyar királyi honvédség mozgósítandó csapatai Bácska elfoglalását kapták feladatul, mely terület a hadműveletek befejezése után Magyarországhoz kerül, de a jugoszláv hadsereg szétverésében is szerep várt volna a magyar királyi honvédségre. (5)

A magyar „szövetségest" azonban a német katonai vezetés csak olyan mértékben kívánta igénybe venni, amennyire feltétlenül szüksége volt rá; nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a Magyarországon keresztül történő szállításoknak stb.

Budapest a német megkeresésre pozitív választ adott, amely azonban nem kis dilemma elé állította a politikai és katonai vezetés egy részét. Magyarország 1940. decemberében Jugoszláviával „örök barátsági szerződést" kötött, melyet a magyar országgyűlés az 1941. évi II. törvénycikkelyben emelt törvényerőre. E szerződés nem zárta ki a területi revizió békés úton történő megvalósítását, de a fegyveres megoldást elvetette. Különösen nagy súllyal esett latba Budapesten a brit állásfoglalás, illetve a várható brit állásfoglalás. A londoni magyar követ olyan értesülést küldött Budapestre, miszerint a magyar részvétel a Jugoszlávia elleni agresszióban brit hadüzenetet von maga után. (Később kiderült, hogy az információ alaptalan volt, Nagy-Britannia csak a diplomáciai kapcsolatokat szakította meg.) Az üzenet hatására a magyar miniszterelnök, *Teleki Pál* gróf öngyilkosságot követett el, mivel nem tudta magában feloldani a területi visszacsatolással kecsegtető támadás és a kilátásba helyezett brit hadüzenet közti ellentmondást.

A magyar politkai és katonai vezetés – részben Teleki öngyilkosságának hatására is – ragaszkodott az általa megfogalmazott feltételek teljesüléséhez, melyek a magyar részvételhez voltak szükségesek, így egy esetleges jugoszláv támadás, a magyar kisebbség elleni jugoszláv fellépés, illetve a délszláv állam de jure és de facto megszűntek.

A német támadást követően a mozgósított magyar 3. hadsereg alakulatai kiinduló állásaikban maradtak, csak a „Független Horvát Állam" 1941. április 11-i kikiáltása után nyomultak be a volt Jugoszlávia területére. Amidőn ez bekövetkezett, a német győzelem már biztosnak volt tekinthető, így a magyar csapatok alkalmazása is korlátozott maradt. Csak a Duna-Dráva vonalig nyomultak előre és nem lépték át az egykori történelmi Magyarország határait, leszámítva egy gépesített seregtestet és a Folyami Erők néhány úszóegységét.

Az 1941-es esztendő elején az addig még jónak, bár felhőtlennek nem tűnő német-szovjet viszony egyre inkább elhidegült, kiéleződött. Az 1939-es lengyelországi hadjára

hetei alatt szinte szövetségesként fellépő két nagyhatalom politikai, katonai és gazdasági érdekei egyre inkább ellentétbe kerültek egymással, nagyhatalmi elképzeléseik keresztezni látszottak egymáséit. Jó példája volt ennek a szovjet-finn háború időszaka, majd a balti államok szovjetizálása, a Romániának benyújtott szovjet ultimátum, illetve a belgrádi puccs utáni gyors szovjet-jugoszláv egyezmény. A két nagyhatalom viszonyában bekövetkező változás Magyarországot is érintette, amely 1939 óta, Kárpátalja visszacsatolása óta a Szovjetunió szomszédja volt. Érthető tehát, hogy Magyarország nem lehetett érzéketlen a térség két meghatározó nagyhatalma – a hitleri Német Birodalom és a sztálini Szovjetunió – viszonyában bekövetkező változásokra.

A Szovjetunió elleni katonai akció tervezési munkálatai német részről már 1940 nyarán megindultak, amikor is Hitler utasítást adott az orosz probléma kézbe vételére és hadműveleti vezetés, szervezet kidolgozására. (6) Két hadműveleti terv is készült, mely Magyarországgal mint felvonulási területtel számolt. (7) A kidolgozott tanulmányokra alapozva *Paulus* altábornagy, főszállásmester 1940. szeptember 3-án átvette a tervezési munkálatok koordinálását. (8) Az általa kidolgozott elképzelést *Halder* 1940. december 5-én terjesztette Hitler elé. A Halder által ismertetett elképzelés három irányból történő támadást javasolt három hadseregcsoporttal. Az elképzelés kifejtése során Hitler – minden különösebb magyarázat nélkül – elrendelte, hogy Magyarországot a küszöbön álló hadjárat terveibe bevonni nem lehet. (9)

A Hitlerrel történt megbeszélés alapján készült el és jelent meg 1940. december 18-án a 21. számú utasítás, (10), mely Barbarossa fedőnév alatt tartalmazta az általános szándékot. A tervekben a német hadvezetés ténylegesen a román és a finn haderővel számolt.

A Déli hadseregcsoport, különösen a 17. hadsereg számára jelentős nehézségeket okozott a magyar államterület, illetve a magyar erők kihagyása a támadásból. A katonai vezetők, érzékelve a nehézséget, 1941. február 3-án ismét kísérletet tettek a módosításra. Halder, az OKH vezérkari főnöke Hitlerhez fordult és javasolta, hogy „...ha az (mármint Magyarország -Sz.Sz.megj.- a hadműveletekben nem is venne részt, legalább a saját területén csapatkirakodásokkal egyet kellene értenie". (11) Hitler nem értett egyet a javaslattal, de úgy vélekedett, hogy „...Magyarország megfelelő politikai biztosítékok ellenében minden német követelést teljesítene". (12)

1941. március 22-én jelent meg a módosított 21. számú utasítás, mely továbbra sem számolt Magyarországgal mint a hadműveletekben, illetve az előkészítő szakaszban résztvevő szövetségessel. (13) Közben a Budapesten fellállított „Himer törzs" számos megbeszélést folytatott a magyar katonai vezetőkkel és olyan kép kezdett kialakulni, hogy Magyarország csak akkor hajlandó előkészületeket tenni, ha hivatalos értesítést kap a német tervekről és felkérés érkezik hozzá. (14)

Miközben folytak a német előkészületek – és 1941 tavaszára már a szovjet félnek is kidolgozott tervei voltak – a Honvéd Vezérkar főnöke, *Werth Henrik* gyalogsági tábornok illetékes osztályai révén állandóan figyelemmel kísérte az események alakulását, a német-szovjet viszony változását. Erről igyekezett a politikai vezetést tájékoztatni, illetve azt az általa helyesnek vélt irányba befolyásolni.

Werth 1941. május 6-án emlékiratban fordult a miniszterelnökhöz, *Bárdossy Lászlóhoz* – aki egyszemélyben a külügyminiszteri tárca birtokosa is volt –, melyben vázolta a német-szovjet viszony jelenét, illetve várható alakulását, és ajánlásokat tett a kormány részére az általa helyesnek vélt kül- és biztonságpolitika kialakításával kapcsolatban.(15) Werth úgy vélte, hogy az 1938 és 1941 között Közép-, illetve Kelet-Közép-Európában bekövetkezett változások, az új erőviszonyok új feladatokat és lehetőségeket kínálnak Magyarországnak. Megítélése szerint a jövő magyar külpolitikáját nem az expanzivitás, hanem a biztonság kell, hogy irányítsa. E biztonság letéteményese pedig csak egy Németországgal szoros szövetségben lévő Magyarország lehet. Megítélése szerint a térségben Románia katonailag meggyengült, Szlovákia katonailag nem tekinthető komoly tényezőnek, Jugoszlávia szétesett – tehát az egykori kisantant nem jelent erőt. Németország mellett a Szovjetunió a térség meghatározó ereje. Werth meglátása szerint a két nagyhatalom között a háborús konfliktus igen rövid időn belül kitörhet, melyben Magyar-

országnak – jövője szempontjából – egyértelműen Németország mellett kell állnia, mert ezt követeli meg az ország érdeke, biztonsága.

Werth a politikától határozott állásfoglalást kívánt, melynek birtokában megteheti a szükséges katonai előkészületeket.

Bárdossy László miniszterelnök, külügyminiszter alapjában véve osztotta Werth nézeteit, de azokat politikusként kezelve úgy vélte, hogy felesleges ilyen mértékben előreszaladni és a kormánynak szabad kezet kell hagyni a politika alakítására, meg kell várni a német részről történő megkereséseket, mivel – ellentétben a katonai vonallal – a külpolitikai vonalon tett magyar kísérletek a német vélemények, álláspont kipuhatolására eredménytelenek maradtak. Bárdossy László ezen véleményét 1941. május 12-én a Werth Henriknek megküldött válaszában részletesen kifejtette, (16) utalva arra, hogy a Honvéd Vezérkar főnöke által felvetett, Németországgal kötendő garanciális és segítségnyújtási politikai szerződés „... nem azon fordul meg, hogy egy ilyen szerződés megkötése kívánatos-e, hanem, hogy a Német Birodalom egyáltalán hajlandó-e Magyarországgal kölcsönösség alapján ilyen szerződést létesíteni". (17)

Werth Henrik az 1941. május 12-én kelt miniszterelnöki választ követően ismét memorandumban fordult Bárdossy Lászlóhoz, melyben fenntartotta korábban megfogalmazott véleményét és javasolta a kormánynak a magyar-német politikai és katonai együttműködés felvetését a német kormány felé. (18)

A Honvéd Vezérkar főnökének – katonai okokból és szempontból érthető – sürgetései ellenére sem érkezett határozott válasz a miniszterelnökség részéről. Ezért 1941. június 14-én átiratban fordult a külügyminiszterhez (19), melyben várhatóan napokon belül kirobbanó német-orosz hárorúban szükséges és általa elkerülhetetlennek tűnő magyar részvételt is megindokolta. Véleménye szerint Magyarországnak részt kell vennie a háborúban:

1. mert ezt követeli az ország területi épségének, valamint állami, társadalmi és gazdasági rendszerünk biztosítása;
2. mert jövőnk érdekében az orosz szomszédság gyengítése és eltávolítása határainktól elsőrendű nemzeti érdekünk;
3. mert erre kötelez keresztény nemzeti alapon álló világnézetünk és a bolsevizmussal szembeni elvi állásfoglalásunk úgy a múltban, mint a jelenben is;
4. mert politikailag a tengelyhatalmak mellett véglegesen lekötöttük magunkat;
5. mert további országgyarapításunk is ettől függ." (20)

Werth álláspontjának kifejtése mellett kérte a magyar királyi kormányt, hogy közölje „...Magyarország német-orosz háború esetén milyen álláspontra kíván helyezkedni, illetőleg milyen magatartást fog tanúsítani" (21), és egyben újfent megismételte korábbi javaslatát, miszerint „...a kormány haladéktalanul lépjen érintkezésbe a német kormánnyal és tegyen formális ajánlatot a német-orosz háborúhoz való önkéntes csatlakozásunkra". (22) Javasolta továbbá bizonyos, elengedhetetlennek látszó katonai rendszabályok elrendelését, nevezetesen a határvédelem teljessé tételéhez szükséges alakulatok mozgósítását, a repülőerők és a légvédelem mozgósítását, a katonai honi légvédelmi készültség elrendelését, a gyorshadtest mozósítását, valamint egyelőre az I., a VI., a VII., és a VIII. hadtestek, továbbá a legfontosabb fővezérségi közvetlenek mozgósítását. (23) Werth Henrik átiratát az 1941. június 14-i rendkívüli minisztertanácsi ülésen megvitatták. A minisztertanácsi ülés eredményét úgy lehetne összegezni, hogy a kormány, ellentétben a vezérkar főnökének javaslatával, nem kíván önként felajánlkozni a várható német-orosz fegyveres konfliktus esetére a német kormánynak.

Bárdossy László miniszterelnök, külügyminiszter látva a Honvéd Vezérkar főnökének egyre erősödő fellépéseit, amelyek a kormány politikai lépéseit is nehezítették, Wert számára „ajánlásokat" fogalmazott meg (24), melyek szem előtt tartását kérte a német katonai vezetés illetékeseivel folytatandó megbeszélésein.

A Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik és Franz Halder vezérezredes között 1941. június 19-én Budapesten került sor megbeszélésre. E megbeszélésről Wert a következő feljegyzést készítette:

„Budapest, 1941. június 19.

1. Halder nézete szerint a németek az orosz kérdést fegyveresen fogják elintézni.

2. Ez az elintézés rövid időn belül (kb. 1 hét) megtörténik.
3. Jó lett volna, ha Magyarország a Kárpátok vonalát jobban biztosította volna, de most már Magyarország ne tegyen semmi olyan rendszabályt, ami az oroszokat alarmírozná, vagy ami a Magyarországon át történő német szállításokat befolyásolná.
4. Magyarország készüljön fel arra, hogy ha a német hadműveletek következtében az oroszok tömegesen átlépnék a magyar határt, azokat lefegyverezhesse.
5. Ha a németeknek szükségük volna a Kárpátalján át vezető vasútvonalakra, akkor azokat Magyarország bocsássa a németek rendelkezésére.
6. Magyarország engedélyezze a német rádióállomások telepítését.
7. Amennyiben Magyarország részéről mégis szükségessé válnának bizonyos katonai rendszabályok, akkor Himer tábornok útján a Vezérkar Főnökét arra külön fogja kérni." (25)

A Werth által készített feljegyzés szerint a német katonai és politikai vezetés egyelőre még nem számolt német-szovjet háború kezdetén tényleges magyar katonai részvétellel, de annak szükségszerű igénylését nem zárta ki.

A Honvéd Vezérkar főnökének a közelgő német-szovjet háború kitöréséről nyert információit, annak esetleges Magyarországra gyakorolt hatását a 2. vkf. osztályhoz befutó jelentések is alátámasztották. A 2. vkf. osztály nyilvántartó (a beérkezett jelentések elemzését végző – Sz.Sz. megj. – alosztálya által 1941. június 21-én keltezett, 18.529/eln.-2.vkf.nyil.-1941. számú összegzésnek a német-orosz helyzetet taglaló része a német-orosz „helyzet tisztázódását" beérkezett hiteles információk alapján legkésőbb 48 órán belülre tette. Ugyanakkor a háború esetén a Szovjetunió Magyarországgal szembeni magatartásáról eképpen vélekedett: „Valószínűnek látszik, hogy a Szovjet Magyarországgal szemben éppen úgy fog eljárni a háború kitörése esetén, mint a többi környező országokkal szemben, tehát légi és esetleg földi támadás várható." (26)

Az 1941. június 22-én hajnali 3 óra 15 perckor megindult német támadást követően a berlini magyar követet, *Sztójay Dömét* a birodalmi külügyminiszter, *Joachim von Ribbentrop* míg *Horty Miklós* államfőt Hitrler levélben tájékoztatta lépéséről. A levelet 1941. június 22-én 10 óra 30 perckor adta át von *Erdmannsdorf* követ Horty Miklósnak (27). Hitler levelében nem tett említést egy esetleges magyar részvételt célzó elképzeléséről.

A magyar politikai vezetés Németország iránti elkötelezettségét bizonyítandó, még június 23-án megszakított a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Ugyanakkor a német katonai vezetés, amely a magyar részvételt szívesen fogadta volna, *Jodl* tábornok megfogalmazásában úgy vélekedett, hogy Magyarországtól „semmit sem akarunk követelni, de minden önkéntes felajánlást hálásan veszünk. Szó sincs arról, hogy mi Magyarország esetleges részvételét nem akarnánk." (28). Mindazonáltal Berlin politikai megfontolásból nem volt hajlandó hivatalos megkeresést küldeni a magyar kormányhoz, mivel úgy vélekedtek, hogy egy ilyen kérést követően a magyar kormány azonnal területi követelésekkel lépne fel, amint az a korábbiak során mindig is így történt.

A magyar politikai vezetés tehát várakozó álláspontra helyezkedett, miközben német-magyar katonai megbeszélések zajlottak Budapesten, főleg olyan céllal, hogy esetleg népi németekből felállítandó önkéntes alakulat jöhessen létre, amely részt venne a keleti hadjáratban. (29)

Ebben a helyzetben következett be a Kassa városát ért légitámadás, illetve a Kőrösmező-Budapest között közlekedő gyorsvonat Rahó és Tiszaborkút közelében történt „meggéppuskázása" 1941. június 26-án. (30)

A támadást követően még a nap folyamán rendkívüli ülésre hívták össze a minisztertanácsot, amely a kora délutáni órákban tárgyalta a váratlanul kialakult helyzetet. A rendkívüli minisztertanácsi ülést megelőzően az államfő, Horthy Miklós kormányzó fogadta a támadás hírével őt felkereső Werth Henrik gyalogsági tábornokot, a Honvéd Vezérkar főnökét és *Bartha Károly* szolgálaton kívüli táborszernagyot, honvédelmi minisztert, valamint az utánuk érkező miniszterelnököt, külügyminisztert: Bárdossy Lászlót. A kormányzónál lezajlott megbeszélés tárgya a „kassai bombázás" volt, illetve az annak következtében kialakult helyzet volt. Az államfő reagálásáról Bárdossy László 1946-os népbírósági perében elhangzott beszédéből értesülhetünk. A volt miniszterelnök, külügyminiszter többek között ezeket mondta: A támadás (mármint a kassai – Sz.S. megj.) éppen

a legérzékenyebb pontján érintette az államfő, a magyar hadvezetőség és a tisztikar lelki alkatát, számukra egyformán a katonai becsület és bátorság kérdésévé vált, hogy az ismételt provokálatlan támadás után Magyarország se maradjon tétlen. A hadvezetőség kifejezésre juttatta, hogy elviselhetetlen szégyennek tartaná, ha Magyarország még most sem vállalna részt a háborúban, ugyanezt jelentette ki kategorikus formában a Kormányzó." (31) Az államfő ezen kategorikus kijelentésére alkotmányos lehetősége is volt. Az 1920. évi I. és XVII. törvénycikk (32) biztosította számára a Szovjetunió elleni katonai megtorlásról szóló döntés meghozatalát. Horthy Miklós döntését nem befolyásolták zavaró tényezők, mivel a katonák – Bartha Károly és Werth Henrik – szovjet támadó repülőgépekről adtak tájékoztatást és akkor fel sem tételezték, hogy esetleg más ország légierejének gépei követték volna el. A döntés Horthy számára nem okozott különösebb nehézséget, lelkiismeret-furdalást. Igazolni látszik ezt Adolf Hitlerhez írott levele 1941. június 28-áról, (33) melyben többek között ezeket írta: „Im Geiste der Solidaritat hat meine Regierung gleich nach dem Geinn des deutsch-russischen Krieges dei diplomatischen Beziehungen zu der sowjet-russischen Regierung abgebrochen und die sowjet-russische Luftwaffe über ungerischen Boden wiederhold heuchlerische Bombenangriffe unternahm, habe ich den Kriegszustand mit Russland erklaren lassen." Horthy Miklós e levele nem igazolja azon későbbi állítását, miszerint Hitler 1941. június 21-ei levelére elutasítólag reagált volna.

A kormányzónál lezajlott megbeszélésről Bárdossy László és Bartha Károly — immáron a kormányzói döntés ismeretében — a sebtében összehívott rendkívüli minisztertanácsi ülésre sietett. Az ülésen Bárdossy László kifejtette, hogy „A szovjet kormánnyal a diplomáciai viszonyt már megszakítottuk. Ezen provokálatlan támadás következtében kell ma dönteni afelett, hogy hadiállapotban levőnek tekintsük-e magunkat Szovjetoroszországgal. Nézetem szerint ezen légitámadás új helyzetet teremt, amellyel szemben azonnal reagáljunk kell. Néezetem szerint ki kellene mondani azt, hogy e támadás következetében hadiállapotban lévőnek tekintjük magunkat Szovjetoroszországgal szemben."

Bárdossy László felszólalását Bartha Károly honvédelmi miniszteré követte, aki többek között azt mondta, hogy „... miután Szovjetoroszország részéről indokolatlan és provokálatlan támadás érte Magyarországot és így hadiállapotot idézett elő ellenünk, mi is hadiállapotban lévőnek jelentjük ki magunkat". A továbbiakban Bartha azzal is érvelt, hogy egyedül „... mi nem veszünk részt a háborúban" — a román, a finn és a szlovák haderő alakulatai ekkor már bekapcsolódtak a hadműveletekbe és Olaszország is hadat üzent a Szovjetuniónak — „és tesszük ezt annak ellenére, hogy a bolsevizmus elleni harcot legkorábban Horthy Miklós hidette meg".

A rendkívüli minisztertanácsi ülésen jelenlévő miniszterek osztották Bárdossy László és Bartha Károly — és így értelemszerűen Horthy Miklós — véleményét. Mindössze a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc vetette fel, hogy a hadiállapot bejelentését túl korainak tartja, szerinte elégséges lenne a magyar-szovjet határszakasz megerősítése, és meg kellene várni amíg a németek politikai vonalon is kérik részvételünket a Szovjetunió elleni háborúban.

A minisztertanácsi ülésen elhangzottakat Bárdossy László foglalta össze, mint a minisztertanács határozatát: „A kormány egyhangúlag elhatározta, hogy szükségesnek tartja azonnalai retorzióképpen, hogy repülőgépeink még ma visszaüssenek azon támadásra, amelyet a mai napon szovjet repülők intéztek a kőrösmezei robogó vonat, majd Kassa városa ellen.

Megállapítja, hogy a belügyminiszter úr pillanatnyilag nem látja szükségességét, hogy már ma kimondasssék az, hogy hadiállapotban lévőnek tekintjük magunkat Oroszországgal szemben, a kormány tagjainak ezen állásponttal szemben az az elhatározása, hogy a légitámadási retorzió mellett egyidejűleg kimondassék az, hogy a szovjet légihaderő a mai nap folyamán magyar terület ellen intézett ismételt népjogellenes, indokolatlan és provokálatlan támadásai következetében Magyarország a hadiállapotot a Szovjetunióval beállottnak tekinti."

A Magyarország további sorsát meghatározó minisztertanácsi döntést, mely nem volt más, mint Horthy Miklós államfő döntésének támogatása, Bárdossy László miniszterel-

nök, külügyminiszter 1941. június 27-én a következő szavakkal jelentette be az országgyűlés képviselőházában: „T. Ház! (Halljuk! Halljuk!) Egészen rövid bejelentést szeretnék tenni. A Ház elnöke méltó szavakkal bélyegezte meg a Szovjet népjogellenes és minősíthettlen támadását. A magyar királyi kormány megállapítja, hogy a támadások következtében Magyarország és a Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott. (Hosszantartó éljenzés és taps a Ház minden oldalán.)"

Ugyanazon a napon a magyar király honvéd légierő gépei támadást intéztek szovjet területek ellen és megindult a honvédség egyes alakulatainak mozgósítása. Június utolsó napjaiban az ún. Kárpát-csoport csapatai átlépték a magyar-szovjet határt és ezzel Magyarország a német-szovjet háború aktív, cselekvő részesévé vált. A magyar döntést alapvetően meghatározta az a következtetés, melyet az ekkor még csak európainak tekinthető háború addigi eredményeiből vontak le, nevezetesen azt, hogy az ország egy viszonylag rövid lefolyású háború résztvevőjévé válik, és csekély veszteségek árán sikerül lépést tartania a környező országokkal — Romániával, Szlovákiával, Horvátországgal — és így megőrizni a győzelem utánra az addig elért reviziós eredményeket, esetleg azokat még Magyarország javára módosítani is.

JEGYZET

(1) *Hubatsch, Walter:* Hitlers Weisungenf für die Kriegsführung 1939-1945. Koblenz, 1982, 821. p. A 20. számú utasítást 1940. december 20-án adták ki.
(2) *Hubatsch, Walter:* i.m., 106. p.
(3) A Kurt Himer vezérőrnagy vezetésével felállított összekötő törzs 1941 őszéig működött Budapesten. A törzs naplója a Freiburgi Militararchívban található Kreigstagebuch des Deutschen Generals beim Oberkommando der Königlich Ungerischen Wehrmacht néven.
(4) *Hubatsch, Walter:* i.m., 100. p.
(5) U., 108. p.
(6) *Halder, Franz:* Generaloberst Halder. Kreigstagebuch. Tagliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes des Heeres 1939-1942. Stuttgart, 1963, II. kötet 32f.p.
(7) *Nebelin, Manfred:* Deutsche Ungarnpolitik 1939-1941. Opladen, 1989, 9-153. p.
(8) *Halder, Franz:* i.m. II. kötet, 90. p.
(9) *Halder, Franz:* i.m. II. kötet, 210. p.
(10) *Nebelin, Manfred:* i.m. 40. p.
(11) *Hubatsch, Walter:* i.m. 84-88. p.
(12) Kreigstagebuch des Oberkommandos der Wahrmacht (Wehrmachtführungsstaab), Frankfurt am Main, 1985, I. kötet, 299. p.
(13) uo.
(14) *Förster, Jürgen:* Die Gewinnung von Verbündeten in Südosteuropa. In: Das Deutsche Reich und der Zwite Weltkrieg. Stuttgart, 1983. 4. kötet, 356. p.
(15) *Nebelin, Manfred:* i.m. 206f.p.
(16) *Werth, Henrik:* 1941. május 6-i emlékiratát — lényegtelen szövegelhagyásokkal — közli: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936-1945. V. kötet (DIMK V.), Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940-1941. Budapest, 1982, 1097-1100. p. 778. számú irat
(17) Bárdossy válaszát lásd: DIMK V., 1114-1116. 783. számú irat.
(18) Uo. 1114. p.
(19) Werth 1941. május 31-ei emlékiratát lásd: DIMK V., 1142-1143. 806. számú irat.
(20) A vezérkar főnökének átiratát lásd: DIMK V., 1176-1179. p. 839. számú irat.
(21) Uo. 1177. p.
(22) Uo., 1178. p.
(23) Uo., 1178. p.
(24) Uo., 1179. p.
(25) Bárdossy László „ajánlásait" a következőkben foglalta össze:
„1. egy esetleges német katonai akcióban való részvételünket a német birodalmi kormánynak nem ajánljuk fel. Ha azonban közreműködésünket a német birodalmi kormány később szükségesnek tartaná és eziránt kifejezett felszólítást intézne hozzánk, ennek természetesen eleget tennénk;
2. a szükséges védelmi intézkedések foganatosításánál teljes összehangban kívánunk eljárni a német birodalmi kormánnyal, illetőleg a német hadvezetőséggel;
3. katonai felkészültségünk deffenzív jellegű fokozására irányuló intézkedéseinknél szem előtt kell tartanunk azt, hogy vasútvonalaink német katonai szállításokkal nagymértékben igénybe vannak véve, ami – a dolog természete szerint – az összhangot a magyar és né-

met hadvezetőség intézkedései között még nagyobb mértékben szükségessé teszi;
4. katonai készültség fokozása most adott időpontban esetleg igen kedvezőtlenül hathat vissza az idényszerű mezőgazdasági munkálatokra és kockáztathatja a termés eredményét, ami a Német Birodalom szempontjából nemcsak nem közömbös, de a birodalmi kormány érdekeivel nyilván ellentétben volna. Arra kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék kilátásba vett megbeszéléseinél a fenti szempontokat szem előtt tartani, s azokra a német hadvezetőség Nagyméltóságoddal érintkezésbe lépő képviselőjének figyelmét is felhívni." – DIMK V., 1185. p.

(26) DIMK V., 1190-1191. p. 849. számú irat.
(27) DIMK V., 1202-1203. p. Az irat – 858. szám – aláírója helyesen Bartalis őrnagy!
(28) Hitler levelét lásd: Akten zur deutschen Auswartigen Politik 1918-1945. Aus dem Archiv des Auswatigen Amtes D. sorozat: 1937-1945. Baden-Baden – Göttingen, 1950-1970, XII/2. kötet, 661. számú dokumentum.
(29) Kriegstagebuch des Deutschen Generals..., 19. p. (1941. június 22.)
(30) Uo. 20. p. Halder, Franz: i.m. III. kötet, 8. p.
(31) A Kassa elleni bombatámadással foglalkozó irodalomból (a teljesség igénye nélkül): Borsányi Julián: Das Ratsel des Bombenangriffs auf Kaschau 26. Juni 1941, München, 1978, Borsányi Julián: A magyar tragédia kassai nyitánya, München, 1985, Úlvedi Ignác: A Honvéd Vezérkar és a kassai „casus belli". In: Honvédelem 1981. 9. sz. és 1981. 10. sz., Úlvedi Ignád: Kassa bombázása – „casus belli" a Szovjetunió elleni hadbalépéshez In: Történelmi szemle 1985. 2. sz., a Hungarian Studies Rewiev Vol. X. Nos. 1-2. számában Thomas Sakmyster, Francis Wagner és N.F. Dreiszinger írásai.
(32) A nemzet védelmében. Fahrwangen, 1976. 54-55. p.
(33) 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. 1920. évi Országos Törvénytár, 1. szám, 1-6. p.; 1920. XVII. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendelkezéséről szóló. 1920. évi I. t.-c. 13. paragrafusának módosításáról. 1920. évi Országos törvénytár, 12. szám, 77-78. p. Ez a törvény a következőket mondta ki: „Közvetlen fenyegető veszély esetében a kormányzó a magyar összminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlés késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határain kívül alkalmazását elrendelheti."
(34) DIMK V., 1244-1245. p. 891. számú irat.
(35) Uo.
(36) Magyar Országos Levéltár Minisztertanácsi jegyzőkönyvek K 27. Az 1941. június 26-i rendkívüli minisztertanács jegyzőkönyve, Bárdossy-variáns.
(37) Uo.
(38) Uo.
(39) Uo.
(40) Uo.
(41) Az Országgyűlés Képviselőházának naplója 1939-1944., Budapest, 1941, X. kötet, 305. p. 1941. június 27-i, 202. ülés.

A francia nyelv tanítása

az Értékközvetítő és Képességfejlesztő Programban

SZ.TÓTH GYULA

Francia nyelvi tanítási programunk kimunkálása 1981-ben a „képességfejlesztő iskola" kutatási-fejlesztési program részeként kezdődött az Oktatáskutató Intézetben, illetve iskolai gyakorlóterepen. 1989-től az értékközvetítő és képességfejlesztő (ÉKP), illetvenyelvi-irodalmi-kommunikációs (NYIK) programmal alternatív változatban, majd 1993-tól önállóan is az iskolák rendelkezésére áll. A fejlesztőmunka során elkészült egy 12 évfolyamra szóló tananyagrendszer. Ez a tananyagrendszer egy három részből álló programegyüttes alapja, amely a következőképpen épül fel: 1. 1-4. év: 6-9 éves kor, kezdő-alapozó (Téléphant-Élévision, niveau 1); 2. 5-8. év: 10-14 éves kor, középhaladó (Correpondances, niveau 2); 3. 9-12. év: 15-18 éves kor, haladó (Correspondances, niveau 3). Most a középhaladó (niveau 2) anyagot mutatjuk be.

A fejlesztés elvei, lépései

A francia nyelvi középhaladó program elkészülte és a tantárgyi fejlesztőmunka megkezdése között viszonylag sok idő telt el. Eközben – külföldön is, itthon is – 1980-tól jelentős változások történtek az idegennyelv-tanításban. Ezek közt érdekes jelenségre irányítja rá a figyelmet Guy Capelle, a francia nyelvet tanítók körében Magyarországon is ismert jeles francia szakember. Capelle elemzése szerint a nyelvtanítás metodológiájában a nyelvtan háttérbe szorult, s a kommunikáció meg a játékosság került előtérbe. Korábban is mindig egy-egy módszer volt meghatározó (mint például a grammatizáló-fordító módszer), majd a jétkosság bizonyult ilyennek. Az elmúlt tíz évet azonban ebből a szempontból egyre inkább működőképes programokat metodikai sokszínűsége jellemzi.

Hazánkban is felgyorsultak az események az idegennyelv-tanítás terén. Például míg a nyolcvanas évek elején még a szakma is alig foglalkozott a kisiskoláskori nyelvtanítással, az utóbbi öt évben jelentősen megnőtt azoknak a száma – köztük az egykori ellenzőkkel is, akik szinte csak erre esküsznek. Kinyílt a világ Magyarország előtt: a nyelvkönyvek áradata zúdult be hozzánk, ami különösen az angol és a német nyelvkönyvekre jellemző, de a franciában is van választék. Sokan nem tudnak ellenállni a szép és csábító – s nem olcsó divatnak, és válogatás nélkül „fogyasztanak": úgy használnak és ajánlanak egy-egy tankönyvet, programot mintha mondjuk fogpasztareklámról lenne szó. Mások óvatosabbak, megnézik az árát, bele is lapoznak, kíváncsiak a tartalomra, az ismeretkörökre, a szerkezetre, a metodikára.

Mi ez utóbbiak közé soroljuk magunkat. A fejlesztőmunka során igyekeztünk mind nagyobb mennyiségben feldolgozni a hazai és a külföldi szakirodalmat: az elemzés sok hasznos gondolatot, ötletet hozott elő, melyek célszerű felhasználását nem nélkülözhettük. Ugyanakkor programunk több vonatkozásban sajátosnak tekinthető: az értékközvetítő és képességfejlesztő program keretei között jött létre, s annak alapján igyekszik integrálni a magyar gyermek számára hasznosnak és szükségesnek ítélt ismereteket és tevékenységi formákat. A munkát a nyolcvanas évek elején kezdtük, nem számítva az azt megelőző előtanulmányokat, kísérleteket. Tizenhárom év után jutottunk el odáig, hogy a középhaladó programot is befejezhettük. Ez azt jelenti, hogy átnyújthatunk egy olyan programegyüttest, amely a kisiskolás kortól (Téléphant-Élévision kezdő-alapozó)

tizennégy éves korig (Corrrespondances középhaladó) felhasználható. A két összefüggő program nem egyetlen módszerre épül, hanem a programban futó egyes tevékenységek tanítására, az ismeretek közvetítésére igyekeztünk kiválasztani a megfelelő módszert. Így például a beszédfejlesztés folyamatában, a tevékenységtől függően, egy-egy tanítási-tanulási szakaszban alkalmazzuk a játékosságot, a kommunikációs vagy éppen a grammatizáló-fordító eljárásokat. Hasonlóan jártunk el az olvasástanításban a globális és a szintetikus módszer alkalmazásával.

Felvetődhet a kérdés, hogy miért kellett minderre tizenhárom év. Akkoriban nem voltak alternatív programok, a pedagógiában kevesen vállalkoztak fejlesztésre, s engedélyt is ritkán adtak rá. Mi is – különösen az elején – alig találtunk elszánt társakat. (Később jelentősen kibővült a fejlesztők köre.) Az elkészült részanyagokat ki kellett próbálni a gyakorlatban is. A nyolcvanas évek végén bekövetkezett társadalmi változások nagyobb reményt adtak a szervezett, átlátható fejlesztési menetrendek kialakítására. Ami szervezetileg és anyagilag is egyaránt értendő. A kiadás – a kiadók létezése, támogatásuk – átalakuló helyzete is lassította a menetet.

Végül 1992-ben a koncepciózus Pedagógus Szakma Megújítása Projekt, a maga nagy ívű pályázati rendszerével, s az azt lebonyolító, jól szervezett akciójával felgyorsította a francia program életét. A munkálatokat a rugalmas alapítványi forma is nagymértékben segítette. Mind több munkatársat nyertünk meg a fejlesztés számára, közöttük régebbi szakírókat, tankönyvszerzőket, s olyan fiatal kollégák dolgoztak is, akiket mi „fedeztünk fel". A közreműködő pedagógusok általános és középiskolában, illetve a felsőoktatásban tanítják a francia nyelvet vagy az irodalmat*.

A francia program tulajdonképpen jó „ürügy" arra, hogy a francia kultúra értékeinek közvetítésével – a közoktatásban – hozzájáruljunk a tanulók személyiségének formálásához. Így talán nem meglepő az az elgondolásunk, hogy a középhaladó program tanításához annak kezdő-alapozó előzményén keresztül vezet az út. Azaz, szeretnénk a francia nyelvet tanítók figyelmét a két haladási szint anyagában rejlő egész felé irányítani. A haladó program szerves folytatása a kezdőnek, szerkezetében, pedagógiai módszereiben a tanítási-tanulási folyamatok folytatódnak, bővülnek, illetve magasabb szintre emelkednek. A kezdő programban „elvetett egy-egy témacsíra" a haladóbb szint anyagában kiteljesedik, más összefüggésben jelenik meg: a tanítási módszerekkel, a tanulók nyelvi és gondolkodási képességeinek magasabb fokán, újabb fejlesztési lehetőségek adódnak. Természetesen a szerkezet és a tartalom terén számos eltérés is van a kezdő és a középhaladó program között. A programcsomag elemei nem egy-egy haladási szint köré szerveződve „állnak össze", a taneszközök az egész, úgynevezett középhaladó szakaszra szólnak. A középhaladó szakasz valós ideje úgyis a tanítási körülmények függvénye. A tanítási szakasz folyamatrendszerét, benne a különböző tevékenységi formákkal, ismeretekkel, taneszközökkel, követelményekkel és időtényezőkkel, a tanterv jelzi. Ehhez természetesen különböző módszertani eljárások kapcsolódnak. Mindezekről a *Pedagógiai útmutató* egyes fejezeteiben részletesen szólunk.

A Pedagógiai útmutató átfogja az egész középhaladó programot, magába foglalja a tantervben leírtak tanítását, a taneszközök felhasználását. Nem a tanterv szerkezetéhez igazodik annyiban, hogy nem az ott jelzett haladási szakaszok szerint tagozódik: az egyes fejezetek – a tevékenységek menetét követve, a tanításukra fordított időtartam egészére kiterjedve – tartalmazzák a vonatkozó módszertani eljárásokat. Ezzel is szeretnénk hangsúlyozni a tanítási-tanulási tevékenység folyamatjellegét. Így talán jobban követhetők az útmutatások, akkor is ha a programot különböző körülmények (iskolatípus, iskolafokozat, életkor stb.) között alkalmazzuk. Az egyes tevékenységek tanításának és a taneszközhasználat leírásakor – a megfelelő fejezetekben – kitérünk az időtényezőkre, azaz jelezzük, hogy az adott tananyagrészt melyik haladási szakaszban miként kezeljük. Erről részletes táblázatot közlünk a tanterv *Tevékenységek indításának időrendje és tanításuk hangsúlyos pontjai* című fejezetében.

Programunk nem osztályhoz, nem iskolafokozathoz – s mint fentebb jeleztük: nem is évfolyamhoz – kötött, amit a haladási szint megjelöléssel is hangsúlyozni kívánunk. Azt egy kezdő-alapozó kurzus után, elsősorban 10-14 éves kor között, az általános iskola felső tagozatán, valamint a kisgimnáziumban célszerű alkalmazni, ám egy-egy tevékeny-

ség- és ismeretegyüttes (pl. a nyelvtan, az irodalom, a civilizációs ismeretek tanítása), a vonatkozó taneszközökkel, hasznos kiegészítője a középiskolai programoknak. Bizonyára sok nyelvtanárnak először a középhaladó program kerül a kezébe, s odáig a nem kezdő anyagon keresztül „visz az útja". Nekik is azt javasoljuk, hogy – utólag – feltétlenül ismerkedjenek meg a kezdő program egyes részeivel. A kezdő programban – kivált a pedagógiai útmutatókban – sok olyan háttérismeretet adunk közre, amelyek megalapozzák a „középső szint" pedagógiáját, megadják az egyes tevékenységi formáknak és az ismeretek tanításának az – elméleti és módszertani – értelmezési kereteit, segítik a program célkitűzéseinek – és a szerzők szándékának – megvalósítását!

A fentiekkel talán sikerült érzékeltetni, hogyan alakult a középhaldó program sorsa, időben, térben, s az emberi viszonylatokat illetően. A tananyag, a taneszközök tartalma a nyelvet tanítókon keresztül juthat el a tanulókhoz. A nyelvtanár a közvetítő láncszem, az üzenet címzettje azonban a magyar tanuló, aki ezzel az üzenettel, s tanára fejlesztő tevékenysége, magatartása nyomán elsajátítja a francia kultúra azon értékeit, amelyek sikeresen igazíthatják el a nemzetközi kommunikációban, de leginkább a saját létezésmódjában.

A programcsomag elemei – mint eszközök – „jelképeket" hordoznak, melyek „erdején visz az ember útja s a vendéget szemük barátként figyeli". Segítségükkel „ahogy a távoli visszhangok egyberingnak valami titkos és mély egység tengerén", talán egyszer létrejöhet a correspondances, s egymásba csendülhetnek a kapcsolatok.

Nem idealista vágy ez? – kérdezheti valaki. Válaszunk: de igen, az. S egyben munkahipotézisünk legbensőbb tétele, amit programunkkal együtt, a francia nyelvet tanító pedagógusoknak ajánlunk.

Az ÉKP francia nyelvi programja (Az alkalmazás általános módszertani szempontjai)

A program előzménye – a felhasználók köre

A correspondances középhaladó program előzménye a kezdő-alapozó Téléphant-Élévision elnevezésű program. Ha a kezdő-alapozó program tanítása az általunk javasolt 6 éves korban (első osztály) kezdődött és a javasolt tanításszervezési és módszertani feltételek szerint működött, akkor az alapozó szakasz 9 éves korban (negyedik osztály) lezártnak tekinthető. (Így az alapozó szakasz 210-250 foglalkozási órát jelent.) Ebben az esetben a középhaladó programot 10 éves korban (5. osztály) vezethetjük be, tanítása 3-4 évre terjedhet ki. Amennyiben a kezdő program tanítása későbbi életkorban, vagy nem az általános (alapfokú) iskolában indult be, úgy a középhaladó program – értelemszerűen – „idősebb" korosztály számára is felhasználható, például a kisgimnáziumban vagy a középiskolában. Ekkor természetesen módosulnak – lerövidülhetnek – az időtényezők. Ha a középhaladó programot tíz évesnél idősebb tanulókkal kezdjük, vagy a programcsomagnak csak egyes elemeit használjuk fel, akkor érdemes megismerni az előző programrészeket, mert így a tanítás menetét – a tanulási folyamatosság biztosítása érdekében – az előzményekhez „igazíthatjuk".

Mi volt a közvetlen előzmény, a kezdő-alapozó program utolsó szakaszának tananyaga? Itt most – összefoglalóan – a hangsúlyos tevékenység- és ismeretköröket említjük meg:

a) Tematikus beszédfejlesztés folyt, ami azt jelenti, hogy – a dalok, mondókák, játékok mellett azok szókincsére, nyelvi szerkezetére alapozva – a mindennapi beszédtémák rendszerezett feldolgozása került előtérbe. A munkához feladatgyűjtemény és munkafüzet állt rendelkezésre.

b) Az olvasás pontosságát és minőségét – az Olvasás munkafüzet szövegein keresztül – fejlesztve felerősödött a néma olvasás, a szövegértés és a szövegfeldolgozás.

c) Az Írás-helyesírás munkafüzet felhasználásával – a másolás, a diktálás utáni írás mellett – a tanulók eljutottak az írásbeli szövegalkotásig.

d) Nagyobb teret kapott a nyelvtan: a nyelvtani műveletek gyakorlása, a nyelvtani jelenségek megfigyelése és néhány ismeret megtanulása. Ehhez a tanulók a Nyelvtan munkafüzetet használták fel.

e) A civilizációs ismeretek tanulása során folyamatossá vált a magyar-francia kapcsolatokra vonatkozó hírek gyűjtése, nagyobb hangsúlyt kapott a francianyelvűség. Ehhez – a már említett munkafüzeteken kívül – a 3. sz. Feladatgyűjtemény kínált sok feladatot.

A kezdő-alapozó program befejezésekor a teljesítményeket a nyelvtanító – a tanulóknak és szüleiknek szóló – Követelményrendszerben összegezi, a tanulói tudás annak alapján nyomon követhető. Ekkorra megtörténik a nyelvi képességek megalapozása.

A várható eredmények

A középhaladó program 10-14 éves gyerekek számára készült. Kezdő-alapozó előzményére építve, leginkább az általános iskola felső tagozatán, a kisgimnáziumban és a középiskola 1. osztályában ajánljuk. Alkalmazható más programok kiegészítő részeként, életkortól függetlenül, a hagyományos iskolai keretek között, a szakköri, fakultatív foglalkozásokon és a nyelvi tagozatos osztályokban.

A középhaladó program bevezetésekor várható tanulói tudás a következőképpen foglalható össze:

– megbízható beszédértés, pontos reprodukálás, bizonyos fokú (kezdődő) jártasság a szóbeli szövegalkotásban a tanult témakörökben;

– ismert szöveg folyamatos hangos olvasása, ismeretlen szöveg lassú dekódolása, rövid terjedelmű írott szöveg adott szempontok szerinti, önálló feldolgozása;

– pontos szövegmásolás, diktálás utáni írás – ismert szövegen – fokozatosan kevesebb hibával, kezdődő írásbeli szövegalkotás: szöveg szerkezeti változtatása, nyelvi egységekből, megadott szempontok szerint, szöveg összeállítása, tanult témakörben;

– viszonylag nagy szókincs, sok dal, mondóka, vers, szöveg elmondása (eléneklése) emlékezetből;

– fogékonyság, önállóság a francia nyelvű kultúra befogadásában;

– gyors, pontos auditív észlelés, jó memória, rugalmas gondolkodás, találékonyság;

– a nem nyelvi jelek megértése és kifejező megjelenítése;

– beállítódás a feladatvégzésre, fokozatos önállóság és rendszeresség a tanulásban, egyre jobban működő tanulási szokások, technikák, módszerek.

A programcsomag felépítése, tartalma

a) A programcsomag felépítése és az egyes anyagok szerkezete hasonlít a kezdő programhoz, de néhány új elem is megjelenik benne:

1. tanterv;
2. munkafüzet (Je parle...) a Mindennapi beszédtémák feldolgozásához;
3. munkafüzet az Írás-helyes-szövegfeldolgozás tanulásához (J'écris...)
4. munkafüzet az Irodalom tanulásához (Je lis...);
5. munkatankönyv a Nyelvtan tanulásához (J'apprends la grammaire);
6. szöveggyűjtemény feladatokkal a civilizációs ismeretek tanulásához (A la découverte de la civilisation francaise);
7. dalok gyűjteménye (Je chante...);
8. hangkazetta (francia sanzonokkal);
9. pedagógiai útmutató.

Az alábbiakban röviden bemutatjuk a programcsomag elemeit:

A *Tanterv* tartalmazza a tanítás célkitűzéseit, a tananyagot, a követelményeket, a tevékenységek indításnak rendjét, a felhasználható taneszközök listáját. A tananyag – három haladási szakaszra bontva – megadja a felmenő rendszerben bővülő, illetve mélyülő tevékenységeket és ismereteket. A *Követelményrendszer* három szintre bontva jelzi az elsajátítandó tevékenységek mennyiségét és minőségét.

A *Munkafüzet a Mindennapi beszédtémák feldolgozásához* (Je parle) tizenkét témakörből és a kapcsolódó gyakorlatokból áll. Új feladatsorokkal visszatérnek már ismert témák, és megjelennek új témák is. Új szempontú gyakorlatok segítségével lehetővé válik a szókincs bővítése, új nyelvi szerkezetek elsajátítása, valamint a szóbeli és az írásbeli képességek magasabb szintre emelése.

Az *Írás munkafüzet* (J'écris...) sok műfajjal ismerteti meg a tanulókat, akik a gyakorlatok végzése során elsajátítják ezen műfajok (levél, reklám, apróhirdetés stb.) alkalmazásának módját, de fejleszthető a helyesírás, a szövegelemzés és az írásbeli szövegalkotás is. A munkafüzet jelentősen bővíti a szókincset.

Az *Irodalom munkafüzet* (Je lis...) a francia irodalom javából válogat. Különböző műveket – verset, regényt, drámát -, szerzőket, korszakokat, stílusokat mutat be. Az anyag feldolgozása során a tanulók műelemzési ismereteket is tanulnak, de mód nyílik a kifejező olvasás, az emlékezet, a szókincs, az előadás-önkifejezés, a fordítás fejlesztésére.

A *Nyelvtan munkatankönyv* (J'apprends la grammaire) a tanulók nyelvi anyagából, szókincséből kiindulva, egy-egy nyelvtani ismeretet igyekszik példákon gyakoroltatva elmélyíteni. Szabályok, törvényszerűségek feltárása nyomán a tanuló nyelvtani ismereteket tanul meg. A könyv átfogja a francia grammatika teljes rendszerét.

A *Civilizációs ismereteket tartalmazó munkafüzet* (A la découverte de la civilisation francaise) a francia nyelvű civilizáció különböző oldalait érinti. A földrajzi, a gazdasági, a történelmi, a politikai, a szociális területről, eredeti szövegekből összeállított témakörök, a kapcsolódó gyakorlatsorokkal együtt alkalmasak a szókincs bővítésére, a szövegfeldolgozásra, a problémaelemzésre.

A *Dalgyűjtemény* (Je chante...) a hozzá tartozó hangkazettával bevezeti a tanulót a francia sanzon zenei és témavilágába. A több műfajú gyűjtemény, a motiváció mellett, fejleszti a beszédhallást és -értést, bővíti a szókincset. A tematikus csoportsítást a beszéd, illetve az írott szöveg feldolgozását segítve, gyakorlatok követik. A szöveggyűjtemény a francia civilizáció egyfajta arculatát hozza közel a magyar tanulóhoz.

A *pedagógiai útmutató* elsősorban a nyelvtanítónak szól. Tartalmazza a program tanítására vonatkozó elképzeléseket, a taneszközök leírását, a javasolt metodikai eljárásokat, mellékletében sok, a tanításhoz szükséges háttérismeretet találunk. Megismerése a tanulóknak és a szüleiknek egyaránt célszerű és hasznos lehet.

Feltétlen szükséges felhasználni a kezdő program néhány taneszközét is. Ezek: Feladatgyűjtemény 1., 2., 3., Tárgyképek, Szókép-kártyák.

b/A program tematikájának jellemző vonásai:

A tematika:

– szélesre nyit, gazdag, a közvetítendő értékek mentén szerveződött, érinti a földrajz, a történelem, a művészet, a politika, az irodalom, a tudomány, a gazdaság, a szociális és a mindennapi élet területét;

– kapcsolódik az értékközvetítő és képességfejlesztő program (KP) tematikarendszeréhez;

– szókészlete gazdag, érdekes, frunkcionális ismereteket hordoz.

A témák, szövegek jellege:

Az egyes témák, szövegek kiválasztásakor – a fentebb említett szempontok mellett – igyekeztünk figyelembe venni az „életkori sajátosságokat" is, noha ez az életkor-pedagógiában mindig is vitatott kérdésnek számított. Hiszen azon kívül, hogy nehéz „eltalálni" az adott életkor szintjét (minden gyereknek más az előműveltsége, az érdeklődése), számolni kell – esetünkben is – a szerzők fejlesztési-nevelési szándékú döntésével. Éppen ezért nálunk a témaválasztás meghatározó szempontjai, hogy egyetemes értékű, hasznos példákat állítsunk és több korosztályhoz szóljunk. A hazai iskolai tananyagrendszer jelentősen átalakult, s miként az iskolán kívüli gazdag műveltségforrások is, az egyetemes – benne az európai – kultúra felé „mozdult el". Végül mi is azonosulunk azzal a filozófiai antropológiai felfogással, melyet *Níri Tamás* nyomán az ÉKP közvetít: „A gyermek ember."

Ezek alapján leírhatjuk, hogy a témák, szövegek:

– motiválnak: érdekesek, tanulságosak, problémamegoldást, tehát munkát jelentenek;

– olvasási, megismerési élményt adnak;

– sokféle üzenetet közvetítenek;

– műfajilag változatosak;

– sok „klasszikusnak" számító szerzővel és művel ismeretetnek meg;

– alkalmasak előadára (ismeretterjesztés, dramatizálás);

– alkalmat adnak egy másik kultúra felfedezésére, valamint annak a miénkkel való összehasonlítására, így az identitás, az önismeret: az énkép-nemzetkép-nemzettudat-európaiság-tudat alakítására;

– többféle nyelvi (írott, beszélt, szimbólumok) kódot hordoznak;
– sok ismeretlen szót, kifejezést és sokféle eredeti dokumentumot (táblák, jegyek, reklámok, nyomtatványok stb.) tartalmaznak; ezek feldolgozása, elemzése, „megfejtése" lehetőséget ad a tanulók önművelésére, a kutatómunkájára.

Az egyes témák, szövegek megjelenési formái, „hordozói" – a legjellemzőbb taneszközök megjelölésével:
– didaktikus szövegek (Mindennapi témák munkafüzete, Nyelvtan munkatankönyv);
– ismeretterjesztő szövegek (Civilizációs és Írás munkafüzet);
– szépirodalmi szövegek: vers, regény- és drámarészlet (Irodalom munkafüzet);
– tájékoztató, publicisztikai szövegek (Írás munkafüzet);
– eredeti dokumentumok (Írás munkafüzet és Mindennapi témák munkafüzet);
– dalszövegek (Dalgyűjtemény);
– tudományos szöveg (Civilizációs, Irodalom munkafüzet, Nyelvtan tankönyv).

A témakörök, témák elrendezése a taneszközökben:

1. A tanításra, illetve a közvetítésre kiválasztott és összeállított anyag az előzőekben ismeretett taneszközökben jelenik meg. A programcsomag egészével dolgozó tanuló – szándékaink szerint – a teljesnek szánt tematikával, valamennyi témakörrel találkozik.

2. Egy-egy taneszköz átfogja a jellegének megfelelő témákat, hangsúlyozva a tananyag egy-egy részét, illetve jelezve annak tanítási irányait. Így a gondolatilag és didaktikailag összeállított témafüzér önmagában is egységes egész, az azt megjelenítő taneszköz, kiegészítő segédletként, felhasználható más évfolyamokon, illetve más iskolatípusok más programjaihoz.

3. Valamennyi taneszköz – néhány gyakorlat erejéig – nyit a másik taneszköz anyaga felé. Így a tanulóra – a kívánt tanulásirányítással! – integrált tematikus rendszer hat, lehetővé téve és segítve a szinkronikus szempontú tanulást.

4. A tananyag és a taneszközök anyagának elrendezése figyelembe veszi a kezdőalapozó program (Téléphant-Élévision) tevékenységosztályainak és témaköreinek rendszerét. Például a mindennapi beszéd gyakorlását segítő munkafüzet témáival a tanuló rövidebb, egyszerűbb formában részben korábban is már találkozott. De mellettük új témák is megjelennek. Tehát egy lassan, körkörösen bővülő és elágazó szerkezetről és tevékenységi folyamatrendszerről van szó, amikor is fokozatosan növekszik a terjedelem, bővül a szókincs, s újabb, árnyaltabb – az előzőkhöz képest: nehezebb – nyelvi szerkezetek jelennek meg. Mindezek tanítását segíti egy másik „ágon", a tevékenység-főosztállyá „előlépett" nyelvtantanítás során végzendő munka.

5. Új tevékenység-főosztály még: az Irodalomtanítás, de jelentősen bővült – és francia nyelvre „hangolódott" – a Civilizációs ismeretek és az Írástanítás.

Szinte minden magasabb szinten megjelenő tananyagrésznek, feladatnak van valami – erősebb, gyengébb – előzménye, amely a képességek szintjén „lehívható", legalábbis meg lehet találni hozzá a kapcsolódást. Ez a kapcsolódási pont lehet: téma, nyelvi szerkezet, ismeretelem, fogalomnév. Például a kezdő programban a tanuló találkozott néhány francia író nevével és műveik címével, ebben a programban előkerül a műből egy részlet, s a feldolgozás nyomán a teljes mű, a szerzőről, a korról, a megértésükhöz szükséges szellemi irányzatokról szóló háttérismeretekkel. Korábban a tanuló megtanult néhány verset, most – több, tartalmában, formájában nehezebb verssel – még inkább kiszélesedik a francia költészet horizontja.

A tanítás célja

Az elérendő célokat nagyon részletesen leírtuk a tantervben, itt – a program tartalmának és taneszközeinek ismeretetése után – összefoglalóan utalunk azokra. Az értékek közvetítése és a képességek fejlesztése terén a lehetőségek és a szándékok
– gondolkodási képességekre;
– a nyelvi, nyelvhasználati és a kommunikációs képességekre:
– a szóbeli és az írásbeli kifejezésre,
– a francia nyelvi kultúra befogadására; ezen belül
– francia szerzők műveinek, ismeretterjesztő anyagok megismerésére, s általuk az olvasási ízlés és a tájékozottság formálására;

– a kommunikációs kultúrára, olyan képességek fejlesztésére, mint a beszámolás, az elemzés, a véleményformálás, a vita, az előadóképesség, a társas helyzetben való problémaállító és -megoldásra törekvő magatartás;
– a műveltség, az esztétikai és az erkölcsi érzék alakítására;
– a tanulási, az önképző-önművelői szokásokra és technikákra;
– a játékosság és a vidámság megőrzésére, valamint
- francia dalok meghallgatására, megértésére, befogadására és reprodukálására irányulnak.

Reményeink szerint a teljes programcsomag feldolgozása szép és gazdag világ felé viszi a tanulót miközben épít a korábban megszerzett képességekre, ismeretekre, fokozotatosan újabb és újabb élményt adó nehézségeket állít fel. A programcsomag adhatja a tanulónak a „kulcsot" melynek segítségével megismerheti a világot, elboldogulhat benne, s teremtve alakíthat rajta. E célok megvalósítását hivatottak segíteni az egyes tevékenységek tanításának részletes leírását is tartalmazó, következő fejezetekben olvasható módszertani javaslatok.

A program tanításának metodikai értelmezése

A középhaladó programban is a különböző tevékenységeket helyezzük középpontba, és viszonylag sok tevékenységet 'futtatunk" még egyetlen tanórán belül is. Az ismereteket az egyes tevékenységek hordozzák, melyek az ezekből következő gyakorlatok végzése során kerül sor az ismeretek tanulására, rögzítésére, rendszerezésére. A folyamatrendszer jellegéről már az előzőekben már kifejtettük elgondolásunkat, így metodikai nézőpontból közelítjük meg.

Ha a kezdő-alapozó programot hatéves kortól indítjuk, a középhaladó szakasz megkezdése 9-10 éves korú tanulókat feltételez. Későbbi életkorban történő alkalmazás esetén, idősebb gyerekek is tanulhatnak, de minden esetben számolni kell a tanuló személyiségével. A kezdő program tanítása során a hangsúly az auditivitáson és a vizualitáson van. A dalok, a mondókák, a párbeszédek gyakoroltatásával kialakulnak – előbb – a globális értés feltételei, majd – az analitikus és a szintetikus módszer alkalmzásával, az adott anyagrész alkotóelemeinek és egymáshoz való viszonyának feltárásával – az „új" egész felépítésének, a szövegalkotásnak lehetőségei. A középhaladó program a beszédfejlesztésben „megtartja" ezeket az eljárásokat, emellett azonban nagyobb teret kap az írott szöveg feldolgozása. Ekkor már hangsúlyosan megjelenik a kognitívumok tanítása és a szövegelemzés is. Mindez lehetőséget ad az önálló tanulói munkára, az ismeretszerzésre, a folyamatos tanulásra, a feldolgozott, létrehozott produktumok szóbeli felhasználására. Az eddigi „célként fejlesztett" képességek a további ismeretszerzés eszközeivé válnak, mód nyílik a témák gazdagabb, mélyebb megközelítésére: a gondolatok feltárására, a stílus választékosabbá válására. Amikor a tanulók már birtokában vannak bizonyos írásbeli kifejezőkészségnek a tanítási-tanulási folyamatot átvezethetjük a beszélt nyelvhez. (Ez természetesen fordítva is érvényes és szükséges.) Mindez azért is lehetséges – s annál inkább éljünk ezzel a módszerrel -, mert a középhaladó szinten kevésbé lineáris a fejlesztés menete, a folyamatok összetettebbek: a tevékenység-főosztályok és azok elemei – a leírás szintjén – jobban integrálódnak, s jobban integrálhatók a gyakorlatban is.

Javasolt tanítási-tanulási módszerek (munkáltatás, tanulói cselekvés, utánzás, tanulói felfedezés

Biztosítsunk lehetőséget a konkrét tapasztalásra, s abból kiindulva mind nagyobb hangsúlyt helyezzünk az ismeretek és az összefüggések megtanítására, azaz a tanári magyarázatra.

Az ebből következő tevékenységek:
a)nyelvi szinten:
– beszélgetés, olvasás, írás (megértés-alkalmazás-alkotás);
– elemzés;
– átalakítás;
– szerkesztés;
– lexikai, nyelvtani, stilisztikai, műfaji ismeretek tanulása;
b) gondolati szinten: – üzenetek megfejtése;

– eszmék feltárása, értelmezése, rendszerezése;
– üzenetek összeállítása, alkotása;
c) a tanulói önképzés-önművelés terén:
– munkamódszerek kialakítása;
– bevezetés a könyvtári kutatómunkába:
adatgyűjtés-feldolgozás (rendszerezés, elemzés-értelmezés);
– szótárak, szakkönyvek használata;
– előadás megtartása, publikálás.

A középhaladó szinten is biztosítani kell a játékosságot, a mozgást. A feldolgozott anyagrészek után – vagy a feldolgozás különböző fázisaiban – alkalmazzuk a szerepjátékot vagy a dramatikus játékot. Például a mindennapi beszéd gyakorlása során: jegyváltás a metróban, átszállási helyzet, úti program megbeszélése utazási irodában stb.; a civilizációs ismeretek tanítása során: idegenvezetés, turistaút bemutatása stb.; az irodalmi anyag feldolgozása során: versmondás, jelenet előadása stb.; a daltanítás során: egyéni és kórusséneklés, hangszeres előadás stb. Rendszeresen teremtsünk versenyhelyzetet. Ez lehet:

– nyelvi-nyelvhasználati-didaktikus-kommunikációs játék, aminek a kezdő programban komoly előzménye van: ott sokféle játékot ismeretettünk azok feldolgozási módjával együtt;
– nyelvi-nyelvhasználati verseny, például: vers- és prózamondás;
– előadás, például: ki mit tud franciául a „franciáról".

Az előadások, a versenyek rendezési formái:
a) osztálykeretben;
b) évfolyami és iskolai keretben;
c) a franciát tanulók körében;
d) más nyelvet tanulóknak;
e) nyilvános előadás (külsős" vendégeknek.

A versenyek, előadások megszervezésére tanítsuk meg a gyerekeket, és hagyjuk őket önállóan is dolgozni. Teremtsük meg a francia nyelvű programok iskolai hagyományát!

A tanulásszervezés során alkalmazzuk az egyéni, a páros, a csoportos és a frontális formákat. Erről az adott feladat, továbbá annak céljai, valamint az aktuális körülmények ismeretében dönthetünk. A tanyanyag egyes részei rugalmasan illeszthetők a tanulók haladási szintjéhez. Ha a nyelvtanár nem „tanévekben" gondolkodik, akkor a programot, annak működését a tanulói képességekhez igazíthatja. Az ismeretek tanulása közben, az írott szöveg 'térnyerésekor" hajlamosak vagyunk csak a nyomtatott taneszközt használni. Ez elszürkíti a tanítást, s előbb-utóbb rontja a motivációt. Programunkhoz – nyomós anyagi okok miatt – nem készültek hangkazetták. (Kivéve a dalgyűjteményt.) Felhasználható eszközök:

a) a beszédfejlesztéshez: a kezdő programhoz készült hangkazetta és a tárgyképek;
b) a helyesírás, a nyelvtan gyakorlásához: a kezdő programhoz készült szóképkártyagyűjtemény.

De alkalmazni lehet más programokhoz készült, eredeti, a jelen tananyaghoz illeszkedő hang- és szemléltető anyagot is (például az Entrée libre videóanyagát). Hasznosan bővíthető az eszköz- és softvertár oly módon, ha a tanulói teljesítményeket hangkazettára, videokazettára, számítógépre vesszük fel. A felvételek – előzetes tervezése, illetve kidolgozás után – a tanulókkal együtt készüljenek. Az anyag archiválható, s később felhasználható gyakorlásra és a teljesítmények elemzésére. A metodikai értelmezést, általános módszertani javaslatainkat – és kérésünket! – a következők nyomatékosításával zárjuk: a középhaladó program nem zár ki más programokat, taneszközöket. Sőt, ezek használatát üvözöljük, alkalmazhatóságukat a tantervben is jeleztük. Kívánatos és célszerű ezeket a tantervnek és a preferált módszereknek megfelelően alkalmazni.

Az anyanyelv használata

Már a Téléphant-Élévision alapozó program kezdő szakaszának értelmezésekor azt javasoltuk, hogy teremtsünk minél aktívabb francia nyelvű beszédhelyzeteket, biztosí-

tsunk minél erősebb francia nyelvű hatásrendszert. A nyelvi képességek fejlődésével folytatni, illetve erősíteni kell. Ám az a véleményünk, hogy az anyanyelv használata magyar nyelvi közegben kikerülhetetlen, sőt bizonyos pontokon szükséges. A francianyelvűség elsőbbsége mellett – az anyanyelv használatát – a szükséges mértékben – javasoljuk:

– a feladatok értelmezésére, a tanulási problémák megoldására;

– egy-egy tevékenység és ismeret tanításakor a mélyebb összefüggések magyarázatához, így elsősorban a nyelvtan, az irodalom, a civilizációs ismeretek és a szókészlet tanításakor;

– a tanulói tevékenység és teljesítmény elemzésekor;

– a tolmácsolás-fordítás gyakorlása során.

A tanító szerepe és feladata

Egy program célkitűzései – bármilyen is a tananyag és annak elrendezése, bármilyen jók is a taneszközök – a javasolt módszerek működtetésével is a nyelvet tanító pedagógus szakmai kompetenciájának, személyiségének segítségével valósíthatók meg. Programunk esetében, az előző fejezetben leírt szándékokat elősegíti a tudatos, diagnosztizálásra és problémamegoldásra képes tanulásirányítás; a tevékenységek közötti – az útmutatóban több helyen is jelzett – integrációs lehetőségek kihasználása; az anyanyelvi program megismerése, illetve az anyanyelvet tanítóval történő rendszeres konzultáció; a kezdő-alapozó francia nyelvi program ismerete.

A nyelvtanár a tevékenységek tervezője, szervezője, irányítója és értékelője, a kommunikatív helyzetekben a tanulók tapasztaltabb, felelős partnere. Vállalkozzék – és legyen képes – a helyzetek kínálta (és megkívánta) szerepek végzésére (eljátszására). Tudjon – az egyébként hamar rögzülő – hagyományos tanítói szerepeken változtatni. Törekedjen pontos, egyszerű magyarázatokra. Feladatadása legyen rövid, érthető,a játékszabályokat mindig ismeretesse és ügyeljen azok betartására (ami persze őrá is értendő). Ne deklarálja, hanem úgy fogja fel a tanítást, mint segítést, mind példaadást: magatartásból, a tanulmányozott és önnön eszméin átgondolt és rendszerezett ismeretközvetítésből. Miközben a tanulói tevékenység komoly irányítója, használja ki a humor forrásait is. Amikor számítunk a nyelvtanárok szakmai közreműködésére, tudására, a program értelmezésével, az egyes tevékenységfajták tanításának leírásával a tanítás eredményességét kívánjuk elősegíteni. Mindezen túl – mivel programunk számos új tevékenységet és ismeretet tartalmaz (irodalom, civilizációtörténet stb.) – a nyelvtanárnak folyamatosan bővíteni kell az ismereteit. Gondolunk itt a nyelvhasználati képességekre, a módszertani ismeretekre, de szükség van különböző diszciplínák háttérismereteire, például filozófiai antropológiára, morálfilozófiára, szociálpszichológiára, irodalom-, kommunikáció-, civilizációelméletre, irodalom- és cilizációtörténetre (magyar-frankofon viszonylatban), kutatásmetodikára, alkotáselméletre, és még tovább is sorolhatnánk. Programunk tematikája, céljai, metodikája óhatatlanul ebbe az irányba viszi a pedagógust; a megadott és felhasznált szakirodalom is jelzi ezeket az irányokat. Reméljük, hogy emiatt nem fordul el a programtól a nyelvtanár, hiszen hozzásegíti őt a szükséges és kikerülhetetlen felismeréshez: a közoktatásban folyó nyelvtanításnak meg kell felelnie a századforduló kihívásainak.

A tanulói teljesítmények értékelése, a követelményrendszer értelmezése

Az értékelésről vallott elképzeléseinket részletesen ismertettük az alapozó programhoz készült pedagógiai útmutatókban. Ezen elveket és eljárásokat – a középhaladó program tanításakor is érvényesnek tartva – az alábbiakban foglaljuk össze.

A követelményrendszer szerkezete hasonló a kezdő programbéli előzményéhez. Tartalmában figyelembe veszi azt, épít a kezdő program soránelért tudásra. A „kimenetnél" a tanítás-tanulás tervezett eredménye igazodik a NAT követelményeihez, de figyelembe vettük az állami nyelvvizsga kötetelményeit is. Így a tanuló – célzatos „rákészüléssel" – képes lesz teljesíteni – ha szüksége van rá – a nyelvvizsga alap- vagy középfokát. Az ehhez vezető út elején, a középhladó program első tanulási szakaszát lezárandó, három szinten valamennyi tevékenységblokkban felsoroltuk a követelményeket. Ennek mintá-

jára, később – az aktuális nyelvvizsga követelményeit is figyelembe véve – a tanítás-tanulás gyakorlatában kidolgozhatók a következő haladási szakaszok mennyiségben és minőségben megemelt szintjei. Ezek megtervezését a gyakorlatban a nyelvtanárra bízzuk. Ez a szándékunk az érdemjegyekkel történő osztályozással is. Ugyanis az a véleményünk, hogy mi a program felmenő rendszerben megállapított szintjeivel, valamint az országos „trendek" jelzésével „megtettük a magunkét", a nyelvtanárt nem hagytuk magára. A többi az adott oktatási körülmények között dolgozó pedagógus alkotó tevékenységére van bízva. Az értékelés helye és ideje változó lehet:

a) tanórán belül egy-egy tevékenység lezárása után;
b) a tanóra végén több tevékenység alapján;
c) a hét végén a heti teljesítmény összegezése, amiről a szülő is tájékoztatást nyer;
d) a hónap végén átfogó, szülői tájékoztatással;
e) a félév, illetve
f) a tanév végén átfogó-összegző-lezáró jelleggel.

Ehhez a következő tanácsokat adjuk:

– A teljesítmények elemzése előzze meg az értékelést, az elemzésbe vonjuk be a tanulókat is.

– A megfogalmzások legyenek konkrétak, szakszerűek. (Például: „Az ajakartikulációd még nem egészen jó" – a „Jobban nyisd ki a szád!" helyett.)

– Kisebb anyagrészekként többször, rendszeresen végezzünk felméréseket. A teljesítményt pontozzuk. Ennek felételei: a pontozás mikéntjét, illetve az egyes szinteket ismertessük a tanulókkal a feladatvégzést megelőzően.

– Az értékelés hangneme legyen bátotító, ne tekintsük egyetlen mindenható eszköznek a mért eredményt. A teljesítményeket – viszonyítva a tanuló saját előző, továbbá a többi tanuló és standard mérések eredményeihez – kezeljük irányadó mérceként, a személyiség több dimenzióját vegyük figyelembe (pl.: akaraterőt, sajátos tanulói nehézséget).

– A tanév végén a tanulónak és a szülőnek egyaránt szóló követelményrendszerben részletesen tüntessük fel az elért képességszinteket.

– Időről-időre, egy-egy nagyobb tanulási szakasz lezárásakor teremtsünk vizsgahelyzetet. Ennek, az eredmények mérésen túl – nevelő szándékkal – „szoktató" jellege is van.

A tanítás szervezése az iskolában és a különböző tevékenységfajták indítása az egyes tanévek folyamán

Korábban már jeleztük, hogy alternatív programunk más-más életkorban, illetve többféle iskolatípusban is felhasználható. A tanításra fordítható óraszámok mennyiségét az adott helyszín lehetőségei, céljai határozzák meg. Javasolt órakereteket azonban közzéteszünk. Ha alaphelyzetnek fogadjuk el a Téléphant-Élévision kezdő-alapozó program 6 éves korban (1. osztály) történő beindítását, akkor e program megkezdésekor a 9-10 éves gyerekek már három-négy éve tanulnák a franciát az alsófokú iskolában. Ebben az esetben a heti foglalkozások optimális változatai a következők:

a) 3 tanóra (minimum változat!);
b) 3 tanóra és 1x20 perc;
c) 3 tanóra és 2x20 perc;
d) 4 tanóra;
e) minden nap egy-egy foglalkozás;
f) kisgimnáziumban, tagozatos jellegű iskolában teljes tanítási órák tarthatók, adott esetben egy napon két foglalkozás is elképzelhető. (Bármelyik életkorban vagy iskoltípusban az olvasás és az írás tanítására teljes órák szükségesek.)

A középhaladó program első haladási szakaszában a főbb tevékenységek indítását a következőképpen javasoljuk:

a) szeptembertől:

– az előző program (tanév) anyagának ismétlése, a nyári szünidőre adott feladatok ellenőrzése;

– a kezdő programból „elmaradt" feladatok, anyagrészek pótlása;

– a nyelvi-didaktikus játékok;
– a dalok gyakorlása, illetve új dalok tanulása;
b) októbertől: a tantervi tevékenységek folytatása, illetve indítása:
– beszédfejlesztés;
– helyes ejtés;
– olvasás;
– írás-helyesírás;
– a nyelvtani műveletek gyakorlása;
– tolmácsolás-fordítás;
– civilizációs ismeretek tanítása;
– önművelés;
– daltanítás.
Tehát szinte valamennyi főtevékenység indítható az első haladási szakaszban. A két „nehezebb fajsúlyú" főtevékenység, a nyelvtan és az irodalom tanítása megkezdhető résztevékenységeivel az első haladási szakaszban, a nyelvtan második, az irdalom pedig a harmadik szakasztól.

E kérdésben pontos útbaigazítást kap a nyelvtanár a tanterv Tevékenységek indításának időrendje és tanításuk hangsúlyos pontjai című fejezetéből. A nyelvi tevékenységek indításának, illetve összekapcsolásának több alapfeltétele ismeretes. A képzésben folyamatosan, központi szerepe van a beszédértés-beszéd fejlesztésének. Az olvasás gyakorlása a megbízható beszédhallásra, a szóbeli reprodukálásra építhető. Az olvasás gyakorlása, az előbbi két területen elsajátított képességek az írás és a helyesírás tanításának a feltételei. Mindezek viszont alapjai a nyelvtantanulásnak, az ismeretlen szóbeli és írásbeli szövegek feldolgozásának, valamint a szövegalkotásnak. Figyelembe kell venni a tanulók adott pszichikai-fizikai állapotát is. Ne tervezzük tehát valamely tevékenység- és ismeretkör egy bizonyos periódusban történő „megtanítását", a „leckék fordítását", az „anyag átvételét". Mint azt többször jeleztük: egyszerre több tevékenység, téma „fut" – a feltételek például az órakeretek is változóak – így egy tevékenységet illetve valmely ismeret tanítását, a kapcsolódó taneszközzel, adott időben megkezdhetjük, és egy választott szempont alapján dolgozunk vele. Például az irodalmi taneszköz anyagát, vagy annak bizonyos részét -egy bizonyos szakaszban – az olvasás gyakorlására és a szótározásra használjuk fel. Később, visszatérve az anyagra (témára), következhet a mélyebb szövegfeldolgozás vagy a fordítás, vagy a műfaji és az irodalomtörténeti ismeretek tanítása. Ekként járhatunk el a civilizációs ismeretek vagy a nyelvtan tanításakor is. S ne feledkezzünk meg a tanulók aktuális érettségi, „befogadói" állapotáról, valamint a még számításba jöhető taneszközök „bevetési" lehetőségeiről sem! Tehát röviden: az egyes főtevékenységek tanítási-tanulási folyamatában – a tevékenységek, az ismeretek fokozatos bővítésével és elmélyítésével, az elsajátított tanulói képességekkel arányosan – mind nagyobb tér és lehetőség nyílik az adott tanítási-tanulási időkeretben. Amennyiben a programot vagy annak egyes taneszközeit más tanítási-tanulási folyamatban, más életkorban és iskolatípusban alkalmazzák, akkor természetesen a pedagógus szakmai döntései alapján módosul a tevékenységek beindítása, s időbeni folyamatuk.

Az egyes tevékenységfajták folyamatával azok „illeszkedésével", illetve „illesztésével" kapcsolatban a Pedagógiai útmutató több fejezetében is bővebb magyarázatot találhat a programot alkalmazó pedagógus.

(folytatjuk)

Esélyegyenlőség és/vagy egyéniségkultusz

Gondolatok az amerikai oktatási rendszerről

ROMSICS GERGELY

Az egyes korok és országok uralkotó szellemi irányzatai jelentős mértékben meghatározzák az iskolarendszer jellegét is. Befolyásolják a pedagógia alapelveit, hatnak az iskolák felépítésére, működésére, a tanár-diák viszonyra. Az Amerikai Egyesült Államokban az átlag állampolgár különösen két, mindenek fölött álló elvet tisztel, amelyekre meggyőződése szerint az ország maga is épült, az Alapító Atyák – az első new-englandi puritán telepesek – kívánságának és szellemiségének megfelelően. Ez a két alapelv a személyi szabadságjogok tisztelete és az esélyegyenlőség. Az oktatási rendszerrel szemben támasztott leglényegesebb elvárás ezen két princípiumnak a fönntartása és továbbadása a felnövekvő nemzedéknek, még akkor is, ha ez az oktatás hatékonyságának rovására megy.

Ami az egyenlőséget illeti: egészen a felsőoktatási intézmények szintjéig pusztán egyfajta állami iskolatípus létezik, a tizenkét évfolyamos Public School, amelyet három részre osztottak. Az első hat osztályt a tanulók ennek a hármas fölosztásnak megfelelően egy grade schoolban, azaz általános iskolában járják ki. Ezután a kétéves junior high school következik, egy bizonyos „elő-középiskola" amelynek célja az elemi és a középfokú oktatás közötti átmenet zökkenőmentessé tétele. A diákoktól egyre nagyobb fokú önállóságot várnak el, egyéni feladatvállalásra nevelik őket, az angolszász hagyományoknak megfelelően. A high school, azaz a tulajdonképpeni középiskola négy évig tart, és feladata, hogy az egyéni terveknek megfelelően fökészítsen az egyetemre vagy bizonyos szakmai képesítést adjon. Tudnunk kell, hogy a public school, bár a brit angolban magántanodát jelöl, az amerikaiban ingyenes, állami iskolát jelent. Egyházi vagy magánkézben lévő, profitorientált intézetek természetesen az Amerikai Egyesült Államokban is találhatók, ám a népességnek csak igen kis százaléka engedheti meg magának a különleges szolgáltatásokért követelt, gyakran évi tizenöt-húszezer dollárnyi tandíj fizetését. Viszonyítási alapként vehetnénk egy takarítónő és egy egyetemi tanár jövedelmét: a két szemeszterre vonatkoztatott tandíj eléri vagy maghaladja az előbbi éves fizetését, míg az utóbbiénak egyharmadát-egynegyedét teszi ki.

Az iskolák egyneműségéből adódik a kérdés: hogyan lehetséges így az individuális igények kielégítése? Ez az elvárás a szabadságjogok sajátos, végletes értelmezéséből fakad, mely szerint az egyénnek joga van a személyes érdeklődési körhöz és szükségletekhez szabott oktatáshoz. A megoldás egy számunkra talán radikálisnak tűnő lépés volt: az európai értelemben vett osztályok megszüntetése. A magyarországi iskolák egész fölépítésének alapja az osztály, ahol egykorú fiatalok ugyanazoktól a tanároktól ugyanazt a tananyagot igyekszenek elsajátítani. Hogy az osztályokon belüli képességbeli eltérések ne legyenek túlzottan jelentősek, és ne hátráltassák a tanítás folyamatát, ezt, legalábbis a középfokú oktatásban, a különböző iskolatípusok hivatottak biztosítani. Ez a rendszer azonban a tengerentúlon elfogadhatatlan, hiszen ellentétes az esélyegyenlőség elvével. A hagyományos keretek között maradva ez a konfliktus megoldhatatlan: az egyenlőség és a hatékonyság ebben az esetben nem összeegyeztethető.

A megoldást csak az jelentheti, ha az iskola keretein belül mindenki saját igényeinek megfelelő tantervet állíthat össze a maga számára. Amit Magyarországon az iskolatípusok segítségével igyekeznek megoldani, azt az Amerikai Egyesült Államokban a testre szabott órarendekkel. s éppen ez az, ami a hagyományos értelemben vett osztály kereteit szétfeszíti. Bár az amerikai oktatás rendszerét sok fogyatékossága miatt lehet jogosan kritizálni, mint arra később sort is kerítünk majd, ebben az esetben el kell ismernünk, hogy alapgondolatában az angolszász megoldás jobbnak tűnik, hiszen rugalmasabb, alakíthatóbb.

Mégis, legalább két potenciális veszélyforrást feltétlenül szükséges megemlíteni, amelyek a fönt ismertetett elfongolásból következnek. Az első veszélyt a velünkszületett lustaság teszi valóssá. Amennyiben ugyanis a tanuló rendelkezik saját órarendje kialakításának jogával, fönnáll annak a lehetősége, hogy a motiváció hiánya miatt túlságosan is könnyű tantervet állít össze magának, és így egyrészt nem szerez megfelelő tudást, másrészt pedig képességeit is kihasználatlanul hagyja. Optimális esetben a családi kontroll persze megakadályozza ezt, ám optimális eseteket nem vehetünk alapul. Az alatt a másfél év alatt például, ami az Indiana állambeli Bloomington középiskolájában töltötten, sok olyan alapvetően tehetséges fiatallal ismerkedtem meg, akik órarendjüket tanulószobai foglalkozásokkal, rajzzal, kosárlabdával vagy éppen fényképezéssel, azaz a köztudottan könnyű tárgyakkal zsúfolták tele. Elvétve akadtak csak olyanok, akik az otthoni környezet hatására szívesen választották számukra is kihívást jelentő kurzusokat.

Másodsorban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy egy körzet összes tanulójának igényeit kielégíteni hatalmas feladat a tanári kar számára, amelynek létszáma a számunkra szokatlanul sok tantárgy miatt elkerülhetetlenül hatalmasra fog duzzadni. Gondoljuk csak el, hogy egyazon iskolában kell tanítani brit irodalmat, könyvelést, nyáklapkészítést és vasesztergályosságot! Nagyszámú pedagógus alkalmazása azonban csak akkor ésszerű, ha mindegyikük megfelelő számú diákot tanít, magas óraszámban. A gyakorlat alapján hozzávetőlegesen 1100-1200 tanuló szükséges ahhoz, hogy a rendszer kielégítően kezdjen működni, tehát hogy az órákon a létszám meghaladja a tízet, és a sokféle kívánságnak legalább nagyjából megfeleljenek. Ha egy adott terület népsűrűsége nem elég magas, amint az a közép-nyugati és a nyugati területeken gyakorta előfordul, az iskolák mérete is csökken, akárcsak a kínált tantárgyak száma. Hogy a legjobb tanulóknak is kihívást jelenthessen a középiskolában töltött négy év, ha van a közelben egyetem vagy főiskola, általában lehetővé teszik számukra egy-egy ottani kurzus fölvételét. Ilyen esetben a kérdéses diák órarendjébe beiktatnak egy vagy több ún. university release-t, azaz egyetemi eltávozást, és az ily módon szinte egyetemi hallgatóvá váló diák eredményeit a középiskolai és majdani egyetemi bizonyítványába is beszámítják.

E két, első látásra ellentétes elv összeegyeztetése határozza meg tehát az amerikai egyesült államokbeli iskolarendszer fölépítését. A megoldás elméletben működőképes, sőt, talán jobb is, mint a nálunk elfogadott, ám gyakorlati megvalósítása komoly nehézségekkel jár. Hiányosságait minden kétséget kizáróan bizonyítja a végzettek későbbi karrierje: a kisszámú, egyházi vagy magánkézben lévő tanintézet adja a későbbi elit gerincét, akik az Ivy-league, a borostyán-liga egyetemeire jutnak (Harvard, Yale, Princeton, Columbia stb.), míg az állami iskolák csak elvétve nevelnek olyan tanulókat, akik föltörhetnének a happy few, a boldog kevesek köreiig. Az ilyen ún. musztángok kultusza nagy, ám számuk rendkívül alacsony. Mindez természetesen hozzájárul a felső tízezer ijesztő mérteket öltő megmerevedéséhez és lszigetelődéséhez. A „lehetőségek hazájában" a whitmani sorok, melyek szerint „a magáét dalolja az ács" új, kifordított értelmet nyernek: a helyüket megtaláló és elfoglaló, onnan kitorni talán vágyó, de nem tudó tömegekről látszanak szólni, nem a hazáját lelkesen építő, összeforrott egységként dolgozó népről.

Az alapgondolat azonban mégsem elvetendő. Utaltunk már rá, hogy a benne rejlő lehtőségek jelentősek, és inkább a hibás megvalósítás az, ami a nem különösebben kiemelkedő eredményekért felelőssé tehető. Az oktatás hatásfoka nem elhanyagolható mértékben emelhető lenne például a minimális követelmények óvatos emelésével. Ezzel természetesen a legtöbb érintett személy tisztában van, de komoly változás mégsem fog történni. Az ok igen egyszerű: a tanulók nagy része már így is terhelhetőségének határán van. Persze nem azért, mert az amerikai diákok kevesebbet bírnak teljesíteni, mint mond-

juk a magyarok, hanem azért, mert közöttük általánosan elterjedt a félműszakos munkavállalás. Aki három körül szabadul az iskolából, és négytől nyolcig dolgozik, az aligha lesz még képes otthoni tanulásra. A tanulók által betöltött állások természetesen azok lesznek, amelyek nem igényelnek szakképzettséget. Iskolatársaim többsége is gyorsétkezdékben, butikokban vagy szervizekben, bzenzinkutaknál dolgozott, a szerencsésebbek pedig a könyvtárakban.

Az előbbi fölismeréssel ahhaoz a ponthoz érkeztünk, amelynél az iskolarendszer vizsgálatában túl kell lépnünk magukon az iskolákon, és össztársadalmi összefüggéseiben szükséges elkezdenünk vizsgálni őket. Az első, már említett ilyen problémakör tehát a gyakori munkavállalás a fiatalkorúak körében. A szülők az esetek túlnyomó többségében nemcsak hogy bátorítják, de egyenesen elvárják, hogy germekük állást szerezzen magának. Az így keresett pénzből vehet majd a tizenhatodik évét betöltő fiatal magának autót, amely már a középiskolák felsőbb osztályaiban is elengedhetetlen státuszszombólumnak minősül; járhat moziba, vásárolhat szüleinek nem tetsző ruhákat, és nem utolsósorban így teremthet magának megfelelő anyagi alapot egyetemi éveire, amelyek a szülők számára amúgy lehetőségeiket meghaladó anyagi megterhelést jelentenének. Ennek az attitűdnek könnyű megtalálni az eredetét: a két kezükből élő, gyerekeiket kényszerből korán munkára fogó telepesek öröksége ez, akik csak azt tisztelték, aki megdolgozott vagyonáért, és akik a naplopást mindennél jobban megvetették.

Az elmondottak néhány olyan társadalmi rendellenességre is rávilágítanak, amelyek nagymértékben gátolni látszanak az oktatás reformját az Amerikai Egyesült Államokban. A gyermek-szülő kapcsolat problémáiról tanúskodik például a kompromisszumkészség hiánya. Mutatja ezt a két generáció ízlésvilága közötti áthidalhatatlannak tartott szakadék is. Persze, nem olyan széles ez a szakadék. Ha a hidat mindkét oldalról kezdenék építeni, gyorsan el is készülne, ám ehelyett általában egyik oldal sem tesz kísérletet a megegyezésre. Inkább vegyen a gyerek olyan ruhát magának, amilyet akar, a saját pénzéből – így gondolkodik a legtöbb amerikai családfő.

Egy másik tönet az autóvásárlás imperatívusza, amely elkerülhetetlenül megjelenik minden tinédzsernél. A társadalom vagyoni alapú kasztosodását demonstrálja, amely már a kiskorúakat is éppúgy áthatja, mint a felnőtteket. A tömegével végzett szociológiai kutatások kivétel nélkül azt bizonyítják, hogy az iskolai mikrotársadalmak rétegződésében a szülők vagyoni helyzete a meghatározó, és nem a tanulmányi eredmény vagy a múlt sötét öröksége, a faji alapú elkülönülés.

Ha a pénzszerzés elsődlegességét és a távolbalátás hiányát összeadjuk, nyilvánvalóvá válik, hogy a tantervi követelmények emelése erős ellenálásba ütközne; az értelmiségiek szűk csoportjától eltekintve szinte minden réteg ellenezné. A valódi érdem, az újvilágbeli felfogás szerint, még mindig az anyagi javaskat valamilyen módon közvetlenül termelő munka. A szellemi foglalkozásúak – az üzletemberek kivételével – nem élveznek semmiféle társadalmi megbecsülést, az egyetemi végzettséggel rendelkezők elfordulhatnak az amúgy is visszautasító és gyanakvó többségtől, és csak saját köreikben mozognak. A puritánok elkorcsosult töredékeiben tovább élő szellemiség szintén ezt az érzületet erősíti. Angliai őseik ugyanis nemcsak zsarnokoskodásaikért ítélték el a katolikus Stuartokat, hanem művészetpártolásuk miatt is.

Jelenlegi formájában az oktatási rendszer képtelen megváltoztatni a fiatalok fölfogását, hiszen éppen az irodalom, a történelem és az egyéb humán tárgyak sínylették meg leginkább a követelmények alacsony szintjét – ezeket áldozták föl a legkönnyebb szívvel, lévén ezek a „leghaszontalanabbak". Így aztán semmi sem változik, a be nem vallott csőt továbbra is életképtelen nemzedékeket termel, akik nem tudnak megbirkózni kiteljesedett fogyasztói társadalom számunkra szinte elképzelhtetlen konformizációs nyomásával. s valóban: az Amerikai Egyesült Államokban élve szinte lehetetlen időről időre nem gondolni Herbert Marcuse egydimenziós emberére.

A válságot mutatja még a ketlekező szellemi tőke viszonylag kis mennyisége is. A tudományos kutatásban élen járó Amerikai Egyesült Államokban a kutatók között az első generációs „amerikaiak" népességbeli arányukhoz képest rendkívüli módon felülreprezentáltak. Úgy tűnik, a sokat emlegetett brain-drain az az erő, amelynek a tudományok magas szinten tartása köszönhető. A híres private schoolokból valóban kiválóan képzett

fiatalok kerülnek ki, ám ők általában egy jövedelmezőbb menedzser-jellegű állásra vágynak, így, ami a kutatásokat illeti, nem csökkentik a külföldi szakemberek iránti keresletet.

A bevándorlók gyermekei pedig az iskolákban körözik le a „tősgyökeres" amerikai fiatalokat. Az elmúlt évben például egy vietnami lány végzett évfolyamelsőként a hagyományosan „szőke és kékszemű" haditengerészeti akadémián. A számtalan ilyen eset mind azt látszik bizonyítani, hogy azok a tanulók, akiknek nevelésében az amerikai értékrend feltehetően hangsúlyosabban érvényesült, hajlamosabbak kevésbé szorgalmasan végezni munkájukat és önmagukkal szemben mérsékeltebb elvárásokat támasztani.

Az eredményeket vizsgálva tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az alapjában véve működőképes ötlet, amellyel elméletben sikerült föloldani az igények kielégítésének és az esélyegyenlőség biztosításának konfliktusát, az Amerikai EGyesült Államok történelmi múltjából következő társadalmi beidegződések következtében a gyakorlatban nem bizonyulhatott sikeresnek. Feladata lett volna a kor fokozott igényeihez szabott szakembergárda utánpótlásának biztosítása, azáltal, hogy a megfelelő adottságokkal rendelkező fiataloknak motivációt és széleskörű alapképzést nyújt. Olyan társadalomban azonban, amelyben az értelmiségi pályák közül csak a komoly pénzszerzési lehtőséggel kecsegtetők gyakorolnak vonzerőt a pályaválasztás előtt állókra, és amelyben egy kutatói vagy tanári karrier nem jár jelentős presztízzsel, érthetően igen kevesen fognak ilyen irányú oreintálódás mellett dönteni.

Ebben a helyzetben az oktatás elsődleges célja a közfelfogás megváltoztatása kellene, hogy legyen. A terv ugyan merész, ám mi, Magyarországon, aligha vonnánk kétségbe jogosságát és szükségességét. Nem így az amerikaiak túlnyomó többsége. Véleményük szrint az iskolának nem feladata a diákok értékrendjének alakítása, ezt nem is szabad megtennie, hiszen csak a család hivatott erre. Ez az idejétmúlt, az individualizmusból és egyfajta társadalmi laissez-faire ideálból eredő eszme azonban magában hordozza a változás lehetetlenségét. Talán éppen emiatt a statikusság miatt vált a valaha radiálisnak számító amerikai gondolkodásmód mára a onzervatizmus szinonimájává.

A közoktatásnak természetesen nemcsak az elitképzés a célja. Az amerikai iskolarendszer azonban azt a sikert sem könyvelheti el, hogy a társadfalom széles rétegei számára nyújt olyan alapképzést, amely egy demokratikus rendszerben jogaikkal felelősen élni tudó, önállóan gondolkozni képes egyénekké teszi a végzett diákokat. A számítógépeket ugyan megtanulják használni, akárcsak megtanulnak gyors- és gépírni is; aki kíván, szakmát is tanulhat, jövendő munkájuk elvégzésére tehát alkalmassá teszik a diákokat, korunk követelményeinek megfelelően, ám a volt tanulók felnőttként nem lesznek kreatív tagjaivá a társadalomnak. Feladatukat normális körülmények között nagy hatékonysággal végzik, ám váratlan helyzetekben teljességgel cselekvőképtelenné válnak: semmiféle fantáziával és kezdeményezőkészséggel nem rendelkeznek – az automatikus reakció a gyors telefon a feletteshez.

A kohlbergi erkölcspszichológia hat lépcsőjére gondolva azt monhatjuk – egyébként Kohlberg saját fölméréseivel összhangban –, hogy az amerikaiak túlnyomó többsége megreked a morális fejlődés harmadik-negyedik fokán, azaz nem válik képessé önálló véleményt alkotni, hanem hajlik arra, hogy külső nyomás hatására elfogadja mások meglátásait. Az idális ötödik vagy hatodik szint, amelyeknek közös jellemzője a független gondolkodás, csak egy rendkívűl szűk réteg kiváltsága. Ennek oka szintén a korábban már tárgyalt idegenkedés a diákok értékrendjének alakításától.

Azokat pedig, akik öltözködésükben, viselkedésükben vagy érdeklődési körükben eltérnek a nagy átlagtól, hamarosan megbélyegzik és kiközösítik. Az uniformizáció, ami tehát a középiskolák további jellemzője, szerves következménye és bizonyítéka a fogyasztói társadalom kiteljesedésének és a nyilvánvalóan torz értékrend megmerevedésének. Ennek tükrében méginkább érthetetlen a valósi reformoktól való vonakodás, hiszen a rengeteg, hangzatos nevekkel ellátott és közéleti személyiségek védnöksége alatt folytatott kísérlet érdemi kérdéseket alig érint.

Az eddigieket összegezve azt kell mondanunk, hogy az Amerikai Egyesült Államokban egy ígéretes ötlet a társadalmi beidegződések és a múlt szellemi öröksége miatt a gyakorlatban végül is megbukott. ppen emiatt kétszeresen is tanulságos számunkra az ottani oktatási rendszer vizsgálata, hiszen egyaránt találhatunk benne követendő és intő pél-

dákat. A tantervekben megmutatkozó nagyobb hajlékonyság és választási szabadság Magyarországon is könnyebbséget hozhatna az obskurus lexikai ismeretekkel fölöslegesen túlterhelt diákság számára. Ugyanakkor, már ismerve az amerikai iskolarendszer hiányosságait, óvakodnunk kell hasonló hibák elkövetésétől. Nem szabad föladnunk a teljes népesség megfelelő képzésének igényét, hogy a társadalom ellenállhasson a konzumerizmus nyomásának, és tagjai ne váljanak félig öntudatlan robotokká, akiknek szemei előtt csak néhány anygi cél lebeg. Mert valóban tanulnunk kell a Nyugattól, de hibáiból legalább annyira, mint sikereiből.

„Családi iskolák” Franciaországban

SOLYMOSI JUDIT

A Maison Familiale Rurale (MFR) elnevezésű oktatási intézmény serdülőkorú fiatalok és fiatal felnőttek globális képzését szolgálja, amely az általános képzést a szakképzéssel ötvözi, bekapcsolva a folyamatba a családokat és az egész környezetet is. Mind az alapképzés, mind a felnőttek képzése esetén az MFR partneri kapcsolatot létesít a kistérség fontosabb szereplőivel, a helyi közösségekkel, a vállalatokkal és a szakmai szervezetekkel. A képzés vidéki térségekben folytatott különféle tevékenységekre irányul: mezőgazdasági és ehhez kapcsolódó szakmákra, kisipari és kézműves foglalkozásokra, kereskedelemre és szolgáltatásokra. A cél a vidéki fiatalok magasabb szakmai és kulturális színvonalra emelése és társadalmi integrációjuk elősegítése.

Történelmi áttekintés

Jean Peyrat sérignac-i parasztember 1935-ben bosszankodva vette észre, hogy fia, akinek pedig nem is megy rosszul a tanulás, nem akar iskolába járni, hanem apja gazdaságában szeretne dolgozni. Jean Peyrat, mint a helyi parasztok mezőgazdasági szövetkezésének vezetője, tudatában volt annak, hogy még egy egyszerű parasztnak is szüksége van bizonyos ismeretekre, de nem talált a térségben olyan oktatási intézményt, amely megfelelt volna azoknak a fiúknak, akik a földön akarnak dolgozni és falujukban kívánnak maradni.

Peyrat úr felkereste gondjával a falu plébánosát, *Granereau* atyát, és megvitatva a kérdést, úgy látták, hogy a gyakorlati ismereteket meg lehet tanulni a gazdaságban a gyakorlati munka során, ámde olyan kiegészítő, általános és szakmai ismereteket adó képzésre is szükség van, amely felkészíti és képessé teszi a leendő gazdákat a fejlődő technikák befogadására. Elképzeltek tehát egy olyan oktatási formát, amelynek során a fiatalok a szülői gazdaságokban tanulják meg a gyakorlatot, de rendszeresen összejönnek az általános és szakmai ismeretek elsajátítására. Így alakult ki a Maison Familiale Rurale. 1935-ben négy fiú vett benne részt, de 1937-re már harmincra nőtt az érdeklődők száma, úgyhogy a tanév elején a szülők összeálltak, egyesületet alakítottak és megvásároltak egy házat a járási székhelyen.Ez a családok által közösen vett ház adta az elnevezést: a Maison Familiale ugyanis családi házat jelent.

Felvettek egy szakembert, akinek a feladata nem csak az volt, hogy a Maison Famililé-ban folyó munkát irányítsa és a fiatalokat tanítsa, hanem szabad idejében a szülőknek is tanácsokat adjon. Eleinte az MFR-ben töltött idő még csak havi egy hét volt az év öt téli hónapjában. A későbbiek során alakult ki a „ két hét a munkahelyen, egy hét az MFR-ben „ ritmusa, amely az év kilenc hónapján keresztül tart.

1945-öt követően ez a forma gyorsan terjedt, majd Európa, Afrika, Latin-Amerika, Ázsia és Óceánia más országaiban is meggyökeresedett. Sikerét mi sem mutatja jobban, mint hogy Franciaországban jelenleg mintegy ötszáz MFR működik, melyek országos egyesülettel rendelkeznek és tevékenységüket folyamatosan a mikrorégió, a családok és a fiatalok igényeihez szükségleteihez igazítják. A széles értelemben vett mezőgazdasági szakmáktól – állattenyésztés, virág- és zöldségkertészet, szőlészet, borászat, erdőgazdaság, vadgazdálkodás, mezőgazdasági gépszerelés stb. – kiindulva más olyan te-

rületekre is kiterjesztették a képzést, amelyek a vidéki térségekre jellemzőek, mint például turizmus, lovassport, vendéglátás, kereskedelem, szolgáltatások, egészségügyi és szociális ellátás, élelmiszertermelés és -kereskedelem, építőipar, víz-, gáz-, fűtésszerelés, titkársági munka, kisvállalkozások könyvelése, adóügyek stb. Franciaországban napjainkban ez a képzés mintegy 46000 fiatalt és felnőttet érint. A képzésben százharminc féle végbizonyítvány szerezhető különféle szakokon és szinteken, az alsó szintű szakmunkásbizonyítványtól kezdve a szakmai érettségin át a felsőfokú technikusi bizonyítványig (érettségi +két év), sőt azon túl is (érettségi + négy év). Az MFR-nek franciaországi szövetsége negyedévenként *Le Lien* (a kapcsolat) címmel folyóiratot jelentet meg.

Világszerte immár több mint nyolcszáz MFR dolgozik országos egyesületekbe tömörülve, amelyek az MFR-ek Nemzetközi Egyesületének tagjai. Európában, Afrikában és Latin-Amerikában regionális hálózatok is működnek. Napjainkban a következő helyeken működnek ilyen intézmények: Olaszország (7), Spanyolország (64), Portugália (5), Kamerun (1), Kongói Köztársaság (10), Közép-Afrikai Köztársaság (8), Ruanda (30), Szenegál (57), Csád (10), Togo (16), Zaire (1), Benin (1), Réunion szigete (4), Mauritius (alakulóban), Új-Kaledónia (13), Tahiti (4), Guadeloupe (5), Dominika (1, tervezés alatt), Fülöp-Szigetek (3), Argentína (31), Brazília (40), Salvador (1), Guatemala (7), Honduras (6), Mexiko (1 tervezés alatt), Nicaragua (2), Panama (5), Uruguay (1), Venezuela (1). Az MFR-nek elnevezése szinte országonként más és más (Családi Mezőgazdasági Iskola, Vidéki Szakmunkásképző Ház, A Vidéki Haladás Központjai stb.).

Az oktatási rendszer alapelvei

Az MFR oktatási rendszere négy fontos pillérre támaszkodik, csak ezek megléte esetén beszélhetünk valódi MFR-ről.

Ezek:

- felelős egyesület;
- a személyiség fejlesztése;
- váltakozó rendszerben folyó tanítás;
- a környezet fejlesztése.

Felelős egyesület

Az MFR alapját egy olyan egyesület jelenti, amelyben a gyermekeik képzéséért és jövőjéért aggódó családok és a régió jövőjéért felelősséget érző fontosabb helyi személyiségek vesznek részt.

Az intenzív egyesületi élet, a közgyűlések révén személyes elkötelezettség alakul ki. A képzést megszervező MFR tevékenységét az egyesület irányítja, melynek taglétszáma általában 100-300 fő (60-80 tanuló esetén kb. 300 tag). Az egyesület Közgyűlése vezetőséget választ, amely az iskola erkölcsi és anyagi vezetéséért felelős. Az iskola igazgatója és monitornak nevezett tanárai az egyesület alkalmazottai. A közgyűlések, a szülői értekezletek, a választmány ülései, különféle összejövetelek eleven egyesületi életet eredményeznek, ami kedvező légkört teremt a nevelés, illetve a fiatalok és a szülők közötti párbeszéd számára. Minden MFR a saját országában hatályos oktatási jogszabályoktól függően végzi tevékenységét, de egyesületi jellegének köszönhetően nagy önállósággal rendelkezik.

Az MFR tehát alapvetően a családoknak és a fiatalok képzésében érintett szakembereknek az egyesülete, amely felelősen viszonyul saját térségének fejlődéséhez is.

A személyiség fejlesztése

A Maison Familiale létjogosultságát maga a *fiatal* adja. Az egyesület és az iskola meg akarja ismerni és érteni a serdülőkor sajátosságait, s azt az álláspontot képviseli, hogy minden serdülőnek megvannak a maga értékei és a maga személyisége. Minden fiatal más és más, de mindegyiket egyaránt elfogadja. Rabelais-t idézve azt vallják, hogy „az

oktatás nem olyan, mint az edény, amelyet meg kell tölteni, hanem mint a tűz, amelyet élesztени kell". Szilárdan képviselik, hogy nincsenek semmire sem alkalmas, semmirekellő fiatalok, csupán elhibázott pályaválasztások, rossz módszerek vagy motivációs hiányok vannak. Egy-egy iskola ritkán fogad száz tanulónál többet: az igény tömeges megugrása esetén inkább új iskolát indítanak, hogy fenn tudják tartani „emberre szabott" arculatukat. A váltakozásból következően az MFR-ben minden héten viszonylag kicsi, húsz-harminc fős a tanulói létszám. Az iskolai időszak bentlakásos formája a közösségi életet fejleszti (közös munka, mosogatás, takarítás, a közös sportjátékok és szórakozások), és lehetőséget ad arra, hogy a kis tanulói létszámból adódóan a monitor minden gyermekre külön odafigyeljen. Ugyanaz a személyesség érvényesül a gyakorlatvezető és a tanuló kapcsolatában is, hiszen a gyakorlati helyszíneken a tanulók elhelyezése egyesével történik.

Váltakozó oktatás

Az oktatás váltakozva történik a MFR-ben, illetve a valódi munkahelyi környezetben, tényleges munkahelyi körülmények között. A váltakozási ritmus általában két, munkahelyen eltöltött hetet és egy, az MFR-ben eltöltött hetet jelent. A tanulók korától és az adott képzés jellegétől függően a ritmus másféle is lehet, elosztása az egyes tanévek szerint történik.

Az MFR mozgalom elindítói tisztán látták, hogy megfelelő tudást nem lehet pusztán az iskolában vagy a szakoktatótól szerezni. Vannak olyan ismeretek, amelyeket csak valódi munkahelyzetben, vállalatnál, üzemben, gazdaságban, a szülőktől vagy a gyakorlati képzést vezető mesterektől lehet elsajátítani.

A váltakozáson alapuló képzés középpontjában a tanuló elkötelezettsége és motiváltsága áll. A fiatalban a valódi munka során összegyűlő tapasztalatokra, megfigyelésekre és a felmerülő kérdésekre ad választ az iskola, és ezek egymásra épülő lépcsőfokonként alakítják, fejlesztik tudását. Az iskolában töltött időszak végén a gyerekek megfigyelendő és kidolgozandó témákkal, kérdőívekkel felszerelkezve, megfelelően előkészítve indulnak a gyakorlatra, majd onnan visszatérve megfigyeléseikről, gondolataikról, kérdéseikről beszámolnak és elemzik azokat. Az így sokkal több, sokrétű tapasztalat gyülemlik össze, mint egyetlen fiatal esetében, és a gyerekek képzésén túl a gyakorlati munkahely fejlődésére is visszahat. A váltakozó oktatásban való részvétel tehát nem azt jelenti, hogy a tanár az órán megtanít valamit, majd azt kéri a gyerekektől, hogy másnap ezt alkalmazzák a gyakorlatban. Elllenkezőleg, a tanulási folyamat a fiatal által megélt és megfigyelt helyzetekből indul ki, ennek alapján teszik fel kérdéseiket, osztják meg tapasztalataikat és a tanár segíti őket a válasz megtalálásában, a valódi helyzetből kiindulva történő tanulásban, a felelősség kialakításában. A problémákat közösen tudatosítják, és oldják meg.

Az oktatásban természetszerűleg többféle embernek jut fontos szerep, és a különféle partnerek szerepe és szakértelme jól kiegészíti egymást.

a/ munkahelyi gyakorlat során a fiatalt tanító és felügyelő szülő vagy mester szakmai és társadalmi tapasztalata és tevékenysége miatt fontos;

b/ az oktatás egyes pontjain bekapcsolódó szakemberek és szakértők képzettségük révén bizonyos speciális ismereteket adnak át;

c/ az MFR belső vezetéséért és a váltakozó oktatás működtetéséért felelős szakképzett felügyelő oktatók, az úgynevezett monitorok szoros együttműködésben dolgoznak munkaadójukkal, az egyesület választmányával.

Az iskola élén igazgató áll, akit az egyesület alkalmaz, kinevezését pedig az országos szövetség hagyja jóvá. Az igazgató felelős az egyesület választmánya és elnöke előtt az iskola belső életének irányításáért, a tanárok munkájáért, az iskola anyagi ügyeinek kezeléséért és bizonyos külső kapcsolatokért. Az igazgatók számára az országos egyesület rendszeresen szervez továbbképzéseket.

A monitoroknak általános, valamint szakmai-műszaki ismereteiken túl megfelelő pedagógiai végzettséggel és érzékkel is kell rendelkezniük. Alapvető képzettségük inkább szakmai (pl. agárámérnök, kertészmérnök stb.); pedagógiai felkészítésükről Franciaországban az országos egyesület gondoskodik.

A monitornak alapvetően három téren kell dolgoznia:

1. Nevelő tevékenysége során foglalkozik a fiatalok csoportjaival, elősegíti kezdeményezőkészségük és részvételi kedvük fejlődését. Minden tanulónál egyénileg kell figyelembe vennie az adott fiatal képességszintjét, lehetőségeit és törekvéseit, hogy segíthesse őt orientációjának fokozatos kialakulásában és az önállósodásban.

2. Az oktatás az MFR-ben egyáltalán nem azt jelenti, hogy időrend szerint követnek egy tanmenetet, amely azonos a hasonló szakmát tanuló más fiatalokéval. A váltakozásból adódóan az oktatás olyan képzési tervet követ, amely integrálja, szorosan összekapcsolja a munkahelyen végzett tevékenységeket a MFR-ben töltött időszakokkal. A monitor dolgozza ki a tanulmányi tervet, vezeti a fiatalok tapasztalatait közösen megvitató beszélgetéseket, segíti őket abban, hogy kérésükre hozzájuthassanak bizonyos dokumentumokhoz, és a felvetett problémáktól függően a kérdéshez értő szakemberhez folyamodik, szakértőket hív meg.

3. A monitornak kell a kapcsolatot tartania a családokkal és a munkahelyi vezető mesterekkel (látogatások, megbeszélések). Feladata természetesen nem a szülők „oktatása", hanem az, hogy olyan eszközöket bocsásson rendelkezésükre, amelyekkel lehetővé válik, hogy tökéletesen töltsék be szerepüket.

A környezet fejlődése

A Maison Familiale Rurale nemcsak a fiatalok képzésének jelentős tényezője, hanem a környezet, a térség fejlesztésében is fontos szerepet játszik. A családok szerepének erősítésén és a szakképzésen túl tehát a vidéki térségek revitalizálásában is küldetése van. Ennek a fejlődésnek az alapját a fiatalok állandó jövés-menése jelenti, amelynek köszönhetően a szakmai újítások, friss ismeretek, új termelési és társulási ötletek könnyen és hatékonyan áramolnak az iskola, a tanuló, a szülők, a gyakorlati helyszínek és a monitor között, és ez a sokoldalú, állandóan mozgásban lévő kapcsolatrendszer lehetőséget teremt a problémák megoldására és teret nyit az új kezdeményezések előtt.

Az egyesületben a családok valódi felelősségvállalása, illetve a váltakozó oktatáson belül a fiatalok és a felnőttek egymással való kapcsolatba kerülése olyan fontos tényezőket jelentenek, amelyek a folyamat résztvevőit saját fejlődésük cselekvő részeseivé teszik. Az MFR lényege nem az, hogy egy reprodukálandó modellt ajánljon, hanem az, hogy segítse az egyént és a helyi közösséget abban, hogy tudatára ébredjen a saját helyzetének és speciális megoldásokat keressen.

A váltakozó oktatás fázisai

Az MFR-ben töltött időszak

A bentlakás hétfő reggel 9 órától péntek 17.30 óráig tart. 6.45-kor felkelés, 7.15-kor reggeli, majd közös rendrakás és mosogatás a fiatalok váltakozó beosztásával.

8.00 – 11.55: tanítás;
11.55 – 13.30-ig: ebéd, pihenés;
13.30 – 17.30-ig: tanítás;
18.00 – 19.00: tanulás;
19.00 -: vacsora, majd szabadidő a házban;
21.30-kor lefekvés.

A bentlakásos élet szabályai:

Az elszállásolás négyágyas szobákban történik, a szobákat a diákok takarítják ki reggeli előtt. A mosdóhelyiségeket, az étkezőt és a tantermeket is beosztás alapján a diákok takarítják, ugyanígy történik a reggeli elkészítése és a mosogatás is.

Az étkezések ideje alatt a beosztás szerint ügyeletes tanulók szolgálnak fel, a konyhába belépni tilos.

Az iskolából hiányozni tilos, betegség esetén kötelező az orvosi igazolás.

Dohányozni csak az udvaron szabad. Rádiózás, magnózás csak a szobában megengedett, a tanítási és tanulási időszakon kívül. Az okozott károkért a károkozó viseli az anyagi felelősséget.

A tanítás menete:

A tanár és a fiatalok az iskolában töltött időszak alatt tanulmányi tervet készítenek az elkövetkezendő gyakorlathoz. Ennek során pontosítják a témát és megbeszélik, mi az, amit már tudnak és mi az, amit még el kell mélyíteni, meg kell figyelni és fel kell tárni. A tanulmányi terv alapján a fiatal könnyebben teszi fel kérdéseit a gyakorlatvezetőnek, és a szerzett tapasztalatok alapján könnyebben készíti el írásos beszámolóját.

Az MFR és a gyakorlati helyszín közötti kapcsolatot egy „összekötő ellenőrző füzet" is biztosítja, amely tartalmazza a váltakozás éves időbeosztását, az év folyamán az általános és szakmai tantárgyakból szerzett osztályzatokat, és hetenkénti lebontásban a MFR-ben, ill. a gyakorlaton végzett feladatokat, a monitor és a gyakorlatvezető értékelésével együtt.

A családi gazdaságban vagy a gyakorlat helyszínén töltött idő

Ebben az időszakban a fiatal valódi munkát végez, amelyhez segítséget kérhet és kap szüleitől vagy gyakorlatvezetőjétől;

- meg kell tanulnia megszervezni ügyeit, tájékoztatnia kell gyakorlatvezetőjét arról, milyen feladatokat kapott.

Az első héten inkább a tanulmányi tervben szereplő feladatokkal, megfigyelésekkel foglalkozik, kérdez, jegyzetel, míg a második héten már kezdi megfogalmazni a beszámolót és azt át is olvastatja szüleivel vagy a gyakorlatvezetővel.

A gyakorlati helyszínnel, szülői gazdasággal, vállalattal az MFR szerződést köt a tanuló kihelyezéséről. A vállalat és a gyakorlatvezető nem kap anyagi juttatást a tanuló fogadásáért, hiszen a tanuló az elejétől kezdve termel és valódi munkát végez. A tanulónak sem jár semmiféle fizetés a munkájáér.

Az iskolába történő visszatérés után a tanulók közösen megbeszélik a látottakat, kiértékelik a gyakorlatot, átjavítják és kiegészítik a beszámolókat amelyeket dokumentumként őriznek. A beszélgetés során mindenkinek alkalma van összehasonlítania saját gyakorlatát a többiekével, a megosztott tapasztalatok mindenkit gazdagítanak, elősegítik a nyitottságot és a technológiai kultúra fejlődését. A hét elején ez a néhány óra rámutat az azonosságokra és a különbözőségekre is, felkelti a kíváncsiságot és új kérdéseket ébreszt, ami a hét végére az újabb tanulmányozandó kérdéskör megalapozásához vezet.

Az MFR sikeres megalakításának feltételei

1. A felelősség vállalására való ráébresztés a vidéki térségekben időigényes dolog. Elsőként mindenképpen elemezni és tudatosítani kell az igényeket, az elindulás ennek alapján történik, s nem pedig valamilyen előre elképzelt cél alapján, mint például valamilyen kulturális gyakorlat elterjesztése vagy valamilyen cikk termelésének előmozdítása (noha bizonyos fejlesztési terveknél, képzéseknél ez is lehet a cél)

2. Az egyesületi forma, a felelősségteljes egyesületi élet az MFR alapját jelenti. Az MFR akkor sikeres, ha a családok tudják és felelősen vállalják, hogy szerepet játszanak jövőjük alakításában. Amikor egyes projektek „gyorsak" akartak lenni és megkerülték ezt a feltételt, általában csak addig bírták, ameddig a különböző finanszírozás tartott. A kezdeményezés természetesen származhat egy külső egyesülettől vagy intézménytől is, de ennek feladata csak a leendő egyesület támogatása.

3. Hatékony, hozzáértő és rurális fejlesztésben motivált monitorokra van szükség, akik segítik az egyesületet. Pedagógiai képzésükben helyet kell kapjanak az MFR-ekben használt módszerek.

4. Szerény, de gondos kezelést igénylő költségvetés.

A közhatóságoktól (esetleg) kapott támogatásnál ügyelni kell az egyesület függetlenségének megőrzésére. Mivel a családok általában nemigen tudják finanszírozni a monitorok fizetését, a források kiegészítésére:

a) olyan gazdasági tevékenységeket kell szervezni amelyek jövedelme az MFR-re fordítható;

b) a költségvetés kialakításakor szerény, elérhető terveket kell készíteni;

c) a függetlenség megtartását szem előtt tartva külső partnerektől – hatóságoktól, nem kormányzati szervezetektől, nemzetközi szervezetektől – is kérhető pénz.

5. A működéshez egy tanteremre és egy kollégiumi részre van szükség. Nem kell elhamarkodottan fölösleges építkezésekbe belevágni. Az érdekeltek akkor teremtsék meg ezeket a feltételeket amikor azok szükségességére, hasznosságára ráébrednek.

Összefoglalóul

Az MFR-ek sikeres, elhelyezkedéshez vezető pályát kínálnak a fiataloknak, állandóan újítanak és alkalmazkodnak a vidéki térségek fejlődéséhez és szükségleteihez, beépülnek a helyi fejlesztési akciókba, s mindez a jövő alakításának fontos tényezőivé teszi őket. Sikereik zálogának a szakági képzések változatosságát, lépcsőzetes egymásra épülését, a vállalatokkal való partnerkapcsolatnak köszönhetően az elhelyezkedés könnyebbé válását, a munkatapasztalatoknak már a képzés során történő elsajátítását és azt a nagyon fontos alapelvet tekintik, amely szerint a szülők és az oktatók közös erőfeszítéssel kívánnak tenni minden egyes tanuló előrehaladásáért és fejlődéséért.

S Z E M L E

Történelemtankönyveink képei

Az 1990-es évek közepén a pedagógus – és a diák – egész sor különféle tankönyv között válogathat. Élnek még a régi sorozatok utolsó darabjai, s mellettük megjelentek a Nemzeti Tankönyvkiadó, a Korona Kiadó és más kiadók, iskolák, vállalkozások könyvei, változatos kivitelben s ennek megfelelő árfekvésben. A legutóbbi évekig, ha a tanár a tankönyv illusztrációs anyagát más ábrázolásokkal szerette volna kiegészíteni, akkor a – régebbi és újabb, műanyag alapra nyomott - iskolai falitabló-sorozat, továbbá a Móra Kiadó Képes történelem sorozata és a Gondolat Kiadó Világtörténelem képekben című két kötetes kiadványa állt rendelkezésére.

Napjainkban ehhez képest „dúskálni" lehet a választékban: a Helikon Kiadó *A múlt születése* című régészeti sorozatának húsz kötete, továbbá ugyanezen kiadó atlaszsorozata (egyiptomi, görög, római, a bibliai atlasz, a keresztény világ, a középkori Európa atlasza), az Usborne képes kronológiai, a *Világtörténelem fiataloknak* sorozat, a Larousse és az Officina Nova *Új képes történelem* című, húsz kötetesre tervezett sorozata, a Tim-Life képes világtörténete a Dunakönyv kiadásában, a Corvina *Hogyan éltek hajdanában* sorozatának kötetei, a Tessloff és Babion Kiadó *Mi micsoda* sorozatának történelmi kötetei említhetők itt elsősorban.

A korábban elképzelhetetlen tankönyvválasztékon túl látszólag csupán egyetlen gondot említhetünk: a diákok, az iskolai és egyéb könyvtárak egyre kevésbé képesek követni a meredeken emelkedő könyvárakat, s a felsorolt sorozatok csak kevés helyen vannak meg hiánytalanul, és lehetőleg több példányban. Az iskolák „tömegméretekben" ma is csak a régi *Képes történelem* sorozat köteteihez nyúlhatnak.

A nyugati kiadóktól átvett képeskönyvsorozatok jellemzője, hogy ábráik színesek, s nyomásuk minősége jócskán felülmúlja a tankönyvekét, amelyekben – az Eötvös Gimnázium sorozata kivételével – még ma is ritka a színes ábra. Természetesen erre is van „elfogadható" érv: a sok színes kép annyira megdrágítaná a könyvek előállítását, hogy az így megemelkedő tankönyvárat a szülők képtelenek lennének megfizetni. Az, hogy emiatt nemzedékek lesznek szegényebbek, s az, hogy a szín is információ (mégpedig lényeges, sőt egyes esetekben döntően fontos!), valamint, hogy a tankönyvek szürkesége a színes televízió, a video, a színes magazinok mellett a diákok számára egyre kevésbé vonzó, nem „versenyképes", nos, mindezek évtizedek alatt „jól kimunkált" kultúrpolitikai érvekkel magyarázhatók. A tankönyvek színessége azonban önmagában nem is sorsdöntő kérdés, mint a továbbiakból kiderül. Az alapvető gondok mások, és mélyebben levők...

A képeskönyvek és tankönyvek között az ábrázolások jellege szerint több típust különböztethetünk meg. Vannak olyanok, amelyekben csak – vagy döntő többségében – rajzokat találunk. Ezek lehetnek didaktikus rajzok, rekonstrukciós rajzok (épületek, tárgyak, események), vagy ezek keverékei (például *Rékassy Csaba* rajzai a Móra Kiadó *Evezredek hétköznapjai* című sorozatának köteteihez). Vannak olyan kötetek, amelyekben döntően fotókat találunk (reprodukciókat illetve tárgyak, épületek, helyszínek képeit). Az esetek többségében azonban sem a tankönyvekből, sem a képeskönyvekből – kivéve a tudományos jellegű kiadványokat – nem derül ki világosan, hogy a kép az ábrázolások melyik csoportjába tartozik, mi alapján készült a rekonstrukció, s hogy a jelenet példának okáért eredeti vázakép (ókor) vagy miniatúra (középkor), vagy csak annak modorában készült 20. századi műalkotás. Ha valaki ezzel szemben arra hivatkozna, hogy ez álprob-

léma, s az említett különbségek a képaláírások utalása nélkül is felismerhetők minden valamirevaló szakember számára, akkor engedtessék meg hangsúlyozni, hogy a diákok nem szakemberek, s az őket tanító tanárok többsége sem kapott ilyen irányú szakképzést!

Hogyan készül a tankönyv? A szerző megírja annak szövegét, s természetesen felkérik, hogy válogasson hozzá képeket is. Ezen kívül a kiadó megbízhat grafikust is az említett típusú rajzok (térképek) elkészítésére. A szöveget többen lektorálják, a tervezett képanyagot viszont nem, legfeljebb a képek jegyzékét kapja meg a lektor, azzal a megjegyzéssel, hogy az változhat. Maga a szerző is csak akkor látja a képek végleges formáját, tördelését, s nem utolsósorban a nagyságukat, amikor a kész, kinyomott kötet tiszteletpéldányait kezébe veszi. Akkor pedig már változtatni lehetetlen rajtuk. Az eddigi gyakorlat az volt, hogy ha valaki észlelt is hibát, a sokadik kiadásban sem történt (alapvető) változtatás.

A képek válogatásánál megítélésünk szerint a következő szempontok érvényesültek (s a gyakorlat azt mutatja, hogy érvényesülnek ma is):

1. A kiadó takarékosságra törekszik, ezért a képek száma – főleg a színeseké – erősen behatárolt. Általában „eredeti" felvételt nem használnak, s még kevésbé készíttetnek, hanem archívumukból vagy meglévő kiadványokból válogatnak. Mostanában különösen előszeretettel használják a *Múlt születése* sorozat képeit az ős-, az ó- és a középkort tárgyaló tankönyvekhez. Csakhogy egy ismeretterjesztő (tudományos) kiadvány képe, főleg kellő képmagyarázat nélkül, tankönyvi felhasználásra teljességgel alkalmatlan lehet (amire seregnyi példát említhetnénk).

2. A szerző a képválogatásért nem kap annyi tiszteletdíjat, hogy hetekig, hónapokig tartó kutatást, „hajszát" folytasson minél jobb, kifejezőbb ábrázolások után. Előveszi a jól bevált képes kiadványokat, s azokból szinte órák alatt „összehozza" a kollekciót. Nemcsak tankönyvek, hanem tudományos és ismeretterjesztő kiadványok esetében is hasonló a helyzet. Sok esetben a szöveg szerzője és a képanyag összeállítója nem is azonos személy.

3. Nincsenek olyan nyilvántartások, amelyek segítenének eligazodni a magyar és világtörténelemmel kapcsolatos ábrázolások dzsungelében. A *Szilágyi Sándor* szerkesztette millenniumi *Magyar történet*, s a *Marczali Henrik* szerkesztette *Nagy képes világtörténet* jelenti máig az alapot, ezek mellett még a *Domanovszky Sándor*-féle *Magyar művelődéstörténet*et lehet említeni. Az utóbbi évtizedekben többnyire ezek képeit ismétlik. Világtörténeti vonatkozásban a Gondolat két kötetes *Világtörténelem képekben* című kiadványa rendkívül alacsony színvonalú válogatás (elsősorban a reprodukciók minősége és szerkesztésmódja miatt). *Az Európai irodalom képeskönyve* (Helikon Kiadó) hibái és hiányosságai egy másik kötetet is kitennének.

4. Történelmi ismeretterjesztő folyóirataink – a szakfolyóiratok általában nem közölnek képeket – igen kevés új, ismeretlen ábrázolást kutatnak fel, mutatnak be (ennek okát az 1-3. pontokban leírtakban kell keresni.) Ezekhez képest például az angol *History today* – nem csak a nyomás minősége miatt – más értékrendet képvisel.

5. Főiskoláinkon és egyetemeinken a diákok – elvileg – megtanulják a forrásszövegek elemzését, a térképek használatát, de a képek és a szöveg összefüggéseit, a történeti ikonográfiát, az ábrázolások forráskritikáját, egy dolgozat illusztrálásának módszertanát nem. Tudomásunk szerint az e témakörre vonatkozó tudnivalókat sem tankönyv, sem jegyzet, illetve annak valamely része nem tartalmazza. Maguk az oktatók sem foglalkoznak ilyen témakörökkel, ezért nem is ismerik és nem is oktatják ezeket. Az előadásokat képekkel többnyire nem szemléltetik (technikai okok miatt, s azért, mert a témakörök többségéhez nincs szemléltetőanyag, azaz dia vagy film). A jegyzetek (tankönyvek) általában nem tartalmaznak képeket, legfeljebb néhány térképet. A szakirodalom és az említett képeskönyvek ábráinak többségét a hallgatók jó, ha felületesen ismerik (vagy úgy sem). Nem tudnak semmit a kép és szöveg közti összefüggésekről, hiszen senki nem beszélt nekik azokról, s a vizsgán sem kérik számon ezeket. Ha a kötelező olvasmány sok képet tartalmaz, annak csak azért örül a hallgató, mert annyival is kevesebb az olvasnivalója. A kép a többség számára csak térkitöltő elem. S belőlük (is) lesznek a tanárok...

6. A hallgató képek „tömegével" akkor szembesül igazában először, amikor gyakorló tanításra kerül sor, s egyesek később is, ha a tanári pályát választják. Mivel a képek „kezelését" nem tanulták, autodidakta módon próbálnak „megbarátkozni" velük (ki jobban, ki kevésbé). A tanári kézikönyvek – az új tankönyvekhez nincsenek is ilyenek – ebben nem segítenek. De maga a tankönyv sem segít, mert a képaláírások az esetek jelentős részében olyan szűkszavúak, hogy az igényes tanár számára a szükséges (!) többletinformáció megszerzése nem csekély időt és gondot jelent. A többség éppen ezért erre nem is vállalkozik. Hiszen joggal gondol(hat)ja, hogy elég annyit tudni a képről, ami alatta olvasható, hiszen maga a szerző sem tud többet, illetve nem tartja fontosnak a többletet...

7. A tankönyvek jelentős részének képei – most is! – igen gyenge minőségű fekete-fehér reprodukciók. Van rá eset, hogy a képaláírás utal valamilyen megfigyelhető érdekességre, csak az éppen nem látszik a képen (például *Hamurapi* sztéléjén az írás). Kifejezetten groteszk, mikor az aláírás egy műalkotás szépségére utal, a reprodukció pedig – feltehetően a nyomdának köszönhetően – ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Véleményünk szerint a tankönyvek illusztrációinak a következő kívánalmaknak kell(ene) megfelelniök:

a) Mindenekelőtt legyenek alkalmasak tankönyv céljaira.

b) Minden olyan témakört illusztrálni kell, amely kép(ek) nélkül nem, vagy csak részben érthető meg.

c) Nem szükséges történetileg nem hiteles illusztrációkat használni csak azért, hogy valamely rész ne maradjon kép nélkül. Bele kell nyugodni például, hogy események százairól és személyek ezreiről nincs hiteles ábrázolás. Késői korok fantáziaképei ezt nem helyettesíthetik. Ez éppen olyan történelemhamisítás, mintha valaki hiányzó okmányokat (okleveleket) „stílszerű" utánzatokkal pótolna, azt a látszatot keltve, mintha eredetiek lennének.

d) Arra kell törekedni, hogy lehetőleg kiderüljenek a képek által ábrázoltak méreteinek arányai, illetve derüljön ki az aláírásból (magyarázatból) a tárgy, épület mérete. Nem mindegy, hogy egy torony tíz vagy száz méteres, egy település öt vagy ötszáz hektáros alapterületű, egy szobor 20 centiméteres vagy 20 méteres, egy edény csésze méretű vagy több hektós stb. A képek ugyanis roppant csalókák e tekintetben!

e) A képek (tárgyak) esetében lehetőleg tüntessük fel eredeti lelőhelyüket, illetve őrzőhelyüket, hiszen ezek is érdekes információk, például, hogy az ókor különleges műtárgyai a világ néhány nagy múzeumában vannak, az eredeti lelőhelytől olykor több ezer kilométeres távolságban. S nem elég annyit tudni egy tárgyról, hogy egyiptomi vagy görög, netán római, hanem a pontosabb lelőhelyet is tudatosítanunk kell, s arra törekedni, hogy a térképen a diák meg is tudja mutatni azt.

f) Törekedjünk arra, hogy különböző korok (korszakok) azonos ábratípusai egymással összehasonlíthatók legyenek. Például templomok esetében minden stílusnál mutassuk be a külső képet (homlokzat) és a részletet (díszítés stb.) is. Mutassuk be egyes korok lakóház-sorozatát (kívül-belül), palota-sorozatát (kívül-belül) stb. Van tankönyv, amelyben a stílusokat egymás mellett – tehát összehasonlítás céljából – román stílusú templom, gótikus épületdísz és reneszánsz palota szemlélteti.

g) Az egyes korok, események legjellemzőbb képeit válogassuk össze. Főleg a 19-20. századnál nem mindegy – amikor a bőség zavarával küszködünk – hogy egy politikusról milyen képet közlünk. S egy jellegtelen tájon az útnál keresztben álló szovjet tank képe például aligha képes élményszerűen érzékeltetni az afganisztáni inváziót. Egy kivehetetlen, szürke, jellegtelen embertömeg képe sem jelent a szöveghez képest jelentős többletinformációt például valamely sztrájk vagy tüntetés vonatkozásában.

h) Arra kell törekedni, hogy a képek ne legyenek egysíkúak, hanem – amennyire lehet – az adott kor sokszínűségét mutassák be. A kép nemcsak illusztrál, hitelesít, hanem akkor jó, ha többletinformációt is ad. A 20. századi kötetekre jellemző, hogy a politikusok vagy politikai események képe, s néhány – sajnos, sokszor jellegtelen – háborús kép mellett más illusztrációt csak keveset találunk.

i) Mindennél fontosabb: a kép legyen történetileg hiteles, a kép magyarázata legyen részletes, bőséges, világosan derüljön ki belőle, hogy a kép miért fontos, illetve melyik részlet érdemel különös figyelmet. E tekintetben mintaszerű *Závodszky Géza* 7. osztályos

általános iskolai és III. osztályos gimnáziumi tankönyve. A történeti hitelesség egy tankönyvnél természetszerű követelménynek tűnik. Sajnos, ennek ellenkezőjére tömegével hozhatunk fel példákat. Az sem vigasztaló, hogy a szakirodalom ugyanazon hibákba esik (típushibák), mint a tankönyvszerzők.

A következőkben az általános és középiskolai tankönyvek képanyagának néhány típushibáját mutatjuk be. Hangsúlyozzuk, típushibákról van szó, s terjedelmi okok miatt sem vállalkozhatunk tucatnyi könyv elemzésére. Éppen ezért, s mivel nem egyes szerzők kritikai elmarasztalására törekszünk, nem tüntetjük fel az egyes kötetek pontos bibliográfiai adatait. A kötetek használóinak a típushibák felsorolása elegendő segítséget jelenthet.

A legrosszabb a helyzet e tekintetben általában az őskorral, az írás előtti korok képanyagával, mégpedig mind az általános, mind a gimnáziumi tankönyvekben. Nincs igazán jó, kifejező kép(sorozat), amely bemutatná, hogyan tárja fel a régész régmúlt idők emlékeit, s hogyan „szólaltatja meg" a tárgyakat. A régészeti kiadványokból kiollózott (szak)képek magyarázó képaláírás nélkül a diákok számára értelmezhetetlenek. Az ősi idők többszázezer éve összemosódó, egyébként is zavaros massza a tankönyvekben. Hogy mire képes a régészet, azt például a Times atlasza (Akadémiai Kiadó) is reprezentálja...

Az ókor képanyaga általában esztétikai elvek alapján válogatódott, az egyes kiadványok hasonló forrásokból merítettek. A települések távlati (rekonstrukciós) képei többnyire oly kicsik s olyan rossz nyomásúak, hogy élvezhetetlenek. Anakronisztikus, hogy a *Biblia* világát *Michelangelo Mózes*-szobra képviseli, vagy *Dürer*-képek mutatják Ádámot és Évát, meg *Jézus* születését. Legalább olyan, mint amikor *Munkácsy* képe szemlélteti a honfoglalást. A képek szövegéből sem derül ki, hogy ezek nem hiteles ábrázolások. Persze ha kiderülne, akkor megkérdezhetnénk, hogy mi keresnivalójuk van egy történelemkönyvben, ha nem hitelesek. Mint ahogy nem regényrészleteket elemzünk hiteles történelmi források helyett, éppen úgy nem elemzünk fantáziaképeket! Szent Ágostont például *Botticelli* képe alapján képzeli el diák és tanár, holott a kép nem hiteles. De honnan gondolná, ha nincs odaírva, hiszen a könyv egészének hitelesnek és pontosnak kell lenni. Nem elég az, ha a szöveg megfelel e kritériumnak, a képeknek, térképeknek is ilyeneknek kell lenniök.

A középkor tekintetében történetileg nem hiteles képek egész kavalkádjával találkozunk. Típushiba, hogy uralkodókat, eseményeket a *Képes Krónika* alapján mutatnak be tankönyveink az Árpád-kor viszonylatában, holott ezek nem hitelesek, hanem fantáziaképek, s azt mutatják, hogy egy 14. századi miniatűr hogyan képzelte el a századokkal (évtizedekkel) korábbi eseményeket, helyszíneket. Az még kínosabb, ha egy S betűben levő királyalakot látva a képmagyarázat *Szent László*ra utal, holott a képen *Szent István* látható. Legfeljebb az vigasztalja a tanárt és a diákot, hogy úgysem lát belőle sokat, mert a pompás színes miniatúra csak egy homályos, sötétszürke pacni lett. Honnan fogják megtudni a diákok, milyen szép is egy kódex? Ebből a tankönyvből nem... A Képes történelemből (Móra Kiadó) átvett páncélos lovag valójában címerkép, amire sem az eredeti kiadvány, sem a tankönyv nem utal. *Zsigmond* kassai oklevele is címeradományozó oklevél. Amikor vizsgatanításon erről beszéltem a hallgatók elképedtek, mert még sosem láttak címereslevél-képet... Van rá példa, hogy a tatárjárás után épült visegrádi vár 13. századi állapotát 17. századi (nem hiteles) metszettel illusztrálja a tankönyv. A Képes Krónika mellett a *Thuróczy Krónika* is kedvelt csemege: királyaink fantáziaképei általánosan használt illusztrációk tankönyvekben és szakkönyvekben egyaránt.

Egy-egy kötetben a hitelesnek nem tekinthető ábrák száma (közép- és törökkor) egy-két tucatnyi is lehet! *Zrínyi Miklós*, Szigetvár védője szoborként jelenik meg. *Somogyi József* szobrának esztétikai értékelése nem feladatunk, annyi bizonyos, hogy nem törekedett történeti hitelességre. Ez önmagában nem volna baj, de miért (csak) ez került bele Zrínyiről egy gimnáziumi történelemkönyvbe?! Ugyanabba, amely *I. Rákóczi György*ről szóló képszöveghez *II. Rákóczi György*öt ábrázoló képet tesz, Simontornyáról pedig azt írja, „a Dunántúl egyik legfontosabb vára", s mindezt megtetézi azzal, hogy 17. századi fantáziaképet tesz hozzá. Az ónodi országgyűlést *Than Mór* festménye dokumentálja...

Buda ostromát (1686) olyan fantáziakép jeleníti meg, amelynek alig van valami köze a valósághoz (a sok jó ábrázolás közül miért éppen ezt kellett választani?!). *Derkovits Dózsa*-sorozata sem történelmi tankönyvbe való, csakúgy mint az egykorú, de nem hiteles ábrázolások. Mint ahogy a *Husz János* elfogásáról készült képek sem valósak, hitelesek.

Van olyan tankönyvoldal, amelyre három kép jutott, a következő megjelölésekkel: kuruc lovas; kuruc vitéz; kuruc harcos. Láthatólag a szerző – vagy a képszerkesztő – nem tudott mit kezdeni a képekkel, a legfontosabb feladatának a szóismétlések elkerülését tartotta. Ez sikerült is neki, amihez ezúton is gratulálunk. Az első kép valóban lovast ábrázol, a második kezében fokost tartó férfi is lovas lenne, csakhogy éppen nem lovon ábrázolják. A harmadik pedig nem egyszerűen „harcos", hanem gyalogos, s mellesleg címerkép. Talán a címer tulajdonosának nevét is oda lehetett volna írni, ha megérdemli egyáltalán. Döntse el az olvasó. (*Esze Tamás* címeres levelének címerképéről van szó!)

A középkori tárgyú kötetek a tervek szerint újra megjelennek a Móra Kiadó gondozásában (a Képes történelem sorozat), amely a tankönyvek mellett a fő illusztrációs segédeszköz. Takarékossági okokból a képek tekintetében nemigen terveznek változást. Pedig lenne mit módosítani, hiszen van olyan kötet, amelyben több mint félszáz képpel szemben vethetők fel alapos kritikai aggályok (például a hitelesség kérdésében). Ha már eddig – kötetként – több mint kétszázezer példányban terjesztettük a nem hiteles történelmet, akkor ez már haladó hagyomány, nosza folytassuk, mert így olcsóbb...

A 18-19. századról szóló kötetekben történetileg nem hiteles ábrákkal általában nem találkozunk, s hasonló a helyzet a 20. század vonatkozásában is. A képválogatás, a képaláírások rövidsége, s nem utolsósorban a nyomdai kivitel azonban itt is gondot okoz. Igen szerencsés viszont az az ötlet, hogy a képaláírás mellé egy-egy idézet is járul, amely a képhez kapcsolódik.

A példák sorát – úgy véljük – felesleges lenne tovább szaporítani. A lényeg az, hogy történelemtankönyveink illusztrálása tekintetében gyökeres változásokra van szükség. Az általános iskola 5-6. és a középiskolák I-II. osztályos tankönyvei ábráinak teljes átdolgozására, az ábrák mintegy felének kicserélésére van szükség (a legújabb kötetek is beleértendők!).

A képválogatás, a képek forráskritikája külön szakmai stúdiumot igényel. Tanítani kellene főiskolán és egyetemen, s a képválogatást hozzáértő szakemberre kell bízni, illetve szaklektor szükséges hozzá. E munka természetesen többletköltségekkel jár, de el kell döntenünk, hogy a fokozott takarékosság a fontosabb, vagy az, hogy generációk végre képileg is hiteles tankönyvekből tanuljanak.

CSORBA CSABA

Az angol történelemtanításról

R.G. Batho előadása az OKI Történelemmetodikai Műhelyében

Az Országos Közoktatási Intézet Pedagógusképzési Központja 1993. tavaszán indította el az egyetemi (főiskolai) történelem szakmetodikusok és a pedagógiai intézeti szaktanácsadók műhelyét, amely általában kéthavonkénti rendszerességgel tartja szakmai megbeszéléseit. A szervezők célja nem titkoltan az, hogy a megelőző évtizedek „lelki eróziója" után a szakemberek számára „szellemi ózonréteget" és nyilvánosságot teremtsenek. Az eddigi programok témái – a rendszerváltás utáni történelemtanítás kritikus pontjai; történelemmetodikai szakirodalmunk problémái; a tér- és időszemlélet fejlesztésének lehetőségei; a történelmi fogalmak használata; a felvételi vizsgák korszerűsítése; a történelemtankönyv mint pedagógiai eszköz stb. – arról győztek meg bennünket, hogy számottevő érdeklődés nyilvánul meg az időnként lenézett, másodlagos fontosságúként kezelt szakmetodika kérdései iránt. Ezt bizonyította *R.G.Batho* (a Durham-i Egyetem professzora) 1994. október 17-i nagy sikerű előadása is, amelyet napjaink angliai történe-

lemtanításának gyakorlatáról, az oktató-nevelő munka tapasztalatairól, valamint a történettudomány és metodika viszonyáról tartott. A továbbiakban a neves szakember – aki egyben az angol Királyi Történelmi Társulat elnöke is – *A történelemtanítás napjaink Angliájában* című előadásának rövid összefoglalását közöljük.

A történelemre gyakran úgy tekintenek, mint korlátozott célokkal és korlátozott módszerekkel dolgozó tantárgyra. Az előbbi szimplán a tények megszerzését, az utóbbi például a diktálás utáni magolást jelenti. „Kréta és beszéd" jellemezte generációkon keresztül az angol történelemtanítást: a tanár magyarázott, a tanulók írtak. A jó tanár megfelelő elbeszélőkészséggel – képzeletük felkeltésével – a tanulók aktív részvételét is el tudta érni.

Szerencsére az utóbbi években az angliai történelemtanítás jelentős változáson ment át. Harminc évvel ezelőtt kivételes jelenség volt például a források használata, ami ma már megszokott dolognak számít. Amint a Nemzeti Tanterv végső jelentését készítő munkacsoport megállapította: „A tantárgy hitelességéhez az szükséges, hogy a múlt átfogó szemléletén alapuljon, szigorúan történelmi-történészi módszereket alkalmazzon és foglalja magába a magyarázatok és interpretációk széles körét. Ezek az elemek csak együtt adnak szerves egészet; ha bármelyik hiányzik belőlük, az eredmény már nem történelem lesz."

Napjainkban a történelemtanítás sokoldalú képességeket formáló tárgy, amelynek nagy hatása van a tanulók általános és szakmai fejlődésére. A történelem tanításának megváltozott módja a társadalom e tantárggyal kapcsolatos elvárásainak változását tükrözi.

Az 1988-as Oktatási Reformtörvény a Nemzeti Tanterv bevezetése előtt a legtöbb iskolában az 5-7 éveseknek nem tanítottak történelmet, csak a múltról szóló különböző elbeszéléseket. Most – az 1995-re is megerősített – szabályozás értelmében ezen az (1. számú) „szinten" a brit történelem a tananyag. A kicsik híres brit férfiak és asszonyok életéről tanulnak.

Napjainkban – sőt, már elég régóta – általános az egyetértés abban, hogyan kell a 7-11 éveseknek a 2. szinten a történelmet tanítani. A javaslatok szerint a tanulókat körülvevő mikrovilágból célszerű kiindulni, s a helyi források használatával jutni el egy-egy átfogó témához. Az angliai történelemtanítás a „kutatásra" alapozott megközelítést részesíti előnyben, a „tevékenység általi tanulást". Erre jól használhatóak az iskolába vitt régi fotók, a tanulmányi kirándulások vagy éppen a helyi közösség valamelyik tagjának az iskolába való meghívása. Az 1970-es évek Angliájában a tanításra jelentős befolyást gyakorló „Történelem az iskolában" tervezet egyik leghatásosabb feltételezése az volt, hogy a fogalmakon alapuló történelemtanítás a tanulókat sokkal korábban juttatja el a megértés olyan szintjéig, amelyet a pszichológia addig nem tartott lehetségesnek. *David Fontana* írta *A fiatal gyermek oktatása* (Blackwell, 1984) című művében: „A gyermek nem tartály, amely arra vár, hogy megtöltsék tudással, hanem sokkal inkább a problémára aktívan megoldást kereső lény."

A napjainkban zajló tantervkorrekció a történelemtanítást is érinti. Így pl. a 2. szintre előírt követelményeket jelentősen karcsúsították. Összesen hat tananyag maradt: *A rómaiak, valamint az angolszászok és a vikingek Angliában; Élet a Tudor-korban* (ezt sok tanár továbbra is nehéznek tartja); *A viktoriánus Nagy-Britannia vagy Nagy-Britannia az 1930-as évek óta; Az ókori Görögország; Helytörténet; Egy Európán kívüli társadalom.* A hangsúly arra került, hogy a tanulók megismerjék az angol, skót, walesi és ír történelem különböző aspektusait (a korábbi gyakorlatban a brit történelem általában csupán az angol történelmet jelentette), továbbá – ahol csak lehetséges – arra, hogy a brit történelmet az európai és a világtörténelem egészében helyezzék el.

Sok tanár azonban továbbra is elégedetlen, mert úgy véli, hogy az európai és az Európán kívüli világ csak a tananyag perifériáján jelenik meg. Pedig a sok brit iskolára egyre jellemzőbb az etnikai sokszínűség, s így lehetőség nyílik a különféle csoportok gazdag történelmi örökségének felhasználására a tanításban. Ez jelentős szerepet játszhat a megértés és az egymás nézetei iránti tolerancia fejlesztésében. Általános az egyetértés abban is, hogy kezdettől fogva a történelem megértésére kell törekedni még akkor is, ha a tanulók az absztrakt fogalmi érettség szintjét teljesen csak a tizenéves kor közepére érik el.

A legfőbb nehézség amellyel a középiskolai tanterv átdolgozásával megbízott munkacsoportnak meg kellett bírkóznia, az, hogy a 4. szinten (14-16 évesek) már nem minden-

kinek kell történelmet tanulnia. Következésképp a 20. századi történelem nagy témaköreit át kell csoportosítani a 3. szintre (11-14 évesek). Annak érdekében, hogy ne csak a politikatörténet dominálj on – ahogy az ötven éven keresztül jellemző volt a középiskolákban – az alábbiakat határozták el:

a) át kell tekinteni a brit gazdasági, társadalmi politikai és kulturális struktúrák alapvető változásait a középkortól napjainkig;

b) tanítani kell az európai és az Európán kívüli történelem főbb vonatkozásait, hogy a fiatalok értsék az összefüggéseket a különböző korokban és területeken bekövetkezett történelmi események és változások között.

Mindennek érdekében a brit történelem három egységét – *A középkori királyság; Az Egyesült Királyság megteremtése; Nagy-Britannia 1750-1900 között* – és egy a 20. századi világról szóló részt kell feldolgozni. Szerepelnie kell továbbá az 1914 előtti európai történelem valamelyik fordulópontjának – például: *A neolit forradalom; Az Oszmán birodalom behatolása Európába a 16-17. században*; – s tanítani kell egy Európán kívüli társadalomról is, például: *Kína az első császártól Kubiláj kánig; Japán a sógunok alatt; Észak-Amerika őshonos népei.*

Az 1988-ban elfogadott Nemzeti Tanterv tíz követelményszintet állapított meg, míg 1995-től csak nyolc marad. Van azonban plusz egy: az emelt szintű kategória. Ennek eléréséhez a tanulóknak a képességek igen széles skálájával kell rendelkezniük, beleértve például a „források kritikus felhasználását" a történelmi tárgyú „kutatómunkát" a „megalapozott és kiegyensúlyozott következtetések önálló levonását és megvédését". Képesnek kell lenniük jól szerkesztett, konzisztens előadásra, ábrázolásra, magyarázatra, a tények, adatok, szakkifejezések megfelelő használatára.

Bár a 14-16 éves korú tanulók számára a történelem választható tantárgy lett, a 14 évesek esetében is világos, hogy a Nemzeti Tantervben szereplő követelmények teljesítése a tanulói részvétel magas fokát kívánja meg. A tantárgy nem oktatható mechanikus módszerekkel, s ennek így is kell lennie, hiszen a történelemnek kulcsfontosságú szerepe ven abban, hogy az állampolgárokat a demokratikus társadalmi életben való tevékeny részvételre készítse fel.

V. MOLNAR LASZLO

Gondozott szövegek

Az Ikon Kiadó 1992-ben indította Matúra klasszikusok című sorozatát, melyben középiskolai kötelező olvasmányokat jelentet meg a korábban megszokottaktól teljesen eltérő kötetekben. E kiadványok ugyanis az érettségizők, de a fiatalabbak és a tanárok számára is jól hasznosítható kiegészítő fejezeteket, illusztrációkat és bibliográfiát is tartalmaznak a művek teljes, gondozott szövege mellett. Ilyen módon ezek a kötetek az elemző-értelmező el- és újraolvasás fontos ismerethordozói is.

Az ember tragédiája a Matúrában

Az első a sorban *Madách Imre* folyamatosan új és új részelemzésekre indító, többszöri elmerugaszkodásra késztető műve, *Az ember tragédiája*. A kötet szerkesztője, a mű szövegének sajtó alá rendezője és a jegyzetek összeállítója *Kerényi Ferenc*, aki egyben számottevő mértékben közreműkodik abban is, hogy az értelmezés ne szakadjon el a műtől, az olvasás a részleteket sem mellőző, folyamatos figyelmű legyen. Néha talán sűrűn sorakoznak a kérdések, de mindig elmélyülésre és pontosságra késztetnek.

A könyv élén álló életrajzi vázlatból mindent megtudunk, ami Madách magánéletéből, közéleti, politikai szerepvállalásából fontos ahhoz, hogy világszemléletét, ügyei melletti

elkötelezettségét megértsük. Az író sajátos életformájának bemutatása ugyancsak része ennek az ismertetésnek. A mű keletkezéstörténetét az első ötlet felbukkanásától az *Arany János* javaslatára elvégzett változtatások szakaszán át az első, majd a javított kiadás megjelenéséig kísérhetjük végig, epilógusként olvashatunk az irodalmi elismerésről és az életút végéről. Ehhez a részhez kapcsolódik Madách irodalmi műveinek időrendi táblázata.

A műelemzéshez adott vezérfonal röviden összefoglalja az egyes színek tartalmát, a romantika kérdésfeltevéseiből felsorolja *Az ember tragédiá*jához kötődő legfontosabbkat, itt utalva a pozitivizmus módosító hatására, majd eljut a drámai költemény műfajának ismertetéséhez. Kerényi Ferenc a mitikus-szimbolikus keretű, egy főhős személye köré épülő faustiáda és az epikusabb, a viszonylag önálló történelmi epizódok során különböző alakokban újjászülető hőst szerepeltető, francia változatú emberiségköltemény altípusát egyesítő, a két fejlődésvonal metszéspontjában álló műnek értékeli Madách alkotását. Ezután sorra veszi a *Tragédia* hazai elődeinek tekinthető, az emberi lét és cselekvés értelmét vizsgáló művek sorát *Kölcseytől* kezdve, *Petőfin* át *Vörösmartyig*, Aranyig. Itt kaphatott volna hangsúlyt Ádám és Lucifer párbeszédének a Madách belső vitáit kifejező jellege és a korábban lírai költeményekben is megfogalmazott belső küzdés a hit, valamely összefoglaló eszme megteremtéséért. A történelmi színeknek a hegeli triáda szerinti felvázolása viszont elmaradhatott volna a könyvből, mert ez erőszakoltnak hat, hiszen az e színekben egymás ellen feszülő erők sehol nem jutnak el a szintézisig, sokkal érzékelhetőbbek azonban a kanti antinómiák. Ádám ismételt küzdelmeinek mozgatórugói jobban visszavezethetők a kanti etika szabadságérvényesítéséhez, melyben legerősebb követelés a másik embernek mint célnak a feltételezése, az általánossá tehető erkölcsi törvény vágya. E törekvéseinek gátjai pedig a különféle determinációk.

A teljes, gondozott szöveghez kapcsolódó tárgyi magyarázatok, a Madáchtól és az általa ismert művekből választott idézetek lehetővé teszik a mű minél pontosabb megértését. A kulcsszavakra vonatkozó kérdések, a részelemzésre, összehasonlításra ösztönző feladatok a mű „koncepciójának" és „kompozíciójának" összefüggéseit segítik felismerni. Néha a kérdésekhez több válaszlehetőség is kapcsolódik, melyek közül a *Tragédia* keletkezési körülményeinek ismeretében, a korábban már megfigyelt motívumok felidézése révén, az eltérő helyzetek viszonyításával kiválasztható az érvekkel megerősíthető változat. Gyakori a felszólítás más művekkel elvégzendő összevetésekre. Mindebből következik: akik betanulandó leckeszöveget várnak, csalódnak. Ez a könyv mindvégig erős összpontosítást és részekre bontó, majd összegező gondolkodási műveleteket vár olvasójától. A kérdések nagyobb része *Horváth Károly* 1984-es kismonográfiájának *Tragédia*-elemzéséből indul ki, s annak a korábbi szakirodalmat szintetizáló megközelítésmódját érvényesíti. Ezért hiányolhatjuk a leghelytálóbb tanulmányok egy-egy hosszabbrövidebb részletének beiktatását. Ezt nem pótolja az *Egy remekmű értelmezési lehetőségeiből* című idézetgyűjtemény. Kár, hogy a bibliográfiából kimaradt a Madách-tanulmányok 1978-as kötete. De ez a kiadás így is fontos esemény *Az ember tragédiá*jának könyvtörténetében.

A *Matúra klasszikusok* sorozatszerkesztője *Szörényi László*, a kiadás támogatója a Magyar Hitel Bank.

Madách Imre: Az ember tragédiája. Ikon Kiadó, Budapest, 1992, 143.p.

Az Édes Anna csonkítatlan szövegű kiadása

A Matúra klasszikusok sorozat második kötete *Kosztolányi Dezső* regényének 1945 utáni első csonkítatlan szövegű közlése. A szerkesztést, a szöveggondozást, a szemelvények válogatását és a jegyzetek írását *Veres András* végezte nagy igényességgel.

A kötetbe bekerültek a regényről megjelent korabeli mérvadó értelmezések és a későbbi értékelések legjavának részletei is. Veres András a maga értelmezését az előszóban , valamint a Miért...? című fejezet elé helyezett, Édes Anna tettének indítékait kereső okfejtések összegezése után vázolja fel. Tömör fogalmazású, helytálló véleményét Kosz-

tolányi megnyilatkozásaira és a regény poétikai és szemléleti következményeit végiggondoló megközelítésére alapozza. Ebből itt egy fontos mondatot emelek ki: „Nem vonva kétségbe a regényből elént táruló politikai és lélektani tényzők szerepét, Anna állapotát a gyilkosság napján, el kell ismernünk: a tragédiának akár ezek nélkül is, vagy éppen más tényezők hatására, ám legalább ilyen mértékben az alapötlet, a fabula logikájának engedelmeskedve mindenképpen be kell következnie." A történés elemeinek elrendezése, az elbeszélői szólam, a szereplők szociális és pszichológiai meghatározottságának érzékeltetése ezt a poétika következetességet igazolja a regényben.

Az életrajzi vázlat az író családi örökségét, a pályakezdés éveit, a történelem sodrába került Kosztolányit, a regények alkotóját és a harmincas évek lírai kiteljesedését, az Esti Kornél alakját megteremtő novellistát mutatja be.

Az Édes Anna szövegét Veres András öt szerkezeti egységre osztja, ezek eseményeit foglalja össze az áttekintő ismertetés, melyhez értékelő megállapításokat fűz.

Az Édes Anna megértése szempontjából fontosnak tartott szakirodalmi és életrajzi részletek, valamint a történelmi eseményeket felsoroló kronológiák a mű megfelelő részeihez illeszkednek. A pontos szövegértést segítő magyarázatok közé egy hibás adat is került a 142. lapon: Maurice Dekobra francia író születési évszámaként 1855 áll 1885 helyett.

Az 5373. sorból kimaradt egy szó a Vizy név elől; helyesen: „– Az a baja – szólt Vizy..."

A válogatott irodalomjegyzékkel kapcsolatban egy, e könyvvel szinte egyidejűleg megjelent műre hívom fel a figyelmet, melynek szerzője *Hima Gabriella. Kosztolányi és az egzisztenciális regény* (Kosztolányi regényeinek poétikai vizsgálata) című munkájára hívom fel a figyelmet. Az Akadémiai Kiadó Irodalomtörténeti Füzetek sorozatának 125. köteteként látott napvilágot.

Az Édes Anna új kiadását Kosztolányit ábrázoló, továbbá korabeli történelmi eseményeket idéző, valamint a regény cselekményének helyszínét bemutató, illetve a Fábri Zoltán rendezte filmváltozatból vett fotók illusztrálják.

Kosztolányi Dezső: Édes Anna. Ikon Kiadó, Budapest, 1992. 107.p.

A Bánk bán Matúra-kiadása

A Matúra klasszikusok sorozat Bán bán-kötetét szerkesztette, a mű szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította *Kerényi Ferenc*, aki a kiegészítő fejezeteket is írta.

A Katona Józsefről szóló rövid életrajzból a színészmesterséggel, műfordítással és drámaírással egyaránt elhivatottan foglalkozó alkotót, valamint a jogászi, főügyészi teendőket ellátó, a leendő kecskeméti színház ügye érdekében is elkötelezett művész-tisztviselőt ismerhetjük meg.

Ezt követően a Bánk bán-téma magyar és világirodalmi ábrázolásairól olvashatunk, melyek között szó esik a Katonáénál későbbi feldolgozásokról is. A mű keletkezéstörténetének ismertetése az Erdélyi Museum című folyóirat pályázati felhívásától indul, majd a dráma első, 1815-ös kidolgozásáról, ennek bírálatáról, *Bárány Boldizsár* Rosta című kritikájáról olvashatunk. A Rosta alapos tanulmányozása mellett Katona József már készült az átdolgozott változatra, amely 1820 novemberében jelent meg, címlapján az 1821-es dátummal. Kerényi Ferenctől azt is megtudhatjuk, kiktől és milyen arányban szerepelnek Katona által fordított és felhasznált idézetek a Bánk bán szövegében. Ezek a dráma mintegy 15 %-át teszik ki, s szervesen illeszkednek a szerző saját költésű anyagához.

A műelemzés vezérfonalát az egyes szakaszok (felvonások) cselekményét ismertető összefoglalások adják, melyekhez Bánk előképeinek felidézése, továbbá egy rövid iránymutatás az V. felvonáshoz, valamint a dráma verselésének tárgyalása kapcsolódik. Végül az ősbemutató és az 1848-as előadás említése zárja a fejezetet.

A Bánk bán konfliktusrendszerének sematikus rajza *Arany János* felosztása szerint készült, mely feltünteti a műben feltáruló mellék-összeütközéseket is.

A teljes szöveghez gondosan összeállított jegyzetanyag tartozik, mely a megértéshez nélkülözhetetlen adatokat sorolja fel, s közli, hol olvashatók a drámában idegen szerzőtől

átvett sorok. A folyamatosan, illetve az egyes szakaszok (felvonások) végén feltett kérdések a figyelmet a fő- és részkonfliktusokra, a fordulatokra, a más-más szituációkban tapasztalható ismétlődésekre irányítják, s a kifejezés erőteljességének érzékelésére, a szerzői utasítások értelmezésére, a rejtett utalások és vonatkoztatások felismerésére késztetnek. Külön csoportot alkotnak a cselekménnyel, a jellemzéssel és a stílussal összefüggő kérdések.

A szakirodalomból kiemelt értelmezési lehetőségek további gondolkodásra, belső vitára késztethetik az olvasót. A könyv az oktatásban jól használható, ezért is kár, hogy sok benne az elválasztási hiba, s el lehetett volna kerülni a pontatlanságot a 137. lapon a 16. kérdésben: ott ugyanis a 2631. sorból vett idézet áll, s nem a 2331-ből való.

A kötetben közölt illusztrációk is értékes ismeretanyaggal bővítik a kiadást. A bibliográfia a további tájékozódást segíti.

Katona József: Bánk Bán. Ikon Kiadó, Budapest, 1992. 143.p.

SCHNELLBACH LÁSZLÓ

Könyv a kooperatív technikákról

Önállóan dolgozz! Ne nézegesd a szomszédod füzetét! Csináld egyedül a feladatot! – ismerős pedagógiai vezényszavak. Végezzük el együtt a feladatot! Vitassuk meg a problémát! Gyűjtsetek közösen anyagot ehhez a témához! Hogyan tudnál a csoportoddal együtt még jobban dolgozni? – ha nem is ismeretlen, de a mindennapi tanári gyakorlatban nem megszokott mondatok.

Kooperáció, „kell egy csapat" idézi a szerző a híres filmbeli megállapítást – jogosan. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nagy tudományos teljesítmények egyre inkább teamekben születnek, bár akadnak kiemelkedő teljesítményű egyének is, akiknek munkáját azonban a kollégáik segítik.

Kooperativitás? Nem újkeletű fogalom, már a történelem őskorában létezett. Ha egy embercsoportnak olyan feladatot kellett megoldania, amely túl nehéznek vagy összetettnek bizonyult egy ember számára, életbe lépett egyfajta primitív munkamegosztás. Ez azonban még nem az „igazi" kooperativitás. Hogy miként válik azzá, és hogyan működik ez az oktató-nevelő munkában, erről kapunk meggyőző, sokszínű és okosan megrajzolt képet *Horváth Attila Kooperatív technikák* című munkájában.

Kooperativitás? Az „együtt kell megoldanunk" típusú tanulást jelöli. „Úszunk vagy süllyedünk – de együtt": a kitűzött célt közösen érjük el, tehát én is csak akkor érem el, ha te is teljesíted a saját feladatodat. Mire alapozható ez a munkamódszer? Miért lehetünk derülátók a kooperatív technikákkal kapcsolatban?

Számítsuk ki, kivel tölti egy iskolás (napközis) gyerek életének legnagyobb részét? Nem a szüleivel, de nem is a tanáraival. Legtöbb idejét az iskolatársakkal tölti. A neveléselméletek és didaktikai módszerek általában nem ezen a kapcsolatrendszeren alapulnak, holott meghatározó jellegű. Hatalmas lehetőség és energia rejlik a diákok egymás közötti viszonyában, a csoportok egymásra való hatásában.

Egy vizsgálat – amely öt-öt versenyelvű illetve kooperatív alapú csoport teljesítményét hasonlította össze egymással – kimutatta, hogy a kooperatív módszerrel dolgozó csoportok nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is jobb eredményt értek el. A szóban forgó könyv szerzője a teljesség igényével járja körül e témát, oly módon, hogy tudatossá teszi, ami ösztönös, kellemessé teszi, ami hasznos, elméletté teszi a gyakorlatot és gyakorlattá az elméletet. Meghatározza a kooperatív tanulást, annak a versenyszerű és egyéni tanuláshoz való viszonyát, leír néhány hasznos stratégiát, amely a kollektív tanu-

lásban a segítségünkre lehet. Ismerteti a kooperatív tanulás hatékonyságára vonatkozó kutatási eredményeket, és konkrét ötleteket ad, hogyan alakítsuk át a meglévő tananyagot és tanterveket, ahhoz, hogy a kooperatív tanulás a pedagógus munkájában meghatározó szerepet játsszon.

Miért is van szükség erre az „új" technikára?

A három alapvető tanulási mód: az individuális, a kompetitív (versenyszerű), és a kooperatív közül ez utóbbit alkalmazzák a legkevésbé, bár a mai kor igényeinek ez a leginkább megfelelő. A 20. század végi modern társadalmakban a különböző munkaterületeket a kapcsolattartó, koordinált munkamegosztás jellemzi. Meg kell tanulnunk tehát azt, hogy képességeinket más emberekkel kooperatív interakciókban hasznosítani tudjuk.

Ennek elsajátítását az iskolában kell elkezdeni, de kizárólagosan a régi módon – mely szerint a tanár-tanuló és tanuló-tananyag egymásra hatása a meghatározó – nem sikerülhet. Az új alaphelyzet: a tanuló-tanuló kölcsönhatás. A kooperatív módszer erre épül. Egy eszményi osztályban – véli a szerző – a már említett három technika mindegyike jelen van, s a pedagógus egyénisége határozza meg alkalmazásuk arányát. A diákok mindenképpen megtanulják, hogyan dolgozzanak együtt másokkal, vagy éppen versenyezzenek, illetve önállóan végezzék saját munkájukat.

Ebből az alapelvből kiindulva épül fel a kötet, amelyben egy pedagógus vezet be bennünket, pedagógusokat, szellemes, élvezetes stílusban a kooperatív technikák világába, a történeti-elméleti elvontabb síkon keresztül a padok elhelyezésének konkrétumáig.

Horváth Attila: Kooperatív technikák. Hatékonyság a nevekésben. Alternatív füzetek 7. Sorozatszerkesztő: Mihály Ottó. OKI Iskolafejlesztési Központ – Iskolafejlesztési Alapítvány, Budapest, 1994. 78 p.

SZABÓ KORNÉLIA

Utópia vagy fantasztikus regény?

Kezdetben vala az utópia... Francis Bacon az Új Atlantiszban olyan társadalomról ábrándozott, amelyet a tudomány irányít, és amelyben az emberek boldogok, mert élvezik a tudomány áldásait. Alaphangja optimista volt, hiszen azt hirdette, hogy a tudomány boldoggá teszi az embereket.

Egy másik korai mű Cyrano de Bergerac Hold-beli utazásáról szól. A regény szerint ő a testére aggatott, harmattal teli palackok segítségével emelkedett fel a Holdba. A könyvben felbukkan már az ésszerűen szervezett társadalom gondolata is. Követendő példaként írja le a Hold-beli embereket, akik szeretik az igazságot, nincs köztük egyetlen tudákos sem, filozófusaik csakis az éretelemre hallgatnak, és ha egy cséplőmunkás helyesen gondolkodik, nem győzi őt le sem a tudós tekintélye, sem a vélemények nagy száma. Ez a mű tehát egyidőben fantasztikus regény és utópia.

A jövőbe mutató fantasztikus útleírások egész sora és a velük párhuzamosan megjelenő tárasadalmi utópiák is valamennyien az ember jövendő boldogságának a lehetőségeit kutatták. De míg a tudományos-fantasztikus regény főleg a tudományok és a találmányok boldogító hatásában bizakodott, addig az utópiák a társadalom berendezésének és az emberi erkölcsöknek a megváltozásában reménykedtek.

Ezek az utópiák a későbbi filozófiai regényeknek készítették elő a talajt, amelyek vagy eszményi intézményeket és közéletet vázoltak fel, vagy bíráltak egy elképzelt világot, amely sok esetben az illető író hazáját allegorizálta. Ilyen filozófiai regény volt *Swift*nek a *Gulliver*je is, mely a törpék országában a korabeli angol közélet kicsinyességeit bírálta és a lovagtársadalmak bölcsességét dícsérve rajzolta meg az ideális társadalom képét.

A filozófiai regények haladó eszméket terjesztettek, de volt egy hiányosságuk is: az, hogy az elképzelt új társadalom megvalósulásának feltételeit pusztán az emberek erkölcsének, tudatának átalakulásától remélték. A 19. században azonban jobb világot áhítva, az írók a tudomány és a technika távlatai felé fordultak. *Jules Verne* létrehozta a fantasztikus regény „polgári humanistának" nevezhető változatát. Alkotó képzelete felvillantotta a tudomány akkor még képtelenségnek látszó lehetőségeit.

H. G. Wells ezeket túlhaladva már a jobb társadalom létrehozását tekintette a tudományos fejlődés legfőbb célkitűzésének. A Wells regényekben a társadalmi utópia és a „science-fiction" újra együtt bukkan fel – a tudományos-fantasztikus elem pusztán eszköz a társadalmi utópia megírásához!

A mai „science-fiction" irodalmának a régi tudományos-fantasztikus regények csakúgy ősei, mint az utópiák. A sci-fi irodalom mai virágzásának legnyilvánvalóbb magyarázata az, hogy a mai tudomány fejlettsége szinte hihetetlennek tűnő, mesébe illő színvonalat ért el! Ugyanakkor – az elkápráztató lehetőségek ellentéteként – talán soha nem volt annyira fenyegető a háborús fegyverkezésnek, a nukleáris háburúnak a réme, s az elembertelenedésnek a veszélye, mint korunkban! A kettőnek a feszültsége eredményezte azt, hogy nyugaton kialakulhatott egy olyan regénytípus, amelyben már alig van tudomány, és ahol a leírt események misztikus elemekkel telítődnek. Ez viszont már a valóságtól elszakadó tehetetlen fantáziának a produktuma, és azt fejezi ki, hogy írójuk menekülni akar a nyomasztó valóság szorítása elől!

A tudományos-fantasztikus regények kedvelt témaköre az ember jövője, az ember majdani életmódja, az ember és a gépek viszonya. Egyes ilyen írásokban a gépek és az emberek fejlődése ellentétes irányú, és azt a távlatot vetítik előre, hogy az emberek elsatnyulnak és a gépek fölébük fognak kerekedni, a „személyiséggé" váló gépek pedig szembe is fordulhatnak az emberrel! (Ezt ábrázolta hátborzongatóan *Karinthy* az *Új Iliász* című novellájában)

Stanislaw Lem például a *Magellán felhő* című regényében eljut az önálló, személyiséggel rendelkező gépek ábrázolásáig.

A jelenkori utópikus regények egy része – ellentétben a régiekkel – meglehetősen pesszimista az emberiség jövőjének a dolgában... Néhányukban a technika haladása nemhogy szebbé és gazdagabbá tenné az emberek életét, ellenkezőleg: elsekélyesíti azt. Más írások viszont olyan jövőt álmodnak, amelyben az emberek nem kell többé dolgozzanak, a gépek mindent elvégeznek helyettük.

Talán meggyőzőbbek azok a sci-fi regények, amelyek arról beszélnek, hogy a társadalom, a technika és az emberi személyiség együtt fog majd kibontakozni, alakulni. Kitűnő példa erre *Jefremov* szép írása, az *Androméda köd*.

Milyen kapcsolat létezhet a futurológia és a sci-fi regények közt? Az egyik tudomány jellegű, a másik a termékeny írói képzelet eredménye, de mindkettő a jövőbelátás igényével lép fel. Hogy melyik térképezi fel jobban a holnapot, nem tudni. Tény, hogy a múlt században is sokan esztelenségnek tartották Verne számos elképzelését. Ma viszont már megszokott dolog a tengeralattjáró, a rádiózás, a holdutazás stb.

Mi a sci-fi? Utópia vagy tudományra alapozó fantasztikum? Minden utópia fantasztikus regény, de nem minden fantasztikus regény egyben utópia is!

SALLÓ LÁSZLÓ

LAPLÁTOGATÓ

Szemlélődés Pannonhalmáról

1993-ban régi-új folyóirat jelent meg a hazai sajtó palettáján, a Pannonhalmi Szemle. A nyitó számban illendő módon a főapát szavai fogadják az olvasót. Várszegi Asztrik az 1944-ben megszakadt Szemle újraindítását a bencés szerzetesség magyarországi működésének távlataiban állítja: „Közel ezer esztendeje egy maroknyi szerzetescsapat olyasmit akart közvetíteni erről a Hegyről, Szent Márton monostorából, ami a pusztát vándorló, nyugtalan és lázongó szívű magyaroknak fényt és melegséget jelentett, és megajándékozta őket a szív békéjével és nyugalmával, állhatatotssággal és reménységgel, de egyúttal maradással és élettel is." Egy évezreddel később azonban új és titokzatosabb veszedelmekkel kell szembe nézni. „Ezer esztendő elmúltával, sok szenvedés és kudarc után, mikor a só és a kovász erejét veszítheti, keressük a só ízét, keressük az életet hordozó kovászt, sötétben és homályban a mécs világosságát." Megrendítő szavak ezek, kivált ha egy főpap tollából kanyarognak elő. A gondolat az evangélium képi világából merít, és valami eredendő lényeg veszélyeztetettségét sugallja.

Aligha akad írástudó, aki ne értené ezeket a szavakat, és ne értene egyet az általuk közvetített gondolattal. Ám vélhetően ugyancsak aligha akad közülük akár csak egy, aki pontosan meg tudná mondani, miben is áll az a különös, rejtélyes szubsztanciavesztés, melyre a só íze, a kovász erejevesztésének és a mécs kihunyásának megidézett veszélye utal. Ha a *Pannonhalmi Szemle* arra vállalkozik, hogy megoldásokat közvetítsen, miként lehet leküzdeni korunk szellemi orientációvesztése okozta hiánybetegségét, akkor csak eggyel szaporítja a biztos megoldásokkal kecsegtető szemfényvesztők hadát, akik minden gyógyírt ismernek, csak éppen azt nem tudják, *mit* kell meggyógyítani. Ha viszont, ellenkezőleg, csupán a hiány fölpanaszolásában merülne ki szándéka, akkor meg a jeremiádákat zengők kórusához csatlakoznak azokhoz, akik ismerni vélik a bajt, csak éppen azt nem tudják, *miként* kell meggyógyítani.

Világunk tele van zajjal, elborítja mindenféle esemény, egyszerre uralja az eleven apokalipszis és a bamba *keep smiling* rémálma. A kommunikációnak nevezett roppant mű mint *opus magnum* mindezt fölerősíti és valamiféle ritka fortéllyal készült monstre produkcióként prezentálja. Papucsban-pendelyben *mű-élvezhetjük* a hipersávos, szupersarkított, képünkre formált világunk tényeivel tele viziónk *mű*-szerében az éppen aktuális halálosztásról szóló, halált megvető operatőri bátorságról tanúskodó történések *mű*-sorát, melynek *mű*-gonddal készült képei elfeledtetik, hogy maga az ilyenformán megidézett vész már *n e m m ű*. S ha minden így működik tovább, akkor bekövetkezhet az az abszurd állapot, mikor úgy meredünk rá önmagunk, az ember művére, az *opus hominis*-ra, mint az emberi mű, az *opus humanum* nélküli *opus posthumum*ra.

Mi hát a teendő? Meg kell állítani a világ jelenlegi folyását, nehogy a só ízét veszítse, vagy mesterségesen más irányba kell terelni, nehogy élettelenné váljék a kovász? Vagy csöndet kell parancsolni a zajokat műfogásokkal fölerősítő kommunikációs eszközöknek, melyek az írt, mondott és vetített tények sűrű tömegű fellegeivel borítják el a horizontot úgy, hogy valóban keresnünk kell a „sötétben és homályban a mécs világosságát"? Mert bizonyos, hogy – *Rilke* szavait idézve – a „tényektől nem látjuk a valóságot". És egyre kevésbé látjuk, mert valami ördögi logika folytán az a babona ural mindent, mely szerint a tények ismerete viszi előre a dolgokat, a tényeket pedig a tényközlő eszközök hozzák tudomásunkra. Ez a logika azonban számos hibája mellett elfeledkezik a legfontosabbról: a tényeket fogadó és azokat értelmező emberről, a szubjektumról. A tényekből még nem lesz világ, nem lesz alkotás, mert ahhoz alkotó kell, emberi személy, aki érti-értelmezi a tényeket, válaszol rájuk, állást foglal velük szemben, s aki nem a tények szülötte, hanem

még azokat megelőzően, a világnak faktumokra történő széthullása-széthullajtása előtt eredendőbb módon születik és létezik. A tényeknek és közlőiknek pedig éppen erre a szubjektumra nincs gondjuk – s nem is lehet –, hanem egyszerűen feltételezik, mégpedig – önmaguk mintájára – afféle információt feldolgozó konstruktumként, s ekként is bánnak vele: kezelik, azaz manipulálják. A tényektől nem látjuk a valóságot, mondta Rilke, s gondolatát az iméntiek folytatásaként így szőhetjük tovább: a tényektől és kizárólag a tényekre ügyelve nem látjjuk *önnön valóságunkat* sem, vagyis éppen azt, akiért, akivel, aki által és akire vonatkoztatva a tények egyáltalán értelmüket nyerik. A közlések orgiájában észrevétlenül eltűnik az origó, az ember. A tények súlyos zuhataga anyonsújtja a gondolkodást. Az információ áradása elsodorja a gondolkodó embert, s vele az informálás, vagyis a formanyerés, a forma befogadása, a belső építkezés, lényegi épülés lehetőségét. Ez a rendszer alattomban egy jól műszerezett atavizmus veszélyét rejti magában, és észrevétlenül a maga módján domesztikálja az embert, azaz *instrumentalizálja* őt.

Mi tehát a teendő, miféle célt szabhat magának egy újabb folyóirat mint újabb közlés, ha nem csupán az orgánumok számának növelését, és még kevésbé az organizáció-nak nevezett világméretű káosz fokozását, hanem a mindinkább a rendszer fogságába került szellemi organizmust, az ember-nek nevezett mikrokozmoszt mint törékeny – lám csak, milyen törékeny! – ékkövet kívánja szolgálni. Nos, olyan gondolatokat várunk tőle, amelyeket mintegy magunk elé tartva, általuk feltartóztathatjuk e roppant özönlést, és teret nyerhetünk magunk körül, csöndes, meditatív aurát, amelyben a tárgyi gondokodáson túl lehetővé válik az eszmélődés, mely voltaképpen tárgytalan: szellemi éberség, készenléti állapot, várakozás.

A készenlét valamiféle intenzív mozdulatlanság: mindent magába emel, de ő maga csupán csöndet áraszt. Gondolkodik, de nem annyira gondolatokat gondol, még kevésbé gondol *ki*– inkább szemlélődik, mindazonáltal nem elkötelezetlenül, hanem figyelmes várakozással. És hogyan, miképpen, melyik – járt vagy járatlan – úton, milyen gondolkodással és milyen gondolatokon lépdelve jutunk el e készenléti állapothoz? Bizonyos ugyanis, hogy magától, *közremüködésünk nélkül* nem következik be. Talán csak a gondolható gondolatokat már magunk mögött hagyva tárul fel előttünk lehetősége. Akkor tehát mégiscsak meg kell gondolnunk mindent, ami gondolható, mindent végig kell gondolni. Ahhoz, hogy eljussunk az intenzív mozdulatlanság állapotába, gondolatokon kell végighaladnunk, de olyan eszmélődő gondolatokon, amelyek valóban elvezetnek arra a helyre, ahol megállapodhatunk, s ahol a szellem valamiként ismét önmagára találhat, ismét megtapasztalhatja önmagát, s ezáltal a maga törvénye szabta orientációra tehet szert: a világgal *szemközt*, nem ellenében. Hogy eligazodhassunk a világban, újra és újra tájékozódási pontokra van szükségünk, melyeket nem nyerhetünk kizárólag a világból – hiszen benne és nem általa kell eligazodnunk –, hanem valahonnan máshonnan, ami nem idegen a világtól, de nem is azonos vele. Ezt a „máshonnan"-t, és az „ott-lakozó"-t változatos nevekkel illették az európai kultúrában: hívták létnek, szellemek, Istennek, léleknek vagy kartéziánus egónak. Végül is e különböző nevek ugyanabba az irányba mutatnak, és megegyeznek abban, hogy az általuk megnevezett valóság „evilági" jelenlétének kitüntetett helye: az ember legbenseje. Ide kellene tehát olykor eljutnunk, visszajutnunk – megérkeznünk.

Nos, immár két évfolyam ismeretében úgy vélem, a *Pannonhalmi Szemle* valóban jó útitárs ezen az úton. Ennél többet nem is kívánhatunk egy folyóirattól. Szerkesztőinek – a „világiak"-nak: *Balassa Péternek és Gelencsér Gábornak,* valamint a „világból kivonult" szerzeteseknek: *Sulyok Elemérnek, Mártonffy Marcellnek és Varga Mátyásnak* – talán legnagyobb érdeme, hogy egyáltalán érzékelik az imént vázolt ínséget. Az egyes számok a tematikát mint a gondolati mozgás irányát jelző, olykor különös hangulatot árasztó „hívó-szavak"-kal szólítják meg az olvasót: „alászállás és felemelkedés"(I.évfolyam 1.sz.), „a szegény és az idegen" (I/2), a mester és tanítvány" (I/3, „közöttünk verte fel sátorát" (I/4, „ bűnös és igaz" (II/1),"a világban" II/2 , „egymást várjátok meg" (II/3). A tanulmányok és a műelemzések, illetve esszék közé igényes válogatásban versek illeszkednek. A *Figyelő* című rovat a kulturális élet, míg a *Napló* a bencések házatájának történéseit, eseményeit említi meg, az előbbi esetében kritikai igénnyel. Végül Szent Benedek regulája kínálja fel ösvényeit a szerzetesek meditációján keresztül.

Ha most átváltanék a hagyományos folyóiratszemle műfajára, akkor óhatatlanul megtörne az a perspektíva, amelyben az eddigi gondolatmenet mozgott. Márpedig ezt a perspektívát a *Pannonhalmi Szemle* nyújtotta nekem, s kívánom, ajándékozza másnak is!

Távolról Pannonhalma nem nagy. Ám ahogyan közeledünk hozzá, egyre impozánsabbnak tűnik, igazi – önmaga-belső – léptéke pedig belülről válik megtapasztalhatóvá, amikor „belőle" kipillantva tárul elénk a táj. Az a tágasság, ami ekkor kibomlik előttünk: Pannonhalma belülről kivetülő tágassága, mely hirtelen lepi meg az embert, amikor a templomkapu előtti párkányhoz lép. Ebben a perspektívában van jelen a *genius loci*, hiszen az a pont, ahonnan valami tágasság tárul föl, nem csak fizikailag, hanem valamiképpen szellemileg is fölötte áll a perspektívájában megjelenő tájnak, noha nem független tőle. Én gyerekkorom kedves napjait, a vakációk idejét töltöttem Pannonhalma közelében, Veszprémvarsányban, és *soha* nem pillantottam meg, nem vettem észre, *nem láttam* Pannonhalmát. Most, életem derekán, egyre romló szemmel, de hiteles perspektívák keresése-méregetése közben talán egyre inkább megtanulva látni, immár *tudom* – s persze most már látom is –, hogy ott van Pannonhalma, s nagyszüleim falujának, éppen a távoli apátság ad perspektívát. A látás – íme, itt a bizonyság – nem a szem funkciója, hanem az ember, a gondolkodó, tapasztaló ember hermeneutikája. S Pannonhalmáról nézve szép a táj, a szemlélődő szelleme pedig remények táplálója lehet, nehogy a só ízét, s a kovász éltető erejét veszítse.

GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ

Hittansztori?

Bernolák Éva könyvével hitoktatásunk utóbbi évtizedeinek történetét tartja kezében az olvasó. A szerző a saját életútjába foglalva mondja el a hitoktatás Konzultációs Irodájának, az új hittankönyveknek, a papok, majd a világiak számára is megszervezett hitoktatói tanfolyamoknak a létrejöttét.

Többen vagyunk akiknek hittanoktatása a „Hamvas-féle" katekizmus előre megfogalmazott, szabatos válaszainak bebiflázására terjedt ki. Azóta a tanítás egész metodikája gyökeres változáson ment át: a tételes magolást a kreatív aktivizáló módszerek sora – például az un. „heurisztikus beszélgetés" váltotta fel.

Az elmúlt negyven évben a hittantanítás jószerivel a templomok falai közé szorult vissza. Ennek nagyrésze alacsonyabb színvonalú volt, mint az akkori iskolai oktatás! Módszereiben jócskán elavult, gyakorlatában megkövesedett. Igaz, az állam által engedélyezett keretek is nagyon szűkösek voltak. A vallási ismereteket rövid idő alatt, kellő megalapozottság nélkül szerezték a gyerekek. Világossá vált, hogy többet kell nyújtani az ifjúságnak, hogy tudatos, hitét megtartó keresztényekké nevelődjön.

Ezt a korszerű szellemiséget már a II. vatikáni zsinat „aggiornomento"-ja hozta, megújulást hirdetve az egyházi élet minden területén. Az első lépések egyike volt, hogy 1968-ban megszületett a pályázati kiírás új hittankönyvek alkotására. Hozzászólások sorával tisztázódott, hogy a megújulás nem a kinyilatkoztatás tartalmára, csupán annak közlésére, s módszerére vonatkozik.

Az addig megjelent hittankönyvekről Bernolák Éva részletes pedagógiai elemzést ad. Személye akkor kapcsolódik véglegesen össze a hitoktatás történetével. Beregsége miatt ugyanis orvosai eltanácsolják a napi iskolai munkától. Ettől kezdve ideje legnagyobb részében a hitoktatás korszerűsítésén fáradozik. Először végiglátogatott jónéhány templomi katekézist. Tapasztalatait – a bíboroshoz címezve – egy beszámolóban összegezte. Megdöbbentették a „korszerű" hitoktatás sanyarú körülményei, elavult módszerei, a tananyag kiválasztásának esetlegessége. A lelkipásztorok túlterheltek, a foglalkozások vezetésére módszertani, pedagógiai szempontból többnyire nem voltak felkészülve. Sür-

gető feladat lett a hitoktatók didaktikai képzése, az új oktatói gárda növelése. E célra alakult meg az Országos Hitoktatási Bizottság Konzultációs Irodája 1077 májusában. Az Iroda első javaslatai között egy központi tanterv és éves tanmenet összeállítása, továbbá a korszerű pedagógiai ismeretek elsajátítása a továbbképzések, konzultációk, bemutató órák szervezése – valamint a szemléltető eszközök, felszerelések modernizálása szerepelt.

A munka, amely a leselejtezett íróasztalnál kezdődött, lassan beérett, s mint a jó földbe hullott mag, százszoros termést hozott. Egyre nőtt a résztvevők száma, eleven keresztény közösség kezdett kialakulni, melynek nyomán szinte minden egyházmegyében nyíltak hasonló irodák. Az 1983-84-es tanévben már a világiak számára is szerveztek hitoktatói tanfolyamot. Ennek népszerűségére jellemző, hogy más felekezetű hallgatók is bejártak az előadásokra, a végzett hallgatók pedig közösségben maradtak (Hitoktatók Baráti Köre) s számukra újabb továbbképzéseket szerveztek.

A kötetet kézbe véve, az első szembeötlő hiányosság: a megszámlálhatatlanul sok sajtóhiba! Különösen meglepő e silány kivitelezés, – betűcsere, betűelhagyás, rossz elválasztás – attól az Egyházfórum Kiadótól, amelynek kötetei eddig éppen minőségükkel hívták fel magukra a figyelmet.

A szerző a címben izgalmasan „sztorit" ígér – igaz, kérdőjellel. A klasszikus értelemben vett fordulatos meseszövést, kalandos helyzeteket, árnyaltan rajzolt jellemeket azonban hiába várjuk. A könyv hangvétele visszafogott, írója láthatóan tárgyilagosságra, hitelességre törekszik. A dokumentumok beillesztése elfogulatlanságot, korrektséget sugall, ugyanakkor folyton megszakítja olvasói élményünket. Az 53 darab mellékletből hiányzik az élményteli, hangulatos leírás, így néhol érdektelenné, adminisztratív beszámolóvá válik a történet. Még saját életútjának bemutatásánál sem él a szerző az izgalmas, fordulatos megjelenítés eszközeivel. Ott is inkább egy szociológus pontosságával veszi sorba az olvasmányait, a barátait, tanártársait. Persze, hiba lenne a visszaemlékezés irodalmi műfajának klasszikus mintáját, annak sodró belső dinamikáját, a lélek változásainak bensőséges ábrázolását, vagy a korszak izgalmas bemutatását számon kérni. A krónikás most csak – talán épp az elfogultság vádja ellen védekezve – objektív hangon veszi számba a történteket.

Van azonban egy pont, ahol a szerző kilép a hűvös tárgyilagosság védelméből, s könyvében a belső és a külső történelem izgalmasan összefonódik. *Az elbukott remények*, a *Mi lesz tovább*, *A megváltozott körülmények* című részek képezik a csúcspontot, a könyv itt válik letehetetlenné.

Valóban rejtélyesnek tűnik, hogy a rendszerváltoztatás után az új konzultációs iroda miért szabadult meg elődei szorgosan összegyűjtött dokumentumaitól, szemléltető anyagától, munkanaplóitól? Vajon milyen elképzelésekkel kívánják folytatni a munkát, ha a korábbi, jól bevált anyagokat – elpiszkolódásuk okán – a szemétbe dobták. Úgy gondolom, hogy erre a helyzetre létezik egy másik történet is. Érdemes volna utánajárni!

A mű kétségtelen erénye, hogy a szerzője nem vádol, mellőzi a sértődött, ellenséges vagy megkeseredett hangot. A ma oly gyakori szenvedélyesen replikázó, személyeskedő közéleti stílus után üdítően hat a tisztességes megfogalmazás, tárgyilagos szemléletmód.

Bernolák Éva: Hittansztori? Egyházfórum, Budapest, 1994. 334. p.

EIGNER JUDIT

Korszerűsítési törekvések

a pedagógiai és pszichológiai tárgyak körében a debreceni Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskolán

A 20. század utolsó évtizedeiben folyó tanítóképzés tartalmilag két alapvető tendenciával szembesült szükségszerűen. Egyrészt folyamatosan figyelembe kellett vennie a közoktatás alapvető gondjait, problémáit és ellentmondásait, azt a szakemberszükségletet, amely jelenti az aktuális tanítói feladatok megoldására való felkészítést, valamint az alsó tagozatos munkában mutatkozó hiányosságok megszüntetésének vagy enyhítésének képességét. Másrészt az oktatási tartalom megújulása szempontjából minden szakterületen folyamatos tájékozódást igényelt a tudományos kutatási eredmények feldolgozása és elemzése.

Az oktatás korszerűsítésének szükségszerűsége.

A fenti társadalmi, szakmai, szükségletek mellett az 1980-as években az oktatásirányításban egy olyan értékes szemléletváltás jelentkezett, amely az 1985-ös oktatási törvény nyomán mintegy megnyitotta az útkeresések, innovációs törekvések kapuit. Így a tanítóképzés 1986-os tantervi irányelvei is utat nyitottak a szakmai, intézményi autonómia növekedésének, a pedagógusok szakmai innovációs szabadságának.

Az 1980-as években egyre gyarapodott a közoktatás helyzetét, benne az alsó tagozatos pedagógiai munka hatékonyságát elemző írások száma, s tér nyílott az alternatív, útkereső pedagógiai írások megjelenése, sőt az évtized végére a programok bevezetése előtt is. A társadalomban végbemenő rendszerváltás, szemléleti pluralizálódás és demokratizálódás szükségessé tette az oktatási tartalom ideológiai befolyásoltságának megtisztítását. Artikuláltabbá vált a közoktatás korszerűsítése, s ezen belül a tanítói munka szükségszerű megújításának, hatékonyabbá tételének sürgetése. A rendszerváltással járó gazdasági, szociális gondok a tanítói munkát befolyásoló szociokulturális hatások elemzésére irányították a figyelmet.

A felsorolt tendenciák részben tartalmilag, részben metodológiailag is szükségessé tették a pedagógiai, pszichológiai tárgyak oktatásának újragondolását.

A pszichológia oktatásának tartalmi és metodikai szemléletváltása

Az 1986-os tantervi irányelvek bevezetését előkészítő szakmai bizottság alternatív megoldásként javasolta a hagyományos – a tudomány strukturális rendszerét követő – tananyag-feldolgozást, illetve – *Keményné Pállfy Katalin* kezdeményezésére – a szaktudományi tagolódástól eltekintő, egységes témakörökben gondolkodó ismeretstruktúra szerinti tananyag-felépítését.

Tanszékünk pszichológia szakcsoportja a második megoldási módot választva, elsőként dolgozta ki az új rendszerű oktatási tartalom tantárgyi programját.

A struktúraváltást szemléleti okok alapján láttuk indokoltnak. A képzés hagyományos feldolgozási rendszerében is mindvégig törekedtünk a hallgatók komplex pszichológiai látásmódjának alakítására, pedagógiai gyakorlat iránti orientációjuk formálására. Sokszor úgy tapasztaltuk azonban, hogy a törekvések ellenére a hallgatók gyakorta az egyirányú ismeretelsajátítás zárt gondolkodási struktúrájában mozognak. Ezért láttuk szükségesnek, hogy a rugalmas gondolkodási módra magában az ismeretfeldolgozás rendszerében célszerű modellt nyújtanunk. A fenti gondolat jegyében nem tartottuk fontosnak a tananyag zárt félévi tagolását. A témakörök is átlépték a félévi határokat.

Az ismeretanyag új rendszerű feldolgozása szükségessé tette, hogy adott témakörben szintetizáljuk a pszichológia egyes szakterületeit.

Meghatározó elvünk a fejlődésfejlesztés integrált értelmezése volt, így a fejlődéslélektani ismereteket általános, pedagógiai, személyiség- vagy szociálpszichológiai összefüggésrendszerben tártuk fel. Izgalmas intellektuális élmény volt szembesülni a pszichológia egyes szakterületeinek eltérő logikai struktúrájával, illetve megkeresni az eltérő logikai rendszerek integrációjának gondolati vezérelveit.

Az új feldolgozási struktúra szükségszerűvé tette a hallgatók aktivizálását az előadásokon, valamint a szemináriumi programok átdolgozását. A szemináriumi feladatok köréből kiszorult a kiselőadási forma, s helyébe gyakorlati jellegű, demonstrációs, illetve vizsgálati feladatok kerültek az előadáson feltárt összefüggések, jelenségek konkretizálásának igényével.

Az új tantárgyi tartalom szükségszerűen magával hozta az elavult tankönyv félre tételét. A főiskolai könyvtár állománya egyben lehetővé tette, hogy követelményként fogalmazzuk meg a pszichológiai szakirodalom olvasását, az irodalmi forrás választhatóvá tételét. A hallgatók önálló tanulását forgalomrendszer-gyűjtemény és segédanyag kidolgozásával is segítettük.

Egy rugalmasabb szemléletű oktatáselemzésből szükségszerűen következhetett a hallgatók önállóságra, egyénileg eltérő érdeklődési szintjére épülő követelményrendszer megfogalmazása, amelyben kiszélesedett a választható feladatok köre. Így az önálló írásbeli feladat választhatóvá vált – tartalmilag illetve szintek szerint. Az első esetben adott volt a választható feladatok köre, a másodikban a kötelezően választható feladatok helyett a szemináriumi dolgozati formával, amely egyben az érdelődés szerinti választás, s az elmélyültebb, önállóbb témafeltárás lehetőségét hordozta. A kollokviumi tételek megfogalmazása is segítette a rugalmas és komplex tananyag elsajátítását, míg a szigorlati témakörök eleve több lehetőséget és logikai menetben történő ismeretfeldolgozást sugalltak.

Eddigi tapasztalataink szerint az oktatásban érvényesített struktúraváltás, s a mögötte érvényesülő dinamikus, rugalmas oktató szemlélet segíti a hallgatók nyitott, komplex, a tanítói munkában flexibilisebben érvényesíthető pszichológiai ismeretelsajátítását, a lelki folyamatok dinamikus feldolgozását. Ez a szemléletváltás legjobban a vizsga, különösen a szigorlatok során mutatott teljesítményekben tükröződik. A III. félév végére hallgatóink képessé válnak a feldolgozott ismeretek összefüggő „rendszerbeli elsajátítására" s az elsajátított ismeretanyag pedagógiai-gyakorlati szempontú értelmezésére.

Úgy véljük, hogy a pszichológiaoktatás innovatív megközelítésében a tartalmi megújulás szükségszerűen vezetett formai, metodikai innovációhoz.

A pedagógiai tárgyak korszerűsítése

A pedagógiai tárgyak tartalmi korszerűsítésének feladatai között tartottuk nyilván azt a tételt, miszerint a pedagógussá alakulás egész folyamatában központi szerepe van a neveléstudományi képzésnek. Az utóbbi években, az elmúlt évtizedekben a pedagógiai tárgyak között erős koordináció és bizonyos integráció valósult meg. Programunk lehetővé tette a nevelés- és oktatáselmélet párhuzamos, egymásra épülő – kísérleti formában integrált – oktatását, a főbb ismeretkörök problématörténeti megalapozását. A tantervi összefüggések közül külön is kiemeljük a pedagógiai tárgyak társadalmi, iskolai gyakorlatba ágyazódásának fontosságát. Az oktatók a változásokhoz igazították a tanítási módszereiket és a stúdiumokban feldolgozott ajánlott és kötelező irodalom jegyzékét.

A paradigmaváltás tanszékünkön is érvényesült, ennek megfelelően a nálunk folyó képzés, a modellnyújtás, az önállóság, a kreativitás, a kritikai szellem és tolerancia, az empátia válik elsődlegessé. A tanítói mesterségben fontos elem: a tanulás-információfelvétel metodikája, a csoport, a közösség szervezése, az értékválasztás lehetőségeinek megteremtése, az örömmel végzett tanulói tevékenység képessége, a gyermek fejlődése, a sikerhez juttatás élménye, a kommunikációs kapcsolatok létesítése, olyan tanítók képzése, akik közerműködnek a helyi pedagógiai rendszerek létrehozásában, képesek

a demokratikus nevelési stílus megvalósítására, a konfliktusmegoldási technikák alkalmazására, a reális értékelésre és célkitűzésre, az alkotó pedagógiai tevékenységre.

Munkánkban kihívásnak tekintettük az iskolaszerkezet belső tagolódásának változásait, a tantárgyi rendszer integrálódási lehetőségeit, az újabb és újabb tevékenységi formák beépülését az iskolai oktatásba, az alternativitás megerősödését a magyar iskolaügyben. Ennek igyekszik megfelelni a pedagógia tantárgy képzési követelménye is. A tárgy metodikai korszerűsítésében a szemináriumokon tudatosan és tervszerűen számoltunk a hallgatók életkori sajátosságaival, igényeivel, érdeklődésével, ugyanakkor figyelmünk a csoportok vitakészségére, problémaérzékenységére és csoportkohéziójára is irányult. Így építettünk a hallgatók élményanyagára (kiegészítő szeminárium) a gyakorlati képzés alapvető funkcióira és módszereire (gyakorlati szeminárium), a hallgatók kérdéseire (fakultatív szemináriumok) de sikeresek az összefoglaló, áttekintő és a szemléltető szemináriumok is.

A sokszínű munkaformák biztosítják, hogy az előadott, önállóan elsajátított elmélet és gyakorlat kapcsolata megvalósuljon, ezen belül is az egyes elméleti tételek alátámasztása, igazodása, esetleg előkészítése érvényesüljön. Ugyanakkor a készségek fejlesztését is fontosnak tartottuk, ezek között is a megfigyelési, gondolkodási, kritikai készség kialakítása, a speciális szakkészségek kifejlesztése, az előadói anyagátadási készségek kibontakoztatása.

A visszacsatolást segítő módszereink közül leghatékonyabbnak bizonyult: a folyóirattallózó, a vitaindító referátumok különböző témákból, a nevelési problémahelyzetek megoldása, a szemináriumi dolgozatok, a pedagógiai „kérdezés-felelés".

Főiskolánkon a gyakorlati tapasztalatszerzés egyik korszerű módja a szakmai kirándulás, ahol a diákok szembesülhetnek az oktatáspolitika jellemzőivel, az innováció tartalmi és formai elemeivel, a különböző pedagógiai szituációkkal, azok megoldási lehetőségeivel és az alternativitás változataival.

Tanszékünk hatékonyan közreműködik a pedagógiai gyakorlatok szervezésében és vezetésében. Modellünk lényege három alapgondolatban fejezhető ki:

1. az elmélet és a gyakorlat egymásra épülése;
2. a folyamatjelleg és a fokozatosság érvényesítése;
3. a gyermekprogramok megvalósítása.

Oktatóink segítik a kooperatív pedagógus-növendék viszony, az iskola demokratikus légkörének, jellemzőinek, a rugalmas tanítói magatartás, a konzultatív, kollegiális irányítási forma és a pedagógusok közötti eszmecsere, tevékenységcsere kialakítását.

Az V. félévben a hallgatók sávoktatásában választhatnak az egésznapos nevelés, a gyermek- és ifjuságvédelem, az osztályfőnöki munka, a bentlakásos intézmények pedagógiája, a projekt és az erdei iskola, valamint az alternatív pedagógiák, ifjusági mozgalmak témaköréből.

A témakörök oktatását segítik a tanszéken készített módszertani füzetek (egésznapos nevelés, osztályfőnöki munka), szöveggyűjtemények (alternatív pedagógiák, ifjúsági mozgalmak), videofilmek (alternatív pedagógiák, erdei iskola, bentlakásos intézmények) s a valamennyi témához kapcsolódó tanulmány (hazai és külföldi iskolákban).

A hallgatók a félév során differenciált feladatokat oldanak meg és dolgoznak ki: az egyes témacsoportokban csapatmunka folyik érdeklődési körhöz kapcsolódó dolgozatok, vizsgálatok, elemzések, beszámolók készülnek.

Munkánk gyakorlatorientált, a hallgatói szükségletre épít, s a tanítói mesterség kialakításának szerves részét képezi. Különböző megnyilvánulásokból következtethetünk, hogy a hallgatók az érdekes, aktivitásra ösztönző, szakmai munkájukat segítő és kiegészítő foglalkozásokon döntő többségben résztvesznek.

Az alkalmazott pedagógia tárgy tartalma és szervezeti megvalósulása

A tárgy tartalmát elnevezésének értelmében, az alapszigorlatig feldolgozott elméleti ismeretrendszer gyakorlat közeli adaptálása érdekében formáltuk tovább.

A IV. félévben a differenciált tanórai munka elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozunk. A közoktatás, s benne az alsó tagozatos munka legkritikusabb területének te-

kintjük a differenciált fejlesztés megalapozását. A differenciált pedagógiai tevékenység értelmezésekor egyaránt hangsúlyozzuk a tanulási zavar, alulteljesítés jelenségkörét és a tehetséggondozás szükségességét. Az oktatás módszertani megalapozása érdekében rendszeres óralátogatást szervezünk. A félév során minden hallgató egy – differenciált munka témakörét elemző – szemináriumi dolgozatot készít. A dolgozat tartalmazza a szakirodalom rendszerező feltárását és az adott probléma effektív vizsgálatát.

A szemináriumi dolgozatok témacsoportja:
a kisiskolás tanulócsoportok eltérő összetételének vizsgálata
– képességek,
– teljesítmény- és képességszint,
– a család szociokulturális háttere szerint;
az átlagos fejlettségi szinttől való eltérés tünetei:
– az alulteljesítés összefüggése a szorongással és önértékeléssel,
– magatartási zavar,
– tanulási nehézség,
– a jó teljesítés feltételei;
a pedagógusok véleménye
– a differenciált fejlesztésről,
– a tehetséggondozásról.

A tantárgyi tartalomról és szemináriumi munkáról kapott hallgatói vélemények alapján láthatóan szükséges a differenciált fejlesztés témájának kiemelt kezelése, több konkrét modellt nyújtó bemutató óra elemzésével. A szemináriumi dolgozat vizsgálati része világosabbá teszi leendő tanítóink számára egy-egy pedagógiai problémakör időszerűségének élmény- és evidenciaszintű belátását és felismerését.

NANSZÁKNÉ CSERÉPFALVI ILONA – SASSNÉ KISS GABRIELLA

A filozófia mint életművészet

Turgonyi Zoltán filozófia-tankönyve a maga nemében érdekes vállalkozás. Erényei és talán hibái is abban törekvésben érhetők tetten, amelyek a szerzőt arra késztetik, hogy inkább filozófiaelméleti, mintsem filozófiatörténeti munkát adjon közre. Ez az igény már a címből is kitetszik: a könyv borítóján A filozófia alapjai található, s csak a belső címlapon találkozhatunk a kisbetűs alcímmel: ...és történetének vázlata. Az írás tematikája is e célnak rendelődik alá. Az első rész tárgyalja a filozófia tárgyát, alapfogalmait, fő problémáit és felosztásának lehetséges fajtáit. A második foglalkozik a tulajdonképpeni filozófiatörténettel, ám a „fő áramlatok" kifejezés már az elején sejteti, hogy itt sem a kronológiai szigor és a részletes kifejtés fog érvényesülni, hanem a szerző által legfontosabbaknak és legjellemzőbbeknek tartott gondolkodási rendszerek bemutatása.

Turgonyi nehéz feladatot vállal magára, amikor megállapítja a helyes útvonalat, melyet a filozófiával épphogy csak ismerkedő fiataloknak követniük kell ahhoz, hogy az eszmetörténet labirintusában el ne tévedjenek. Ez az ösvény tele van buktatókkal, s az akadályok tudatosítása elkerülhetetlen a továbblépés érdekében. Turgonyi igyekszik az olvasó, a szellemi világban tájékozódni akaró ember elől félrehajtani e dzsungel indáit, de törekvése közben – önkéntelenül – maga is képez ilyeneket. Könyvének legelején feltételez például egy szubsztancia-fogalmat, amelyre minden egyebet fel kíván építeni, de nem fejti ki, hogy mit is ért alatta. Később – egy arisztotelészi rendszer keretein belül ám eme tény említése nélkül – ez ugyan megteszi, de csak munkájának 82. oldalán – tehát már

a „filozófiatörténeti" részben – utal arra, hogy milyen más elképzelések találhatók . Arisztotelésznél is – a szubsztanciával kapcsolatban.

Egy széles és napfényes tisztást nyit a szerző a filozófiatörténet aránylag korai szakaszán, ahol az utak összefutnak, illetőleg ahonnan elágaznak. Arisztotelészi-(neo)tomista álláspontról indul ki és ahhoz is tér vissza, a „katolicizmus hagyományos szemléletét" választva mércéül. Teológiai teleológiát művel, s ebből a szempontból rendszere valóban kerek, zárt egészet képez. Ez a szemlélet őt azonban – ellentétben pl. *Nyíri Tamás*sal –, sajnos, megakadályozza abban, hogy az adott kor és filozófiai irányzat saját fogalmi készletét használja annak vizsgálata közben, s magyarázó utalásaival inkább vissza, mintsem előrefelé lépjen. Ez készteti arra, hogy a preszókratikusokat *Arisztotelész*, a patrisztikát *Szent Tamás*, *Descartes*-ot, *Kant*ot, az egész újkori filozófiát *Karl Rahner* nézőpontjából szemlélje és illesse bírálattal.

Ugyanakkor gyakran elsikkadnak könyvében a fontos történések, újszerű gondolatmenetek. A filozófiatörténeti mozzanatokat Turgonyi igyekszik gyorsan letudni, hogy a „filozofálásra", az egyes gondolkodók eszméinek a helyes rendszerbe illesztésére vagy abból való kizárására térhessen át. Így jut Szokratészre mindössze egy oldal, Platónra másfél, Fichtére és Schellingre (együtt), valamint Nietzschére egy-egy, az enciklopédistákra fél bekezdés. A minisztériumi rendelet alapján az 1994/95-ös tanévtől kezdve választható tankönyvet mindez olykor nehezen tanulhatóvá teszi, ugyanakkor viszont – egységesítő szemlélete miatt – rengeteg fáradtságot megtakarít a diákoknak.

Szintén nem problémamentes, ám egyáltalán nem elítélendő, hogy Turgonyi láthatólag mindenütt két fő filozófiai diszciplínának, az ismeretelméletnek és az etikának biztosít elsőbbséget. Az előbbiben a – szerinte minden korszakon áthúzódó – „platonista", „nominalista" és pozitivista" világszemléletet próbálja cáfolni a gyakorlat és a józan ész nevében. Az az fajta transzcendentális, metafizikai „realizmus", amit Turgonyi Zoltán hirdet, a társadalmi és teista megalapozású erkölcstant hivatott alátámasztani. Elítélendőnek tekinti az újkori individualizáció, a hamis autonómia kialakításának folyamatát, mely vélemény szerint következetesen végiggondolva csakis szkepszishez és nihilizmushoz vezethet. Így nem csoda, hogy filozófiatörténete végén eluralkodnak az ilyen fejezetcímek: Az újkori szemlélet és nominalista előzményei; Az utolsó biztos pontok megkérdőjelezése; A relativizmus teljessé válása; illetve Az individualizmus és a relativizmus uralmának következményei stb. Turgonyi jó tomista módjára hirdeti, hogy az Isten-ismeret nem egyenlő az irracionális eredetű „puszta" hittel, hanem ésszel is megalapozott bizonyítékokkal rendelkezünk Isten létére és tevékenységére nézve. Ami nem lehet közömbös kérdés a számunkra, hiszen egész jelen- és jövőbeli sorsunk az erre adott válaszon múlik. A filozófia félrebillent szekerét helyrerakni tudniillik egyet jelent a társadalmi rendcsinálással.

Turgonyi szerint ugyanis egyenes út vezet a hitetlen gondolkodásmódtól az erkölcsileg semleges vagy éppenséggel erkölcstelen cselekvésig. „Ha mármost ezt a voluntarista Istent, lemondva a karteziánus istenbizonyításról, nominalista módon csak hittel tartom megközelíthetőnek, és a filozófiából kikapcsolom – írja –, akkor itt állok egy önmagában teljesen közömbös, és épp ezért tetszés szerint bármiféle erkölcsi normarendszerrel kiegészíthető világgal szemben ...így a legszélsőségesebb megoldások lehetségesek, az ököljog, az aki bírja, marja elv, a korlátlan és gátlástalan individualizmus hirdetésétől egészen a mindenkori hatalom... kritikátlan igenléséig, tekintet nélkül annak tartalmára..." Ilyen értelmében mutat utat a francia felvilágosodás a francia forradalom jakobinus szakaszában megvalósuló véres terrornak, a jogi pozitivizmus álláspontja pedig a fasiszta és kommunista államhatalom-felfogásnak. Amelyik rendszerben a relativizmus egyenértékű az individualizmussal, utóbbi pedig az egoizmussal, valóban kijelenthető, hogy az egyéni autonómia követelése veszélyes, hiszen ha „az életben legfontosabb az én önérvényesítésem, akkor csupán ennek akadályát fogom látni minden korlátozásban, függetlenül attól, hogy az mások szabadsága érdekében vagy egyéb célból történik." De ha a fenti fogalmakat nem kezeljük hasonló jelentésűeknek, ez a fajta gondolati ugrás legalábbis leegyszerűsítettnek nevezhető.

Úgy tűnik, Turgonyi Zoltán túl sokat vállal magára akkor, amikor a filozófia fő kérdéseinek bemutatása, megfelelő kezelése és történetének felvázolása mellett egyfajta egy-

séges gondolati sémát is óhajt nyújtani. Mi több, mindezt teljes természetességgel a társadalomszervezésben is hasznosíthatónak véli. Ez a beállítottság gyakran színezi át hangnemét enyhén profetikussá. A jelenlegi szellemi éra következtében „az egymás iránti kölcsönös tolerancia jegyében haladunk a társadalom pusztulása felé" – hangzik könyve utolsó oldalain az apokaliptikus kiáltás. S rögtön azt is megemlíti, hogy mit tehetünk a katasztrófa elkerülése érdekében. A menekülés egyedül „ember- és társadalomképünk radikális újragondolásával" lehetséges, „ami persze ... a *valódi* oksági összefüggéseket el- és felismerő (tehát a szkepszist elvető, *realista*), a racionalitást nemcsak a részletekre és eszközökre, hanem az *Egész*re és a *célok*ra is alkalmazó hiteles *metafizikai* szemlélet alapján képzelhető el" (kiemelések tőlem – Gy.I.).

Mindazonáltal nem lehet azt állítani, hogy Turgonyi vállalkozása alapjaiban elhibázott lenne. Kérdéseit valóban érdemes megfontolni, válaszait tüzetesebben szemügyre venni. Ha vitatásra is serkent olykor, (el)gondolkodásra mindenképpen – mi más is lehet egy filozófiával foglalkozó munka legfőbb érdeme?

A könyv egyes részletei is tartalmaznak nagyon hasznos újításokat. Figyelemre méltó például az, hogy az első – a filozófia tárgyával foglalkozó – rész fejezetei egy-egy, a címben is fellelhető kulcsmondat köré szerveződnek, melyek frappáns megfogalmazásai alkalmasak az érdeklődés felkeltésére és az adott probléma könnyebb megértésének elősegítésére. Van néhány filozófiatörténeti vonatkozás is, amelyhez szerencsésen nyúlt hozzá a szerző.Í gy pl. a platóni Akadémia története – a szkepticizmussal való összefonódás idejében *Szent Ágoston Vallomásai* felől megvilágítva – tanulságos adalék. Úgyszintén kiemelendő a hegeli dialektika és a marxi dialektikus materializmus kritikai igényű egybevetése, a marxizmus filozófiai lényegének összefoglalása, a modern metafizika keretein belül *Rudolf Steiner* tárgyalása, a könyv végén megtalálható néhány szemléltető ábra stb.

Turgonyi nem leplezi azt a szándékát, hogy minden kétséget kizáróan megmutassa nekünk: a filozófia jól használható a teológia és társadalomelméleti modellek megalapozásához, ámde lehetőségei korlátozottak. Az értelem által belátható igazságok csupán halovány másai a kinyilatkoztatottaknak, másrészről csak követetten tudnak segédkezet nyújtani ahhoz, hogy felleljük a létező világrendszerek közötti kívánatos „harmadik utat". De mégis horizontot nyit az ember előtt, hogy bármerre– -szabadon – kitekinthessen. És ha egy filozófiakönyv – a közvetlen megfelelések erőltetésének mellőzésével – képes arra, hogy az ember elméleti és gyakorlati mozgásterét valódi vagy lehetséges szerkezetében mutassa meg, legfontosabb feladatainak egyikét máris elérte: kapaszkodót adott ahhoz, hogy minden ember a saját sorsát élhesse.

Turgonyi Zoltán: A filozófia alapjai és történetének vázlata. Egyházfórum, Budapest, 1993. 284 p.

GYŐRFFY ISTVÁN

Vörösmarty és Jung

„Manapság nincs senki,
aki elég mélyre tudna hajolni."

A fenti idézet egy rabbitól származik. *C. G. Jung.* a következőket fűzi hozzá: „A válasz fején találta a szöget. Manapság mi, emberek, annyira el vagyunk telve saját magunktól, és annyira belebonyolódtunk saját szubjektív tudatosságunkba, hogy elfelejtettük azt a régi bölcsességet, amely szerint Isten főképp az álmokon és látomásokon keresztül szól. A buddhisták a tudattalan fantáziák világát, mint haszontalan illúziót elutasítják; a keresztények önmaguk és a tudattalan közé az egyházukat és a Bibliát helyezik; a racionalisták pedig még azt sem tudják, hogy a tudat nem jelenti a teljes pszichét." (1)

Vörösmarty 1826-ban véglegesítette a *Délszigetet*, ezt az eposz módjára formált szöveget. A töredék szót nem használom, mivel egésznek gondolom az írást. A töredék elnevezés mindenképpen befejezetlenségre utal, holott tekinthető lezárt egységnek is. A régészek által talált görög vázatöredék váza híján itt és most az egész. A váza, az egykori, csak rekonstruálható. (A töredék filozófiájára itt nem érdemes kitérni.) Maga a mű cselekménye is lezárt: valahonnan megérkezik Etele gyermeke, a végén pedig elindul átlépve a határfolyót. A két mozgás közt fejlődik a gyermek emberré. A *Délsziget* cím önmagáért beszél. Sziget: vízbe, mélységbe ágyazva. Amennyiben cím és mű között szerves kapcsolatot tételezünk fel, annyiban el kell fogadnunk azt is, hogy az írónak célja volt a helymegjelöléssel. Kár kutatni a kezdetet, a véget, a tengeren hánykódó gyermek előéletét vagy éppen a megpihenő főszereplő leendő kalandjait. Tekinthetjük egy valamiféle egész epizódjának, de önmagában állva mégsem szabad töredéknek hívnunk, hisz nincs benne *eltörve* semmi, a mű mint egy ív feszül a fövenyre sodródó csónak fenekén ébredő gyermek nyiladozó tekintetétől a lovával a folyón átkelő, majd pihenni térő vitéz lecsukódó szeméig.

Erre a megalapozásra szükség van, hogy a műhöz mint egész alkotáshoz ebből az irányból hozzá tudjunk nyúlni. Olvasásakor úgy tűnik, hogy nem egy jól átgondolt, szerkesztett, műgonddal „megköltött" írásról van szó, hanem sokkal inkább egy látomásról, álomról, azokról az isteni dimenzióval kapcsolatot teremteni tudó eszközökről, melyeket C. G. Jung említ tanulmányában. A költő az, aki a látomásokat képes megformálni. Minden ember alaptermészetével van dolgunk, nem idegen problémarendszerrel. Könnyebb a *Délszigetet* töredéknek mondani, mint visszatérni a látomások, az álmok szintjére. Az elemzőnek társsá kell válnia a művel, nem lehet csupán filológiai módszerekkel, aprólékos boncolgatásokkal közeledni egy alkotáshoz.

Vajon tud-e ki-ki a *Délsziget* lakójává válni, egyáltalán akar-e? Kétségkívül nem a leggyakoribb megközelítés, hisz a vélt objektivitás minimumra csökkenhet. Az irodalomban valójában ugyanazt fedi az objektivitás és a szubjektivitás kifejezés, mint megszokott kommunikációs rendszerünkben? A *Délsziget* megközelítésének egyik módszere a szubjektum objektív tudatlansága lehet? Visszatalálás? Csónakban, vízen ringatózó ébredező gyerekként.

Az álombeli képek és gondolatok pusztán az emlékezet fogalmaival nem magyarázhatók meg. Olyan új gondolatokat fejeznek ki, amelyek még soha nem érték el a tudatosság küszöbét. (...) Azért foglalkoztam álomelméletünk eredetével részletesebben, mert ez az a közeg, amelyből eredetileg a legtöbb szimbólum ered." (2)

Végig lehetne járni a *Délsziget* formákba, szavakba csomagolt képeit, és nagyító alá venni őket az elemző értelem magabiztosságával. Mégis ott az a kevésbé elfogadott kihívás, hogy „a költészet igazságai se kívánnak kilépni a metaforák fellegváraiból". (3)

Még általánosabban szólva, egyszerűen ostobaság azt hinni, hogy az álomértelmezéshez készen kapható, rendszerbe foglalt útmutatót használhatnánk, amelyet, mint egy kézikönyvet előveszünk, és a különös szimbólumokat kikeressük benne. Egyetlen álomszimbólum sem választható el attól az egyéntől, aki álmodja, és egyetlen álomnak sincs meghatározott, konkrétan egy értelmezése."(4)

Jung tanulmánya tehát rendszerezett tudásként jöhet számításba, az elemzőnek pedig egyénileg kell eljárnia, s ha elég bátor, saját belső világának igénybevételével gazdagíthatja az irodalmi témát.

„A primitív embert sokkal nagyobb mértékben irányította az ösztöne, mint „garanciális" modern utódait, akik megtanulták kontrollálni magukat. Ebben a civilizációs folyamatban fokozatosan elszakítottuk tudatos szféránkat az emberi psziché mélyebb, ösztönös rétegétől, sőt végül a lelki jelenségek testi alapjától is. Szerencsére ezeket az alapvető ösztönös rétegeket nem veszítettük el; a tudattalan részek maradtak, noha csak álomképek formájában tudnak megnyilvánulni." (5)

Vörösmarty létkérdésekre keresett válaszainak lényeges része az álomkeret, az *isteni* és *emberi* közti kapocs. Miután Etele fia bejárja a szigetet, hatalma alá hajtja, majd fegyvert ölt magára és elindul az ismeretlenbe: „Itt megeredt a ló, s amely folyam árja határúl / Foly vala általuszá, s partján megszálla urával."

Az ismertből lép ki – mit mi ismeretlennek mondunk – a sziget felől szemlélve, az ismeretlenbe – mi ellenben ezt mondjuk ismeretlennek. Nem kell kategóriáinkat átértékelni, de legalább tágítani?

A pszichologikus megközelítés kérdést állít elénk: tudunk-e íróasztalunknál vagy karosszékünkben ülve a költészet szigetére ringatózni, megülve a meditáció szelíd hullámverésén, haladva befelé, egyre beljebb, mert sajnos „manapság nincs senki, aki elég mélyre tudna hajolni".

Talán a nyitott szemű gyermek, talán a folyóparton álomba induló felnőtt, talán...

JEGYZET

(1) *Jung, C.G.*: Az ember és szimbolumai. Göncöl Kiadó, Budapest, 1993, 102.p.
(2) *Jung, C.G.*: i.m. 37., ill. 38. p.
(3) *Pilinszky János*: Összegyűjtött művei. Tanulmányok, esszék, cikkek. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 115.p.
(4) *Jung, C.G.*: i.m., 48.p.
(5) *Jung, C.G.*: i.m. 47.p.

KISS ANTAL

Kelet-európai gravitáció

Nem véletlen, hogy Perneczky Géza csak félig értelmezhető címet adott válogatott írásainak. A toronyból való zuhanás ugyanis csak a dolgok egyik oldala: a másik mindjárt a zuhanás kezdetekor joggal felmerülő kérdés: hová?

A kötet élén szereplő írásból rögtön kiderül, hogy a Torony, a boldogan-szabadon, ugyanakkor félve is elhagyott monstrum nem más, mint a nálunk negyven évnyi – de tőlünk egy kicsit odébb már hetven esztendőnyi – félresikerült utópia. *Tatlin* magasba törő szoborművének a gyakorlatban történő szomorú megvalósítása. Perneczky ennek a közös, kelet-európai zuhanásnak azokat az eseményeit dokumentálja most – 1983 és 1994 közötti esszéit, kritikáit gyűjtve kötetbe –, amelyek közvetve vagy közvetlenül a képzőművészethez kapcsolódnak. A korai toronyépítőkkel és toronybontókkal – akik közül kevesen értek meg békés öregkort –, vagy a két-három évtizede azt rendszeresen aláaknázókkal ugyanúgy foglalkozik, mint a kizuhanást ideig-óráig túlélő, mára azonban összeroskadt művészetpolitikai intézményekkel, a hazai modernekkel és posztmodernekkel. Megrendezett és elmaradt kiállításokkal, föl nem épített múzeumokkal és a semmibe pukkanó tehetségekkel, egyszóval azzal az ellentmondásos viszonnyal, amely az intézményesített képzőművészet és a működő, virágzó szubkultúrák között fennáll.

Szerencsés helyzetben, kicsit a kívülálló szerepében végzi Perneczky ezt a szubjektív számonkérést. Ő maga ugyanis már jóval a kollektív nekiveselkedés előtt „kiugrott" a toronyból. „Odakintről" – Nyugatról – másféle nagyításban és mindenképpen szélesebb összehasonlítási lehetőségekkel szemléli a dolgokat. Nem csak a gyorsan megfojtott szovjet avantgárd után támadt űrt érzékeli például sokkal pontosabban mint mi, de közelről tapasztalja a nyugati műtörténészek és a műkereskedelem rohamát a még föllelhető kincsek után. De a párizsi, düsseldorfi, amszterdami nagy kiállításokhoz is az outsider szemszögéből közelít – azzal a jellegzetes és kitörölhetetlen kelet-europai vágyódással, amely a kortárs kultúra elérhetőségének évtizedekig kínzó hiánya miatt, ha nem is valljuk be, mégis mindannyiunkban ott lapul. Ezzel az alázatos csodavárással ír *Andy Warhol, Joseph Beuys, Giacometti* vagy *Van Gogh* európai tárlatairól, és miközben nagyfokú vizuális érzékenységével és rendszerező gondolkodásával képes elszakadni a me-

rev esztétikai kategóriáktól, tárgyilagosan beszámol egy-egy művész hatástörténetéről is. Egyfajta kortárs kultúrtörténet bontakozik ki ekképpen az írásaiban. Röviden szólva: Perneczky mindazt megírja a modern művészetről, ami számunkra, megfelelő külföldi szakirodalom vagy anyagi források és a tisztánlátás hiányában még ma is elérhetetlen.

Persze azok az esszék a legérdekesebbek, amelyek a magyar avantgárddal foglalkoznak. *Háy Ágnes, feLugossy, Halász Károly, Megyik János* dédelgető vallomásokat kapnak a műveikről szóló kisebb írásokban. Ezt a fejezetet két nagyobb lélegzetű és jelentőségű írás keretezi. Az egyik a kiüldözött *Halász Péter*-féle társulat, a későbbi Squat Színház keltette lírai emléktöredékek tárháza, afféle magánemberi rajongás és posztmodern létszínház-értelmezés, a toronyból való zuhanás állandósulásának megkapó próbafogalmazványa. A másik tanulmány a hazai avantgárd pápájának, *Erdély Miklósnak* működését foglalja össze, azzal a mindjárt az elején olvasható megjegyzéssel, hogy „kár fáradozni a megértésével".

Nem ez az egyetlen fricska a kötetben – nem az olvasó, inkább – a „szakma" felé. Perneczky előszeretettel vonja be a magasművészet körébe a graffitit és taszítja ki onnan az elhíresült művészakciókat. Teheti, hiszen pontosan tudja, hogy a modern utáni művészet egyedül a személyes hit fennhatóságát tűri meg. Értékelés helyett tehát hittel teli vallomást és ellenpárját, a kételkedő kérdezősködést választja. Rákérdez például arra, hogy miért bizonytalanodott el a korábbi a korszakos jelentőségű alkotásokat felismerő érzékünk. Vagy hogy mennyire absztrakt az a kapcsolat, amely a művészetet a pénzhez láncolja. Beszámol a nagy nyugati múzeumok „lényegfelismerő" mammutkiállításainak eszmei és gyakorlati hátteréről. Szomorú iróniával sztorizik a kortárs művészeti élet bucskáiról. Például arról az ijedtségről, amely rendre eléri a volt orosz gyűjteményekből ma kiállító múzeumokat. Az egykori, cári időkben kisemmizett tulajdonosok leszármazottjai ugyanis, amint a kincsek kijutnak Nyugatra, azonnal bejelentik igényüket a szovjethatalom által elrekvirált családi vagyonra.

Ilyen hát a helyzet a toronyból való zuhanás után.

Milliókat érő műtárgyak gyűjtésmódja és főleg rablása teremt állandó konfliktushelyzetet és érdeklődést az európai képzőművészetben. Közben művészek sora, egész mozgalmak tűnnek el a politikai változás helyébe lépő szegénység fekete lyukában. És miközben a szerző utópikus tanulmányt ír *Hogyan építsünk múzeumot* címmel, saját magán is mulat. Ez a mondat ugyanis – s ezt ő is tudja – magyarul, sajnos, nem is értelmezhető. A kortárs magyar képzőművészet például szentendrei mosókonyhák padlóján fekszik. Illetményrendszer híján egyetlen mentője, számontartója, ápolója mindennek maga a kritikus lett. Perneczky könyvével, írásaival ez ügyben mindent megtesz, amit csak lehet.

Perneczky Géza: Zuhanás a toronyból. Válogatott írások 1983-1994. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1994.

SZEGŐ GYÖRGY

Maurer

Maurer. Ilyen rövid címe van *Dieter Ronte* és *Beke László* közös könyvének, amelyet a Present Time Foundation adott ki Budapesten, 1994-ben. Ez a cím két magyarázatot kaphat. Egyrészről a könyv három nyelvű, a német éppoly egyenrangú szövegközlést kap a magyarral Ronte tanulmányánál, mint az angol Beke László írása mellett, s Maurer saját szövegei mindhárom nyelven olvashatók. Nos, ez a többnyelvűség indokolhatta, hogy a címlapon csak a családnév legyen. Másrészről ez a címválasztás arról is árulkodik, hogy igazán arra számítottak a forgalmazással kapcsolatban a könyvet kiadók, hogy olyanok lesznek a könyv iránt érdeklődők, akik számára ez a név már fogalom. A jelen írásommal ezek körét szeretném bővíteni.

El kell áruljam már a bevezetőben: elfogult vagyok Maurer Dórával kapcsolatban. Neki köszönhetem ugyanis egyik nagyon emlékezetes film-élményemet: a Térfestést. Maurer 1982-ben Alsó Ausztriában Buchberg Várkastélyban kifestett egy toronyszobát. A film a festés fázisait, valamint a végeredményt mutatta be. A filmből az derült ki, hogy a Maurer-féle geometrikus rendszerű festéssel olyan anti-illúziót lehet létrehozni, amely teljesen lehetetlenné teszi a térfelismerést. A kifestés során a valóságos térnek olyan „negatívját" (?) állítja elő, amely az eredeti térérzetet teljesen megszünteti. Síkot érzékelünk, s azon csodálkozunk, hogyan lehet, hogy mégis tudunk benne közlekedni. Valóban nagyon különleges élmény volt. A könyv írott forrásként rögzíti (egy 1982-es, a művész által írt katalógus bevezetőjéből vett idézet közlésével), hogy Maurer célja az volt, hogy „mechanikus-racionális úton abszurd téri helyzet jöjjön létre".

Az teljesen nyilvánvaló, hogy az előzőekben leírt hatáshoz nem lehet teljesen véletlenül eljutni (mégha van is a folyamatban a véletlennnek szerepe, éppúgy, mint életünk bármely más mozanatában). A kastély térfestését pontosan ki kellett találni, s a tökéletes vizuális hatást gondos szakmunkával meg kellett valósítani. A kiinduló pontot tehát a gondolat jelentette, s az eredményt nem a másként-nem-lehet típusú látvány adta, hanem az a téri illúzió hordozta, amelyet helyesebben talán anti-térnek nevezhetnénk. Ezt a folyamatot bemutató film volt az oka annak, hogy a könyvet is nagy várakozással vettem kézbe. Nem csalódtam.

Maurer Dóra tevékenysége a könyv átolvasása során nagy vonalaiban kibontakozik előttünk. A Dieter Ronte-féle szöveg, mint a könyv első fejezete Maurer művészetének mintegy elméleti alapvetését adja. Azaz megírja, milyen művész- és művészet-fogalommal boldogulhatunk, ha Maurer művek befogadására törekszünk.

„A művész az ismeretelmélet hordozójává válik, felismeréseit vizuális formában megfogalmazó kutatóvá..."

Maurer „nem a reprodukció kényelmes útját járja, hanem a megismerését... (nála) a művészet alapvető értelmi tevékenység, kutatás, eddig ismeretlen lehetőségek feltárása..."

„A művészet ágens, akció, felismerhetővé tevés, megmutatás, felszólítás, hogy más tapasztalatok, más látásmód alapján másként gondolkodjunk."

„Maurer Dóra par excellence az, akit századunkban avantgard művésznek nevezünk, aki történelmi idézetek, ironikus reflexiók, a new sensibility vagy a nyolcvanas évek eklekticizmusa nélkül, elvi síkon és teljes radikalizmussal folytatja párbeszédét a múlttal."

Ronte szövegeiben nagyon sok a vitára serkentő állítás (amint az előző mondat „mellékes" kijelentése arról, hogy kit nevezünk par excellence avantgard művésznek), de ez a mi nézőpontunkból nem jelent mást, mint azt, hogy Maurer Dóra szigorúbb művész, mint amilyen kommentátor Ronte. És ami ennél még fontosabb: a művésszel kapcsolatosan észrevételei fontosak, legfeljebb néhol túl általánosak. Azaz, ha valaki „naív olvasóként" veszi kezébe a könyvet, úgy, hogy nem ismeri Maurer művészetét, s nem előbb nézi meg a könyv képi információit, hogy azután Ronte szövegével párhuzamosan is utánalapozzon az aktuális vizuális anyagnak, akkor bizony sokszor a levegőben marad egy-egy állítás. Nyilván ezért is választotta Maurer azt a könyvszerkesztési technikát, hogy egyes képtípusokról saját szövegeket is beillesztett, amelyek anno katalógus-szövegként, vagy kiállítási szóróanyagként már megjelentek, épp azzal a céllal, hogy a mindenkori naív nézőnek segítsenek értő képszemlélővé válni.

A könyv harmadik típusú szövegének szerzője Beke László. Róla tudni lehet, hogy a művész alkotásaival több, mint két évtizede foglalkozik, figyelemmel kíséri a pálya alakulását, az új művek keletkezését. Kommentárja ebből a nézőpontból íródott, s ez hitelesíti az olyan mondatokat, miszerint: „Eredetileg arra gondolt (mármint Maurer – Ch.B.), hogy a számára kedves, apró tárgyakat többször egymás után lepréseli ez az eltolódás-műfaj keletkezése, egyszersmind az elrejtések és az új típusú grafika kapcsolatának magyarázata." Azonban Beke sajnos már az írás legelső szakaszában elhárítja magától a monografikus elvárást. Nincs tehát ebben a szép és tanulságos kötetben Maurer monográfia, habár Beke László írása közel jár ahhoz, s ezáltal nagyon komoly alapozást jelent egy monografikus igényű munkához.

A könyvből ennek ellenére kirajzolódik a Maurer-profil. Megtudhatjuk belőle, hogy miután 1961-ben elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát egészen 1966-ig rézkarcokat készített „az érzékenység megmutatása és elrejtése" (Beke) jegyében, amelyeket azon évben a Dürer Teremben bemutatott. A kritikusok felfigyeltek a kiállításra. Majd Maurer ösztöndíjat és férjet talált magának Bécsben, s 1968 óta „kétlaki", Bécsben és Budapesten lakik és dolgozik. A 60-as, 70-es évek fordulóján azután szinkronban a tudományos életben is felbukkanó strukturalizmussal, Maurer konceptuális művészettel kezd foglalkozni.

A következő rövid idézetre a Dieter Ronte-féle szövegben bukkanhatunk: „A Schwechat, egy kisebb Bécs környéki folyó árterületén 1970 májusában a munkások festékmaradványokat és más hulladékot borítottak ki... (Az árterületet) Maurer Dóra Gáyor Tiborral (férjével – Ch.B.) keresi fel. Nem érintetlen természeti szépségek után kutatnak, mint a romantikus kor művészei, hanem világukat, környezetüket járják be kritikus szemmel. A kiborított festékmaradványok láttán fényképezni kezdenek... A közeli felvételek nyombiztosítások...A környezeti baleset így optikai eseménnyé válik..."

Majd Maurer saját szövege 1975-ből: „(a mozgás, az idő, az eltolódás vizsgálatához) személyes mozgásvágyam vezetett el 1966-ban. A mozgás változást, egzisztenciális változást jelentett számomra... 1968-70-ben még a legkülönfélébb mozgásokat vizsgáltam: anyagok változásait (száradás, szivárgás), természeti jelenségeket (szélmozgás, áradás), helyváltoztatásokat (esés, járkálás), gesztusokat (lövés, rombolás). 1971-72-ben már kevésbé érdekeltek ezek a vehemens mozgások, minimális eltolódásokkal, mozgásvariációkkal foglalkoztam."

Az *eltolódás* mindenesetre kulcsfogalom Maurer művészetében. Hiszen sokmindent lehet eltolódásként értelmezni: a struktúra-átalakulásokat éppúgy, mint a növekedést vagy a hírtorzulást. Ez a fantasztikus bőség azonban nemhogy zavart okozott volna Maurer elképzeléseiben, sőt, arra ösztönözte, hogy egyre kisebb részegységet vizsgáljon, de azt minél alaposabban. Ennek következtében tiszta és világos maradt a célkitűzés és a cél megvalósítása egyaránt. S ami még nagyon lényeges: Maurer művészete nem lett száraz, unalmas, inkább szórakoztató mindazoknak, akik szeretnek a szellem játékos ösvényein kalandozni. *Baumeister*re hivatkozik: "Az eredeti művész elhagyja az ismertet és a tudást. A null-pontig hatol. Itt kezdődik fölöttes állapota." S teszi mindezt azért, hogy a nézőjére az aktív megfejtő szerepét oszthassa, hogy így vonja be az alkotásba.

Már 1972-től kezdve találkozunk nála matematikai alapon konstruált képépítési eljárással. Ezeket *Mennyiségtáblák*nak nevezte el, a mágikus négyzetek problematikáját kutatta bennük. Majd (véleményem szerint) a matematikai szempontból legizgalmasabb sorozata is elkezdődött: a *Széttolt négyzet, avagy 5-ből 6*, és társai. E műsorozatnak az a lényege, hogy segítségül hívja a Fibonacci számsort, s annak jegyében ritmizál bizonyos elemek közötti távolságot. A távolság növekedésével átértékelődik a mi van mivel együtt kérdés.

Fantasztikusan izgalmas lehetőséget vet fel a *Reverzibilis és felcserélhető mozgásfázisok* című fotósorozata is. Itt azt érzékelteti, hogy ugyanaz a fénykép jelentheti egy mozgás kiinduló vagy bezáró állapotát, s annak ismeretében, hogy mi volt előbb, s mi van később, ugyanaz a felvétel egészen más tartalommal telítődik.

Nem véletlen, hogy ezekkel a gondolkodási problémákkal Maurer a filmkészítéshez fordul, hiszen ezek a kérdések filmi kérdések is. Nem csak a bevezetőben már említett Térfestés fűződik a nevéhez, hanem a Balázs Béla Stúdió további olyan művei, amelyek a vizualitás gondolkodásra serkentő lehetőségeit aknázzák ki: a *Relatív lengések* (1973-75.), *Megtanult önkéntelen mozgások* (1973), *Triolák* (1975), *Timing* (1973-80.), *Kalah* (1980).

Még két dologról szeretnék szólni, bár már túlléptem azt a terjedelmet, amelyben a szerkesztővel megállapodtunk. Az egyik, hogy bár nem vitásan az avantgard szelleme vezérli Maurert, mégis (és ez nagyon érdekes!) a Ronte-féle szöveg mellé helyezve érvényesen tud Leonardora hivatkozni. „Minden felismerésünk érzékeléssel kezdődik.", és „Az érzékek földiek, az értelem, ha szemléli őket, rajtuk kívül áll.", továbbá „A tapasztalásból kell kiindulnunk, hogy megismerjük a törvényt.". Ronte vonja le Maurer művészetéből azt a következtetést is, hogy Maurer művészetében a „husserli gondolathoz

csatlakozva" az alkotás ideává tevő aktussá lesz, azaz ahhoz használ a művész formai és anyagi ideákat, hogy felmutathassa az ideák ideáit.

A másik dolog, amiről meg kell még emlékezzek, Maurer fotogramjai. Ezen belül készült egy sorozat, amely a Fényzsilipek címet viseli. Ezen művek talán a fizikusok érdeklődésére tarthatnának különösen igényt, ha nem lenne kézenfekvő, mondhatnám banális a megoldásuk egy fizikus számára (az oldalról érkező fény útját kis lapocskák állják el, s így a fény „megakad" a zsilipeken). Viszont épp ez az érdekes, hogy a természeti jelenség szintjén már közhelyes jelenségről emlékezetesen SZÉP képeket készít Maurer. Ezért mondhatja azt tanulmánya végén Beke László: „megteremtett egy új, egyéni mozzanatokban bővelkedő és környezetünk egyre több vonatkozására kiterjedő vizuális világot... (amelyben)...a rendcsinálás racionális vágya helyet biztosít mindenfajta emberi érzékenységnek, gyengéd tárgyilagosságnak a tudományos igény egyfajta várakozó optimizmusának.

CHIKAN BALINT

A varrógép és az esernyő véletlen találkozása a boncasztalon

A szürrealizmusról

Mint minden valamirevaló, jelentős mozgalom képviselői, jelentkezésükkor a szürrealisták is ősökre és elődökre hivatkoztak. A régmúlt időkbe nyúltak vissza, felmutatva az életérzésükkel rokon művészeket, és az övékével hasonló vonásokat fedeztek fel az emberi kultúrtörténelem különböző szakaszaiban.

Legelső ősüknek a görög *Hérakleitosz*t tartották. főként ezzel a mondásáVal nyerte el rokonszenvüket: „A víz nedves láng." Az elődök közé sorolták a későbbi századokból *Swift*et, *Sade márki* és az angol sötét regény képviselőit: *Walpole*-t, *Racliffe*-t, *Lewis*t. A régebbi irodalmi irányzatok közül a szürrealizmus a leginkább talán a romanticizmushoz kapcsolódik, ami nem meglepő, hiszen a két életérzés rokon, amennyiben lázadást, tiltakozást sugall a fenálló renddel és a valósággal szemben. Az is hasonló a két mozgalomban, hogy ez a magatartás vagy életérzés megnyilvánulhat haladó vagy reakciós tartalommal, s a kettő nagyjából keveredik egymással.

A romantika hőskorából *Novalis*t tartják magukénak misztikus halálvágyáért, regényes éjkultuszáért. Rajta kívül *Hölderlin, Achim von Armin, Blake* és *Coleridge* nyerte el tetszésüket. Ugyancsak elődként tartották számon a szimbolista *Baudelaire*-t, de csak az erkölcs terén, valamint *Rimbaud*-t, akinek romboló lázadása és alkímiája a szürrealista mitológia két alappillére lett. Az elődök közül kevésbé ismert név *Lautréamont*, azaz Isidore Ducasse, kinek szépségeszményét a címben feltüntetett mondása tükrözi!

A szürrealista mozgalmat az irodalomban három nagy port felvert izmus előzte meg. Míg a futurizmushoz szinte semmi köze sincs, s az expresszionizmushoz is vékony szálak fűzik, a dadaizmus közvetlen elődje volt, s a két mozgalom kezdeti szakasza nemegy tekintetben majdnem fedi egymást, időrendben szorosan követik egymást. A futurizmus és a szürrealizmus között *Appollinaire* az összekötő kapocs, éspedig a központozás elhagyása, meghökkentő képalkotásai és a nyelv korlátlan önmozgása révén. Preszürrealista elemeket rejt magában *Saint-John Perse* életműve is, ha dús képzeletével átszőtt merész eszmetársításait, a valóságot önkényesen vagy inkább alanyian átértékelő hajlamáért vesszük figyelembe!

Viszont a szürrealizmus igazi szülője mégiscsak a dadaizmus, amely 1916-ban jelentkezett. A fegyverek ijesztő ropogása, a vérözön közepette született, de amikor létrejött a

béke, megkezdődött a forradalmi hullám visszahúzódása, és átmenetileg helyreállt a tőkés rendszer egyensúlya, talaját vesztette a felelőtlen handabandázás és átkozódás. De mikor született meg a szürrealizmus külön, önálló mozgalomként? A legkézenfekvőbb az lenne, ha azt válaszolnánk: 1924-ben, amikor napvilágot látott a kiáltványuk! Ez a dátum azonban nem lenne helyes, mert az igazság az, hogy a szürrealizmus a dadaizmussal egy időben, vele párhuzamosan is létezett. A leghelyesebbnek az öt évvel korábbi keltezés látszik elfogadhatónak, hiszen ekkor jelent meg az első valóban szürrealista mű, a *Les Champs Magnétique* (Mágneses terek), *Breton* és *Soupault* írása 1919 őszén a Litterature című folyóiratokban!

A szürrealizmus gyermekkora az álom korszakát jelenti. A freudi pszichoanalízis nyomdokain járó André Breton rendkívüli jelentőséget tulajdonított az álomnak, s többé-kevésbé azonosította a költészettel. Érdemes itt megjegyezni, hogy a szürrealisták a freudizmus felfedezéseit elég önkényesen értelmezték, a lélek torzulásait nem beteges jelenségnek vélték, hanem idealizálták, és költői nyersanyagot vagy már kész poézist láttak bennük. A pszichoanalízis gyógymódját, a szabad asszociációt költői eljárássá, önműködő írássá lényegítették. Az álomszédület szülte a szürrealisták legjelentősebb írástechnikai leleményét, az ún. "écriture automatique"-t, azaz a szabad képzettársítást! De az önműködő írás divatja elég hamar elmúlt, s bár kezdetben a mozgalom hívei ujjongva lelkesedtek érte, rövidesen kiderült, hogy nem is egészen az ő találmányuk, és hogy nem is igazi automatizmusról van szó, és a legsikerültebb szürrealista alkotások nem ennek révén váltak ismertté, hanem merész képalkotásuk által.

A szürrealizmus hőskora kb. 1919-től 1924-ig tartott. Akkor érte el tetőpontját, amikor 1924-ben megjelent André Breton szerkesztésében a szürrealizmus kiáltványa. Ez egy nyolcvan oldalas filozófiai irat, a hozzá csatolt *Poisson soluble* (Oldodó hal) szöveggel együtt lényegében egy kétszáz oldalas kötet! Ezzel párhuzamosan indult az irányzat első folyóirata, a La Révolution Surréaliste (A szürrealista forradalom) is. A szürrealisták forradalmároknak vallották magukat, de a társadalmi változásra vonatkozó magatartásuk erősen idealista és anarchista jellegű volt. A csoport nem volt egységes sem szervezetileg, sem eszmeileg, inkább csak a tagadás és felháborodás kifejezőinek bizonyultak.

1919-ben jelent meg a szürrealizmus második kiáltványa. Ebben a következőképpen fogalmazták meg a mozgalom lényegét: van a szellemi életnek egy pontja, ahol az életet és a halált, a múltat és a jövőt, a valót és a képzeletbelit már nem ellentétesen észleljük. Ennek a pontnak a meghatározása a szürrealizmus lényege. Ebben a manifesztumban szeszélyesen szakítanak a hajdan magasztalt elődökkel, s ekkor csatlakozik hozzájuk *Salvador Dali* és a filmrendező *Luis Buñuel*.

A harmincas évek kezdetén Breton egész tekintélyét s minden ügyességét latba vetette, hogy a mozgalom ne hulljon szét! Azonban csak rövid ideig sikerült tartania az egyensúlyt: a politikai nézetkülönbségek és a fokozódó gazdasági válság kiélezte a helyzetet az értelmiség körében is.

A mozgalom hatása és ereje egyre gyengült, a második világháború után pedig rohamos hanyatlásnak indul. Ennek ellenére - a néhány új taggal gyarapodó csoport megpróbál újra a felszínre kerülni, de mihamar bebizonyosodik, hogy a hajdani nagy megmozdulások korának végleg befellegzett.

A tiszavirág-életű lapocskák, a változatlanul tovább tartó belső torzsalkodások, a számottevő sikerre szert tevő művek hiánya kétségtelenül a hanyatlást jelzik. Ennek ellenére a szürrealizmus nem múlt el nyomtalanul, hanem még ma is él, búvópatakként továbbra is mélyen átitatja a földet.

A szürrealizmus tágabb értelemben véve filozófiai felfogás, amely céljai eléréséhez a művészeteket és az irodalmat használja föl. Híveinek eredeti szándéka szerint a költészet nem más, mint eszköz: egyrészt a megismerés, másrészt a cselekvés eszköze! Esztétikájának legfontosabb fogalmai a humor, az álom, az őrület, a csodálatos és a fantasztikus, az önműködő írás, valamint a szürrealista kép.

A szürrealizmusról ma sem lehet múlt időben beszélni. Egyes elemei feltűnnek jelenlegi alkotásokban is, így jelenvalósága művelődéstörténetünkben állandóan megújuló folyamatnak tekinthető!

SALLÓ LÁSZLÓ

A Gaia-komplexus

Jegyzetek Luc Ferry Új rend: Az ökológia című könyvéhez

Eszmék sokasága áramlik felénk Nyugatról viharos gyorsasággal. Az elmúlt ötve-százötven év szellemi történeteit most napokba, hetekbe szúfolva kapjuk és fogyasztjuk. Még az is megtörténhet, hogy ebből a nagy összevisszaságból, szinkretista és elektikus kavargásból kicsapódik a sohasemvolt magyar filozófia. (Egyelőre azonban ez egy értelmetlen szókapcsolat, éppúgy, mintha szőrős tojásról beszélnénk.) De a jóból is megárt a sok.I Bármilyen csinnadrattával vonult is be Schopenhauer és Derrida, Spengler és Heller Ágnes, Steiner és Habermas, Nietzsche és Foucault, Arisztotelész és Hamvas Béla (esetébe Dunapentelét is hazánktól nyugatra kell keresnünk) az elhagyott színpadra, hiába ujjongtunk eleinte minden pillanatban, ma már ásítozunk és eltompultunk, minden jobb meggyőződésünk ellére. Hiába, egyszerűen lehetetlen követni a jelenetenként újrakezdődő darab cselekményét, a másodpercenkénti katarzisokat a szerelőnkénti külön világértelmezéseket, a tragédiák, szatírák, himnuszok, nihiliádák és bohózatok szövevényét. Hunyorgunk, hogy lássunk és értsünk valamit a vakító színpadon, hogy ne zavarjanak az idegbajos függönyök, a folyton változó díszletek. űlünk és félő, megint nem történik velünk semmi.

Ha most azt írom: mély-okológia, azt hihetik, a Duna medrét óvnám a szlovákoktól, vagy a föld alól előkerült szovjet méreg-hagyaték miatt aggódom, vagy épp a háztartási hulladék földbe gyömöszölése keserít el. Pedig mélyebben fekvő dolgokról van szü. A mély-okológia is a szellemi színpadon ágál, kicsit takarásban van, de francia elemzője szerint nagyon ambíciózus gondolat. Szándékai szerint hamarosan övé a főszerepe, s nem kevesebbről ábrándozik, mint hogy lejátsszon mindenkit a dobogóról, s egyetlen, klasszikus, egész életet betöltő eszmévé váljon egyáltalán nem klasszikus tartalommal.

Ismerhetjük már valamelyest a mély-ökológiát, ha nem is hallottunk róla. Fellelhető sok környezetvédő, természetvédő, állatvédő aktivista elszántsága mögött. Az a lappangó gyűlölet, melyet a nemes törekvéseik iránti érzéketlenség vált ki belőlük, az az észrevétlen gőg, amit a közömbösökkel vagy tudatlanokkal szemben élnek át, egy-egy érzelmi lépcső az emberi világban értelmezett ökológiától az ökológiában értelmezett emberi világ, azaz a mély-ökológia felé.

Bebeök János bizarr akciói és szövegei közvetlen mély-ökológiai ihletettségűek. Gyökeres fordulatot követel tőlünk romantikus, prófétai hevülettel világképünk és életmódunk tekintetében egyaránt. Nyilvánosan ketrecbe záratta magát, hogy az élővilággal szembeni emberi eljárások ellen tiltakozzon, s hogy világos legyen, mi vagyunk rács mögött itt kívül, s ő a szabad ott bent, ha csak alkalmilag is. Úkológiai eposza siker volt ugyan, de mégis, mintha extra irodalmi bravúrt művelne, nem pedig teljességigényű ideológiát. Elképzelem őt egy tájban, fákkal, bokrokkal, virágokkal, állatokkal, mintha Lukács Györgyöt látnám vörös katonák körében.

Ismerős lehet a mély-ökológia saját kiismerhetetlen és irányíthatatlan új érzékenységeink révén is. Kutyák és macskák tömege lepte el lakótereinket és környékét. Gyakran okoz ez kellemetlenséget, kárt, néha már tragédiát is. A „haszontalan" háziállatok iránti ugrásszerűen növekvő igény mögött a természettel – és az emberi természettel – megromlott kapcsolat helyreállításának bizarr igénye van. Ez is a mélyökológia egyik szilánkja. Amikor aztán a macska, a kutya, a papagáj, az aranyhal, a teknős, a hörcsög, a sün egy-egy helyzetben, vagy helyzetek sorozatában az egyéni értékrendben egyre előkelőbb helyre kerül, amikor az út szélén strázsáló gazdátlan kutya lesz Diogenész, mi meg a barbár nagysándorok, amikor ezekkel a lényekkel keletkező konfliktusok során a régi cselekvési minták csődöt mondanak – valamiért nem tudunk dönteni ezeknek az állatoknak a sorsáról azzal a „természetes" önzéssel, mely ránk hagyományozódott –, akkor ez

már a mély-ökológia felé utaló érzékenység. Amikor a légycspó is elbizonytalanodik, amikor a pókot nem tudjuk kitenni a hidegre, amikor már a szomszédasszony sem szívesen vágja el a tyúk nyakát, amikor a húsételek váratlan lelki problémát okoznak, akkor a mély-ökológia lelki alapozása már megkezdődött.

Gyanakodva vesszük kézbe a kozmetikumokat, zavartan nyeljük a gyógyszert, vajon hány állat kínzása árán készültek el; elvisszük a vízaknában talált békát a tóhoz. Diákjaim rémülten tiltakoznak az elvadult diákotthoni kert civilizálása ellen. Az állatkert mai látásunk szerint már nem egzotikus világ, hanem fegyenctelep. s így tovább. Sok-sok ökológiai gesztusunk van, s ezek mintha tudatalattink reminiszcenciái volnának, tétova vágyak egy valahai harmónia után.

Persze közben szeméttermelésünk mindennap megdönti az előző nap rekordot. Az erdők, a vizek egyre szennyezettebbek. Az élővilág pusztítása is jól halad. Sőt, a természet iránti új érdeklődésünk, érzékenységünk számlája is többnyire a természetet terheli. A kiskertek és nyaralók milliói, a kiautózások útvonalai és terepei is mind-mindt a természet szabad tereit szűkítik, önzésünk iménti áldozatát ezúttal szeretetünkkel nyomorítva. A szegény átvállalja környzetszennyezés lelki terhét és fizikai következményeit a gazdagoktól, manapság már ebből is meg lehet élni. A pazarló és mohó civilizáció egyre kényesebben ügyel a látszatokra. Hát efféle ellentmondásokból sarjad a mély-ökológiai gondolkodás igénye.

A mély-ökológiának feltételezhető egy nem tudatos kulturális motívuma is. Kinek nem olvastak gyermekkorában afféle mesét, melyben Tökfilkó királyfi barátságos a hangyákhoz, nem engedi okos bátyjainak, hogy szétrúgják a hangyabolyt, nem engedi nekik lelőni a vadkacsákat, megvédi a méheket a kiifüstöléstől, tehát csupa ostobaságot művel, de a mesében mindez jóra fordul. Olyan feladatokat tud megoldani védencei segítségével,, melyek emberi képességekkel megoldhatatlanok volnának, így hát ő nyeri el a királykisasszony kezét. Tökfilkó lesz a hős, okosabb az okosaknál. Ha ezek a történetek ki is hullottak a felnőtt emlékezetünkből, vagy épp sejtelmünk sincs, miről is szólt a mese, ha bajba kerülünk, márpedig ezt a bajt elég nehéz nem észrevenni, hogy itt most egykettőre kővé válhatunk – ha nem tudjuk összeszedni a gyöngyöket a fóból, ha nem tudjuk felhozni az aranykulcsot a tenger mélyéből, ha nem ismerjük fel a méz illatát –, akkor a mesei cselekvési minta, Tökfilkó példája terelgetheti csendes felvilágosodásunkat. Anélkül, hogy tudnánk, honnan jött a sugallat. S persze jól látható, ezek a furcsa mesék korántsem kuriózumai a népi képzeletvilágnak, genealógiájuk archaikus időkig, alighanem az ősi természeti kultuszokig vezethetők vissza. Azt is mondhatnánk, hogy a természet fölé kerekekdő emberi történet egy-két évszázados pillanata előtti nagy emberi időkben a természet személyes és mítikus jelenléte az emberi élet mindennapjaiban és képzeletvilágában olyan jelentős és meghatározó, hogy a veszedelmessé vált egy-két évszázadnyi emlékezetvesztés szorul inkább magyarázatra, nem pedig a természettel társalkodó emberi világ. Persze, ha mindebből arra következtetnénk, hogy majdnem magunk is hívei vagyunk a mély-ökológiának, akkor tévednénk.

A mély-ökológia ugyanis nem nosztalgia, nem gesztus, nem hősködés és nem jótékonysági est. Nem mítikus utánérzés, hanem emberközgpontú racionalizmusunk lerombolása ennek a racionalizmusnak a legmodernebb fegyverzetével. Nem kevesebbről van szó, mint kissé omladozó világképeink levegőbe röpítéséről, legyünk akár keresztények, akáőr szocialisták, akár liberálisok, akár konzervetívok. S védekezni nem könnyű, hiszen a szellemi atopmbomba, amely be van vetve ellenünk, ugyanarra a technikára épül, mint ami modernségünk jelképe. A méyl-ökológus nem régivágású öregúr, aki óvja az ifjúságot a meggondolatlanságoktól, nem is új szentimentalista, aki könnyeket ejt minden hangyatetem fölött, hanem posztmodern sámán, aki ismeri minden titkunkat, ismeri gyenge pontjainkat, a mi nyelvünkön beszél, a mi szavainkat használja, és be akar vonni minket szellemi megsemmisítésünk hadműveletébe. s ez nem tréfa.

Elrettentésül kezdjük a történet végénél, idézem Ferry könyvéből a tán legradikálisabb ökofilozófust, Peter Singert, akit a német egyetemek megfosztottak kegyetemi katedrájától: „Bármilyen kritériumokat válasszunk is, tudnunk kell, hogy nem igazodnak pontosan fajtánk határaihoz. Logikus, hogy bizonyos teremtmények bizonyos tulajdonságai értékesebbé teszik életünket más teremtményeknél. De bármilyen mérce alapján ítéljünk is,

föltétlenül találunk olyan nem emberi állatokat, amelyek élete értékesebb bizonyos emberek életénél. Ngyobb egy csimpánz, egy kutya, egy disznó öntudata, kapcsolatteremtő képessége, mint egy visszamaradt csecsemőé vagy egy erősen szenilis öregúré. Megrettenve olvastam ezt a passzust. Úgy lettem nevelve, hogy az emberi nem renden kívüli helyét, önmeghatározását az élővilágban felülbírálhatatlannak tekintsem. Következzék most egy szelídebb kérdés Roberick Nastól: „Vannak-e a szikláknak jogaik? Ha eljhön egyszer az a nap, amikor többségünk számára nem vicc többé egy ilyen kérdés föltevése, akkor valóban az értékrendváltás útjára léptünk. Ez talán lehetővé tenné, hogy leszámolhassunk az ökológiai válsággal. Reménykedjünk, hogy van még idő." s az iméntiek konklúziója a Greenpeace mozgalom lapjából: „A humanista értékek rendszereit a humanizmus feletti értékekkel kell felváltani. Mindenfajta növényi és állati életet be kell vonni a törvénykezési és jogi szférába. Ezenfölül pedig, akár tetszik, akár ne, szükség esetén erőt kell alkalmazni azokkal szemben, akik tovább folytatják a természetet romboló cselekedeteiket..."

Egyszerű megoldás, ha ezeket a gondolatokat, javaslatokat elutasítjuk, egyszerű, de ma már kivihetelen, hiszen a tapasztalatok, melyekből fakadtak, egyikünk mindennapi életéből sem hiányoznak. Itt semmi egyéb nem történt, mint racionális válaszok születtek emberi-földi problémákra. Igaza van Ferrynek, amikor azt javasolja a német egyetemeknek, legyenek következetesek, és „minél előbb égessék el nyilvánosan Bentham és Stuart Mill könyveit is!" De ugyanakkor igaza van a német egyetemeknek is, amikor joguknak vélik az emberi érték primátusának kétségbevonását nem megbocsátani.

A mély-ökológia arra az új helyzetre próbál válaszolni, ami a természet és az ember új viszonya által jött létre. Azáltal, hogy a természet, s persze következményeként az emberi nem az ember által epusztíthatóvá vált. Ezt nem határhelyzetként kell elképzelnünk, nem egyetlen döntésről van szó. (Nem a nukleáris fegyverekről, amelyek ugyan majdnem mindanhatóak, de mégis inkább csak az emberi játszma részei. Általuk az emberiség önmagával néz szembe, a természet itt háttérben van, meg is iúszhatja az ember elvesztését.) Az ember folyamatosan fléli természeti létfeltételeit, s egyelőre hiába bizonyítható és tudott, hogy az élővilág, a bioszféra újabb és dsújabb lényei pusztulnak el véglegesen, hiába felismerhető, hogy az ember által irányított folyamatok visszafordíthatatlan károsodásokhoz vezetnek, a védekezés a történet nyomában kullog, állandó késésben van. Ez a késés az esetek egy részében nem jár végzetes következményekkel, de gyakran és egyre gyakrabban igen. Hogy mikor jutunk el oda, amikor az ember már nem lesz képes az elemi életfeltételeit biztosító rekultivációra, nem kiszámítható. Lehet, hogy ez az idő emberi időszámítás szerint végtelen távolban van. De ebben nem bízhatunk. Az azonban tény, hogy a bioszférában okozott maradandó pusztítás az emberi élet minőségének és szabadságának is ártalmára van. Ez emberi civilizáció méregfüggő szántóföldekkel, élővizek nélkül, sivatagokkal, pusztaságokkal, telepített erdőkkel, vadrezervátumokkal és életveszélyes Nappal már nem ugyanaz a civilizáció, amit ma magunkénak vallunk.

A mély-ökológia aggodalmát az teszi megalapozottá, hogy ha a Föld emberi társadalmai egymással megközelítőleg azonos, ma elfogadhatónak tekinthető jólétben élnének, – s ki vonhatja kétségbe követelésük jogosságát, ha joguk érvényesítésére ma nincs is erejük –, akkor az imént vázolt helyzet rögvest előállna. Kérdésük tehát az, hogy van-e joga az embernek a természet közvetlen vagy közvetett kizsákmányolására, ha ezt csak azzal a feltétellel teheti, hogy mások ehhez való jogát nem tekinti érvényesíthetőnek. A tulajdon jogisa, az egyes emberé és a nemzeteké, ezen beismerés elleplezésének, elhalasztásának hatalmi eszköze... Lám, így lesz valaki a mély-ökológia híve. Ez a gondolatmenet ugyanis nem az olvasottak reprodukciója, ahogy ezt feltüntettem, ezek már saját – persze nem eredeti – következtetéseim. A magam mély-ökológiai vázlata. Amitől félek ugyan, de nem tudom másként gondolni. Mert nincs okom nem megvonni bizalmamat az emberi rend, a haladás és a racionalizmus ma érvényes konstrukcióitól.

Decertes, majd az ő nyomdokain a francia felvilágosodás nyugodtan lefokozhatta a természetet az értelemmel szemben, egy egyetemes és kikezdhetetlen hatalom trónusa előtt okoskodott porszemként, nagyravágyóan. A helyzet azonban megváltozott, így hát karteziánus vélekedéseink a gondolkó lény kiváltságáról és küldetéséről ma már korántsem olyan ártatlanok.

A mély-ökológia azt jelenti, hogy az emberközpontú világrend helyett egy ökológiai világrend értékrendjét fogadjuk el, az Univerzumot visszahelyezzük alapjogaiba, s az élővilág domesztikációja helyett kontradomesztikációra törekszünk, az ember háziasítására, természetbarát lénnyé formálására a neki otthont adó Földön. Ferry, igazi francia lévén, nem szenvedheti a mély-ökológiát. Kérdésfeltevéseinek jogosultsága felől nincsenek kétségei, de válaszait nem tudja elfogadni. Jogosan. A mély-ökológia egyelőre csak a magunk változatában, saját racionalizmusunk önkritikájaként elviselhető. Mert olyan. Mert racionalitása kénkőszagú. (Lehet, hogy éppen ez a megoldás: erős morális késztetés arra, hogy véget vessünk egyéni-emberi imperializmusunknak. S ebben az esetben az ördög is jószolgálati szerepre lenne kárhoztatva.) A mély-ökológia Ferry szerint a barna vagy vörös radikalizmusok által magnetizált, egy új totalitarizmus szelíd utópiája. Nem lehet véletlen – írja –, hogy az első részletes és alapos természetvédő törvények a Harmadik Birodalom hagyatékaként maradtak ránk.

„A filozófiai és a politikai rendszernek egyaránt egy nem metafizikus humanizmus és egy antikarteziánus emberközpontúság mellett kell döntenie, amikor szembekerül a mély-ökológiával. Nyilvánvaló, hogy teret kell nyitnia a belső kritika előtt, és el kell ismernie a természettel szembeni közvetett köztelezettségeit." „Azt kell elismernünk, és – amennyire lehet – megóvunk a természetben, ami e m b e r i n e k látszik a számunkra, és legdrágább eszményeinkkel fonódik össze: a szabadsággal, a szépséggel, a célszerűséggel." „A barbárság és a humanizmus között most a demokratikus ökológiának kell meghúznia a választóvonalat." – Ez Ferry reformistának vallott válasza a mély-ökológiai kihívásra. Szép ez így, de korántsem megnyugtató. A racionalizmus racionalista fölszámolása, a humanizmus egyetemes létöncélúséggel való felváltása – a mély ökológia közreműködésével – hallásra is elég rémítő. De a humanista racionalizmus öngyógyítása is egyelőre inkább csak önámításnak tűnik.

Nekem az volna kedvemre való, ha a Földanya iránti gyermeki – tehát se nem racionális, se nem irracionális – kötelék volna a forrása valami új erkölcsiségnek és ésszerűségnek. Okos és utilitarista transzcendenciára lenne itt szükség. A természet bőkezű, nagyvonalú és önzetlen támogatást igényel istenné nőtt gyermekeitől, a rideg kalkuláció szerinti juttatásoktól szíve kihűl, teste lassan megmérgeződik.

Csak hát a rácsok, Sebeök rácsai egyelőre nagyon szorongatnak mindannyiunkat, hogy úgy éljünk, ahogy lehet – amíg lehet.

Luc Ferry: Új rend: Az ökológia. Mérleg, Európa Körkiadó, Budapest, 1994.

TAKÁCS GÉZA

Iskola és társadalom

A romániai magyar oktatási/nevelési szerkezet a társadalom szemszögéből

A társadalmi környezetnek az oktatási/nevelési szerkezetre gyakorolt hatását csak akkor tudjuk érdemben tárgyalni, ha figyelembe vesszük a romániai magyar társadalom erőteljes, sarkítottan kettős tagolódását. Tanulmányainkban többször elemeztük ezt a kettősséget, a „fent" és a „lent" működésének eltérő jellegét. A társadalom eme két összetevőjének az oktatási/nevelési szerkezetre (a továbbiakban: a Szerkezetre) gyakorolt hatása eltérő, ezért az alábbiakban külön tárgyaljuk őket.

1.

A „lenti" társadalom és a Szerkezet viszonyának van egy olyan stabil alapeleme, amely több évtizede alakult ki és ma is domináns. Lényege: az iskola arra jó, hogy megteremtse, biztosítsa a saját világból való kilépés lehetőségét. Nem a saját világ része, hanem egy

attól függetlenül létező entitás. Nem ad olyan tudást, nem fejleszt ki olyan képességeket, amely a saját világban hasznosítható lenne (legalábbis csak igen korlátozott mértékben: írás, olvasás, számolás), hanem olyan tudást és képességeket nyújt, amelyek lehetővé teszik a saját világból való kilépést, a saját világon kívüli érvényesülést. E viszonyulás szerint valaki nem azért tanul, hogy ő maga a kiindulópontontként szolgáló saját világban minőségileg más legyen, hanem azért, hogy elhagyhassa a saját világot, és eleve más legyen, megváltoztassa társadalmi státuszát. Nem a tudásért, hanem a társadalmi pozíció megváltoztatásáért vállalja a Szerkezetben való élést. E beállítódás szemszögéből nézve az iskola nem személyiséget fejleszt, nem gazdagít, nem többé tesz, hanem mintegy identitást cserélve alkalmassá tesz a saját világból való végleges kilépésre.

Ez a ma is domináns alapviszonyulás – erőteljes cselekvésszabályozó ereje révén – behatárolja a Szerkezethez való kapcsolódás minden szintjét és minden formáját, és gyakorlatilag megszabja a Szerkezet hatékonyságának mértékét.

2.

Mivel *1989 előtt a Szerkezet* – a nivelláló oktatáspolitika révén – a saját világból való kilépés jól működő, biztosan használható csatornája volt, maga a Szerkezet *a „lenti" társadalom szemében centrális szerepbe került.* Nem kellett mást tenni, mint kiismerni a Szerkezet játékszabályait, elfogadni a Szerkezeten belüli előrehaladás időbeli tagolását, és gyakorlatilag bárki számára járhatóvá vált a saját világból való kilépés útja. Az iskola vált a legfontosabb intézmnénnyé, a társadalom igyekezett alárendelődni, igyekezett kiszolgálni az iskolát. Megtehette ezt, mert sokféle előnye származott a Szerkezet működéséből. A kilépés biztosítása mellett a Szerkezet biztos, védett helyet nyújtott a gyerek számára. Két oktatási lépcsőfok között például szinte nem kellett törődni azzal, hogy mi is történik az iskolában. Kiesni gyakorlatilag nem lehetett, a teljesítményelv igazából nem működött, a feljebblépést a Szerkezet maga biztosította.

Az utóbbi négy évben a Szerkezet már nem tud eleget tenni ennek a funkciónak. Az iskolai évek végén nem biztosítható az a társadalmi hely, amely a saját világban elfoglalt helyhez képest többletet jelent. A „lenti" társadalom ezért mintegy elfordult a Szerkezettől. Az egész Szerkezet presztízse rohamosan csökken a társadalom szemében. A szülők már beleegyeznek abba, hogy a gyerek menet közben kimaradjon az iskolából, csökkenő mértékben erőltetik a továbbtanulást, elnézik azt, hogy a gyerek megsérti a Szerkezet szabályait. *A szerkezettől való ilyetén elfordulás még az elején tart, a következő években a presztízs tovább fog csökkeni.*

3.

A „lenti" társadalom általános intézményellenessége a Szerkezethez való viszonyra is kiterjed. Amint már az 1. pontban jeleztük, az iskola alpvetően nem a saját világ része, hanem „fenti", „hivatali" dolog, amelyet legfeljebb kihasználni lehet, de nem kell azonosulni vele. Ennek a habituális intézményellenességnek sok konkrét vetülete van, számbavételüktől mos eltekintünk.

E magatartás egyik fontos folyománya az, hogy a helyi társadalmak nem fogják magukénak vallani, nem fogják felvállalni az iskolát mint intézményt. Föltehetően akkor sem, ha erre felszólítják. Ezért nem nagyon építhető iskolahálózat a helyi társadalmak anyagi/erkölcsi támogatására. Szórványban talán igen, de ott kevés az intézményfenntartáshoz szükséges anyagi és más természetű potenciál. Ezt a komponenst érdemes figyelembe venni, amikor saját iskolarendszert tervezünk az óvodától az egyetemig.

A másik megfontolandó következmény: az iskola mint intézmény immanens idegenszerűsége megengedi azt, hogy a szülő – racionális és nem etnikai megfontolások alpján – bármikor román iskolát, román osztályt válasszon a gyermeke számára. Csak az elit hangsúlyozza, hogy az iskola a „mienk", a lenti társadalom inkább keresi a saját világból való kilépés számára legoptimálisabb, a helyi társadalom szemében leginkább igazolható formát. Mivel az iskola már eleve „idegen", a „lenti" társadalom számára az igazi döntés az, hogy tanul-e tovább a gyerek vagy sem. Az iskolatípus vagy oktatási nyelv megválasztása ehhez képest már nem igazán jelentős kérdés. Az etnikai aspektus fontos lenne, ha a saját világról lenne szó, de az iskola már eleve nem a saját világ része, ezért az etnikai kérdés másodlagos (ez kapcsolatban van a hivatalos szféra „román" jellegének elfogadásában mutatkozó mindenkori „morgolódó" toleranciával).

Az elmondottak alapján számolni kell azzal, hogy a Szerkezet a maga egészében sikeresen nem etnicizálható, és egyáltalán nincs garancia arra, hogy a Szerkezet etnikai homogenitásának védelmében a „lenti" társadalom könnyen felhasználható.

4.

A „fenti" társadalom a Szerkezet központi szerepének megőrzésére törekszik. Ezt a szerepet 1989 előtt az „országos" fenti szféra is támogatta, hiszen az iskola volt Romániában az ideologikus beszéd legkönnyebben működtethető terepe. A romániai magyar társadalom „fenti" része igyekszik megőrizni ezt a centrális szerepet, egy más előjelű, nemzetiségi irányultságú ideologikus beszéd számára. Azzal az igen lényeges különbséggel, hogy a Szerkezet ma már nemcsak az ideologikus beszédnek ad teret, hanem – az ötvenes és hatvanas évek gyakorlatához hasonlóan – elég sok ideologikus cselekvésnek is. Az ideologikus beszédnek és cselekvéseknek ez a reprezentatív, jelképes szférája gyakorlatilag semminemű kapcsolatban nincs a Szerkezeten belül zajló oktatási/nevelési gyakorlattal. Inkább arról van szó, hogy a „fenti" társadalom olyan eszköz-szerepbe kényszeríti ily módon a Szerkezetet (az iskola a nemzetiségi politikai harc elsődleges terepe), amely hosszú évekre visszavethet mindenfajta érdembeni szervezetépítési kísérletet. *Mindebben igen jelentős szerepe van a legitimációs gondokkal küszködő romániai magyar médiaszerkezetnek, amely sok vonatkozásban éppen ennek az ideologikus beszédnek a forgalmazásából próbál élni.*

5.

A társadalom elfordulásának van egy új mozzanata is. Sokan beszélnek arról, hogy nincs szakképzett ember, kevés a felsőoktatási végzettséggel rendelkező szakember, foghíjas az értelmiségi réteg stb. Több fronton indult be a felsőfokú képzés. A társadalom oldalán viszont az a helyzet állt elő, hogy rendkívül kevés hely van a képzett szakemberek számára. Szükség van tanítókra és tanárokra (bár a gyereklétszám csökkenése ezt a feltételezést is korrigálni fogja), de máshol gyakorlatilag nincs érdemleges mennyiségben szabad munkahely. A nemzetiségi szerkezetek telítettek, szakemberszükségletük eleve kicsi. A magánszféra gyakorlatilag még nem tart igényt magasan kvalifikált szakemberekre (nem körvonalazódtak a szakemberek feladatkörei, nem tudják megfizetni őket stb.). A működő állami szféra rekrutációs politikája teljesen a régi sémák szerint működik: jobb egy ismerős, aki nem szakember, mint egy szakember, aki idegen. Az elmúlt négy évben a szakmai gyorstalpalók révén mind elfoglalták azokat a helyeket, ahová a változás elméleti logikája szerint frissen végzett szakembereknek kellett volna kerülniük. Ez a rendkívül széleskörű restrukturálódás nem a kompetenciák alapján zajlott le, hanem a pozíciók felett rendelkezők saját kapcsolathálóinak mozgósítása révén. Ez a szerkezeti telítettség (igen sok helyen: túltelítettség) nem könnyen bontható meg.

Ily módon a társadalom gyakorlatilag nem jelent fogadóstruktúrát a most végző szakemberek számára. A kiterjedt diplomaszerzési lehetőség (a felsőfokú képzés váratlan kiterjedése) elsősorban azok számára előnyös, akik a ma birtokolt munkahelyhez vagy funkcióhoz szerzik meg – menet közben – a diplomát. Ezek nagy száma a komolyabb szakképzésben résztvevők esélyeit csökkenti, mert eleve elfoglalják a kompetenciát igénylő helyeket.

6.

Dolgozatunk első pontjában utaltunk arra, hogy a „lenti" társadalom sajátos alapviszonyt éltet az iskolával kapcsolatban: olyan terepként használja, amely legitimitást ad a saját világból való kilépésnek. Ez a magatartás a hetvenes, nyolcvanas években kitermelt egy olyan aprólékosan kimunkált modus vivendit, amelyet akár egyfajta társadalmi szerződésnek is nevezhetnénk. Lényege az, hogy a gyereket rá kell bízni az iskolára, át kell adni az iskolának. Ha iskolába jár, akkor gyakorlatilag nem kell törődni vele, mert az-iskolába járás tulajdonképpen életforma, a szocializáció komplex terepe. S tekintettel arra, hogy ebben az időszakban az iskolákban a teljesítményelv csak igen korlátozott mértékben működött, iskolai keretben ez az életforma-teremtés meg is valósulhatott. (Elemzése külön tanulmány tárgyát képezhetné.)

Ezt a modus vivendit az elmúlt négy év sok ponton megkérdőjelezte. Elsősorban azzal, hogy a szülők már nem bíznak annyira az iskolában, a Szerkezet presztízse folyamatosan csökken. A tinédzserkorú iskolások pedig ma már maguk fedezik fel a társadalomban

élés sok új formáját (új szórakozási formák, közéleti szereplés, utazás, iskolától független képzési formák, vallási tevékenység stb., amelyek korábban egyszerűen nem létezhettek), így szemükben az iskolában „levés" értéke rohamosan esik. A Szerkezet oldalán állók ezt a váratlan és erőteljes elfordulást nem értik, nem tudják feldolgozni. Az elemi és az általános iskola szintjén a szülők részéről még elég erős maradt az igény, hogy az iskolában „levés" a családból való kilépést, a szülői törődés átmeneti felfüggesztését jelentse.

Ma a társadalom és az iskola között mindeképpen egy új „szerződés" körvonalazódására volna szükség. Egy olyan szerződésre, amely jelzi az iskola felvállalható funkcióit (elsősorban oktat, alsóbb szinteken esetleg megtart valamennyit általános foglalkoztatási szerepéből), és amely definiálja a társadalom érdekérvényesítésének lehetőségeit is. Egy ilyen újabb szerződés azonban egyelőre csak álom, a látható trendek – a társadalom oldalán – a Szerkezet további „eltávolítására" utalnak.

Konklúzióként azt mondhatjuk, hogy a lenti társadalom szemszögéből nézve a Szerkezet identitása meglehetősen kedvezőtlenül alakul. Ezt a képet, a „lenti" társadalom viszonyulását a keretbővitési igyekezetek (új iskolák, új osztályok, új oktatási profilok) érdemben nem tudják javítani. A Szerkezet átideologizálására, átpolitizálására tett kisérletek pedig kimondottan kedvezőtlenül befolyásolják. Társadalomkutatói tapasztalataink alapján azt mondhatjuk, hogy a romániai magyar társadalomban az intézményekről alkotott kép, az intézményekkel kapcsolatos viszonyulás csak nagyon nehezen változtatható meg. Ebben a vonatkozásban egy hosszútávra kidolgozott stratégia mutatkozik szükségesnek.

BIRÓ A. ZOLTÁN

„Nekünk csángóúl könnyebb lett lenne..."

A kétnyelvű oktatás lehetőségei a moldvai csángó magyar falvakban

Dolgozatom közvetlenül kapcsolódik az Édes Anyanyelvünk 1994.1. számában megjelent *A moldvai csángó gyermekek kétnyelvűsége* című írásomhoz, melyben hároméves tapasztalatom alapján moldvai tanítványaim nyelvhasználatát próbáltam meghatározni. Megállapításom, miszerint „a moldvai csángó gyermekek az anyanyelvű egynyelvűsödés folyamatának utolsó, legjobb esetben a latens kétnyelvűség fokozatán helyezkednek el", elsősorban Moldva székelyes csángó falvaira vonatkozik, ahonnan tanítványaim is vannak. Az északi csángók, bár ők voltak a régebbi és erőteljesebb csoport Moldvában, „nagyrészben elrománosodtak, csak a falvaknak a neve maradt meg, a katolikus vallás és a családi nevek... Ezelőtt 10-15 évvel végigmentél a falunk, a gyermekek az utcán, az iskola udvarán még magyarul játszottak. Most végigmegyünk, egy árva szót a gyerekektől nem lehet hallani" – írja *Kallós Zoltán Gyűjtési élményeim Moldvában* című előadásában (Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia, Jászberény, 1993.). De erről győződtem meg magam is 1993 nyarán Szabófalván, és a teljes nyelvcseréről beszélt *Perka Mihály* szabófalvi történelemtanár is, amikor az általa vezetett anyanyelvi kör miatti zaklatásairól beszélt. *Ősz Erős Péter*, pusztinai származású magyartanár, a Moldvai Magyarság című csángó újság főszerkesztője a Romániai Magyar Szó 1994. március 23-i számában „a magyar nyelvterület legkeletibb végein élő (tengődő, pontosabban szólva halódó) haldokló" magyar népcsoportról a következőt írja: „Sokan csak az utóbbi pár esztendőben döbbentek rá arra a rettenetes lelki-szellemi genocídiumra, ami ott végbement."

Dolgozatom elkészítéséhez eddig és jelenlegi moldvai tanítványaim – 1990 óta tanítok VII., VIII., osztályos, 12-14 éves moldvai csángó magyar gyermekeket a csíkszeredai József Atttila Általános Iskolában –, összesen 102 gyermek (falvankénti megoszlásban 44

diószéni, 23 pusztinai, 14 magyarfalusi, 6 frumószai, 5 lábniki, 5 lujzikalagori, 3 lészpedi, 1 klézsei és 1 kománi gyermek) szóbeli és írásbeli vallomásait használtam fel. Bár kérdéseim és a megadott fogalmazások témái elsősorban a gyermek élethelyzeteinek, anyanyelvhasználatának megismerését, a kommunikációs képesség fejlettségének felmérését célozták, a gyermekek nyelvi megnyilatkozásai nemcsak anyanyelvi képzésükhöz, hanem szociológiai, szociálpszichológiai összefüggések felméréséhez is alapul szolgáltak.

„Mikor én kijöttem Csíkszeredába, senkit nem üsmertem. Nem volt kivel beszíljek. Mintha bánatam lenne, hogy kijöttem" (*László Eronim*, VII. C., Frumósza) „Egy kis csángó lány állt az udvaron. Egyedül maradott. Nézi a másik gyerekeket, hogy játszanak az udvaron. A hópelyhek hullnak. A lány nézi, milyen vidámak a gyermekek. Hazafelé gondolkozik. Gondolta, hogy milyen jó lenne, ha ő is otthon lenne. Eszibe ütött a szülőföldje. (*Bece Alina*, VII.C., Pusztina. „Egy csomó csángó kisfiú a szünetben gondolkozik. És mongya gondolatban: Miért nem telik el ez az évharmad? Havaz szépend, és nézi a fiúkat és a lányokat, hogy csúszkálnak. Ő várja, hogy hazamenjen, hogy lássa meg a szüleit és a testvéreit" (*Pogár* Carmil, VII.C., Magyarfalu).

Ezek az 1994. január 19-n, egy évharmad magyarnyelv-tanulás után írt kis anyanyelvi megnyilatkozások a megrendítő pszichopedagógiai következtetéseken túl arról győztek meg, hogy tanítványaim nemcsak családnevükben őrzik a magyarságukat (László, Berc, Pogár, Bálint, Fodor,Füstös, Barto, Erős, Szőcs, Gábor, Horvát és még sorolhatnám a román helyesírással írt neveket), hanem nyelvükben is, és az ő moldvai csángó nyelvjárásuk biztos alapul szolgálhat magyar anyanyelvi képzésükhöz.

További kérdéseim közül kiemelném a családon belüli nyelvhasználatra vonatkozókat:

– Milyen nyelven beszélnek a családban?
– Milyen nyelven beszélnek a szülők a nagyszülőkkel?
– Milyen nyelven beszélnek a szüleitek veletek?

Az első kérdésre mindannyian azt válaszolták, hogy csángóul. Ugyanezt válaszolták a másodikra is, de többen még meg is indokolták: „Csángó magyar nyelven, mert nem tudnak jól románul" (*Bálint Horatiu*, Magyarfalu). „Csángóul azért, mert a nagyszülők nem értik a román szót jól" (*Bece Alina* Pusztina). „Csángósul, azér má mindig csángósul beszélnek és szárátik" (*Farkas Ciprian*, Lészped).

Megoszlottak azonban a válaszok, amikor afelől érdeklődtem, hogy milyen nyelven beszélnek a szülők gyermekeikkel. A magyarfalusi, frumószai, lészpedi, klézsei, lábniki, kománi gyermekek kivételével a csángó nyelvet nevezték meg a szülő-gyermek kapcsolat nyelveként. „Csángóul, mert románul nem tudtak helyesen, maradtak szégyenben" (Magyarfalu). „Azért beszélnek velem magyarul, hogy megtanuljak." (Lábnik). „Csángóul, mert meg szokták beszélgetni csángóul" (Lészped).

Románul is, magyarul is szólnak gyermekeikhez Dószénben, Lujzikalagorban, Pusztinán, de megítélésem szerint a többi csángó faluban is. Ennek okára így világított rá az egyik kisfiú: „Amig küssebbek voltunk, románul beszéltek, hogy tudjunk az iskolában. Amikor nagyobbak lettünk, akkor magyarul." (Pusztina).

Az anyanyelv tehát a család közvetítésével vertikálisan még öröklődik nemzedékről nemzedékre a székelyes csángó falvakban. A gyermekek „a családban, az utcánd, a mezőnd", ahogyan a legnagyobb természetességgel írják, a magyar nyelv moldvai csángó nyelvjárását bezélik („csángóul").

Nem véletlen tehát, hogy az utolsó kérdésemre a gyermekek nagy többsége, 9 kivételével, azt válaszolta, hogy könnyebben megértette volna az I. osztályban a magyarázatot magyarul, mint románul. „Nekünk csángóul könnyebb lett lenne, mert nem tudtunk románul" (Magyarfalu). „Inkább csángóul, mert akkor még nem tudtunk románt" (Pusztina).

A román nyelvet tehát a gyermekek elsősorban az iskolában sajátítják el. De lévén, hogy tanítványaim szülei is többségükben helytelenül beszélik a tanítási nyelvet, amely a számukra is idegen nyelv, valamint alacsony színvonalú iskolai képzettségük sem teszi lehetővé, hogy gyermekeiknek segítsenek a tanulásban, a gyermekek nem logikus összefüggésben, hanem mechanikusan memorizálva tanulnak. Így tartós ismereteket nagyon nehezen szereznek, következésképp kulturálisan visszamaradnak.

Az oktató-nevelő munkában megkerülhető ugyan az anyanyelv, de az anyanyelvi tudatállapot nem. Ma már *Apáczai Csere János,Comenius, Gheorgghe Lazar* óta köztudott, hogy anyanyelven könnyebben és mélyebben rögzítődnek az ismeretek. Kétnyelvű környezetben tehát elsődleges feladat az anyanyelvi fonéma és nyelvtani rendszer kialakítása.

Iskolánkban a legmegdöbbentőbb élményünk az volt, hogy a VII. osztályba érkező moldvai tanítványainkkal nemcsak anyanyelvből kellett az ábécétől indulni, hanem óriási hiányosságokat kellett pótolnunk a többi tantárgyból is, amelyet addig román nyelven tanultak. Hároméves tapasztalataink azt igazolják, hogy bár két év alatt nem lehetett pótolni hat tanítási év anyagát, a gyermekek értelmi és gondolkodóképessége, tudásszintje, személyisége nyelvi kompetenciájuk fejlődésével egyenes arányban gazdagodott.

A szülőkkel beszélgetve azt is tapasztaltam, hogy az utóbbi években az erdélyi és magyarországi iskoláztatás, valamint a magyarországi munkavállalási lehetőségek hatására megnőtt az anyanyelv tekintélye, az anyanyelvi oktatás iránti igénye a moldvai csángó magyar falvakban.

Az erdélyi és magyarországi anyanyelvi képzés tehát, ha kisebb-nagyobb hibákkal terhelten is, átmenetileg, esetleg alternatív formában, betölti szerepét, azonban nem oldhatta, nem oldhatja meg a moldvai csángó gyermekek teljes anyanyelvi képzését.

Sajnos, Moldvában még mindig hiányoznak a szellemi-személyi feltételek (mindkét nyelvet ismerő, szakképzett pedagógusok, a kontrasztív grammatika tanítási módszertanának ismerete). Egy-két év múlva azonban végeznek az első képesített moldvai, magyar származású pedagógusok, akik számára a tanítási lehetőségek megteremtése után első lépésként gyakorlatban ültethető a román Tanügyminisztérium 5032/1993. V. 24-i határozata, amely szerint a román tannyelvű iskolákban – így a moldvai csángó falvakban is – az I-IV. osztályokban heti 4 órában, az V-VIII. és líceumi osztályokban heti 3 órában tanítható az anyanyelv. Az anyanyelv tanítását igénylő szlülők kérésére 7-7 tanulóból álló, szimultán, vagy legkevesebb 15 tanulóból álló homogén csoportok létesíthetők azonos, vagy párhuzamos osztályokból, iskolai vagy községi szinten. A minisztériumi határozat részletesen kitér a tananyagra, a tankönyvhasználatra, a pedógusi munkára és a javadalmazásra is. Nagyon szomorú, hogy tájainkon még ezt a határozatot sem lehetett életbe léptetni.

Megítélésem szerint felelősségteljes, toleranciával párosuló előkészítő munkával, a szellemi és tárgyi feltételek biztosításával (mindkét nyelvet ismerő pedagógusokkal, kétnyelvű taneszközök, tankönyvek, munkafüzetek bevezetésével) a moldvai csángó falvakban fokozatosan elindítható a kétnyelvű oktatás, és talán éppen a muravidéki (Szlovénia) kétnyelvű oktatási modell sajátos alkalmazása: a román és a magyar nyelv anyanyelvi szintű oktatása Moldvában.

BORBÁTH ERZSÉBET

A mesei erőszak bűvöletéről

Carl-Heinz Mallet 1926-ban született, 1948-tól tanított. Első, mesével foglalkozó munkáját 1953-ban publikálta. Jelentősebb művei: Ismeri a gyermeket? (1981), Az unikornis én vagyok (1982), Az alattvaló gyermek (1987).

A szerző Lefejezni! (Kopf ab!) című könyve 1985-ben jelent meg először Hamburgban, melyben mintegy kétszáz Grimm-mesét elemzett az erőszak szempontjából. Leszögezte, hogy az erőszak bűvölete nem korunk jelensége. Egyidős az emberiséggel. Megtalálható már a Bibliában is. A Grimm testvérek meséi és más mesék sem egy szép és ép világ tükörképei. Nem ártatlan gyermektörténetek. Az agresszió lépten-nyomon tetten érhető bennük. Mégis elbűvölő, csábító erejük van, varázsuk alá kerül az ember.

Mallet az emberi lét részeként kezeli az erőszakjelenségeket; könyvével segíteni szándékozik az erőszak felismerésében és leküzdésében.

A meség a legtöbb ember számára gyermekkori emlékeket idéznek. A történetek és a romantikus meseillusztrációk hatása sokáig megmarad az emberben. Minden támadás ellenére a mese varázsa töretlen sok évszázada. Még „sötét szinei" ellenére is. (A mesék gonosztevői zavartalanul űzik ugyanis szemléletesen-hatásosan megjelenített kegyetlenkedéseiket.)

A szerző ezért is választotta az erőszakjelenségek elemzésére a meséket. Jacob és Wilhelm Grimm nyelvészként és néprajzkutatóként gyűjtötték össze a régi meséket „felnőttektől, felnőtteknek" szóló szövegekként. Valószínűleg ezért is kapta első kiadásuk a Gyermek és családi mesék címet.

Wilhelm Grimm, Jacob testvére bosszuságára moralizálja – az általuk sem gyermektörténeteknek tartott – meséket, de az erőszakjelenetreket nem bántotta bennük. A mesékben az emberi vágyak tükröződnek. Sokáig nem nyertek polgárjogot az elismert műfajok körében, talán azért is, mert bennük lefejezhették a királyokat, zsákba dughatták az egyházfiakat. A meséknek nem volt szerzőjük, aki meglakolhatott volna ezért. – számos generáció alakította, hozta létre őket. Ezért lettek a mesék olyanná, amilyenek ma: dramatikusak, költőiek, kegyetlen vagy kedves történetek. Töménységük és aktualitásuk is ennek köszönhető. Ahogy már Geothe is mondta: a mesék ősi jelenidők.

Mallet már e műve előtt is foglalkozott a mesékkel s munkája közben szüntelenül beleütközött az erőszakba. A vér és a rettenet e gyüjteménye láttán nem volt képes rendet rakni, értelmezni a káoszt. Ezért tanulmányozni kezdte a mitológiát, a bibliát. S nem járt jobban azokkal sem. Az első erőszakos cselekedet például a bibliai testvérgyilkosság, amellyel a dolog itt nem ér véget; gyilkosságok, népirtás, virágzó városok pusztulása, hadak tengerbe veszése, majd az ég-föld apokalipszise következnek. Erőszak és mindig újra erőszak: mind a mítoszokban, mondákban, mind az ó- és ujtestamentumban – és nincs ez másképpen az emberi történelemben sem.

Miután világossá vált Mallet számára, hogy az erőszak az emberi lét része – visszatért a mesék világába. Azok legalább – mivel igazán nem hisszük el őket – bizonyos távolságtartásra adnak módot a téma tanulmányozásakor. A mesék plasztikus, nem ritkán drasztikus jeleneteikben a kifinomult erőszakformáktól a részvétlen, brutális gyilkosságokig az emberi erőszakvariációk teljes tárházát bemutatják. Az erőszak forrása az ember, aki gyakorolja vagy elszenvedi azt, netán akit elbűvöl. Az erőszak mindent áthat. Kezdődik a családban, a nevelésben – majd folytatódik a konkurrenciaharcban és a politikában. A mesék alkalmasak arra, hogy az ember megismerje az erőszak természetét, a kiváltó okait, rendszerét, ártó hatását. Az erőszakról szóló ismereteink egyre bővülnek, és a szerző azt reméli, ez segíteni fog a leküzdésükben. Ezért mutatja be mesejelenetek segítségével az erőszak különböző megjelenési formáit.

Az erőszak élvezete

"Ki a zsákból botocskám!" hangzik a rövid parancs, és a bot máris veri, akit birtokosa verni akar. Az erőszak élvezete ez, amit nem szivesen vall be az ember. Ezért indokot

kell találni rá, mint a „Terülj, terülj asztalkám...” című mesében a Grimm testvérek. (A eredeti mesében nem volt erkölcsi biztosíték a bot működtetésére

A bot a gazfickó kocsmáros hátán járt táncot, aki a mese két idősebb fivérének munkával megszolgált csodaasztalát és csodaszamarát cserélte ki galád módon. Az asztal a jóllakást a szamár a gazdagságot biztosította volna – ki ne álmodna mindkettőről szivesen? (Ma is gyakori álom, és nem tilos.)

Másképpen van ez a bottal. A bot az erő jelképe, igazi ősi jelenség – és a mesében főszerepet játszik. Vagyis az erőszak élvezete fölülmúlja az evés és a jólét fölötti örömet.

Azt mondhatjuk, hogy az erőszak mint önvédelem megengedett – a mese szerint; itt még csak jámbor erőszak.

Manifesztált erőszak: ember embernek farkasa

a.) Becsapva, elrabolva, azután agyonütve

Az éneklő csont (vagy svájci változatban: A panaszdal) című mesében egy jó és egy gonosz testvér áll szemnen egymással. A gonosz irígységből, kapzsiságból agyonüti a jót, s minden lelkiismeretfurdalás nékül élvezi tovább az életét. De a jó testvér csontjából készült síp vagy furulya – vagyis a varázseszköz – leleplezi a gonoszt aki elnyeri méltó bünte a történet negatív hőse. Kérdés, kivételnek számír -e? A mesék ritkán szólnak kivételről. A testvérgyilkosság is ősi motívum bennük. Káin nem az volt -e vajon? Azzal a különbséggel, hogy ő nem részesült büntetésben. Az éneklő csontban ő a mi ősapánk is – talán ezért hallgattunk tettéről.(Mint ahogy az Éneklő csontban a gyermek anyja is eltörte a furulyát: érthető, ilyen tettekről senki nem hall szívesen.) Káin és Ábel történetében a megbánás nélküli erőszak kétféle aggodalmat fejez ki: sem Káin, sem Ábel nem szeretne lenni senki. Valószínűleg esetünkben tömegelfojtásról van szó, hiszen az első embercsalád vétkezőjének évszázadok óta a gyümölcslopó Évaát tartjuk s nem a testvérgyilkos Káint. A dolog elfojtása azt igazolja, hogy az emberek nagy tömegét nyugtalanítja, hogy Káin olyan egyszerűen megúszta a dolgot. A második fajta aggodalom, (nem akarjuk hagyni, hogy agyonüssenek) készteti az embereket arra, hogy – idegrendszerükkel, tudatukkal – a bothoz nyúljanak. A jó-gonosz, békés-erőszakos antagonizmusa tehát nem a külső világban keresendő, hanem a saját lelkünkben.

Lelkünknek pedig megnyugtató, hogy a mesékben a gonosz elnyeri méltó büntetését. Következetesen érvényesül bennük az általunk elvárt és remélt igazságosság.Mivel a bennünk rejlő potenciális erőszakkal nem bírunk el – kívánjuk a büntető tekintélyt. Az általunk kedvelt óvó Úr persze nem válhat Káin esetében büntető Úrrá, mert ezzel valamennyiünk fölött pálcát törne! A mesék azonban kevéssé foglalkoznak az isteni bölcsességgel – inkább az emberi szükségletekkel. És alapos munkát végeznek: mintha rendőri jelentést olvasnának a büntetés módszereinek leírásában.

Az igazság győz, és ez megnyugtató. A világ ismét rendben van. A gyilkos megölése egy további kellemes lehetőséget kínál: e vetületen keresztül talán önmagunkat is meg tudjuk szabadítani erőszakos indulatainktól. (Ez persze csalóka remény! Az ember végülis erőszakvágya és az emiatti félelem keskeny pallóján él. És ez a bizonytalan egyensúly tartja némiképp nyugton.)

b) Elárulva, elhagyva – aztán „leírva”

Az A föld-béli emberkéről szóló mese, valamint az Erős János is a kárörröm motívumára épül. Ez az első lépés az erőstak felé. A kárörömöt már Schopenhauer is ördöginek tartotta. A gúnnyal jár együtt – és ez veszélyes, mert bomlasztja a szociális kapcsolatokat, így veszélyezteti a békességet. Erős János jó – és ez is veszélyes, mert a jóság a kevésbé jók agresszióját váltja ki. Társai irígylik szerencsés találkozását a manóval, – de ezzel saját maguknak ártanak, mert az irígység erőszakot vált ki. Gyilkosságot eredményez. (Bár másodlagos források nem ejtik ki ezt a szót – a tettes tényleges szándéka is alig van világosan megnevezve.) Az erőszak itt sem éri el a célját, János megmenekül – a csalók elnyerik büntetésüket. Az emberek a hősökkel azonosulnak. Az antihősök erőszakos tetteit nem mindig követi megtorlás. Úgy tűnik olykor a gonoszság kifizetődő. Ha az ember nézőpontot vált, talán maga is szivesen elszakítaná a kút kötelét, ami János

halálát jelentené. A mesék gonoszai is – tettüket leszámítva – teljesen normális emberek. Köztük és magunk között a falakat mi húzzuk fel. Ez az elválasztás mesterséges. A hősök és antihősök az ember választási lehetőségeit szemléltetik. És milyen esélye van a jónak ténylegesen? Megmenekül – általában csoda révén. János esetében nem a csoda, hanem az elővigyázatosság működik. Alábecsülték a „buta" Jánost. Pedig többet tud, mint mások, és egy kicsit jobb is. Ezzel azonban nem dicsekszik. Még szerény is.

c) ...és szúrassék ki a szeme

A két vándorban és A varjúban nem szorgoskodnak a pozitív emberi erők. A mese kegyetlensége nem egyedi eset. Fogadásból, kapzsiságból vagy az éhség csillapítására szúrják ki a hősök szemét. A csoda azonban mindíg segít rajtuk – s ők megbocsájtanak. Ez nagyon bosszantó. Az antihős nem nyugszik – gonosz indulatok ébrednek benne. Természetesen végül mégis legyőzetik. De miért olyan szörnyű – sokdzor szadista a büntatése? A drákói büntetés visszarettent – gondoljunk a nyilvános kivégzések szinte népünnepély jellegére – és véglegesen eltünteti a gonosz erőket (talán a bennünk lakozókat is) ezért olyan elbűvölő olykor az erőszak.

A kifinomult erőszak

A gátlástalan erőszakkal az emberiség nem tud együtt élni és nem tudja túlélni azt. Törvényeket hoz ezért ellenük. De az ember nagyon találékony. Másfajta erőszakot alkalmaz agresszív hajlamai levezetésére.: a legrejtettebet. A mesék tele vannak ilyen példákkal: a mészárlás helye legtöbbször a négy fal között található, a családban.

a/ Erőszak minden zugból

A Kosarasi úr című mesében Kakaska és Tyúkocska összeházasodott és nászútjukon csatlakoznak hozzájuk a macska, a malomkő, a tojás, a kacsa, a kötőtű és a varrótű. Mindannyian a „házigazda" -Kakaska – Kosarasi úr lassú, kíméletlen kínzásának egy-egy formáját jelentik a felesége – tyúkocska – számára. A férj ugyanis a nászutazás végén, a hétköznapok kezdetén átlagemberré válik. Nem figyel partnerére. A feleség nem túl finoman, sőt egyre agresszívebben provokálja őt. Ahogy a férj passzivítása egyre mélyül, a feleség nem túl finoma, sőt egyre agresszívebben provokálja őt. Kosarasi úr – a malomkő „képében" a kifinomult asszonyi erőszak áldozataként végzi.

b) Erőszak bársonytalpon

A macska és az egér barátsága olyan, mint egy ártatlan tréfa – ténylegesen azonban egy művészien gyakorolt elnyomás példája. Azt szemlélteti, hogyan lehet a másikat indirekt erőszakkal veszélyes függőségbe taszítani. A macska módszere ősi: az állandóan adagolt cseppek a követ is kivájják. Az egérkét is leveszi lábáról a hízelgés. A macska játszik az egérrel. Jéghideg manipulációs stratégiája van, s az egér nem védekezik, nem tiltakozik, nem támad. Bízik a társában; az önbecsülése függ ettől, s ezért behúnyja a szemét az egyre nyilvánvalóbb valóság elől. Hiányzik a bátorsága, önbizalma. Amikor először nem mond nemet, hibát követ el, hagyja magát hipnotizálni a hízelgéstől, így veszti el először az önállóságát, aztán a szabadságát s végül az életét is. Az egérke – mint Kosarasi úr – nem hős. A hősök a túlélők. Bizalom és jóság nem győzi le az erőszakot

Ebben a mesében az áldozat kisebb a tettesnél. Ez az aránytalanság azonban általában nem befolyásolja a kifinomult erőszak érvényesülését. A kecskegida kisebb a farkasnál, mégis legyőzi – ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk.

c) Öreganyó lángokban

Az öreg koldúsasszony ismert mese. Rövid és valószínűtlen. Egy olyan tettesről szól, akiről senki sem tételez fel erőszakos cselekedetet, főleg nem ilyen rafináltat. A két főszereplő a koldúsasszony és a fiú. A koldúsasszony kér, a fiú ad – meleget, tüzet –, mert jószívű. Az asszony azonban lángra kap – és elég. A fiú nem segít – még könnyeivel sem oltja a tüzet. Vége. Miről van szó? Képzeletünk az anya-fiú vizsonyt is láthatja a történet mögött. Ez esetben itt az anyát szokatlan szerepben látjuk: az anyák ugyanis általában nem kérnek, hanem adnak. Ez az anya drámai módon – jelenségével – kikényszerítí az együttérzést. Lelki erőszakot alkalmaz. Nagyon eredményes erőszakstratégiája. Vagyis nem a dologról van szó, hanem a módszerről. A fiút nem kérdezi meg senki. Az anyóka

manipulálja, és a manipuláció az erőszak egy rejtett formája. Ügyesen játszik az emberi érzésekkel – az elnyomás céljából. A mesebeli fikció erős, nem dől be a színjátéknak, védekezik – ezért túlél.

d) Hurrá a farkas halott!

Igy kiált a hét kis gida, és körültáncolja a kutat, amelybe a farkas belefulladt. Senki sem tesz nekik szemrehányást, mert a farkas szörnyeteg. Valóban?

Egy kecskegida legyőzi a farkast. Lépésről lépésre megfigyelhető hogy viszi véghez ezt a valószínűtlenséget. Természetesen nem nyílt párharcban. Egy csehszlovák mese-variációban a farkas a férs, akinek kitelt a becsülete. Az anya befeketíti a kicsik előtt az apjukat. Ez a negatív propaganda igen eredményesnek bizonyul. A kicsik félnek tőle – s ez összekapcsolja őket az anyjukkal, ami kiváltа apjuk agresszivitását. A farkas egyáltalán nics tudatában, mi történik vele. Az alattomosság eredményes: a kicsik hordják a köveket – önmagukat, mint nehéz terhet – apjuk hasába. Mit tehet az ember, ha a családi bajok megülik a gyomrát? Megszomjazik. A farkas is, és ez okozza vesztét. Aki egy ilyen negatív propaganda áldozatává válik, nem is tehet egyebet, minthogy a kútba „veti magát".

Kíméletlen lecke: engedelmeskedj vagy meghalsz!

Azokat a meséket, amelyek ilyen morált hirdetnek, figyelmeztető vagy fegyelmező meséknek hívjuk. Világossá teszik a gyerekek számára, mi történik velük, ha nem viselkednek jól. Piroska mamája egyértelműen emeli fel mutatóujját, kislánya mégsem fogad szót. Hiszen ez történik minden anyai tanáccsal. A büntetés nem is marad el. Az erőszak ebben a mesében azonban még nem meggsemmisítő. A következő kíméletlen leckék reménytelenül végződnek. Kettős jelentéstartalmuk meglepő perspektívákat nyit.

a) Halál a kandallóban

Trude asszony különösen gonosz boszorkány. A gyerekeket ijesztgetik vele. A mese kis hőse azonban önfejű és engedetlen mindanáron meg akarja látogatni. Ráfizet. A boszorka lángokba veti. A szülők akár Trude asszonnyal együtt melegedhetnek a tűznél, hiszen engedetlen gyermekük megkapta méltó büntetését. A nevelés hétköznapjainak ez a realitása nyilván nem kerül teljes nyilvánosságra: sokszor gondol a dühös, tehetetlen, hiúságában is megsebzett szülő effajta büntetésre (persze csak a képzeletben!)

b) Istennel a sírban

A makacs gyermek története sokkoló. Szófogadatlansága miatt megbetegedett a gyermek, s mivel a jóisten sem lelte benne örömét, meg is halt. Karja azonban még sírjából is kinyúlt, s csak anyja ütése után maradt végre nyugton. Temetői nyugalomban. Mert csak ez jár a makacs, szófogadatlan gyerekeknek.

Nem túl ismert, de nem is egyedülálló történet. Morálja mindenesetre ősi: bibliai. Népdalok és mesék szólnak róla. Luther maga is azt írta egyik levelében: „Inkább legyen halott a fiam, mint engedetlen!" Mindazonáltal a régieknek semmi bajuk nem volt a gyerekekkel, de úgy vélték, csak erőszakkal lehet őket a jó útra téríteni. Ebben egy abszolút – a gyerekkel szembenálló – falanx értett egyet: a szülő, az Isten, a társadalom. Pedagógiai programjuk lényege: az önfejű gyerek alárendelése, megtörése, engedelmessé tétele. A gyerekeknek semmi esélyük sem volt. Valószínűleg azért jelent meg az újkor kezdetén ez a gyakran túl kegyetlen nevelési el, mert az előzmény katasztrofális volt. A gyerekek ugyanis a középkorban – egy ma alig elképzelhető módon – szabadok voltak. Elhagyták otthonukat, bandák népesítették be az utcákat és bandatörvények uralkodtak köztük. Ennek véget kellett vetni: a kéregetés, rablás és korhelység helyét át kellett vennie az engedelmességnek és a fegyelemnek, amire a gyerekek nyilván nem voltak hajlandók szabad akaratukból, tehát mindezt a szó szoros értelmében beléjük verték vagy fenyegetéssel érték el.

c) Máglyára kárhoztatva

A Mária gyermeke című mese mottója már ismerős: aki nem engedelmeskedik az rosszul jár. A kegyetlen büntető személye azonban ebben a mesében szokatlan: maga Szűz Mária. Szegény szülők gyermekét veszi magához Mária, s próbának veti alá, melynek a már tizennégy éves lányka nem felel meg. Kinyitja a tiltott ajtót, nem hatódik meg

a „szentségtől" és még le is tagadja tettét. Mária túlbünteti a hazugságot és az engedetlenséget. Gyermekei gyilkosának „teszi" meg a leányt, aki csak akkor menekül meg mikor a máglyán megvallja a bűnét.

Mária egy erős hatalmi szisztéma képviselője ebben a mesében, amely hatalom nem tűrheti az engedetlenséget, a hódolat és a bűnbánat hiányát. Az engedetlenség minden hatalom számára tűrhetetlen. Ezért statuál példát Mária. Minden autoritásra épülő hatalom – a szülői ház, az iskola, az állam és az egyház nevében. A lányka az intézményes erőszak áldozata. Bár nem hágja át az erkölcsi törvényeket, nem okoz fájdalmat senkinek, de – mert szófogadatlan, hazug, nem fél a szent szimbólumoktól, és nem káprázatja el az egyházi pompa – bűnhődnie kell.

Ugyanakkor Mária zsarol, gyereket rabol, és senki sem rója fel neki. Az emberek többsége elfogadja a hatalom erkölcsi-erőszak gyakorlását. Kétféle morál csap össze: a hatalomé és azé, aki nem engedelmeskedik a hatalomnak. Itt a hatalom győzött, s a Janus-arcu hatalom megbocsájt a bűnbánónak

Szokatlan a történetben a mesei egyértelműség hiánya. Nem a jó és a rossz állnak benne egymással szemben. Vajon ki itt a hősnő – és hol a gonosztevő? A mese nem a lányt láttatja hősnőnek. Ő a provokátor. Ez a rejtett feladata. Amellett az engedetlen gyerekek számára is figyelmeztető példa.

A mese leánya nevelhetőnek látszik.

Erőszak a képzeletben

A képzeletben lejátszódó erőszakos tettek senkinek nem okoznak konkrét fájdalmat. Az ember el is tudja nyomni magában erőszakos gondolatait. S ha mégsem sikerül neki – csak nevet rajtuk. Végül is mit árthat velük? Hiszen senki sem akarja a valóságban megtenni őket. Vagy mégis? A mesében előfordul ilyesmi.

a) Halál a kovácstűzben

A tűzön ifjult apóka egy fantáziaerőszak története. A mese hőse egy jóravaló kovács. Anyósa öreg, púpos, félvak asszony, aki szeretné ha vele is megtörténne az Úrnak az öreg koldus tűzben történő megifjításával kapcsolatos csodatevése. Az asszony rááll veje ajánlatára, és ezzel hosszú, fájdalmas halált kell elszenvednie. A kovács fantáziája valósággá vált.

b) Az anyós agyonverése

Az anyósok elleni merényleteknek sok változata megtalálható a mesékben. Ilyen például A hat hattyú vagy A tizenkét fivér című Grimm mese is. A mesék fordulatai bizonyítják, hogy az anyósok megölése sohasem a valóságban, hanem csak a képzeletben történik. Vajon kinek a képzeletében? A komisz anya minden történetben a fiú anyja – sohasem a lányé.

A fiúk többnyire anyjuk akarata ellenére veszik feleségül a lányokat. Azoknak gyermekeik születnek. De sem a gyerekeknek, sem a lányok testvéreinek nem hoz hasznot az anyós halála. Marad a férj és a feleség. A férjeknek sem bátorságuk sem idegeik nincsenek az anya eltávolítására. Különben is csak mellékfigurák. A mesék hősnői a feleségek. Valószínűleg ők reagálnak a reménytelen helyzetükre fantáziaerőszakkal.

c) ...és lefejezi saját gyermekét

A kedves Roland egy gyermek fejében lejátszódó gyilkosság története. Gyilkosság egy kötényért. Nevetséges ok egy gyilkosságra. Természetesen más rejtőzik mögötte. A történetben a kötény a mostohalányé, ám azt az anya édeslánya szeretné. Nem ugyanolyat, hanem azt. Ezért a mostohalánynak meg kell halnia. De mivel ő a mese hősnője, ezért nem halhat meg – sőt ravasz tervével – barátja, Roland segítségével – a mostohatestvért is, az anyát is elveszejti. Kegyetlenséggel és varázslattal. Mert a mesében ez is megengedett a jót képviselő hősnőnek. Azáltal szabadul meg az ellene irányuló fenyegetéstől, hogy megöleti a testvérét és megöli az anyját. Természetesen mindez csak a „fejében" történik.

d) Fojtókötél, méreg, tüzes papucs

A Hófehérkét a romantikus mesevilág egyik legszebb történetének tartják, pedig egyik mesében sem fordul elő annyiféle borzalmas halálnem, mint ebben. A szépséges Hófehérkére irígy a mostohaanya, aki számos kisérletet tesz megölésére. A leányka – mindössze csak hét éves! – erősen fejlett fantáziája kést, kötelet, mérget ad e célból a mostoha kezébe. Ám mintha nem tanulna az egy-egy megmenekülése után. Mintha élvezne is mindent amit kitalált. Igy is van. Mindennek az a magyarázata, hogy be kell bizonyítania milyen gonosz a mostoha – az eredeti mesében édesanya, de ez Grimméknek túl erős volt! – és milyen értékes ő.

Az irígység könnyen szül erőszakot amint ezt már Paris esete is bebizonyította. A női szépség aligha volt valaha is öncél – inkább egy cél eszköze. Ezért hatalom a szépség – és ezért veszélyes.

Hófehérke mindezek után megmenekül és megházasodik. A mese csúcspontja azonban nem ez a jelenet, hanem a mostoha tüzes papucsban eltáncolt halála. A bosszú édes, mint a szerelem.

És Hófehérke álma a szépségről, hatalomról, erőszakról és bosszúról itt fejeződik be.

A fenti mesék vágyálmok, tervek, fantáziaerőszakok. Aki olvassa, hallgatja ezeket, együttélve a hősökkel szintén győz képzelt vagy valóságos gyötrői fölött. Ez adja a történetek elbűvölő báját. A fiktív erőszak a valóságos erőszakvágy levezetését szolgálja. És nem ártunk vele senkinek.

Mégis van egy kis probléma ezzel. A gondolat tükröződik a tartásunkban, szemünkben. És a négy fal között megöli a bizalmat, szeretetet.

Az erőszakfantáziálás megítélése nem egyértelmű. Az agresszió levezetését is – felkeltését is ennek tulajdonítják. Valószínűleg mindkettő igaz.

Példáinkban a módszerek különbözők, de egyvalamiben mindegyik azonos: befeketítik az ellenfelet. Az erőszak a bűnös-kép felépítésével kezdődik. Az ellenfél komisz képe az első lépés a megsemmitsítéshez. És egyben igazolja a tettet.

Ez a stratégia még ma is érvényes: a mozgósított agresszió mindíg is az erőszak kezdete volt és az is marad.

Erőszak és szex

a) Lemeztelenítve és véresre szurkálva

Amikor a szexualitás az erőszakkal együtt lép fel, az már valami más. Már ijesztő. Igy van ez a Sünöm János című mesében. A főhős félig sün – félig ember. Nem is szereti őt a családja. Dudát, megvasalt kakast, disznókat és szamarat kap – kérésére –, és eltűnik egy erdőben. Királyokat ment meg leányaikért, de a királyok természetesen nem tartják meg au alkut. János azonban erőszakkal, zsarolással megkapja jussát, csak hogy bosszút álljon. Tüskéivel véresre szurkálja és visszaküldi az arát. (A második lány engedelmes ezért megmenekül, és megváltja Sünöm Jánost is.)

Védtelen lányokat megbecsteleníteni és ezzel megalázni az ellenfelet, hagyományos módszer. A szexualitás az erőszakot szolgálja a mesében. Öröm és szerelem itt nem játszik szerepet.

b) Kékszakáll és lánykavér

A leányvérre sóvárgó kékszakállak különböző neveken és különböző történetekben fordulnak elő az egyes népek meséiben. A gyermek-és családi mesékben négy tettessel találkozhatunk: a „Kékszakáll"-al, a „Rablóvőlegény"-nyel, „A halálvár urá"-val és „Ficseri uram"-mal. Mindannyian kifogástalan külsejű, nagyvonalú úriemberek. A leányok pedig szépek, jók és még nem tudják, mi a szerelem. S bár figyelmeztetik őket a veszélyre, egyikük sem hagyja eltéríteni magát, s bemennek a félelmetes házba. Az ara a néző és az áldozat kettős szerepét tölti be. A szóban forgó mesék nagyon meggyőzően mutatják be a kettős értelmű emberi érzéseket. A tanulság az elijesztést szolgálja: látjátok így jár a lány aki hallgat a férfira és hagyja magát becsapni. (Bár az erkölcsi intelem csak később társult a mesékhez, hiszen elsősorban szórakoztatásra születtek.)

A kékszakáll lovag meséje az urának feltétlen engedelmességgel tartozó feleség története is. E férfimentalitást évszázadok óta hordozzák a mesék. A hősnő persze mindíg kinyitja a tiltott ajtót -kíváncsisága nem hagyja nyugton –, s bizony semmi különösen érdekeset nem talál ott. Inkább borzasztót: halott asszonyokat a férfi("trófeái"-t). A férj hiúsága, egoizmusa, biztonsága azonban ezzel veszélybe került, amit meg kell torolni. Elveszti lovagias gentleman image-ját. (Az ajtó mögött végül is az igazi arca található.) Meg a büntetés öröme is azt kívánja, hogy a nő meglakoljon engedetlenségéért.

Mégis a nők a túlélők. Valaki mindíg megmenti őket s a kékszkállúak halnak meg. Velük hal meg egyúttal a férj mint patriarcha is.

Ficseri uram menyasszonya egyenesen bosszút áll az erőszakos férjen. Egy igen korai emancipációs mese ez, amelyben az erőszak legyőzetik.

c) Anyám, aki lemészárol engem

Philipp Otto Runge A borókafáról című meséjében egy különös külsejű kisfiú lesz mostohája áldozata. Vétke nincs, hacsak az nem, hogy az anya szemében ő az apa gyűlölt szexualitásának elviselhetetlen szimbóluma, s ezért a paradicsomi szín jelképével, az almásláda fedelével fejeztetik le. A kisfiú azonban csodás körülmények között feléled – a szexualitás pozitív voltának jelképeként –, győzelmet aratva a férfi nélküli világit kívánó asszony fölött.

Alattvalók az elnyomóik ellen

a/ Parasztfiú a birtokos ellen

A következő történet nagyon régi. Már Hérodotosz (i.e.490) is ismerte annak egyik változatát. A történet elterjedt az egész világon, s mindegyik változatában az uraság pórul jár. Ami vidámságot kelt, és különben is ez az egyetlen módja az uraságok bírálatának. A Tolvajmester című Grimm-mese egy parasztfiúról és egy gróf történetéről szól. A gróf a mestertolvaj keresztapja és arroganciájáért a keresztfiú megfizetteti vele a számlát

A mese a demokráciák politikai sajtójának és kabaréjának, a diktatúrák politikai vicceinek szerepét veszi itt át.

A fiú győz de más mesehősöktől eltérően, nem nyer semmit. El kell hagynia az országot, és senki sem látja többé. Igy van ez: a civil kurázsi senkit sem tesz királlyá, de még szivesen látott polgárrá sem.

b) Le a fejével, és ne vissza többé már

Az hű, valamint az hűtlen két Ferenándról című mese két Ferenándja tulajdonképpen a hős két személyisége. Ferenánd jó és segítőkész. Szegény. Koldús keresztapjától a mese végén herceggé változó lovat kap ajándékba. Vagyis e jelkép kijelöli őt a királyi utódul. Ehhez szükséges a „hűtlen Ferenánd" mert nélküle nem tudná a trónt megszerezni. A király lehetetlen próbáknak veti alá hű Ferenándot, amelyeket az a lova vagy a hűtlen Ferenánd segítségével rendre megold. Az egészbe még a hercegnő is besegít, hiszen inkább akarna a hű Ferenánd oldalán királynő lenni, mint az orr nélküli -azaz fér-fiatlan, puhány, idejétmúlt- királyé. Közös akarattal, s a hercegnő cselével le is fejezik az öreg, korrupt uralkodót. Azon pedig senki sem ütközhet meg, hogy a hősök gyilkosság árán lettek boldogok. Ki is sírna a lejárt uralkodói rendszer képviselői után?! Végülis „kollektív" tett áldozatai ők, amely megbocsájtható, mert a rossz múlik el a halálukkal.

c) A királyt három darabba!

Kiszolgált katonákról szólnak a következő történetek. Harcoltak, s már nem kellenek többé a királynak. Ez így nem tisztességes. Mihez kezdjenek ezután? Tenni kell ellene valamit. A kék mécses, A hatan az egész világon keresztül, Az ördög kormos komája című mesék hősei tesznek is. Az utóbbi valami egészen szokatlan dolgot tesz. Bánatában visszavonul egy sűrű erdőbe. Itt talál rá az ördög és alkut köt vele. Ennek eredményeképpen bosszút állhat volt „főnökein" és ő lesz a túlélő. Mert többé már nem engedelmes, öntudatos lett, a saját ura. A mesében az alattvaló „zenél" és az uralkodó „táncol", s nem pedig ahogy az a valóságban történni szokott.

A katonamesékben külső, a Ferenándban belső erőszak győzte le a királyt. De vele együtt egész környezetét is, hogy írmagja se maradjon. A valóság ennek ellentmond. A mesék csak a vágyakat mondják. (Bár az abszolutikus fejeket végül is levágták, ugye!?)

Erőszak vég nélkül

A tarisznya, a kalap és a kürt meséje arra késztet, hogy felhagyjunk az erőszakkal a valóságban és a képzeletben egyaránt, mert bár az emberiség évszázadokon át gyakorolta, sőt túl is élte az erőszakot, mégsem nyugodhat bele abba, hogy kiírtja önmagát. A mese ugyanis azt szemlélteti, hogyan kerül ki a kontroll alól egy erőszakfolyamat, s vezet oda, hogy kő kövön nem marad.

Történt a mesében, hogy három fivér elindult a szerencse nyomában. Az első kettő aranyban-ezüstben lelte meg azt, a legkisebb különböző csodás eszközöket cserélgetett, amíg végül maradt a katonákat varázsló tarisznya, a fegyvereket varázsló kalap és egy szerukürt mellett. Az utóbbi hangjára leomlik minden fal. A hős elégedett. (Akinek fegyvere van – önbizalma is lesz.)

Testvérei azonban nem fogadták be. Kidobták, kigúnyolták. Neki azonban volt mivel védekeznie. Az erőszak erőszakot szül – és mindíg erősebbet. Ki is terjedt küzdelmük – a hatalom harca – az egész országra. A fiú végülis legyőzte testvéreit, s a királyt: övé lett a király lánya és hatalma. Mindezt erőszakkal, zsarolással érte el. Nem is volt benne köszönet. A felesége ravaszsággal, hízelgéssel kicsalta belőle a tarisznya és a sapka titkát, és ellene fordult.

Az eseményeket már nem lehet leállítani. A katasztrófa elkerülhetetlen. Már nem az emberek tartják kézben az erőszakot, hanem fordítva. Minden résztvevő tettes is, áldozat is, és a bűnösség kérdése irreleváns.

Miután a fiú felesége felhasználta ellene a csodakalapot is: mit tehetett volna a mese hőse? Meneküljön el? Hiú remény! Egy férfi, ha van ellenfegyvere, nem adja fel – semmi áron. Belefújt a szarujába és minden elpusztult körülötte. Fújta – és senki sem maradt már, aki hallja a kürtöt – , csak fújta, amíg ő maga is meg nem halt.

Intő példa.

Carl-Heinz Mallet: Kopf ab! Über die Faszination der Gewalt im Marchnen. DTV, München, 1990. 213.p.

FRICK MÁRIA

Könyvtáraink ikonográfiai jelentősége

A frontról, fogságból hazatérő katonák meséik, hogy az otthon hagyott kedvesre, feleségre vagy a gyermekre való emlékezés során a legnehezebb az arc vonásainak felidészése volt. Az alak, a viselt kötény színe, az utolsó kisgyerekkézben tartott játék, minden tisztán kirajzolódik, csak az arcot veszi körül valamilyen sejtelmes fátyol, mely alól nem tudja előhivni a vonásokat az emberi emlékezet.

Vajon hogyan jelentkezik ez a kép abban az esetben, amikor tőlünk térben és időben idegen, távoli helyeken élő emerekről van szó, akikről csak néhány leírás, illetve csak néhány alkotásuk maradt fenn? Ilyen gondolatok foglalkoztattak, amikor házzáfogtam a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár könyveiben fellelhető portrék megkereséséhez, könyvtártani és művészettörténeti feldolgozásához, rendszerezéséhez.

Buzási Enikő írja *Régi magyar arcképe – Alte ungarische Bilduisse* című kiállítási katalógusa bevezetőjében, hogy „a régiek arcképét versenyt rostálja a történelem, a feledés és a közöny. Ami anyagi valójában nem múlt el a korábbi korokban, az mára sok esetben

a felejtés, a kallódás fosztotta meg az azonosító történeti tényektől. S ami akár ismerten, akár ismeretlenként mégis fennmaradt, az mitha kollektív tudatunkból hullt volna ki. Kevésbé ismerjük és kevesebbre becsüljük őket, mint írott dokumentumainkat. Pedig lennének még saját válaszaik. Olyanok is, amelyek túlmutatnak a művészettörténeti közlendőn. Érdemes kérdezni őket (1). Érdemes kérdezni őket – folytathatnánk a gondolatot –, annál is inkább, mivel napjainkban ugyancsak megnőtt az igény a történelmi alakok, események, tájak, helységek korabeli illusztráicója iránt; de nem csak a régiek irányában, hanem időben és térben közvetlen közelségben élő alakok iránt is. Így tehát az elvárás jogos egy olyan gyűjtemény vagy legalábbis egy olyan kimutatás (katalógus) létrehozására, amely helyi, de talán nagyobb földrajzi térség viszonylatában is összegyűjthetné a lehetséges összes képi anyagot.

Az ábrázolás igénye, az események, a jelenségek, sőt fogalmak képi megjelenítése már korán fellelhető, kezdve az őskori ábrázolásoktól, a különböző történelmi és stíluskorszakon át, egészen napjainkig. Gondoljunk csak az ókori fáraó-szobrokra, az antik pénzek, érmék kormeghatározó portréira, vagy *Marcus Terentius Varrora*, aki i.e. az 1. évszázadban mintegy tizenöt kötetben gyűjtötte össze verses életrajzok kíséretében hétszáz irodalmi és politikai kitűnőség arcképét. Az ilyen jellegű művek összeállításánál később is ezt az azóta elveszett munkát tekintették mintaképnek. Majd *Paolo Giovio* nocerai püspök (1483-1552) hozott létre nagy gyűjteményt híres embereket megörökítő festményekből, melyeknek fametszetű reprodukcióit jóval később, a bázeli Piero Perna kiadó és *Tobias Stimmer* fametsző együttműködésének köszönhetően vehet kézbe az érdeklődő közönség. (2)

Lehet, hogy ismert az az 1560-ban Wittenbergben *Iohannes Crato* műhelyében nyomtatott kiadvány, amely könyvtárunkban a kihangsúlyozott képi megjelenítés legkorábbi kísérletei közé tartozik. *Johannes Hofferus*, *Icones cathecheseos et virtutum ac vitiorum illustratae numeris* című könyvről van szó, melynek minden oldalán a szentek és próféták valamint Jézus életéből vett jelentek fametszetes illusztrációi találhatók.

1752-ben jelent meg Frankfurtban, illetve Lipcsében *Franciscus Pomey* munkájának, a *Pantheum maythicum seu fabulosa deorum historiá*nak újabb és javított kiadása, amelyet mitológiai kislexikonként is értelmezhetünk. A szóban forgó műben huszonhét mitológiai alak egésztáblás rézmetszetű megjelenítése található antik érmék és plakettek témába vágó ábrázolásainak társaságában. A bécsi Trattner könyvnyomtató műhelyéből került ki az a *J.B. Boudard*nak köszönhető 1766-ban megjelent háromkötetes munka, mely az *Iconologie tirée de divers auteurs* címet viseli. A három nagyszerű kötet mindegyike kétszázon fölüli mitológiai alakot, jelképet, elvont fogalmat jelenít meg 50x80 mm nagyságú metszeteken, az alaki ábrázolást minden oldalon ellátva olyan tárgyi kellékekkel az ember képzeletben felruházta azt. Összesen 630 rajz magyarázó szöveggel együtt – valódi segédkönyv a korabeli művészi ábrázolások értelmezéséhez.

Visszatérve a portré-ábrázolásokhoz, néhány olyan nyomtatott könyvre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek ilyen irányú kísérletként születtek.

Wittenbergben 1560-ban jelent meg a *Philip Melanthon* előszavával kiadott, *De origine imperii turcoru, eorumque administratione et disciplina* című munka, amely nyolc török uralkodó nagyon leegyszerűsített fametszetű portréját – inkább szimbolikus rajzát – adja, és huszonegy katonai rangfokozat megjelenítéséhez mellékel – igaz, portrénak nem tekinthető, hiszen személyhez nemigen köthető – ábrázolásokat.

A grafikus úton sokszorosított portrésorozatok a 165. századtól egyre gyakoribbak lesznek. A királyi, uralkodói, egyházfői portrék mellé a 17. századra már felsorakoznak a „viri illustres", az úgynevezett „híres emberek" képmásai is.

1977-ben *R.E.O. Ekkart,* az 1585 és 1843 között tevékenykedő franekeri akadémiai professzorokat szakszerű ikonográfiai leírás kíséretében bemutató *Franeker professoren portretten* című munkájában csak a 17. század első feléből *hét,* a 18.századból pedig *három* olyan könyvet nevez meg, amelyek olyan személyek portréit sorakoztatják fel, akik valamilyen módon közéleti síkon – a németalföldi oktatásban – jeleskedtek. (3)

Különben Rózsa György megállapítása szerint a németalföldi portrémetszők hatása túlmutat országaik határain is. (4)

A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban megtalálható *Icones et effigies virorum doctorum quotquot celebres fuerunt per Europam...* 1645 és 1650 között kiadott frankfurti metszetgyűjtemény hét részben, melyek 342 portrét tartalmaznak, *Johannes Theodorus de Brij, Sebastian Furck* és *Ifjú Clemens Ammonius* kalkongráfusoktól (rézmetszők) származnak. Ezek között medikusok, teológusok, jogászok, matematikusok, anatómusok, szónokok, asztrológusok, muzsikusok, filológusok, historikusok, főpapok, költők, geográfusok, tanácsosok, pápák arcképe található. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a képek a tartalomjegyzék, az őket kísérő inskripciók és az esetleges ajánlások alapján azonosíthatók. De a könyvek sorsára figyelmeztetve itt kell megemlíteni azoknak a nevét, akiknek arcképe már nem található meg a kiadványban, mert kontár, barbár kezek kitépték, kivágták őket. Olyan személyekről van szó, akik a legismertebbek közé tartoztak, mint *Dante Alighieri, Rotterdami Erasmus, Petrarca, Kálvin, Machiavelli, Hugo Grotius* és mások. E metszetek már drága pénzért cserélnek gazdát és önálló életet élnek mint különálló, eredeti metszetek, ha egyáltalán átvészelték az idők viharait.

De mindenesetre megcsonkítva egy másik műalkotást: a könyvet. (5)

A 17. század végéről vagy a 18. század elejéről származik az a 104 metszetet tartalmazó gyűjtemény, amelyet egyelőre még nem tudtam azonosítani és amelynek címe *Imagines virorum illustrium tabulae CIV.* A könyv állapota a gyakori forgatásról, a szakszerűtlen gondozásról és feltehetően buzgó diákkezek gesztusértelmező bejegyzéseiről árulkodik. A 100x140 mm-es rézkarcok kivitelezésének módja gyakorlott, mondhatni művészi kézre vall.

A 18. századtól kezdve már rendszeressé váltak az ilyen jellegű illusztrációk a különböző jellegű kiadványokban. Így például a Lipcsében 1746-ban az „új politikai havi folyóiratként" induló *Neueste Staatschistorie Welche die heutigen Begebenheiten der Welt in sich fasset* című lap minden számához renszeresen mellékelt művészi kidolgozású metszeteken uralkodói, fejedelmi portrékat. A felgyorsuló és tömegméreteket öltő könyvkiadás a következő századra már elképzelhetetlenné vált illusztrációk nélkül. A szintén Lipcsében, 1824-ben a Brockhaus kiadónál VI. kiadásként megjelenő *Allgemeine deutsche Real-Encyclopadie...* (Conversations Lexikon) mindegyik kötete egy jeles személyiség portréjával kezdődik. Ugyanezen kiadvány korábbbi kiadásaihoz külön füzetekben mellékelték pótlásként „minden idők és népek leghíresebb embereinek" képét. A *Bildnisse der berühmtesten Menschen aller Völker und Zeiten (Ein supplement Kupferband zu jedem biographischen Wörterbüche besonders) zu dem Converstions Lexiconban* leközölt portrék – például *Linnéé, Frankliné, Leibnitzé* – olyan korabeli ismert grafikusok, művészek alkotásai, mint *Bollinger, Bolt, Büscher, Felsing, Fleischmann, Gottschieck, Henschke, Rauch, Riedel, Rosmasler, Zschoch és Zumpe.* Folytathatnánk a sort a metszeteket tartalmazó könyvekkel, hiszen a sokszorosító eljárások, technológiák ugrásszerű elszaporodása, a nyomdatechnika fejlődése ezt lehetővé teszi. De álljunk meg itt, hogy néhány példában az ilyen irányú magyar kísérleteket és megvalósításokat is nyomon követhessük.

A képi megjelenítés módozatai egyidősek magyarságunkkal. Gondoljunk tarsolylemezeinken hordozott növény- állatképeinkre, kódexeink miniatúráira, középkori templomaink falfestményeire. A nyomtatott könyvben jelentkező portrékat, alakokat visszaadó első kísérlet az ősnyomtatványok korába nyúlik vissza. Ez *Thuróczy János* műve, *A magyarok krónikája,* melynek első kiadása Brünnben jelent meg 1488-ban *Erhard Ratdolt* nyomdájában és *Theobald Feger* budai kiadó közreműkodésével. Majd Augsburgban két további szövegváltozattal és két – egy köznapi és egy hártyára készült díszkiadvány – variánsban. A metszeteken szereplő 41 magyar vezér és király képmása 36 (Brünn), illetve 24 (Augsburg) dúcról készült fametszet. (6) Ezeket az „igen csinosan festett képeket" Theobald Feger azért ajánlja, hogy „az olvasásal járó fáradalmakat a képek változatossága enyhítse". Az egyszerű fehér-fekete fametszetek vagy azok kiszínezett változatai mint egyfajta információhordozók sajátos jelrendszerükkel már akkor befolyásolhatták a közvélyeményt. Magyar vonatkozású anyagot találunk *Elias Widemannak* a *Hungariae Heroum Icones* című száz lapból álló, a 17. század közepén (1649) készített metszetgyűjteményében. Ezek már a helyszínen készültek, az egyéniséget is visszaadó természet utáni valós portrék voltak, amelyeket későbbi metszők egészen a 19. századig mint

előképnek használtak fel. (7) De igazi magyar gyűjteményes kiadásra a Thuróczy-krónika után 175 évig kellett várni, amikor is 1664-ben megjelnik Nürnbergben „a dicső elődök emlékezetét" a nemességnek ajánlva a *Nádasdy Ferenc* féle *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum,* amelyben a kép és a szöveg már egyenrangu elemként szerepel. (8) A metszetek művészi kezek alkotásai. Olyan művészeké, akik több mint valószínű az ismert Agidius Sadeler körében tanult metszők közül kerülek ki. (9) Ezek a metszetek válnak – amint majd látni fogjuk – a későbbi ilyen jellegű kiadásokban egy az egyben vagy degradált formában utánzandó képekké.

Egyházi vonalon említésre méltó *Péterfy Károly* munkája az 1016-1734 közti időszakot felölelő, illusztrált, kétrészes *Sacra concilia romano catholica in... Hungariae* 1742-ből melyben *I.G. Rugendas* pozsonyi metszőtől nyolc esztergomi püspök protréját találhatjuk meg különálló mellékletként. Köztük, hogy csak az ismertebbeket említsük: *Pázmány Péterét és Oláh Miklósét.*

Egy évtizedre rá szintén királyportrékat kartalmazó kötetet forgathattak az érdeklődők, ugyanis Nagyszombatban a jezsuiták 1751-ben két kötetben kiadják *Werbőczi Corpus juris hungarici seu decretum generale inclyti regni Hungariae* című munkáját, amely *Szent Istvántól Mária Terézia* császárnőig huszonkét, jogi vonatkozásban is jelentős törvényhozónak tartott uralkodó képmását rögzíti. Ezek a bécsi *Schmitner* metsző által készített művészi portrék a szöveg közé vannak beillesztve allegorikus kerettel, akárcsak Werbőczié.

Hogy a metszetek többszöri felhasználását és eközbeni romlását illusztrálni tudjuk, érdemes megvizsgálni *Heltai Gáspár* művének, a *Magyarok krónikájá*nak 1789-es nagygyőri kiadását, amelyben az ábrázolt „néhány nagyobb dicséretre méltó magyar fejedelmek" képeit *Streibig József* nyomtató *Binder* budai metszőnél rendelte meg, aki tulajdonképpen a Nádasdy-féle *Mausoleum...* portréiból merített ihletet, tudniillik azokat kisebb méretben újrametszette, miközben a képek minőségét romboló látványos módosításokat eszközölt rajtuk. A helyenként elég sikerületlen, hevenyészett utánzatokon olyan jelképes háttérjelenetek maradtak el, amelyeknek az eredeti metszeteken jelentős információhordozó, az uralkodót jellemző, vagy annak nagyszerű tetteire utaló szerepük volt. Álljon itt példaként a Binder-féle *Szent László-ábrázolás,* amelynél rögtön szembetűnik a háttér elnagyolása.

A 19. századra a nyomdatechnikai eljárások tökéletesedésével az olvasói elvárásoknak is megfelelő, alkalmazott (sokszorosított) grafika az egyik legdinamikusabb műfajjá vált. Az acélmetszet kifinomultsága, a kőnyomatok könnyedsége, a sajtó üzleté válása megengedhetővé tette a tömegméretű, de ugyanakkor igényes kiadványok, illusztrált albumok megjelentetését. 1845-1847 között nyolc füzetben jelent meg *Bajza József* fordításában és magyarázataival Hartlenben pesti kiadónál az *Új Plutarch vagy minden korok és nemzetek leghíresebb férfiainak és hölgyeinek arcz- és életrajza.* A *Weigl Frigyes* által rajzolt és nürnbergi *Carl Mayers* művészeti intézetben készített acélmetszetű címlap szimbolikájánál fogva utal már a „híres emberek" körének kitágítására is. A tárgyalt személyek hatos csoportosításban egy-egy mellékleten szerepelnek. A papír minőségének romlása és a képek kis mérete bizonyos mértékben gyengítik az egyébként nagyon szép kivitelezésű metszetek élvezhetőségét. A kétkötetes munka első részében – sajnos, csak ez teljes állományukban – százötven portré között négy magyar vonatkozású kép is van: *Bethlen Gáboré, Zrínyi Miklósé, Hunyadi Jánosé és Thurzó György nádoré.*

Haladva az időben, *Marastoni József Magyar ősök képcsarnoka* című munkája következik *Császár Ferenc* 1855-56-os kiadásában, amely a Walczer nyomda terméke. (10) Majd egy pár évre rá Heckenast Gusztáv 1858-ban kiadja azt a nyeven arcképet tartalmazó „első gyűjteményt" – a *Magyar írók arcképei és életrajzai* című munkát –, amely irodalmárokat mutat be. A 17. század eleje és a 19. század közepe között élt negyven író arcképeinek készítőiről csak annyit tudtunk meg, amennyit egy „J.E." és egy „*J. Hertel* sc(ulpsit)" szignatúra elárul. Az egyébként cirkalmas keretbe helyezett képek minőségén nem lehet kifogásolnivalónk.

A következő igazán kifogástalan metszeteket tartalmazó, szintén irodalmárokkal foglalkozó könyv a *Zilahy Károly* által 1863-ban írt *Magyar Koszorúsok albuma (Írói élet és*

jellemrajzok), amely a Franklin Társulatnál 1874-ben második kiadást is megért. Arról a Zilahy (Kiss) Károlyról van szó, aki 1861-ben *Az erdélyi fejedelmek életíratát* is megírta, magyarázatul *Demjén László* kolozsvári könyvárus által kiadott arcképcsarnokhoz. Demjénről itt csak annnyit, hogy rövid ideig *Barabás Miklós* festőművész leányának a férje volt. A *Magyar koszorúsok albumá*nak acélba vésett metszetei a lipcsei Brockhaus cégnél készültek. Külön érdeme a könyvnek, hogy információkat tartalmaz a festmények alkotóira, az eredeti kép őrzési helyére, továbbá a kiadók és metszők kilétére vonatkozóan. A tizenkét alkotó művész (három festő, három rajzoló, hat metsző) közül külön felhívnám a figyelmet Barabás Miklósra, aki nyolc 1856 és 1860 között készült nagyszerű portréval – *Tompa Mihályével, Jósika Milósével, Petőfi Sándoréval, Berzsenyi Dánielével, Bajza Józsefével, Vörösmarty Mihályéval, Czuczor Gyergelyével és Arany Jánosnéval* – van jelen a kötetben. Azért emelem őt ki, mert „mint arcképfestőt az apró részleteket is megörökítő hűség jellemzi" (11).

Márki Sándor 1884-ben jelentkezik *Magyar Pantheon*jával, amely „a magyar történelem, művészet és irodalom 150 kimagasló alakját képekben és rövid életrajzokban" tünteti fel. Tizenöt oldalas rövid tanulmányában Márki a képi megjelenítés forrásairól, azok hitelességi fokozatairól is ír: „Soha és semmiképp sem remélhetjük, hogy kivétel nélkül megbízható és hű arcképek után ösmerjük meg nagyjainkat, s az ezredév első felének vezéregyéniségeit csak a művész ecsetje vagy ónja varázsolhatja elénk. A dolog természetében rejlik, hogy e részt teljes hatalma legyen a képzeletnek, melyet csupán komoly történelmi adatok, egyes, a külsőre vonatkozó, szinte odavetett megjegyzések és talán kevésbé komoly, hanem azért mégis figyelmet követelő hagyományok korlátolhatnak valamennyire." (12). Márki díszes, a szöveget is körülfogó egységesített keretben csakis hitelesnek tartott kőnyomatos arcképet közöl: „hősök, államférfiak, főpapok, tudósok és írók mellett előtérbe lépnek a földművelés emelésén fáradozó gazdák, az iparosok, a kereskedők, sőt nagyobb élénkséget találunk a képzőművészetek, a festészet és szobrászat, valamint a színészet terén is. Azok akik váltvetve alkották a *mai* Magyarországot..." (13). Majd így folytatja: „A daguerrotyp és fényképírás divatba jötte után kezdődik csak a *teljes bizonyosság* (kiemelés tőlem-R .A. L.) és csupán ettől fogva mondhatjuk el, hogy bővebb a választékunk... ez utóbbiak nem értenek a hízelgéshez legalább nem oly nagy mértékben."(14).

Dolinay Gyula 1886-ban Budapesten megjelent *Történelmi arcképcsarnok*a időrendi sorrendben 231 arcképet és életrajzot közöl. Munkáját gróf Nádasdy Ferencnek ajánlja, „a tudomány és irodalompártolásban nagy ősei örökösének". Hivatkozik az 1671-ben Bécsben mártírhalált szenvedett Nádasdy Ferencre, annak az előzőkben tárgyalt *Mauzóleum* ...című művére: „Ezt az arcképgyűjteményt fogadta el a későbbi historiai irodalom hiteles idealizáltakul, azaz az itteni felvétel szerint ábrázolják ama régi alakokat, kikről biztos festmény nem maradt fenn." Nádasdy gyűjteménye *IV. Ferdinánddal* félbe maradt. Dolinay „vette magának a bátorságot, hogy tovább folytatására" vállalkozzon. Átvette a Nádasdy-album képeit – érdemére legyen mondva, igyekezett megőrizni az eredeti metszetek képi tartalmát és minőségét. 1664-től kiegészítette nemcsak uralkodók, hanem „a historia, a nemzeti történelem, az irodalom és közművelődés más nevezetes szereplői"-vel. (15) Így 53 uralkodó portré mellé 178 más arcképet sorakoztat fel. Dolinay az előszóban röviden ír a képek jelentőségéről „a jó, a hű arckép"-ről. „A szemléltetés módszere még a felnőttre is hatásosabb, az ifjúság pedig csakis így ragadható a teljes érdeklődés fokára. (...) lehetetlen az, hogy ne legyen némi fontossága akkor, mindőn ilynemű művekben s általában képes történelmi munkákban irodalmunk oly szegény s országos történelmi arcképcsarnok még mai napig sincsen szervezve" – írta.(16) Dolinay munkája többféle grafikai megoldású rajz, valamint fényképek másolatait tartalmazza. Az 1898-as III. kiadás már háromszáz életrajzot mutat be. A munka közkézen forgását biztosította, hogy a Lányok Lapja és a Hasznos Mulattató című ifjúsági lapok mellékleteként látott napvilágot. „Számottevő, úttörő" – így értékeli saját munkáját Dolinay az első kiadás előszavában. A mű jellegét és hatását, valóban „közhasznú szükséget pótló" szerepét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Magyar Királyok és hősök arcképcsarnokát* 1993-ban a Kassák Kiadó újból megjelentette.

Az időközben, 1892-ben megjelent *Magyar szellemi élet (Elbeszélések és rajzok a magyar írók és művészek életéből)* című mű *Igmándi Mihály* munkája és hatvankét kis írás szerzőjének fénykép után készült portéját tartalmazza. Érdekessége és viszonylagos mai jelentőségét az adja, hogy a napjainkban közismert ábrázolásoktól eltérően a tárgyalt személyeknek főleg a fiatalkori fényképét közli.

A modern kiadványok közé tartozik és a mi szempontukból említésre méltó a Légrády testvéreknél *Kabos Ede* szerkesztésében Budapesten megjelent száz magyar író száz legjobb novelláját tartalmazó tízkötetetes munka, *Az Érdekes Ujság dekameronja,* amely külön mellékleteken gyönyörű mélynyomatos képet közöl minden szerzőről.

E gyűjteményes jellegű kiadványok mellett különös jelentőséggel bírnak a külön kötetekben napvilágot látott illusztrációs anyagok: a különböző portrék,metszetek – főleg a régi kiadványok eredeti metszetei –, reprodukciók, melyek az azokat tartalmazó könyvek ritkaságánál, egyediségénél fogva sokszor felbecsülhetetlen értékeket képviselnek. A századforduló táján nekilendülő sorozat díszkiadványok, emlékalbumok majdnem mindegyikében találunk ilyen jellegű képeket, nem is beszélve az egyre sokasodó időszaki kiadványokról, amelyeknek ikonográfiai feldolgozása igencsak nagy hasznunkra válna. Gondoljunk csak olyan lapokra – csupán Erdélyből említve példát –, mint az Erdélyi Helikon, a Pásztortűz, az Erdély, melyeknek szenzációs képanyaguk volt

Ma már mindenhol divat a „Ki kocsoda?" típusú kiadványok megjelentése. Ezeknek képi anyaga bőven szolgáltat akár meglepetéseket is. Csak Erdélyben maradva és a két világháború közti időszak magyar könyvkiadói termésre gondolva megemlíthetjük az *Osvát Kálmán* által szerkesztett *Erdélyi Lexikon*t 1928-ból, melynek képanyaga, igaz, nem nevezhető minőséginek, de úgy vagyunk vele, hogy néha az ilyennek is örvendhetünk. Ugyancsak ide sorolható a Ki Kicsoda? *Az erdélyi és bánsági közélet lexikonja* is, amely 1931-ben jelent meg Temesváron, illetve Aradon *Damo Jenő* szerkesztésében. A szerkesztő önérzetesen vallja: „amit a következő oldalakon lefektettem, az egy csepp történelem, az a mai élet, az a mi Erdélyünk hű keresztmetszete, karrierek, fotografiák, akiket több kedves hűséggel a jövő számára konzerváltam." (17). Ehhez a törekvéshez hasonló *Várady Aladár* és *Berey Géza* 1934-ben Szatmáron megjelent *Erdélyi monográfiá*ja, amely 594 portrét közöl, bemutatottaknak mintegy egyharmadát. Mint a szerzők a bevezetőben írják: „E könyv számtlan adata ma még csak elpergő föveny a mulandóság homokóráján. Igénytelen forrás amiből tudásszomját enyhíti járatlan utak vándora. Ámde idővel értéke megnövekszik mivel kötőanyag a főcselekmény kortörténeti hátterének fölépítéséhez." (18).

A fentebbiekben az említett „főcselekmény" képi kötőanyagának forráslehetőségeit kerestem egy olyan könyvtárban, amelyben az állomány fejlesztése a századunk közepén – sajnálatos módon – leállt. Így is gazdag és fontos forrás áll rendelkezésünkre a szóban forgó helyen. Idő- és helyszűkében sok kötetről említést sem tettünk. A mai modern könyvtárak könyvei, egyre sokasodó sajtótermékei ilyen szempontból kimeríthetetlen forrást képeznek, amelyeket ki kell aknáznunk. Rózsa György említi egy helyütt, hogy „a tematikára irányuló figyelem sok olyan képes forrást is megmentett, amelyek kvalitáscentrikus művészeti gyűjteményeinket nem érdekelték soha". (19) Helytörténeti szempontból pedig rendkívüli jelentősége van az illusztrált sajtónak.

És még valami...

*László Gyula Cseh Gusztáv Pantheon*jához, avagy *Hatvan főember* című képes csarnokához 1988-ban írt előszavában állítja, miszerint Cseh Gusztáv históriás könyvekből egybeszedegetett és régi ábrázolásokról szép hasonlatossággal rézre karcolt metszeteihez „minden esetben az általunk legismertebb, legjobban belénk rögződött ábrázolást" vette mintának (20). Viszont könyveink, folyóirataink mélyén szerényen megbújó, esetleg nem annyira ismert képeken egy-egy más, közvetlenebb beállítás, egy-egy oldottabb arckifejezés, sejtelmesebb mosoly, vagy egy-egy zordabb, szigorúbb tekintet – a tér – és időbeli dimenziókon túl – közelebb hozhatja hozzánk az ábrázolt személyt.

JEGYZET

(1) *Buzási Enikő:* Régi magyar arcképek – Alte Ungarische Bildnisse. Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 1988.4.sz. 10.p.
(2) *Rózsa György:* A Nádasdy-mauzóleum. Akadémia Kiadó, Budapest, 1991. 10.p.
(3) *Ekkart, R.E.O:* Franekker professorenportreten. Franeker, 1977. 479-48.p.
(4) *Rózsa György:* i.m. 13.p.
(5) A 342 portréból 52 metszet hiányzik. Lelt.sz. 1676.
(6) *Soltész Zoltánné:* A Thuróczy-krónika és kiadásai. In: *Thuróczy János:* A magyarok krónikája. Budapest 1986, 426, 432.p.
(7) *Cennerné Wilhelm Gizella:* A magyar történelem képes forrásainak sajátosságai. Művészettörténeti Értesítő, 1984. 1-2.sz. 7.p.
(8) *Rózsa György :* i.m., 9.p.
(9) U.o., 14.p.
(10) *Basics Beatrix:* A történelemábrázolás módjai és a Történelmi Képcsarnok gyűjteménye. Művészettörténeti Értesítő, 1984. 1-2.sz. 12.p.
(11) *Rózsa György:* i.m.,6.p.
(12) *Márki Sándor:* Magyar Pantheon. Pozsony – Budapest, 1884, V.p.
(13) U.o., X.p.
(14) U.o., VII.p.
(15) *Dolinay Gyula:* Történelmi Arczképcsarnok. Budapest, 1886, (5-6).p.
(16) U.o., (14) és (6).p.
(17) *Damo Jenő:* Ki kicsoda? Az erdélyi és bánsági közélet lexikonja, Timisoara – Arad, 1931.(4).p.
(18) *Várady Akácz – Berey Géza:* Erdélyi monográfia. Satu Mare, 1931, 13-14.p.
(19) Művészettörténeti Értesítő, 1984. 1-2.sz. 3.p.
(20) *Cseh Gusztáv:* Hatvan főember. Budapest, 1988. 11.p.

RÓTH ANDRÁS LAJOS

A közösségi iskolák

A Perola című közösségfejlesztő folyóirat 1992. évi 4. száma programcikket közölt Lőrincz Csaba tollából A közösségi művelődés és a közösségi iskolák létrehozásának lehetőségei címmel. Ez volt a nyitány. Ma már négy ilyen iskola működik Magyarországon (az ötödiket most szervezik).

A gyökerek

Mindenekelőtt lássuk a történelmi gyökereket.: Egyesült Államok – 1935, a New Deal, a gazdasági válságból való kilábalás roosevelti politkájának harmadik esztendeje. *Charles Stewart Mott* autógyáros és *Frank Manley* testnevelőtanár egy Rotary Club-gyűlés után az ifjúság problémáiról, reménytelen jövőjéről vandalizmusról beszélget, s ennek a beszélgetésnek az eredményeként létrejön az első közösségi iskolaprogram *Segitsük az embereket, hogy segíthessenek magukon* címmel. A Mott Alapítvány 6000 dollárt adományozott Frank Manleynek, hogy megvalósítsa ezt a programot a Michigan állambeli Flin város állami iskoláiban. (Mint az alábbiakban kiderül: nem elsősorban iskolai oktatási programról van szó.

A következő húsz évben Flint a közösségi iskola és oktatási rendszer központjává vált. A Mott Alapítvány 1963-ban létrehozta az Egyesült Államok különböző egyetemeihez csatolt Közösségi Oktatási Központokat. Több egyetemen közösségi és felnőttoktatási fakultások is létrejöttek, melyeken a közösségi oktatás filozófiája, kutatásia és módszertana tudományos szintre emelkedett a különböző neves tudósok munkája nyomán. A

Nemzeti Közösségi Oktatási Központ – Flintben – a pedagógusok és közösségi szervezők kiképzését irányította. Az innen kikerülők közül – Manleyt, az első közösségi iskola direktorát, menedzserét követve – sok százan váltak az Egyesült Államok neves oktatási vezetőivé.

A modell

Mi is hát a közösségi iskola lényege? Idézzünk itt egy-két meghatározást:

„A közösségi oktatás olyan filozófiai elmélet, amelynek segítségével lehetőség nyílik oktatási igények kielégítésére a közösség minden tagja számára. Az iskolát mint irányító elemet használja fel, hogy összehozza a közösséget a problémák megoldása érdekében, pozitív közösségi érzést alakítson ki, javítson az életviszonyokon és egyben elindítson egy folyamatot a személyes élet legmagasabb értékeinek elérésére." (*Minzey és Le Tarte:* Közösségi oktatás: Programtól a folyamig, onnan a gyakorlatig. 1979.)

John Goodlad szerint a közösségi oktatás „olyan természeti rendszer (ecosystem), amelyben az intézmények és szervezetek tudatában vannak az emberi tudás továbbá a szellemi és erkölcsi értékek képességek fejlesztését szolgáló programok létrehozásában vállalt felelősségüknek.

Az 1974-ben elfogadott Nemzeti Közösségi Oktatási Törvény hivatalosság tette a közösségi oktatási programokat. A Közösségi Oktatási Központok létrehozását az egyes államokban a nyolcvanas években a Nemezeti Oktatási lapítvány támogatta.

Az utóbbi években az alapítvány egy Nemzetközi Közösségi Oktatási Egyesület (International Community Education Association) és egyben különböző oktatási központok (Community Education Centers) létrehozását segítette, s így ezek nemzetközi hálózattá szerveződhettek. Mamintegy nyolcvan országban müködnek közösségi iskolák.

E „mozgalom" a napjainkban világszerte nagyjából hasonló módon alakuló társadalmi-gazdasági körülmények között különösen fontosnak tartja, hogy az iskola az adott település oktatási, kuturális központjává váljon, és lehetőséget adjon a helyi lakosságnak, társadalmi szervezeteknek, munkahelyeknek, önkormányzatoknak és más intézményeknek, hogy érdektársak legyenek az oktatási és közösségi tevékenységekben.

A közösségi iskolák egyik legfontosabb célja a való élethez kapcsolódó tanmenet kialakítása. Az oktatás tükrözi a társadalom és közösség művelődési igényeit, s egyben lépést tart a fejlődéssel és ennek megfelelően képzi a tanulókat. A szóban forgó intézmények tudatosan kiterjesztik az oktatást az iskola falain kivül és abba bevonják a szülőket és más szakembereket is. Elfogadják és a gyakorlatban is követik az az elméletet, hogy „mindenki tanár és mindenki tanuló."

A közösségi iskola a felnőttoktatás valamennyi formáját elősegíti. Lehetőséget ad a szakoktatási, kereskedelmi, ipari szervezeteknek, főiskoláknak és egyetemeknek helyi programok létrehozására.

Hazai kisérletek

Ennyit az elméletről és a gyökerekről. Most pedig térjünk rá a hazai gyakorlatra. A Soros Alapítvány New York-i titkárságának igazgatója 1992 tavaszán a közösségi iskola iránti lehetséges igények felmérését kezeményezte Magyarországon mint azon régiónak egy „reprezentatív" pontján, mely régió mostanság efféle (és sok másféle) „válságmenedzseflő technikák után kiált".

Az Alapítvány a Mott Alapítvány által javasolt, s a közösségi oktatás elméletében és gyakorlatában egyaránt otthonos szaktanácsadót, Lőrincz Csabát kérte föl a felmérő és szervezőmunka irányítására. Az első közösségi iskolák az amerikai és kanadai modelleken alapuló, de a magyar iskolarendszerhez illeszthető – és az adott lakóközösség igényeinek kielégítésére alkalmas – formában indultak meg 1993-ban.

Jelentős eredményként könyvelhető el, hogy a közösségi oktatás fogalma és formája helyet kapott a magyar iskolarenszerben. Az első „lépcsőben" három helyen „épült rá" ilyen intézmény a sikeres pályázatot benyújtó általános iskolákra.

Budapesten elsőként a Bárczi Géza Közösségi Iskola nyílt meg a III. kerületben, a békásmegyeri lakótelepen, ahol túlnyomórészt alacsony jövedelmű családok élnek. A lakóközsségnek itt nagy szüksége van szociális és kulturális programokra.

A Petőfi Sándor Közösségi Iskola a román és az ukrán határ közelében fekvő kisváros, Csenger központjában kezdte meg működését. Itt az iskola szolgáltatásokat nyújt a mezőgazdasági ermeléssel foglalkozó lakosságnak több egymás mellett élő kultúrát szolgálva ezzel.

A Battyyány Ilona Közösségi Iskola Cinkotán, falusias, peremvárosi környezetben működik, s a terület történelmihagyományait ápolja.

Második lépcsőben Érden nyílt meg közösségi iskola, s egy további Hódmezővásárhelyen áll szervezés alatt. A hároméves projektidőszak végére a tervek szerint hét ilyen intézmény fog működni Magyarországon.

Kétségtelen, hogy van bizonyos hasonlóság a közösségi iskola és az általános művelődési központok (AMK-k) intézménytípusa között. Optimális esetben mindkettő ugyanazt tudja nyújtani a lakóközösségnek. Optimális eseten a jó személyi feltételeket éri, a jó személyi feltételeken pedig olyan személyiségeket, akik elégséges mértékben függetleníteni tudják magukat a mindenkori hivatalos intézményrendszertől...

A kettő közötti leglényegesebb különbséget alighanem a történeti dimenzióban tudjuk megragadni. Az ÁMK-modellt is nyugati példák ihlették ugyan, csak ez éppen olyan időpontban jelent meg Magyarországon, amikor az állami „túlhatalom" és az ebből következő túlszervezettség jellemzte a hazi társadalmat. Ekkoriban gyakori volt, hogy az állami bürokrácia útvesztőiben haltak el életteli helyi kezdeményezések.

A közösségi iskola modellje az állam „kivonulásának" időszakában bukkant föl, s így gáncsoskodásra éppúgy, mint támogatásra – az alapítványi szférán kivül – legföljebb az Önkormányzatok részéről számíthat. Életí és fejlődőképessége tehát – tekintve, hogy az amerikai alapítványok „inkubáro-segítsége" három évre terjed ki – lényegében a hazai civil társadalom fejlődésének függvénye.

Mert maga a modell – tartalmát nézve – működőképesnek látszik.

TRENCSÉNYI IMRE

Egy táncegyüttes emlékkönyvébe

A B. Együttes fennállásának sokadik évfordulóját ünnepli. Igazándiból méltó lenne a megnevezésre, vagyis az ünneplésre. Köszöntenem illene nékem is őket, a nemzedékeket nevelő koreográfus-pedagógusokat. Most is, az ünnepnapon csaknem háromszáz gyerek adott számot legjobb tudásáról és elhivatottságáról. Lám, itt a szinpadon a következő fél évszázad megannyi elkötelezett amatőr művésze. Nem ezt teszem. Nevüket most elrejtem. Mert az elemzésnek ők, a sokéves születésnapját ünneplő B. együttes csupán ürügyét adták. Így csak köszönöm nékik, hogy ünnepi szertartásukon alkalmat adtak némely dolgok végiggondolására.

A B. Együttes koncertjeinek lelkesült látogatója voltam vagy 15 évvel ezelőtt. A koreográfusok, a táncosok mind-mind nemzedéktársaim. A szinpadon – éreztem állandóan – nem csupán magukról, hanem rólam is szóltak. Azóta legendássá vált több darabjuk – ez talán még rekonstruálható – mozzanatról mozzanatra követte a magyarországi értelmiség derékhadának fejlődését, nem túlzás a szó – valamennyi értelemében – felnőttéválását. Hiszen ezekben a koreográfiákban – hiszen, most már el nem tagadhatom, egy néptáncegyüttesről van szó, a táncházmozgalmat-alapítók egyikéről – jelent volt, olykor egyszerre volt jelen a felnőtté váló nemezedék személyes élete megannyi konfliktusa kitáncolva, s jelen voltak a változásokat hordozó-vajudó történelmi korszak kérdésfelte-

vései is. S talán mert a tánc kifejezőeszközei – karok, lábak, az emberi test mozdulatai, testek kapcsolódásai –, nomeg a znéé szolgáltak az emberi üzenet hordozóiként, a válaszok is bölcs, mélységes mély válaszok voltak, távol minden irodalmias, közéleti puszlicisztikától. N.F., F.J. és a többiek nem politikai parabolákban, allegorikus történetekben fogalmaztak – a folklorisztikus táncszinpad mindezt nem tűrte volna el. Ezért aztán – így emlékezem én is, s így emlkezhet az a nemzedéktársam is, akinek életútja (akár az a bizonyos személyes, akár az a bizonyos közéleti) más irányba kanyarodott a hosszú évtized alatt. S korántsem arról van szó, hogy a művek dodonai jóslatok lettek volna. Egyszerűen igazat beszéltek. Csak emlékeztetőül: túl a szerelem, az anya-gyermek kapcsolat, a férfi-felelősség, asszonyi érzelmek kérdéskörén nemzedékem java e szinpadot nézve gondolhatta újra egyén és közösség, forradalom és ellenforradalom, hatalom és szabadság, megkötöttség és elkötelezettség, hűség és lázadás konfliktusait. A magyar néptáncmozgalom békés „fegyvertényeit" emlékezetükben őrzők számára e szikár tárgyszavak mögött meghatározott művek jelennek meg, egy nemzedék valóságos kollektív emlékezete – hiszen talán még az sem túlzás, hogy ebben az időben a magyar művészet elöljáró reprezentatív ágazata volt a tánc, s ezen belül is a folklorisztikus nyelvet újraalkotó hol szinpadról lelépő, hol a szinpadra visszalépő úgynevezett néptáncmozgalom.

Megkockáztatom az állítást, e táncokon nevelődtünk, csiszolódott társadalomkritikánk, nőttek kételyeink és elszánásaink, zsigerünkbe ivódott az a kor-, és történelemértelmezés, amit e művek, e mozdulatok, ritmusok üzentek.

Hogy vártam a jubileumi programot! Az újratalálkozást az eszmélkedés korának együttes élményeivel. Még a nézőtéren is nemzedéktársaimat kerestem. S a függöny felvonása után a szinpadon is rájuk találtam. A rendező kedves ötleteként a hosszú életű együttes különböző nemzedékei álltak a karikázóba, külön-külön körökbe. Itt ért az első meglepetés. Szememmel (értem tetten önmagam állandóan) – bár nem voltunk személyes ismerősök, győzöm hangsúlyozni, én 15 éve is pénztárban váltott jeggyel belépő egyasokközül-néző volatam – az egykori leányokat követtem, nem a minden bizonnyal sudárabb, könnyedebben mozgó maiakat. Azokat a mozdulatokat kerestem, melyek emlékét mai emberségemben őrzöm. S így vártam a jólismert koreográfiákat is. Újra megerősödöm elhatározásaimban, hovatartozásaimban, vállalásaimban és elutasításaimban – mint „akkor", amikor velem egyivású táncosok velem egyivású koreográfusok szóltak – így éreztem: hozzám –, miközben a legszemélyesebb dolgaikról vallottak. S most ha nem is kifosztva, de némiképp mégis csalódottan állok. Nem üzentek nekem a szinpadról, nem azt üzenték az ifjú táncosok. Legyinthetnék is. Persze, a felfokozott várakozás, vannak megismételhetetlen élmények, jutnak ezsembe a közhelyek. Azt hiszem, nem erről van szó. S a hiteles előadásra törekvő, lelekes, immár nem velem egyivású ifjú táncosok élményében valami megvilágosodott. Ezzel untatom most az olvasót, elsősorban nemzedéktársaimat. (Hanyas vagy? Én negyvenhetes – idézem a humoristát, s a félszavakból megértjük közös történetünket. Már nem, és még nem, de már és még..., hogy röviden összefoglaljam korélményünket, talán pontos a meghatározás – később még megpróbálok egzakt lenni, de mennyivel plasztikusabb ezt eltáncolni.) Egyszerűen a sudár, kecses ifjú táncosoknak mások a konfliktusaik! Hányszor járok így felsőiskolás tanítványaimmal is... Én mindig ott kezdem az elemzést. Az utópiák, hamisságok és közönséges gonosztettek nehezen kibogozható elegyével, amit (nem is egészen jogosan – nyugtatgatjuk időnként magunkat egykori elkötelezettek) szocializmusnak nevezett a történelem. Szóval számukra nem itt kezdődik a kérdésfeltevés. Olyan messzire van mindez tőlük, hogy még a leegyszerűsítő, egy-egy jelzővel elintéző megítélésekkel sem tudnak mit kezdeni. Nekik egészen egyszerűen ez van. Tele félelmekkel és zavarokkal, másként gondolkodva, de más időegységekben. Miközben mi „öregek" egykori felnőttéválásunk meghatározó emlékeit keressük, mint elvesztett tárgyakat szinpadon, zenében, irodalomban. S számunkra sem születnek válaszok. Silent musae? Hogy még komolyabb legyen a kérdés: mert „inter arma" vagyunk? Mit is jelent ez? Nem egyszerűen a történelmi élményt, hogy az utóbbi évtizedben – és egyre közelebbről – haditudósítással kezdi a tévébemondó. Vajon miért nem fogalmaz napjaink kérdéseire eltáncolható választ F.J., N.F., miért nem ír X., miért nem Y? Mert esztétikailag, művészileg érdekesebb, lehetségesebb volt magát az utat ábrázolni? Tán még tudományomban, a pedagógiában is. Milyen szel-

lemi izgalom volt – ha olykor keserves is, hiszen „rólunk szólt az a mese is" – „lebontani", kritikailag kikövetkeztetni az iskola világában bekövetkező változások irányait. S most nincsenek változások. Töbszörösen leszegett fejjel járunk, felnőtté váló gyermekeink, növendékeink, a szinpadra lépő fiatal táncosok előtt is. Nemcsak nekik, nekünk sincs jövőképünk (miközben olykor valamire való „múltképünk" sincs – lám, egy nemzedékkel utánunk már az elmúlt másfél-két évtized kollektív élményeit sem képesek, számunkra hitelesen, kitáncolni igen tehetséges, jól nevelt ifjak). Pedig rossz lelkiismeretre talán nem lehet okunk. Olyan utat jártunk végig, amilyet végig kellett járni. Olyan reflexektől, normáktól szabadítottuk meg magunkat, környezetünket, amelyektől meg kellett szabadulni. És mégis ott a szemünk sarkában némi szégyenérzés.

Mint szájunk szélén az elhallgatás.

TRENCSÉNYI LÁSZLÓ

In formatika

Tetszetős könyv az Informatika. Nem kevés izgalommal és várakozással vettem a kezembe. Különösképpen amiatt, mert nagyon szerettem és szeretem Hanák Tibor könyveit, amelyek éppen ilyen kékben pompáztak tiltott időkben a polcomon, s kéklenek ott ma is. Az már más kérdés, hogy ezt az „informatika"-könyvet nem biztos, hogy ki fogom tenni a polcomra, sem tiltott, sem szabad időkben, egészen egyszerűen azért nem, mert meglehetősen érdektelen könyvnek tartom. Ez persze pontatlanság, fogalmazzunk úgy, hogy messze a várakozásomon alul teljesített Kis Lajos, a kiadvány szerzője. Nem arról van persze szó, hogy én Kis Lajostól bármit is vártam volna, hiszen nem ismerem a szerzőt, de az informatika cím eltöltött várakozással. Rádaásul a Pedagógus Szakma Megújítása Projekt (PSzMP – vigyázz, fel!, megújulni, zsíros fizetésektől elhájasodott agyú pedagógusok!) adta vala ki a művet, fel kellett tehát tételeznem, itt valami felforgató szellemű, a szemléletemet alapjaiban megrendítő és megújító műről lészen nagyban szó. Azon felül, a munkát a Nemzeti Tankönyvkiadó adta ki, s ez, akárhonnan nézzük is, nem akármi. Mert ha egy tankönyvkiadó nemzeti, az ugye jelent valamit. E nemzeti jelleget nyilván azért kell hangsúlyozni, mert feltehetően tolongani kezdtek itten, Magyarországban a nem nemzeti, tehát a nemzetietlen tankönyvkiadók. És kezdtek előjönni a nemnemzeti, mondhatni nemzetietlen tankönyveikkel. Mondjuk, az informatikát is kiforgatták volna az alapjaiból. No, persze nem annyira, mint azt Kis Lajos teszi, de Kis Lajos minden bizonnyal a Nemzeti Tankönyvelvek szellemében arányosan cselekszik, mely elvek titkosan valahol lefektetve vannak, jó titkosan, nehogy a nemzet ellen ágálók egyike-másika kitapasztalja, ne. Ha már kiforgatjuk, mint tudjuk, a nemzet szempontjából forgassuk ki témánkat, s a kiforgatás bizonyára így lesz helyes. A hasznosság természetesen nem lehet kérdés vagy feltétel.

Mert mit mond az Informatika könyv (Tanulási segédlet a számítástechnika alkalmazásához Tanítóképző Főiskolások részére) önmaga címéről? Idézem:

„Valószíműleg ki fog derülni, hogy a címválasztás miatt nem érezzük kötelezőnek, hogy a megjelölt területnek-

akár csak szűk- keresztmetszetét is adjuk. Ez szándékunktól is, lehetőségeinktől is idegen. Nem tehetjük meg azonban, hogy a továbbiakban ne is essék róla szó, vagy legalább részben ne indokolnánk a választást."

No, a fentebbi idézet több szempontból is elgondolkodtató. Mert mit jelent az, hogy a megadott cím jelezte területnek nem adom meg még a keresztmetszetét sem? A legfinomabb, amit válaszolhatok erre az, hogy nem jelent semmi jót, de mindenképpen gyanús. Mert ha címként azt adom meg, hogy Szilvásgombóc, akkor nem beszélhetek 133 oldalon keresztül a golyóscsapágyakról, csak abból az apropóból, hogy mindkettőben felfedezhető a kerek forma. S ha már eltűnődünk e rövid idézet fölött, hadd jegyezzek meg valamit. A könyvet két lektor, *Dr. Iszáj Ferenc* főiskolai docens Nyíregyháza Tanárképző Főiskola (írom, ahogy látom, központozást el-megtakarítva) és *Simon Imréné* fő-

iskolai adjunktus Szekszárd Pedagógiai Főiskola, és egy felelős szerkesztő, *Zsadonné dr. Szilasi Mária* jegyzi. Igen meglepő, hogy senkinek sem tűnt fel, hogy a függő beszédet *gondolatjelek* közé szokás tenni. A gondolatjel jelleme pedig éppenséggel a space itt, space ott, space jobbról, space balról törvényben ragadható meg. Illusztrálandó: van kötőjel: messze-messze, és van gondolatjel, például: „területnek – akár csak szűk – keresztmetszetét", – de nincs „területnek -akár csak szűk- keresztmetszetét" forma, mert nincs, mert valami vagy gondolatjel, vagy kötőjel, és nem kötőjel-gondolatjel –, innen egy lépés csak, hogy valaki vagy tudja a helyesírást, vagy nem tudja. Tankönyvről lévén szó, értelmetlen a finomkodás. Annál inkább nem, mert értelmetlen mondatok is sorjáznak a szövegben. A kilencedik oldalon például: „Ugyanakkor a köznapi szóhasználatban nem a vizsgálat és nem a pontszám alapján tartunk valakit intelligensnek, vagy tételezzük fel annak teljes hiányát." Kérem, lektorok és felelős szerkesztő, tessenek már rákérdezni arra a betyár annak névmásra!

De a folytatás sem fénylik fel teljesen, „A kutatás -ha úgy tetszik- (sic, nem az én grafikám ez itt – H.P.) a tudományos vizsgálat nagyon is indokoltan kívánja meg a mérhetőséget, vagy ha ilyen önként nem adódik, akkor igyekszik *a azt* biztosítani. Ha most valaki felvetné, hogy itt szedési hibáról van szó – mert nyilván arról van szó a második mondatban –, s ne izéljek, annak nincs igaza. Mert ezen az oldalon két elszomorító tördelési hibára bukkan az olvasó: *felvonultat-nánk*, szerepel nem elválasztási helyzetben, s a lap alján még egy ilyesmi – *függő-en*. Az ilyen hibák a PC-k őskorában fordulak elő, de nem egy számítástechnikai ismereteket tartalmazó műben.

Hogy miért nem foglalkozom a könyvvel magával? Mert nem tartom töprengésre indítónak. Az irodalomjegyzékben megadott szerzők műveikben sokkal szerényebben és hozzáértőbben járják körül azt a témát, amit nem informatikának hívnak ugyan, hanem számítástechnikának, de hát Kis Lajos könyvének is épp annyi köze van az informatikához, mint Newtonnak az almához: a fejére esett. Csak Newton az almát almaként definiálta, s nem a gravitáció inkarnációjaként.

A tárgyalt könyv 328 forint. Sok, de a mai árakat figyelembe véve, talán még elfogadható. Lenne. Ha a könyv nem lenne mindössze kiváló munkák sovány, s megkockáztatom, invenciótlan kivonata. Elképzelhető, hogy a legfelső oktatásban használható tankönyveknek az a sajátja, hogy messze alulmúlnak minden tudományos szintet? (Nemrég került a kezembe a Kvassay Szakközépiskola diákok által készített számítástechnikai (tan)könyve, mit mondjak, azt nagyon tudtam szeretni, mert az éppen az volt, ami.

Nem tudom, Kis Lajos könyvéből mit tanulnak meg a diákok. Lehet, hogy a DOS-t és a Windows-t ennek alapján fogják használni. Abban viszont majdnem bizonyos vagyok, hogy a magyar nyelv használatában megtántorítja őket ez a tankönyv.

Mondhatnók – megmaradva e modoros leckekönyvi beszédmódnál – „ a *diszkett*eken az információkat, programokat kötegekben, ún. *fájlokban* (file) tároljuk."

Biztos az, hogy le kell magyarítani az angol szakkifejezéseket főiskolások számára? Mert mi van akkor, ha az angol *fast* szót akarom átírni fonetikusra? De miért is ez a szó jutott éppen eszembe?

HÁRSFAI PÉTER

S A T Ö B B I

Országos Diák Unió

Az ODU 1989-ben önálló diákcsoportok, diákszervezetek, t mogató állampolgárok szövetségeként jött létre azzal a céllal, hogy

– megteremtse a diákok közéletben való részvételének kereteit;

– védje a diákok jogait;

– támogassa az önkormányzó-képesség megszervezését;

– küzdjön a diákélet feltételeinek biztosításáért;

– védje, képviselje és érvényesítse tagjainak érdekeit és akaratát az iskolában és egyéb fórumokon.

Az ODU pártoktól független, önálló diákszervezet.

Tagjai közé várja mindazokat, akik a fenti célok eléréséért tenni akarnak.

Információ, alapszabály és belépési nyilatkozat az ODU-Irodától igényelhető:

Országos Diák Unió Irodája, 1117 Budapest, XI. Kőrösi J.u. 17., 1461 Bp. Pf.: 132, Tel.: 1/166 4627.

Hiszünk a békében

A mezőberényi Petőfi Sándor Művelődési Központ Is Origami Köre „Hiszünk a békében" címmel felhívással fordul a gyermek, ifjúsági és felnőtt csoportokhoz, közösségekhez.

Szomorú esemény évfordulója lesz 1995. augusztus 6-án. Ötven évvel ezelőtt ezen a napon amerikai atombomba pusztította el Hiroshimát, majd három hónap múlva augusztus 9-én Nagaszakit.

A hiroshimai atomtámadás egyik áldozata - Sadako Sasaki, 12 éves kislány – betegágyán, gyógyszerpapírjaiból darut kezdett hajtogatni. Hitt és imádkozott.

Sajnos, a magának kitűzött célt, az 1000 darut nem sikerült meghajtogatnia, halála ebben megakadályozta, de általa a daru a békeimádság szimbóluma lett. Napjainkban sajnos ismét egyre több háborús pont alakult ki Földünkön, pedig nincs – nem lehet – fontosabb dolog a világon az emberiség számára, mint a *béke!*

Ezért felhívással fordulunk minden gyermek, ifjúsági és felnőtt csoporthoz, hogy *hajtsatok darut!* Fejezzük ki így is a *béke* melletti hitünket, figyelmeztessük a világot, hogy a tudomány eredményeit csak az emberiség javára használhatják fel. A darukat 15x15-ös, egyik oldalán színes papírból hajtsátok! Az elkészült darukat százasával felfűzve, vagy fűzés nélkül csomagoljátok be, és küldjétek el 1995. junius 10-ig a következő címre: Petőfi Sándor Művelődési Központ, 5650 Mezőberény, Fő u. 4-6.

Európai kisebbségek III. fesztiválja

A Magyar Művelődési Intézet és Etnikai Kisebbségi Osztálya, Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata, Veszprém Megye Közgyűlése, Veszprém Megyei Közművelődési Intézet az Európai Kisebbségek III. Fesztiválja alkalmából *nemzetiségi gyermekrajzpályázatot* hirdet általános iskolás korú gyermekek részére.

A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozó gyermekek pályázhatnak: – bármely tárgykörben – saját népi hagyományik, mese és mondaviláguk, szokásaik, helytörténeti emlékeik megjelenítésével.

A magyar gyermekek pedig az általuk ismert nemzetiségi hagyományok, szokások ábrázolásával pályázhatnak.

Egy pályázó legfeljebb 10 alkotást küldhet be, méretbeli megkötés nélkül. Szakkörök, alkotócsoportok közösen készített, nagyméretű munkával is pályázhatnak. A bírálóbizottság – a nemzetiségi önkormányzatok által felajánlott különdíjakkal együtt – 40 díjat oszt ki az eredményesen pályázó gyermekek között.

Kérik a pályázókat, hogy valamennyi kép hátoldalára írják fel nevüket, a mű címét, az iskolájuk nevét és címét, valamint rajztanáruk nevét.

A borítékra írják rá: „Nemzetiségi gyermekrajz-pályázat"

A kiállítás az Európai Kisebbségek III. Fesztiváljának rendezvényeként nyílik meg Veszprémben 1995. juúnius 30-án. Az egyhónapos nyitvatartást követően a kiállítást Budapesten is bemutatják.

A pályázat beküldési határideje: 1995. június 1.

A Magyar Művelődési Intézet, a Magyar Fotóművészek Szövetsége, a Magyar Fotóklubok és Szakkörök Szövetsége, Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata, Veszprém Megye Közgyűlése „A magyarországi nemzetiségek, etnikai kisebbségek élete és kultúrája" címmel az Európai Kisebbségek III. Fesztiválja alkalmából *országos fotópályázatot* hirdet, amelyen nemzetiségi és magyar alkotók egyaránt részt vehetnek. A pályázat célja a Magyarországon élő kisebbségek mindennapi életének, történeti, néprajzi és kulturális hagyományainak,

szokásainak bemutatása. Pályázni fekete-fehér és színes papírképpel egyaránt lehet. Egy pályázó tíz egyedi képet, illetve sorozatot küldhet be kiállítási méretben. (A sorozat egy műnek számít.) Kérik a pályázókat, hogy valamennyi fénykép hátoldalára írják rá nevüket, a mű címét, a felvétel készítésének idejét.

A zsűri 5 fődíjat ítél oda, összesen 150.000.- Ft értékben. Ezzel a rendezvénnyel Kisebbségi fotóarchívum létrehozását kívánják megalapozni.

A pályázat beküldési határideje: 1995. június 1.

Mindkét fenti pályázatot a következő címre küldjék:

Magyar Művelődési Intézet Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Osztálya Kerékgyártó István, 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Tel/fax: 06/1/2015 782

Hétköznapok

Kispest Önkormányzata átfogó oktatáspolitikai koncepció elkészítésére és elfogadására készül. A koncepcióban a válságkezelés és a fejlesztési stratégia kérdéseit rendszerszerűen együtt kívánják megválaszolni. A szakértelem és a társadalmi legitimitás egyaránt fontos eleme e porgramnak. Ennek jegyében hívták össze a kerület pedagógusait, iskolaszéki képviselőit, párt- és civilmozgalmi aktivistáit egész napos vitára, ahol 11 szekcióban fejthették ki, ütköztethették álláspontjukat a kerület iskolázásában érdekeltek. A vita tapasztalatai alapján készültek fel a képviselők a nehéz döntésre.

Az Ipolymenti Népfőiskolán újra egy asztalnál ülnek az Ipoly két partjának településeit képviselő személyek. A rendezvénysorozaton minden alkalommal felteszik a kérdést: Kié az iskola? A választ közösen keresik, a magyarországi és a szlovákiai tapasztalatok tükrében. A Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma közgyűlést tartott. A gyerekvilágnak a XX. sz zadban eltöltendő utolsó öt esztendejéről kíséreltek meg prognózist állítani.

Olvasók lesznek-e a 20. század gyerekei? Erre a kérdésre pedig a Magyar Olvasástársaság készül jó választ adni a nyári nagyszabású nemzetközi Olvasáskonferencián. A gyerekek humánus társaskapcsolatainak fejlesztésére adott ki munkafüzetet a Tégy a gyűlölet ellen mozgalom. A kiadványt *Friss Péter,* a Kontyfa utcai iskola tanára szerkesztette. Bizonyára segíti a munkafüzet az úttörőközösségek beszélgetéseit is, hiszen jelszavuk, az „Úttörők a barátságos harmadik évezredért" ugyanerre a kihívásra utal.

A tizenkettedik füzet

Az általános művelődési központ (hagyományos rövidítése: ÁMK) a helyi közösségek többcélú – komplex – nevelési, oktatási, kulturális és sportintézménye, amely magába foglalja az óvoda, az iskola, a művelődési ház, a könyvtár, a klub, a testedzést szolgáló intézmények – összefoglalóan: a művelődés, a képzés és általában a társas emberi együttlét más csarnokainak épített tereit, illetve alkotja azok feladatait. Tevékenységének egész rendszerét megnyitja az őt fenntartó helyi közösségek előtt, minthogy működése minden tekintetben e közösségek céljait szolgálja és közreműködésükkel valósul meg. Az általános művelődési központok által a helyi közösségek közoktatási, felnőttoktatási és közművelődési autonómiája intézményesül.

A magyarországi ÁMK-mozgalom történetének tizedik évében, 1981-ben adta ki sorozatának első füzetét az Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja. A sorozat címe: Az általános művelődési központ munkájának szervezeti és tartalmi kérdései. Módszertani füzetek. Alcíme: Kísérletek és tapasztalatok. Ez utóbbi jelzi, hogy egy, innováció sodrában létrejött újtípusú intézmény szakemberei számára kíván a szerkesztő, *Kéringé Tóth Ildikó* kollégánk új és új ismeretekkel szolgálni, pontosabban: a magyarországi ÁMK-k innovatív műhelyeiben összegyűlt tapasztalatokat kívánja megosztani velünk. Szomorú adalék könykiadásunk legújabbkori történetéhez, hogy egy alig egy ívnyi füzet közzétételével két évet kellett várni, hogy különböző szponzorok adományából a nyomdaköltség összegyűljön. Hiszen a kiadvány anyagául szolgáló szakmai rendezvények, műhelytalálkozók már 1992-ben lezajlottak. „Bús magyar sors" – idézi a szerkesztő a kötet zárófejezetében. Szomorú fejlemény az is, hogy az egyik bemutatkozó műhely, a martonvásári ÁMK – helyi művelődéspolitikai csatározások „eredményeképpen" – azóta összeomlott, s a helybéli szakemberek maroknyi elitjében él csupán az „eszme", hogy a kultúra szerves egységének gyakorlásához célszerű egy szerves egységet képviselő intézmény, infrastruktúra és térszervezet megléte is.

A várakozásnak, persze, előnyei is vannak. A nyomdára várás ideje adott módot *Szente Ferencnek,* hogy bizonyos távlatból tekintsen vissza a politikai átalakulásra, s ebből a szemszögből elemezze társadalom és közösségek viszonyát. Számba véve a polgári társadalmi berendezkedés közösségeit, majd a szocialista társadalom közösségígéreteit és ezek megcsúfoltatását, úgy látja, hogy a hetvenes évek elején keletkező ÁMK-k abba a sodrásba tartoznak, melyek a helyi társadalmaknak vissza kívánták adni, s eséllyel próbálták visszaadni a közösségteremtés lehetőségeit. Szente szellemes és meggyőző esszéjében az ÁMK-teremtők tanuságtételéhez járul hozzá.

Ezt követően a sármelléki ÁMK tapasztalataiba avat be bennünket a kötet. *Szabó Vendel* polgármester a keletkezés körülményeire emlékezik vissza. Emlékeiben azok az érvek kapnak hangsúlyt, melyek az intézményi integráció gazdaságossága mellett szólnak. Talán

ma sem lenne a balatonközeli kistelepülésnek korszerű kulturális ellátórendszere, ha annak idején nem ÁMK létesítésébe fognak, s a Veszprém megyei építészek nem ilyen, „falak nélküli" intézmény fölé terveznek tetőt. *Ferge József* igazgató az ÁMK-t a demokrácia intézményeként definiálja, az információhoz való demokratikus hozzájutás elemi feltételének tekinti a könyvtárat. „Sokat gondolkodtam a könyvtár helyéről és szerepétől, meg arról, hogy milyen ember az, és milyen körülmények között, milyen társadalmi közegben él, akinek a könyvtár információs központ. Valószínűnek tartom, hogy nem az az ember, aki megszokta, hogy mindig elétesznek a könyvet és megmutatják neki, hogy abból mit kell elolvasnia. Mert most így van. Igaz, ma már beszélnek alternatív tankönyvekről. De hol van itt a gyermek autonómiája? Számomra a könyvtár olyan, mint a Naprendszerben a Nap. Ez az egyetlen hely, amely biztosíthatja az egyénnek a demokráciát és az autonómiát. Ez az a hely, ami engem felszabadít, mert nemcsak azzal ismerkedhetem meg, amit nekem mások előírnak, itt én választhatok." S hogy a választásnak mik az esélyei, arról *Zelena Albertné* könyvtáros tapasztalatai adnak felvilágosítást. Az iskolai és a közművelődési könyvtárnak „kettős funkciójúvá egyesítésével" – az ÁMK keretei között – jelentősen megnőtt, komfortossá vált a tere, 37.000,- Ft jut évente könyvre és 50.000,- Ft folyóiratra. A helytállás példáit sorolja a szakember nehéz körülmények között.

Ezt teszi *Chilla Szilvia*, az 1992-ben tízéves születésnapját ünneplő martonvásári könyvtár könyvtárosa is. A szerző meggyőző példákat sorol arra, miképp lépett túl az intézmény a hagyományos könyvtári szolgáltatásokon, miképp vált a helyi társadalom valóságos fórumává a polgárosodásáról nevezetes Fejér megyei nagyközségben.

A módszertani füzetet a szerkesztő tanulmánya zárja. Az elsősorban skandináv országokban elterjedt újítás, a *„telekunyhó"* lehetőségeiről szól. A telekunyhó olyan információs központ, olyan helyi szolgáltatás, melynek civil igénybevevője a közösségi intézményben juthat hozzá korszerű technika segítségével a számára szükséges ismeretekhez. A telekunyhó tehát egyszerre gazdaságos is, miközben közösségi közösségformáló. Mint az ÁMK – véli és igazolja *Kériné Tóth Ildikó.*

Kériné Tóth Ildikó (szerk.): Az általános művelődési központ munkájának szervezeti és tartalmi kérdései. Módszertani füzetek 12. Kísérletek és tapasztalatok. Az által nos művelődési központok útkeresésérőI: civil társadalom és közösség. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium megbízásából kiadja az OSZK-KMK, Budapest, 1993. 24. p.

Kovács László

Bemutatkozik...

A püspökladányi Karacs Ferenc Gimnázium és Ruhaipari Szakközépiskola

Iskolánk úgynevezett többcélú intézmény: van hagyományos és hatosztályos gimnáziumi oktatás, szakközépiskolai képzés, gimnáziumi felnőttoktatás, továbbá 190 tanuló elhelyezésére alkalmas kollégiumunk. Jelenleg 20 osztályunk van 640 tanulóval.

Az elmúlt évek a középiskolai képzésnek szinte minden területén változásokat hoztak. Nem csoda, hiszen az egész társadalmi és gazdasági rendszer alapjaiban szerveződött át, és az oktatásnak – már amennyire lehetséges – lépést kell tartania a modernizációs törekvésekkel. Nekünk is szembe kellett nézni a nyugati nyelvek és a számítástechnikai oktatás iránti megnövekedett érdeklődéssel, a szakképzés válságával, nem is beszélve az iskolaszerkezetet érintő kezdeményezésekkel. (Nem szándékozom itt kitérni az oktatás és nevelés tartalmi kérdéseire sem.) Így alakult ki jelenlegi képzésünk kínálata.

A négyosztályos gimnáziumban jelenleg az emelt óraszámú angol, német és matematika közül lehet választani. Ez azt jelenti, hogy a tanulók e tantárgyak közül egyet a kötelezőnél kettővel magasabb óraszámban tanulhatnak, tehát a nyelveket heti 5, a matematikát heti 6 órában. Az emelt óraszámú csoportot négy évre választják, hacsak közben valami okból nem hagyják abba (pl. középfokú nyelvvizsgát tesznek).

A nyelvválasztásban szervezési gondot okoz a nagyon eltérő előképzettség, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a gimnáziumban két nyelv tanulása kötelező. Választható az angol, német, francia, orosz, latin közül kettő, de az emelt óraszámú csoportban csak haladó fokon. Célszerű, ha az egyik választott nyelv az angol vagy a német, mivel a legtöbben ezt a két nyelvet tanulják az általános iskolában. Természetes, hogy ha valaki emelt óraszámú csoportot választ – akár nyelvből, akár matematikából – jó vagy jeles osztályzatot (illetve ennek megfelelő tudást) kell igazolnia.

A gimnáziumban a harmadik osztálytól kezdve lehet más fakultatív órát (tárgyat) is választani, de nem kötelező. Most – a felvételi tárgyak mellett – nagyon népszerű a számítógépkezelői gyakorlat, amely két éven át heti 5 órában folyik, s egyelőre mód van arra is, hogy – vizsgadíj fejében – államilag elismert középfokú vizsgát tehessen az, aki vállalja. Az elmúlt két évben sokan szereztek ilyen képesítést nálunk.

1992-ben indítottuk el a hatosztályos gimnáziumot a minisztérium által jóváhagyott helyi tantervvel. Eddigi tapasztalataink nagyon jók: az átlagosnál sokkal jobb előképzettségű tanulók nagy ambícióval dolgoznak. A magasabb iskolatípusba való átlépés a tanulmányi eredményben nem okoz visszaesést, a rendelkezésünkre

álló hat év és a tanterv lehetővé teszi, hogy a tanulók terhelése enyhébb, haladásuk viszont gyorsabb legyen. A hatosztályos képzést azoknak ajánljuk, akik hosszabb távon felsőfokú továbbtanulást terveznek és nem akarnak túl korán szakmát választani. (A gimnáziumi érettségi természetesen a nem felsőfokú továbbképzésben is előnyt jelent.)

Nehéz kérdéseket tett fel számunkra a szakképzés teljes átalakulása. A ruhaiparban válságba kerültek a nagyüzemek, a kisebb léptékű vállalkoz sok pedig még nem erősödtek meg annyira, hogy betöltsék a képzés szakmai hátterét jelentő szerepet. Az oktatási és szakképzési törvények, jogszabályok egyébként is az általános képzés előrehozása mellett döntöttek; ez nyilván megemeli a távolabbra került szakképzés színvonalát is. Ezért készítettünk már 1991-ben olyan helyi tantervet, amely a középfokú képzési célú (17-600 szakmaszámú) ruhaipari szakközépiskolában átmenetet jelent egy modernebb szakoktatásra. Némileg csökkentettük a heti óraszámot, a közismereti tárgyak anyagát zömmel az első három évben dolgozzuk fel, a szakelméleti képzés súlypontja az utolsó évre került, heti 4 ór ban tanítunk angolt vagy németet (a tanulók választása alapján), új ismeretköröket kapcsoltunk be az oktat sba (biológia, földrajz, rajz, gazdasági és vállalkozói ismeretek, divat). Így elértük, hogy a heti két óraszám növelése nélkül tanítványaink a szakmában is, de az általános műveltség terén is képzettebbek lesznek; könnyebben választhatnak az érettségi után adódó lehetőségek közül (felsőfokú továbbtanulás, kisvállalkozás, alkalmazotti munkavállalás, átképzés, továbbképzés stb.).

Iskolánkba főleg Püspökladányból és környékéről jelentkeznek továbbtanulni; a ruhaipari szakma távolabbról is vonz érdeklődőket. Ennek örülünk, mert van kollégiumunk, s most abban a helyzetben vagyunk, hogy a jelentkezőket fel is tudjuk venni.

Ami az oktatási, nevelési eredményeket illeti, erről nehéz adatokkal alátámasztott értékelést adni. Statisztikai összehasonlításra talán csak a továbbtanulási adatok alkalmasak. E szerint az úgynevezett vegyes (gimnáziumot és szakközépiskolát is magába foglaló) középiskolák sorrendjében – 5 évi átlagot számolva – 117 iskola közül a 40. helyen állunk, tehát kb. az első harmad végén. Ez nem rossz eredmény egy kisvárosi iskolától. A statisztikai eredmények mellett azonban legalább ennyit számít az a nevelői tapasztalat, hogy egy olyan oktatási-nevelési intézményben, amely a tanulókat általában nem felvételi vizsgákon szelektálja, a lehetőségek széles skáláján tudjuk útnak idítani a végzősöket.

Nyirkos Tibor

Gyermekek az épített és természeti környezet védelméért

A városszépítő mozgalomban több mint 100 éves múltra tekinthetnek vissza, s – kényszerű szünet után – az 1980-as évektől ismét virágkorukat élik az újjáalakult és újonnan megalakult helyi egyesületek. A Város- és Faluvédők Szövetsége 1986-ban alakult meg 49 városi és falusi egyesület összefogásával, azzal a céllal, hogy népszerűsítse, kezdeményezze, segítse a települések szépségének, természeti és épített értékeinek, hagyományőrző településképének a megóvását, gyarapítását. Jelenleg már több mint 250 egyesület működik az országban, ebből csaknem 100 a Szövetség tagja. Egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetni a Szövetségnek és a tagegyesületeknek a gyermekek, a fiatalok bevonására az értékvédő munkába, hisz ők jelentik a mozgalom számára a jövőt.

1994-ben már negyedik alkalommal került sor ifjúsági pályázat meghirdetésére. A szokásoknak megfelelően írásos pályaműveket és képzőművészeti alkotásokat lehetett benyújtani a következő témakörökben:

1. Milyennek szeretném látni lakóhelyemet?
2. Lakóhelyem megőrzésre érdemes veszélyeztetett építészeti emléke. Javaslatok a védelemre, felújításra, hasznosításra.
3. Lakóhelyem temetőjének nevezetes sírjai.
4. Lakóhelyem és környékének védelemre érdemes természeti értékei (amelyek jelenleg nem állnak védelem alatt).

A pályázat elsődleges célja, hogy a fiatalok város- és faluvédő tevékenységét megalapozza, ösztönözze őket környezetük ismert, vagy kevésbé ismert természeti és épített értékeinek felfedezésére, bemutatására. Hogy a gyerekeket az értékek tiszteletére nevelje, s ők is buzdítsanak aztán minket, felnőtteket.

Az ország számos településéről érkezett mintegy 300 pályázat. Köztük számos értékes, komoly munka akad. Azt, hogy mennyire kedvezően fogadták maguk a gyerekek a pályázati kiírásunkat, tömören bizonyítja *Fülöp Péter* 14 éves tatai diák dolgozat nak záró gondolata: „Köszönetet szeretnék mondani, amiért kiírták a pályázatot, és lehetőséget adtak gondolataim összegyűjtésére, leírására..." Mi is köszönjük nekik, hogy komolyan vették felhívásunkat, és igen értékes munkát végeztek.

Dícséret illeti azokat a településeket, iskolákat, ahonnan kiemelkedően sok pályázat érkezett vagy érkezik már évek óta. Példaként említhetnénk idén a mohácsi Park utcai Általános Iskolát, vagy Tatán az Eötvös József Gimnáziumot, de elismerés illeti a hosszú évek óta rendszeresen színvonalas munkákat beküldő pécsváradiakat, esztergomiakat, nagykanizsaiakat, ráckeveieket... E sokszínű anyag ösztönzött

bennünket kiállítás rendezésére, amely immár a harmadik ilyen témájú tárlat a sorban.

Szinte hagyomány, hogy a legtöbb pályamű a „Lakóhelyem megőrzésre érdemes veszélyeztetett építészeti emléke" című témakörben érkezik be. Úgy tűnik, a gyerekeket is leginkább az elhanyagolt régi, értékes épületek látványa háborítja fel, azok érdekében emelnek a legtöbben szót. Örvendetes dolog azonban, hogy egyre több az olyan pályázatok száma, amelyek arról számolnak be, hogy már tettek is valamit lakóhelyükért a gyerekek! Van, aki a parkrendezésekben, szemétgyűjtő akciókban vett részt, van aki faluszépítő táborokban festett és kapált, de olyan is, aki néprajzi gyűjteményt hozott létre 16 évesen a falujában! Többen megfogalmazták: „az a dolgunk, hogy rendbehozzuk azt, amit lehet!"

A gyerekek munkáit olvasva, szemlélve büszkék lehetünk a gondolkodásmódjukra. Örülhetünk annak, hogy érdeklődnek lakóhelyük, szülőföldjük értékei, nevezetességei iránt. Remélhetjük, hogy kritikus látásmódjukat, tenniakarásukat felnőtt korukban is megőrzik majd. Bízunk abban, hogy egyre többen kapcsolódnak be a Szövetség Ifjúsági Tagozatának munkájába, s méltó folytatói lesznek munkánknak. A 8. osztályos *Szunyog Tibor* (Miskolc-Görömböly) szépen fogalmazta meg feladataikat: „...őrizzük meg, tiszteljük és becsüljük a régiek munkáját. Tanuljuk meg felismerni értékeinket, és tanuljunk meg vigyázni rájuk. Ha ezt tesszük, akkor talán gyermekeink követik példánkat, s ezáltal ezek a csodálatos emlékek örökéletűvé válnak."

Pinczésné Kiss Klára

„Bú hozza, kedv hordozza"

„Zeneesztétika a falusi magyar hagyományban, idős nótafák a dalolásról" című készülő könyvemről az alábbiak szerint adok mustrát.

Népdal- és mesegyűjtés közben vagy 18 éve lassanként összegyűlt kazettáimon egy rendkívül érdekes „nem várt" anyag. A dalolásnak nekikészülődve, időnyerés, erőnyerés, kedvkeresés célj ból idős nótafák szabatosan, fordulatosan és költői módon gondolkoznak magáról a dalolásról. Miért is dalol az ember? Ez vagy az a dal mitől szép? Milyen díszítő hangok „tekergetések, hajlingatások, hehentések (!)" járulnak hozzá s milyenek nem? Hol lehet benne rontani? Hol, melyik dalban kell kiáltani, hogy „ej"!? Kitől tanulták, hogyan „kapták meg" a nótát? Bánatában miért dalol az ember?

Mielőtt néhány szép példát közölnék, egy szembe-, fülbeszökő különbségre szeretném a figyelmet felhívni az énekórán használt „magas hang, mély hang" és a régi hagyományban nyelvterület szerte használt „vékony hang és vastag hang" között. Itt egymás mellett él nyelvünkben a műszó és a még föllelhető (valószínűleg) eredeti. Egy dombiratosi (Bihar) adatközlőtől olyan szöveget vettem föl, amelyben bosszúsan meséli el, hogy az arató lányokkal együtt daloló nővére a többinél magasabban dalolt. Ezért „mázsált le" neki egy szívből jövő jókora öccsi pofont. (Az Olympos nevében) „Már messziről hallani lehetett. Ha! Megint magasabb!" Kérdésemre, hogy ez a „magasabban énekelt" azt jelenti-e, hogy nem tisztán, azaz hogy hamiskásan föléénekelgetett a többi hangjának, azt válaszolta, hogy „nem, nem, nyomon énekölt, balosat nem fogott az". Lámcsak, tehát a magas hang az a zeneietlen, tolakodó, együtténeklésre nem alkalmas erős hangot jelenti. Itt tehát az iskolában tanult „magas hang" kifejezés alkalmazhatatlan, a szöveg teljes félreértésére vezet. Aztán itt a másik nyereség: „nyomon énekölt, balosat nem fogott". A hangtisztaságra!

Ennek párja lehet Székely Józsi bácsi széki lakos 1990-ből való mondata „A jó zenész az csak kísér... az csak nyomoz engem".

Gergely András turai határpásztor 1989-ben mondta „Ezekben a mezei nótákban az utolsó hangot éppen úgy billegtest meg, mint Duna háta a lámpafényt, hogy aki messzünnet hallja, azt emelje föl". Más alkalommal az igen magasan éneklő nővéréről, Erzsébetről ezt mondta „Az nem hogy az orrán züngesse..., a hangján vitte végig". (Élesen, fátyol nélkül.)

Hajnal Anna néni mondta a dalolás természetéről Áldomáspatakán, Gyimesben: „bú hozza, kedv hordozza a dalt. Valamikor olyan kedvem volt, hogy fölcuppantam még a ház tetejire is, most már még a földön is alig cuppogok."

Kiderül, hogy a népművészet hordozói, az ún. ösztönös művészet alkotói, újrateremtői, a nagy nótafák apró részletekig elemzik a dalt, mégpedig nem is akárhogyan! Gondolkozásuk, kifejezőkészségük frissítő erőként hathat a zeneesztétika hazai nyelvezetében. Sereg szép magyar kifejezés vár sorára, hogy tanult, zenében jártas honfitársaink is tudomást szerezzenek róluk. Arról már csak álmodni merek, hogy idegen zenei szavak, kifejezések helyett effélét alkalmazzanak. Összegyűjtve könyv formáj ban az asztalra tenni... azt most már nagyon szeretném. Legalább tudjuk meg, hogyan is szólt a „zeneesztétika" magyarul?

Távolabbi tervem a könyező és velünk együtt élő népek, illetve a rokon népek dalolással kapcsolatos kifejezéseinek, érdekes gondolatainak összegyűjtése, egy vállalkozó csoporttal.

Berecz András

Agape

Zene-Életöröm Alapítvány

Az Agape Zene-Életöröm Alapítványt 1990-ben alapították azért, hogy folytassák és bővíthessék tevékenységüket. Céljuk, hogy felfedezésüket ismertesssék szóban, tanításban, írásban, filmeken és gyermekalkotások bemutat sával. Találmányuk megtanítható, a gyerekeket a

szülőkkel és a tanítókkal együtt vezetik a szép zene örömforrásához. Az alapítvány barátai kérhetnek előadást, tanfolyamot, videofilmes bemutatót, könyvet, ismertető kiadványt. Csekkszámlaszám: Országos Kereskedelmi és Hitelbank 216-19634 (forint) 4018334-01-216 (valuta). Az Alapítvány az adóalap-csökkentő kedvezmény igénybevételéhez igazolást adhat.

Kodály így dedikálta a Visszatekintést: „Kokas Klárának előretekintésül." Szabadnak hagyott. Felfedező lettem gyerekországban. ('A Zene felemeli a kezeimet' Akadémiai Kiadó 1992. 10.old.). Valahányszor felragyognak körülöttem a gyerekek, meggyújtják a lelkemben a gyertyákat, teli leszek mély fényességgel és mintha mindegyik gyertya külön erőt lökne mozgásba, meg akarom tanítani, amit felfedeztem. Mert olyan egyszerű. (85.old.)

Az Alapítvány kuratóriuma:
Gonda János, a Zeneakadémia professzora
Dr. Hárs Ágnes közgazdász
Holló Máté zeneszerző
Kistétényi Melinda orgonaművész
Nádas Péter író, Kossuth-díjas
Dr. Szentágothai Klára gyermekorvos
Vitrai Tamás, a MTV főmunkatársa
Dr. Kokas Klára, az Alapítvány elnöke
Postacímük:
Budapest 1462 Pf.: 477
Tájékoztatás telefonon:
Gönczi Horváth Mária 156-8829
Antolik Éva 175-7156 és 175-2723
(az esti órákban)
Rácz Beatrix 276-2488 (hétvégén)

Alternatív zenepedagógia

A Nemzetközi Kreatív Zenepedagógiai Intézet célja az alternatív zenepedagógia különböző területeivel foglalkozó kurzusok, bemutatók, konferenciák szervezése. (Komplex művészeti nevelés, rögtönzéspedagógia, audiovizuális törekvések, zeneterápia és zenepszichológia, számítógépek és egyéb elektronikus segédeszközök alkalmazása a zeneoktatásban, jazzképzés, populáris zenei műfajok iskolai oktatása stb.) Az intézet feladatának tekinti a Magyarországon kevésbé elterjedt irányzatok – például a Dalcroze-, Orff- és Willems-módszer – népszerűsítését, valamint a jelentősebb magyar törekvések külfölddel való megismertetését. Kreatív pedagógiai műhelyként az intézet ezt a tevékenységet mindenfajta módszerbeli elkötelezettség nélkül kívánja folytatni. Az alapvető cél tehát az értékes és újszerű pedagógiai eszmék, irányzatok bemutatása és reflektorfénybe állítása, s ami ehhez természetszerűleg kapcsolódik: a megvitatás, az elemezés és az összehasonlítás alkalmainak a megteremtése.

Ennek szellemében kerül sor 1995. július 17. és 19. között Patricia Shehan Campbell kurzusára. A washingtoni egyetem nemzetközi hírű tanszékvezető professzora a multikulturális, világzenei tendenciákról, valamint a nemzeti kisebbségek kulturális tradícióinak a zeneoktatásban való megjelenítéséről tart háromnapos kurzust. Az előadásokon szóba kerülnek a különböző kreatív zenei nevelési módszerek, s ezek kölcsönhatásai. Teljesen újszerűnek mondhatók azok a kiegészítő előadások és demonstrációk, melyeket magyar szakemberek tartanak néhány hazai kisebbség zenekultúrájáról, s ezek pedagógiai vonatkozásairól. *Kovalcsik Katalin*, a Zenetudományi Intézet munkatársa a cigány folklór improvizációs és variációs technikájáról, *Borbély Mihály,* a főiskolai jazztanszék tanára, a Vujicsics Együttes tagja a magyarországi délszlv népzene hagyományairól, *Szabó Tibor,* a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola igazgatója pedig intézetének multikulturális örökségéről tart előadást, illetve pedagógiai bemutatót. Mindezekről a rendkívül fontos és aktuális témákról most először kerül sor kurzusra nemcsak az intézet keretein belül, de országos viszonylatban is.

A délelőtti órákban Patricia Shehan Campbell tart előadásokat, délután lesznek a magyar vonatkoz sú előadások és bemutatók, melyeket az amerikai vendégtanár közreműködésével közös megbeszélések, viták követnek, míg az esti órákban a délutáni előadásokat kiegészítő programokra kerül sor, amelyek közül kiemelkedik a Vujicsics Együttes kedd esti hangversenye.

Gonda János

Kezdőkör Baráti Egyesület

A Kezdőkör Képzőművészeti és Népművészeti Egyesület 1994 decemberében alakult, Gencsapáti központtal, és országos hatókörrel. Rajztanárok, grafikusművészek, népi iparművészek hozták létre, hogy szervezettebben tudjanak foglalkozni a 8-18 éves tehetséges gyerekek vizuális és kézműves képességeinek kibontakoztatásával. Terveik: nyári alkotótáborok szervezése a képző- ipar- és népművészeti tárgykörben; integrált népművészeti táborok szervezése; kiadványok gondozása (naptár, újság stb.); tehetséggondozás; hátrányos helyzetű, de tehetséges, s a művészeti érdeklődésű gyerekek patronálása; pályázatok írása, melyekkel biztosíthatják anyagi feltételeiket; pályázatok kiírása, melyekkel megnyilvánulási lehetőséget adhatnak egyéneknek és kisközösségeknek. Az Egyesületbe várják mindazon kollégák, érdeklődők jelentkezését, akik terveikkel egyetértenek, azokért tevékenykedni, munkálkodni szeretnének. Részletesebb felvilágosítást kérhetnek: Horváth Attilától, az egyesület elnökétől, Gencsapáti, Hunyadi u. 4í6. levélcímen, vagy az egyesület címén: 9721 Gencsapáti, Szentegyház u. 5.

Humánia

A Humánesztétikai Egyesület (HUMÁNIA) és az Önképző Társaságok Országos Szövetsége

várja azoknak a tanároknak a jelentkezését, akik érdeklődnek az egyesület munkája iránt, illetve akik az önképzőköri hagyományokra építvce öntevékeny, önszerveződésű körök, társas gok alapítás ban, a már meglévők munkájában saját iskolájukban segítséget nyújtanak. Címük: HUMÁNIA Humánesztétikai Egyesület, Kautzky Ervin; 1073 Budapest, Erzsébet krt. 14. I/1. Tel.: 1/1422-460

Művészetpedagógiai tábor

Az Academia Ludi et Artis, a komplex művészeti nevelés szakembereinek egyesülete művészetpedagógiai szaktáborozást szervez 1995. julius 1 és 9-e között. A táborozásra az érdeklődő pedagógusok (óvónők, tanítók, tanárok, gyerekekkel foglalkozó népművelők) jelentkezhetnek.

A táboroz s részvételi díjának vállalása mellett a jelentkezés feltétele: a pályázó két-három oldalas rövid írásban bemutatja önmagát, pedagógiai törekvéseit egy sikeres (vagy éppen problematikus) foglakozását, foglalkozás-sorozatát. Az Academia a legérdekesebb pályázatok beküldőiből válogatja ki a tábor 45 résztvevőjét. A szaktáborban előadást tartanak illetve foglalkozást vezetnek az Academia Ludi et Artis alapító tagjai, a hazai művészet, közművelődés, művészetpedagógia jeles képviselői.

A részvételi díj 7000.- Ft, a táborozás többi költségét a Academia támogatói fedezik.

Jelentkezni az alábbi címen lehet: Debreczeni Tibor elnök, Academia Ludi et Artis, 1011 Budapest, I. Corvin tér 8.

A kistelepülések iskoláiért

Több, a kistelepülésekért, kisiskolákért, iskolai esélyegyenlőségért elkötelezett szakmai, civil szervezet vezető szakértői, tisztségviselői tartottak megbeszélést a napjainkban különösen aktuálissá vált kérdésről: mi a kistelepülések kisiskoláinak jövője.

A megbeszélésen képviseltette magát: Az Iskolai Esélyegyenlőségért Egyesület, a Falufejlesztési Társaság, a Közösségfejlesztők Egyesülete, a Kisiskolák Szövetsége, a Magyar Pedagógiai Társaság, az Összevont Osztályokban Tanítók Egyesülete és az Iskolafejlesztési Alapítvány.

A jelenvoltak áttekintették a közoktatás jövőjét meghatározó dokumentumokat. Így felidézték a kormányprogramot, mely egyebek mellett kimondja, hogy a kormány „olyan iskolaszerkezet létrehozására törekszik, amely lehetővé teszi a hátrányos helyzetű gyermekek felzárkóztatását, tehetségük kibontakozását, kizárja a korai pálya- és iskolaválasztás kényszerét, csökkenti a családok anyagi helyzete szerinti elkülönülést... a... megfelelő iskolaszerkezetet fokozatosan, a szerves fejlődés követelményeit figyelembe véve, a szükséges feltételek megteremtésével párhuzamosan tervezi kialakítani. Elejét kívánja venni az alapfokú oktatás további felbomlásának... A változásokra csak a minőségi követelmények teljesítése és a vonzáskörzetbe tartozó településekkel, illetve az érintett iskolákkal való egyeztetés után kerülhet sor... Különös figyelmet fordít a kistelepülésen élő gyermekek továbtanulási problémáinak enyhítésére... Tervezi kiegészítő normatív támogatással és elkülönített pályázati források fenntartásával önálló pénzügyi csatornák teremtését a hátrányos helyzetű térségek intézményei számára. A megfelelő feltételek teljesülése esetén a kistelepülési iskolák működésének kiemelt támogatását."

Méltányolták a jelenvoltak a Közoktatási Törvényből s más oktatáspolitikai dokumentumokból kiolvasható törekvést, mely a gazdaságilag hatékony iskolaműködtetésben fontos szerepet képzel az iskolafenntartási társulásoknak.

Tudomásulvették a beszélgető körben helyet foglaló oktatási szakértők álláspontját, hogy tudniillik a Nemzeti Alaptanterv közreadott tervezete a közoktatás tartalmi szabályozásának dokumentuma, s ebből nem olvasható ki latens üzenet az általános iskola, a kötelező általános képzés idejének csökkentésére vonatkozóan.

Mérlegelték mindazokat az információkat és oktatáspolitikai megnyilatkozásokat, melyek az 1995. év kezdetétől folyamatosan sokkolták a közvéleményt: a kiritkus gazdasági helyzetre vonatkozó, a kormányprogram módosítását is magában foglaló válságkezelési lépések terveit, mely az önkormáyzati iskolafenntartókat radikális intézkedésekre kényszeríti intézményeikkel szemben, mely élesen szembeállítja a pedagógusokat az önkormányzatokkal, s különös veszélybe sorodja azokat az intézményeket, melyek a hátrányos helyzetű kistelepüléseken működnek, s nem kis részt a rendszerváltást követő demokratizálódási folyamatban jöttek létre.

Mindezeket a folyamatokat a demográfiai apály összefüggéseiben értékelték.

A tárgyszesrű légkörben lezajlott tárgyalásokon az alábbi nézetekben mutatkozott lényegi egyetértés:

1. A demográfiai apály „levezénylése" a közoktatási intézményhálózatban körültekintő, szakmai szempontokat szem előtt tartó, a válságkezelést a távlatos gondolkodással ötvöző racionális tevékenység legyen, nem kezelhető pusztán finanszírozási problémaként.

2. A kistelepülés iskolája – beleértve tereit, infrastrukturáját, értelmiségét, nemkülönben gyermekközösségét –, mint többnyire a kistelepülés utolsó közintézménye túlnő önmaga primer közoktat si jelentőségén, az a helyi társadalom újjászerveződésének, közéletének, közösségi művelődésének alapvető szintere, bázisa, melyhez való jogát a közösségnek biztosítani kell – ezt tekintetbe kell venni a fenntartásáról szóló döntésben. Ehhez a jelentőségértéke-

léshez hozzátartozik az a tény is, hogy a kisiskolák településein jobbára súlyos szociális hátrányokkal küzdő családok élnek, nem kis részt a cigány etnikumhoz tartozó közösségek, mely családok gyermekeinek eséllyel felruházó szocializációja szintén a közvetlen közoktatási feladaton túlnövő feladat.

3. Be kell bizonyítani az országos és helyi oktatáspolitikai döntéshoz s számára, hogy veszélyesen leegyszerűsítő a kisiskola kérdésének „bezárni vagy belepusztulni a fenntartásba?" alternatívájaként való tárgyalása. Igazolni kell, hogy vannak hajlékony, kreatív, innovatív, esetleg átmeneti megoldások, az alternatíva két pólusa között. El kell és – meggyőződésünk szerint a legtöbb esetben – el lehet kerülni a jóvátehetetlen, káros következményeket. Olyan megoldásokat kell kidolgozni, s az iskolafenntartóknak ajánlani, melyek biztosítják, hogy a finanszírozási racionalizálás együttjárjon pedagógiailag is hasznosabb, hatékonyabb, humánusabb működéssel.

4. A fentiekkel összefüggésben kell elősegíteni azt, hogy az intézményfenntartó társulások létrehozása valóban egyrészt organikus, a helyi közéletben biztonságosan legitimált, másrészt szakmailag végiggondolt folyamat legyen. A társulásokat támogató extrafinanszirozási források elosztásának feltételrendszerében kell biztosítani fenti két prioritás érvényesítését. Társadalompolitikai, sőt közvetlenül politikai szempontok óva intenek attól, hogy a társulások ösztönzése valójában újracentralizáló körzetesítés fedőneve legyen!

5. Minden bizonnyal szükség van arra, hogy a fenti komplex feltételrendszerek megfelelő modellek szakmailag igényes, a terjesztéssel is számoló kidolgozására kormányzati ösztönzések lássanak napvilágot. Felvetődik egy ilyen elkülönített szakmai projekt szüksége! A projektben kutatási, fejlesztési, pedagógustovábbképzési, hatásvizsgálati és elterjesztési feladatokat érdemes integrálni. Egy ilyen projekt működésében a megbeszélésen képviselt szakmai szervezetek szívesen vennének részt, a kialakuló együttműködés jegyében.

6. A hajlékony, kreatív és innovatív modellek működtetésében érvényesülhet a kormányprogramban hangsúlyos „komprehenzivitás"-gondolat, felhasználhatóak a funkcionális intézményi integráció tapasztalatai, érvényesülhetnek a (legalább részben) civil kezdeményezések, non profit vállalkozások megközelítésmódjai.

A rendszerezés igénye nélkül sorolunk fel néhány megoldástípust: az óvodaiskola intézményét, a családi napközi, szabadiskola, családiskola stb. kísérleteit, a települési gyermekönkormányzatok, más a kistelepülés köüzösségi tereiben működő, jól segített gyermekmozgalmi alapközösséget, a kistérségi koordinációban végiggondolt anyaiskola-filia kapcsolatrendszert. Ez utóbbi végiggondolásában felvillan egy organikusan szerveződő kistérségi iskolarendszer képe, melyben biztosítható az életkorilag mindig szükséges komfort, az intézmények organikus egymásraépülése. Egy ilyen megoldásnak természetesen peremfeltétele a középiskolák rendszerének olyan ösztönzött alakítása, melyben a tanulmányait 8 évig általános iskolában folytató tanulók is biztonsággal rendelkeznek továbbtanulási esélyekkel.

A megbeszélés résztvevői úgy gondolják, hogy a fenti gondolatokkal, elképzelésekkel, szakmai érvekkel meg kell szólítani a széleskörű (szakmai) közvéleményt, a kistelepülések önkormányzatait és iskoláit, az oktatáspolitikai döntéshozókat.

12 évfolyamos iskolák

Nemzetközi konferencián latolgatta szakmánk az oktatás kívánatos expanziójának esélyeit. *Fodor Gábor* miniszter is megjelent a Csillebérci tanácskozáson, méltatta a stratégiai kérdésekről folyó párbeszéd jelentőségét. A komprehenzív iskola német, holland és hazai mintáival ismerkedett a mintegy száz főnyi hallgatóság – a szegregációs törekvések ellen feszülő pedagógiai-oktatáspolitikai kezdeményezésekkel. A konferencia résztvevői megalakították a „Tizenkétévfolyamos iskolák Szövetségét."

Országos Utazó Szakmai Szolgálat

A Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége égisze alatt négy éve működik a Mozgáskorlátozottak Integrációját Segítő Pedagógusok Munkaközössége, melyet az integrált nevelésben részt vevő intézmények vezetői és munkatársai hoztak létre a tapasztalatcsere és a szakmai továbbfejlesztés érdekében. Az integrációs intézmények szerveződése háromféle módon történik:

1. Amennyiben a mozgáskorlátozott gyermeket nem akarja a szülő speciális intézetbe adni, illetve a speciális intézet nem látja szükségesnek ellátását, vagy valami oknál fogva nem tudja felvenni a gyermeket, ilyenkor a szülő megpróbálja elhelyezni gyermekét az ép gyermek közösségbe.

Ebben az esetben, ha felveszi az intézmény a mozgáskorlátozott gyermeket, majd csak ezután keresi fel az Integrációs Munkaközösséget.

2. Az épek intézménye a mozgáskorlátozott gyermek és a szülő jelentkezésével egyidőben keresi fel a Munkaközösséget, ahol megismerheti a mozgáskorlátozottak nevelésének és oktatásának jelenlegi feltételeit egy speciális és egy integrációs intézmény munkáján keresztül.

3. Az épek intézménye mielőtt felvenné a mozgáskorlátozott gyermeket, megkeresi az Integrációs Munkaközösséget, és az integrációs

viszony feltételeinek ismeretében az intézmény dolgozói közösen döntenek, hogy vállalják-e a gyermek nevelését, oktatását.

Természetesen ezek a szerveződési formák azokra az integrációs intézményekre érvényesek, amelyek a munkaközösség tagjai.

A fent említett szerveződési formákban négy fontos tényező szerepel:

– A mozgáskorlátozott és az ép gyermekek.

– A mozgáskorlátozott és az ép gyermekek szülei.

– A fogadó intézmény személyi és tárgyi feltételei.

– Az Integrációs Munkaközösség.

Jelenleg a Munkaközösségnek a speciális intézményeken kívül 71 mozgáskorlátozottakat befogadó épek intézménye a tagja, ebből 26 helyen van mozgásfejlesztő szakember.

Látva az ellátási arányt természetes, hogy a Munkaközösség tagjai megfogalmazták azt az igényt, hogy a mozgáskorlátozottak integrált nevelésének megsegítése érdekében szükség van utazó tanárokra.

Az Országos Utazó Szakmai Szolgálatot (továbbiakban: OUSZSZ) a MEOSZ által alapított BICEBÓCA Alapítvány hozta létre, hogy utazó tanáraival segítse azon intézmények ellátását, ahol mozgáskorlátozott gyermekeket integráltan gondoznak, nevelnek, oktatnak, de nem tudnak jelenleg a speciális ellátással foglalkozó szakembert alkalmazni.

Az Utazó Szolgálat megalakulásakor az Alapítvány ösztöndíjpályázatot írt ki, és olyan szakembereket keresett, akik helyileg legközelebb dolgoznak az igénylő intézményhez.

Az OUSZSZ 1991. október 1-vel kezdte meg működését. A hálózat azóta fokozatosan bővült. Jelenleg 9 utazó tanárral (szomatopedagógus, konduktor, logopédus) Budapesten, Bács-Kiskun, Komárom-Esztegrom, Pest; Jász-Nagykun-Szolnok megyében végzi munkáját.

Az OUSZSZ a következő intézményekkel vette fel a kapcsolatot a mozgáskorlátozott gyermekek speciális megsegítésének eredményessége érdekében:

– Országos Közoktatási Intézet,

– Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Szomatopedagógiai Tanszéke,

– Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézet,

– Mozgásjavító Általános Iskola és Diákotthon Budapest,

– Mozgásvizsgáló Országos Szakértői Bizottság,

– Nemzetközi Pető Alapítvány és Intézet,

– Gyengénlátó Általános Iskola és Diákotthon Utazó tanárai,

– – Mozgásjavító Általános Iskola és Diákotthon Sály.

Az OUZSZ legfontosabb feladata biztosítani a mozgáskorlátozott kisgyermek esélyegyenlőségét, az ép gyermekeket megtanítani a sérültekkel való együttélésre és megteremteni az integrációs intézmények számára a szükséges szakmai, anyagi és jogi feltételeket.

Ezeket a feltételeket jól szervezett, összehangolt munkával lehet megvalósítani, ezért az OUSZSZ szakemberei meghatározott időközönként járnak ki az integrációs intézményekbe és havonta egy alkalommal szakmai konzultációt tartanak.

Az utazó tanárok által ellátott feladatok sokrétűek, mivel a hálózat még nem érte el végleges működési formáját. Egyrészt gyakorlati, másrészt elméleti munkát is kell folytatni, amelyek a következők:

1. Az intézményekben ellátott gyermekek számára minden alkalommal csoportos foglalkozás mellett egyéni foglalkozásokat is tartanak, ahol fejlesztő feladatokat, gyakorlatokat is végeznek.

2. Egyéni mozgás-, értelmi-, és részképesség-fejlesztő programokat dolgoznak ki. Ezeket a programokat megismertetik, megtanítják a gyermekgondozó szakemberekkel, pedagógusokkal és szülőkkel.

3. A programon kívül folyamatos személyes és csoportos beszélgetéseket folytatnak mind az integrációs intézmény dolgozóival, mind a szülőkkel.

4. Amennyiben szükség van rá, felveszik a kapcsolatot a helyi, illetve országos intézményekben dolgozó szakemberekkel.

5. A közvetlen segítségnyújtás mellett biztosítanak szakmai segédanyagokat az integrációs intézmény és a szülők számára.

6. Hazai és külföldi szakirodalmat gyűjtenek, tanulmányoznak saját munkájuk fejlesztése érdekében.

7. A fejlesztő munkához szükséges eszközöket elkészítik, illetve beszerzik.

8. A gyermekek adatairól és fejlődéséről adminisztrációt vezetnek.

9. Igyekeznek minél több helyen tanácsadást is beindítani. Ennek célja a még fel nem kutatott mozgáskorlátozott gyermekek megkeresése, mozgás- és egyéb feladatok kidolgozása, egyéni kezelés végzése, a szülők tájékoztatása – ha szükséges – jogaikról és lehetőségeikről, és végül utógondozást is vállalnak.

Az OUSZSZ szakemberei 1992. novemberéig 55 mozgáskorlátozott gyermekkel foglalkoztak rendszeresen, a tanácsadásokon pedig 21 gyermeknek és családjának adtak és adnak segítséget.

Az ellátott gyermekek legnagyobb része ICP-s, ennek több fajtája is előfordul.

A petyhüdt bénulást okozó kórformák közül a DMP és a spina bifida található meg.

A tanácsadáson kezeltek legnagyobb része szintén ICP-s. További adatainkból megfigyelhető, hogy a gyermekekkel már foglalkoztak-e az integrációs intézménybe kerülésük előtt is. Főként a budapestiek és a Budapest környékiek vettek részt előzőleg fejlődésneurológiai, konduktív pedagógiai és gyógytoma foglalkozásokon.

A gyermekek mozgásállapota viszonylag jó, a legtöbbjük képes önálló helyváltoztatásra, az önkiszolgálásban nem kell sokat segíteni.

Sok gyereknek van társuló fogyatékossága, főként látászavar. Az integrációs intézményekbe jelenleg az enyhe sérült mozgáskorlátozottak kerülnek. A tárgyi és személyi feltételek biztosításával a súlyosabban mozgássérült gyermekek is beilleszthetők lennének az épek közösségeibe.

Az OUSZSZ tevékenysége jelenleg még kísérleti jellegű, ezért messzemenő következtetéseket még nem lehet levonni.

Úgy gondoljuk, ezt a feladatot hosszú távon nem egy alapítványnak kell megoldania.

Tervünk, hogy a már működő szolgálat munkájának minőségét javítsuk és modell értékű programot készítsünk, amelyet állami feladatként szeretnénk elfogadtatni.

Ábrahámné Györök Margit –
Lénártné Csillik Enikő – Paál Éva –
Ujvári Erzsébet

Évzáró munkaértekezlet

Befejezte tanévét az a virtuális tantestület, mely országszerte müvelődési minisztériumi támogatással – az Iskolapolgár Alapitvány keretei között – szervezte és vezette a pedagógusok un. 120 órás továbbképző tanfolyamát az Iskolai demokrácia – állampolgári nevelés témakörben. A tanfolyamvezető pedagógusok, szociológusok arról egyeztek meg az évzáró beszélgetésen,hogy a munka hatékonyságának javitása érdekében rendszeres tananyagokat és taneszközöket dolgoznak ki a tárgykörben.

A képzés 1995 őszén ujra indul.

Az Iskolapolgár Alapitvány ujabb kiadványokkal segiti a tájékozódást. Sajtó alatt áll Miksa Lajosnak bizarr cimü Házirendszerváltás cimü kötete – az iskolai házirendek két nemzedékét hasonlitja össze a szerző, valamint Janusz Korczak ujabb meghatározó munkája: A gyermek joga a tiszteletre cimmel.

Évzáró gála országszerte

Első tanévét zárta a budapesti Almássy téren müködő Elő-Tér Müvészeti Iskola. Az iskola programját egyébként az Iskolakultura olvasói Weber Péter tanulmányából ismerhetik. A záróelőadáson bemutatkozott a néptánc és a modern tánc tanszak, a dráma-osztály pedig operaparódiát mutatott be nagy sikerrel a Sevillai borbély motivumaira.

A martonvásári Szivárvány Együttes – a helyi müvészeti iskola néptánccsoportja – is ünnepi bemutatóval zárta az évet.

A 12 évfolyamos komplex iskolák is ünnepeltek, a salgótarjáni Petőfi Iskola egyenesen fennállásának 125. évfordulóját köszöntötte,a békéscsabai Madách utcai iskola müvészeti csoportjainak diszbemutatójára a Gyermeknap kinált alkalmat.

Ünnepi napokkal kezdi a nyarat a fővárosi Garabonciás Együttes, a Barcsay Iskola – sikeres jótékonysági est után, melynek Jancsó Miklós volt diszvendége – képzőművészeti-néprajzi táborba vonul, Zalába.

Lapunk zártakor kezdődtek meg a IV. Európai Ifjusági Zenekari Találkozó eseményei. A nagyszabásu program méltó protokolláris figyelemben is részesült. Valóban az ifju Európa muzsikál e napokban a főváros koncerttermeiben.

Gyerekek fóruma

Két osztályvezető – a miniszterelnöki hivatalból illetve a Népjóléti Minisztériumból – egy szóvivő – a MASZOSZtól –, egy ujságiró és egy lutató, végül egy országgyülési képviselő fogadta el a gyermekmozgalmak meghivását gyermeknapi ifjuságpolitikai fórumra Csillebércre, a gyereknapon – a Müvelődési és Közoktatsi Minisztérium nem küldött képviselőt.

A találkozót a gyermekmozgalmak példás együttmüködése jellemezte. Jelen voltak és kérdésekkel bombázták a válaszadásra vállalkozókat a vendéglátó uttörők mellett vlamennyi cserkészszervezet gyerekei,a 4H-sok, a Gyermekbarátok, a Fiatal Sasok, a Települési Gyermekönkormányzatok képviselői.

Holt költők társasága

A nagysikerü, legendás film most a – Hermina Könyvkiadó jóvoltából – a könyvpiacon is megjelent. Olvasható, azoknak, akik látták.a filmet, felidézi a meghatározó élményeket, az iskolai szabadság vagy rabság örök dilemmáját.

Lapvég

Azt mondja a főszerkesztő, s a főszerkesztőnek csak-csak tudnia kell, mit mond, hogy megszűnik az Iskolakultúra. Na mondom, ha megszűnik az Iskolakultúra, akkor megszűnik itten az én rovatom, ez a bizonyos *Lapvég* is. (Kurziváltuk, és jól tettük a kurziváltást.) Temessük el! Eltemessük. Meghalt a király, éljen a király. De van-e legalább új király? Nem látom az új királyt. Attól persze még van, hogy én nem látom, lehet, hogy úgy van, hogy én ne lássam. Akkor pedig ki lássa, ha én nem látom? Jó a szemem, fiatal, negyven éve én is azzal nézek kifelé. Valaki csak lássa, így remélem. Meg mondja még a főszerkesztő, hogy az a baj velünk, mert hogy lenne itt privatizálódás meg mifene, hogy túlságosan liberálisok vagyunk. Úgy is mondhatnók, hogy az Iskolakultúra egy kimondott liberális fészek. De nem mi mondhatnók úgy, hanem mások mondják kimondottan, hogy mi vagyunk a liberális fészek. No én ezen csak röhögök, mert az rendben van, hogy a Viola egy liberális, meg tudnák én itt mondani még liberálisokat melléje, hogy legyünk egy kibaszott nagy liberális fészek (eztet majd itt kihúzza a f.sz. – mert megszűnni megszűnünk ugyan, aljasan bánnak el velünk ugyan, gennyesen történik meg a dolog ugyan, de mi szalonképesen hunnyuk le a szemünket rá, nincs csúnya beszéd, mely tudvalévően életelemem), de azért már mégis, elvtikéim! Hát jó, elébb beszéljünk szépen. Elhullt csatában a derék. Ez elég szép volt? Kösz a taps, haver. Szóvel, itt van ez a liberális fészek. Kérem, énrám monták már, hogy liberális szemétje, de hát én kibírok mindent, amíg kibírok mindent. De jót röhögök, hogy a Szakály majd Bécsben biztos infarktusos lesz, ha meghallja, hogy ő egy liberális, a Szakály doktor, Bécsben, hogy ő egy liberális fészekrakó. (Csak tegye el csendben a dolgot, javasolgatnám innen bölcsen, jól jöhet még egyszer, csak nézzen körül a büszke doktor, ami tegnap bélyeg, máma kitüntetés, ráadásul mennyi, és mennyi cenken, szarrágó kádár-kalandoron...) Mondjuk, ennyit a tréfának megengedve. Amit még elmondanók itten, hogy én ezt a lapot tudtam szeretni. Nem biztos, hogy jó lap volt, de jobb azoknál, amelyeket nem szeretek, és én a magyar ilyen-olyan lapok nagy részét csöppet se csípom. Okádhatnákom van tőlük, ugye, mer gyávák és gennyesek. Meg elmondanók, hogy én ezt a rovatot is igen megszerettem, noha Géczi főszerkesztő egy kurva kbsztt fillért nem adott soha érte, ami k.kbsztt smucigság. No de én őtet szeretem, ha fizet, ha nem. Fizethetett volna azért, én is pízből élek.

Vége a lapnak? Legyen, nem köll. Senkinek, mert ha köllene, adnának rá pízt. Vagy – szólanának érte a píz nélküliek, de hanggal bírók. Jó tanárok, derék magyari katedrai széphölgyek és uracsok, kik csöppet is szerettetek vala minket, és tán ezt a hátsófertályi dumálgatást is itten, mely szólt valaha szebben, míg annak értelme vót: legyetek jók! Vagy ahogy a költő mondja: Most uraim, jó'tszakát. – Fel tapsra hát, ki jó barát, S zalán megjavítja magát! (El)

ZALÁN TIBOR

260,- Ft

Körmös

Nagyapám, Varga Ferenc, 1978-ban halt meg. Kati lányom 1976-ban született, tehát még ismerte őt, a dédnagyapját, homályos emlékei is lehetnek róla.

Nagyapám 1901-ben született. Munkásember volt, írással nem foglalkozott. Hetvenéves kora felé azonban egy télen ellenállhatatlan késztetést érzett arra, hogy egy nagy alakú, A/4-es formátumú, keménytáblás, vonalas füzetbe lejegyezze élete legfontosabb eseményeit. *Krónika (Vissza emlékezés a multról)* cím alatt falunk történetéről, időjárásának rendkívüli eseményeiről, valamint nagyanyám családjáról találhatók benne feljegyzések, s természetesen nagyapáméról is.

Nagyapám anyja, Zámbó Márta, 1873-ban született, apja, Varga Gergely, 1868-ban. Nagyapám apai nagyapját, az én ükapámat ugyancsak Varga Gergelynek hívták, s bár az ő neve mellett már nem szerepelnek a füzetben évszámok, a logika szerint 1850 táján kellett születnie. Pontosan száz évvel lehetett tehát idősebb nálam.

Nagyapám első dédunokája Kati lányom. Ha kedvezően alakulnak a dolgok, az ezredforduló táján unokát szül nekem, s egyszer talán a dédapjáról is mesél neki. Kati lányomat a gyermeke szerencsés esetben a jövő évezred húszas éveiben unokával – az én dédunokámmal – ajándékozza meg, aki valószínűsíthetően 2050 táján lesz majd huszonéves.

Nagyapám *Krónikája* neki is könnyen a kezébe akadhat. Ekkor felüti, elmélázva lapoz benne és szeme nagyapám nagyapjának – az ükapámnak –, id. Varga Gergelynek a nevére téved majd.

És ekkor csoda történik. 2050 táján, amikor már nem leszek, a dédunokám – két évszázad távolából – összehajol az én 1850 táján világrajött ükapámmal.

De mit kezd majd az én naplómmal – ha az is a kezébe akad – s benne ennek a folyóiratnak a dokumentumaival?

Hát nem borzongató?

Nem borzongatóan gyönyörű *ez* így?